

TOPLUMSAL CİNSİYET VE YANSIMALARI

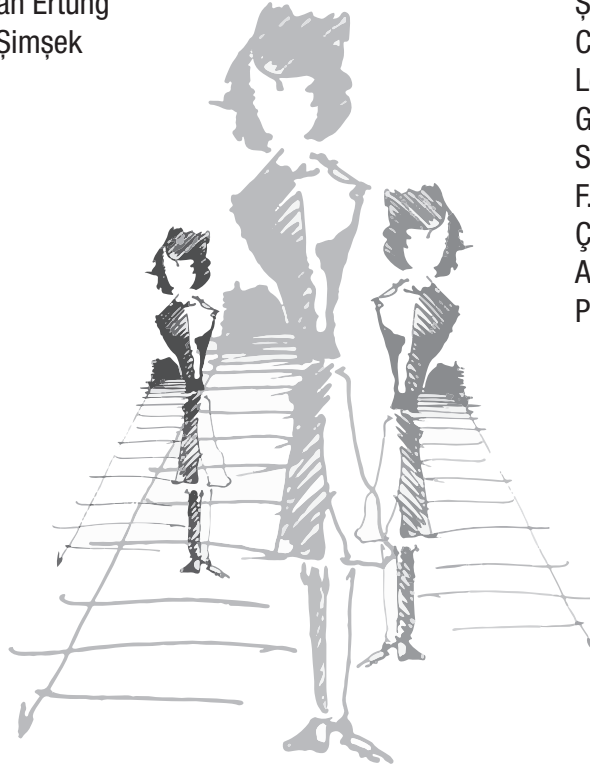
Editörler

Lerzan Gültekin
Gül Güneş
Ceylan Ertung
Aslı Şimşek

Yazarlar

Gökşen Aras
Umut Belek
Şule Erdem Tuzlukaya
Ceylan Ertung
Lerzan Gültekin
Gül Güneş
Simge Saraç
F. Ülkü Selçuk
Çiğdem Sever
Aslı Şimşek
Pınar Yıldırım

ATILIM ÜNİVERSİTESİ

2013

Atılım Üniversitesi Yayınları
Copyright © Atılım Üniversitesi
ISBN: 978-975-6707-35-7

TOPLUMSAL CİNSİYET VE YANSIMALARI

Toplumsal Cinsiyet ve Yansımaları

Toplumsal Cinsiyet ve Yansımaları / edited by Lerzan Gültekin ...[et al.]. Ankara : Atılım
Üniversitesi Yayınları, 2013.

1 v., 152 p. : ill. ; 24 cm.

Includes bibliographical references.

ISBN 9789756707357

1. Kadınlar – Toplum. 2. Women – Community. 3. Kadınlar – Toplumsal açıdan. 4. Women –
Social aspects. I. Gültekin, Lerzan.

HQ 1075 TOP 2013

Kapak Tasarımı:

Ali Ergin

Yapım:

Remark İletişim ve Tanıtım Hizmetleri
Hilal Mah. Aleksander Dupçek Cad. No: 28/9 Yıldız - Ankara
Tel: 0312 436 27 28 • Faks: 0312 436 27 00
remark@remarkreklam.com

Baskı:

Desen Ofset AŞ
Birlik Mahallesi 448. Cadde 476. Sokak No: 2 Çankaya - Ankara
Tel: 0312 496 43 43

İsteme Adresi:

Atılım Üniversitesi
Kızılcaşar Mahallesi 06836 İncek - Ankara

Makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Tüm hakları saklıdır. Eleştiri ve inceleme amaçlı kısa alıntılarının dışında, bu yayının hiçbir parçası önceden yayıncının izni alınmadan elektronik, mekanik, fotokopi, kayıt veya başka bir yolla çoğaltılamaz, iletilemez ve erişim sitemlerinde depolanamaz.

İÇİNDEKİLER

Önsöz(ler) I-III	v - vii
Teşekkür	viii
Giriş (Lerzan Gültekin)	1

➤ Bölüm I : TOPLUMSAL CİNSİYET VE KADIN

ÇALIŞMA YAŞAMI VE KADIN.....	4
<i>F. Ülkü Selçuk - Şule Erdem Tuzlukaya</i>	
TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISININ STATİK DURUŞU	17
<i>Umut Belek</i>	
TOPLUMSAL CİNSİYET	27
<i>Simge Saraç</i>	

➤ Bölüm II - HUKUK VE KADIN

ANAYASA MAHKEMESİ'NİN KADIN-ERKEK EŞİTLİĞİ YAKLAŞIMINA BİR ELEŞTİRİ	34
<i>D. Çiğdem Sever</i>	
TÜRKİYE'DE MODERNLEŞME, TOPLUMSAL CİNSİYET VE KADIN HAKLARI	50
<i>A. Aslı Şimşek</i>	
AB İLERLEME SÜRECİNİN TÜRKİYE'DE KADIN SORUNUNA ETKİSİ: AKP İKTİDARI ÜZERİNE BİR İNCELEME (2002-2011).....	66
<i>Pınar Yıldırım</i>	

➤ Bölüm III - ÇEVRE VE KADIN

TOPLUMSAL CİNSİYET VE ÇEVRE.....	80
<i>S. Gül Güneş</i>	

➤ Bölüm IV - MEDYA VE KADIN

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİT(SİZ)LİĞİ VE MEDYA: REKLAMLARDA KADIN BEDENİNİN KULLANIMI	90
<i>Ceylan Ertung</i>	

➤ Bölüm V - EDEBİYAT VE KADIN

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KADININ YAZARLIK SERÜVENİ.....	102
<i>Lerzan Gültekin</i>	
KADIN VE İNTİHAR OLGUSU: ESTHER GREENWOOD VE EMMA BOVARY	127
<i>Gökşen Aras</i>	

➤ YAZARLAR HAKKINDA 141

Önsöz I

Toplumsal Cinsiyet ve Yansımaları başlıklı bu kitabımız, Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezimizin, *Sosyal Bilimler Dergisi*, *Kadın özel sayısı* dışındaki ilk yayınıdır. Kitap olarak ilk yayın olan bu çalışmamız başlıca beş bölümden oluşmuş olup, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın, Hukuk ve Kadın, Çevre ve Kadın, Medya ve Kadın, Edebiyat ve Kadın başlıkları altında, Toplumsal Cinsiyet ve kadın ilişkisi farklı boyutlarıyla incelenmiştir. Her bir bölüm o alanda uzmanlaşmış olan merkez elemanları tarafından yazılmış, ve ataerkil düzenin empoze ettiği toplumsal cinsiyet rolünün kadınları nasıl şekillendirdiği gerçeğinden hareketle, Türk kadınının toplumdaki statüsü, bilimsel veriler ışığında irdelenerek farklı alanlarda incelenmiştir.

Bu kitabı yayına hazırlamaktaki amaçlarımızdan biri de, kadın sorunlarıyla ilgili olarak okuyucuları yalnızca bilgilendirmek değil, aynı zamanda kadın sorununun farklı alanlarıyla ilgili düşünmeye sevketmektir. Ancak, dileğimiz bunun yalnızca Atılım Üniversitesi ile sınırlı olmayıp diğer üniversitelerdeki okuyucuları da kapsamasıdır.

Merkezimiz, bundan sonra da bu tip akademik araştırma ve bilgilendirme nitelikli yayınlar hazırlamaya devam edecektir. Hatta, kitabımızın genişletilmiş baskılarının ileride hazırlanması da düşünülmektedir. Çünkü eksikler ancak zaman içerisinde, okuyucuların da yapıcı eleştirileri sayesinde giderilebilir.

Türk kadınının statüsünü iyileştirmek için küçük bir katkı olduğunu düşündüğümüz, Atılım Üniversitesi, Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezinin bu ilk kitabının faydalı olacağı umuduyla, herkese iyi okumalar dilerim.

Yalçın Zaim

Atılım Üniversitesi Kurucusu ve Mütevelli Heyet Başkanı

Ankara 2013

Önsöz II

Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi Atılım Üniversitesi'nde faaliyette bulunan 9 araştırma merkezinden biridir. Bu merkez kadın sorunlarına karşı toplumsal duyarlılık geliştirme amacıyla kurulmuş olup, toplumun tüm katmanlarını kapsayan çeşitli alanlarda (sosyoloji, psikoloji, hukuk, siyaset, ekonomi, edebiyat) çalışmalar yaparak kadının statüsünün iyileştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Bu nedenle, söz konusu 9 merkezin en önemlilerinden biridir. Çünkü günümüz Türkiye'sinde kadın sorunları, başta toplumsal cinsiyet eşitsizliği olmak üzere bütün alanlarda süregitmektedir.

Buna belkide en çarpıcı örnek, en eğitimli kesim olan üniversitelerden verilebilir. Şöyle ki; 2012-2013 eğitim-öğretim yılında Türkiye'deki 166 üniversitede kadın rektör sayısı 12 olup, oran olarak %7'ye karşılık gelmektedir. Ülkemiz üniversitelerinde rektör olabilmek için profesör ünvanına sahip olunması gerektiğinden, aynı akademik yıldaki kadın ve erkek profesör sayılarına bakılırsa, 17807 profesörün 5007'sinin yani %28'inin kadın olduğu görülür. Düz mantıkla, kadın rektör sayısı (12) ve buna bağlı yüzdesi (%7) potansiyel sayının (5007) ve yüzdenin (%28) çok altındadır.

İşte tam da bu nedenle, bu kitap toplumsal cinsiyet eşitliğine çeşitli pencerelerden bakarak önemli bir görevi yerine getirmektedir. Yazdıkları yazılarla bu değerli eserin ortaya çıkmasını sağlayan başta Merkez Müdürü Sayın Doç. Dr. Lerzan Gültekin olmak üzere Yard. Doç. Dr. Gül Güneş'e, Yard. Doç. Dr. F. Ülkü Selçuk'a, Yard. Doç. Dr. Ceylan Ertung'a, Yard. Doç. Dr. Gökşen Aras'a Öğr. Gör. Dr. Çiğdem Sever'e, Öğr. Gör. Şule Tuzlukaya'ya, Öğr. Gör. Aslı Şimşek'e, Uzman Simge Saraç'a, Araş. Gör. Pınar Yıldırım'a ve Umut Belek'e şahsım ve Atılım Üniversitesi adına en içten teşekkürlerimi sunarım. Dileğim toplumsal cinsiyet eşitliğinin yaşandığı günlere en kısa zamanda erişilmesidir. . .

Prof. Dr. Abdurrahim Özgenoğlu

Rektör

15 Temmuz 2013

Önsöz III

Kadın Araştırmaları Merkezi Üniversitemizin kuruluşundan beri vardı ancak üniversitenin o yıllarda farklı alanlara verdiği ağırlık yüzünden bir türlü aktif hale getirilememişti. Fen Edebiyat Fakültesi Dekanlığım sırasında Sayın Rektör'e merkezin fakültemiz içinde aktifleştirilmesini ve başına İngiliz Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi Doç. Dr. Lerzan Gültekin'in getirilmesini önerdim. Kendileri kabul ettiler, ancak merkez adı Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, olarak değiştirilerek ve yine Rektörlüğe bağlı olarak çalışmalarına başladı. Doç. Dr. Lerzan Gültekin, etrafına üniversitenin çeşitli fakültelerinden bu konuya gönül vermiş genç akademisyen arkadaşları da toplayarak göreve başladı ve konferanslar, paneller, ve Türkiye'de ilk kez gerçekleştirilen "Toplumsal Cinsiyet" konusundaki dersler ile çok başarılı bir çalışma yürüterek bu güne ulaştı. Bu merkezin üç yıldaki ikinci yayını.

Birinci yayını, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *Kadın Özel* Sayısında yazılan makaleleri içeriyordu. Bu ikinci kitap da kadın ve "Toplumsal Cinsiyet" ilişkisinin farklı alanlarda yansımalarını inceleyen bir derleme kitabıdır. Sayın Doç. Dr. Lerzan Gültekin'i bir kez daha kutlar, arkadaşları ile birlikte başarılarının devamını dilerim.

Prof. Dr. Oya Batum Menteşe
Fen-Edebiyat Fakültesi Eski Dekanı
Temmuz 2013

Teşekkür

Bu kitabın hazırlamasıyla ilgili olarak desteklerini esirgemeyen Atılım Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı Sayın Yalçın Zaim'e, Sayın Zerlin Zaim'e ve Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Abdurrahim Özgenoğlu'na; ayrıca, her zaman destek ve yardımlarını gördüğüm, değerli hocam, Fen Edebiyat Fakültesi danışmanı ve eski dekanı Sayın Prof. Dr. Oya Batum Menteşe'ye; bu kitabın oluşmasına yazılarıyla katkıda bulunmuş olan merkez elemanlarımıza; ve editörlük sürecinin her aşamasında yardımlarını gördüğüm Sayın Yrd. Doç. Dr. Gül Güneş'e, Sayın Yrd. Doç. Dr. Ceylan Ertung'a ve Öğr. Görevlisi Sayın Aslı Şimşek'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Doç. Dr. A. Lerzan Gültekin

Editör

Temmuz 2013

Giriş

Bilindiği gibi insanların biyolojik cinsiyeti doğal, toplumsal cinsiyeti, kısaca, kadın ve erkek olarak insanlara biçilen roller ve kalıplar, sosyo-kültürelidir. Bir başka deyişle, toplumsal cinsiyet insan icadıdır. Sonradan öğrenilir ve bu nedenle de değişebilir. Hatta bu nedenle, toplumdan topluma, bir zaman diliminden diğerine farklılıklar gösterebilir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın ve erkeğin hem kamusal alanda hem de özel alanda eşit haklara ve fırsatlara sahip olması ve her ikisinin de bu alanlarda eşit olarak katılımı demektir.

Ancak ne ülkemizde ne de dünyada kadın ve erkek arasında bu anlamda bir eşitlikten söz edilemez. Örneğin, yapılan araştırmalar, dünyada hiçbir ülkede kadınların tam anlamıyla erkeklerin yararlandıkları hak ve fırsatlardan yararlanamadıklarını göstermektedir.

Bugün dünyada hala okul çağında olan ve okula gidemeyen 77 milyon çocuğun yüzde 57'si kadındır. Her yıl yaklaşık 500 bin kadın hamilelik veya doğum sırasında yaşamını yitirmektedir. Dünyada, banka kredilerinin sadece yüzde 5'i kırsal kesimdeki kadına ulaşmaktadır. Kadınlar dünya üzerindeki toprakların sadece yüzde 5'ine sahiptir. 60 ülkede kadınların gelirleri erkeklerin gelirlerinin yüzde 50'sidir. Kadınların parlamentoda temsil oranının ortalaması yüzde 17'dir. Birleşmiş Milletler'e üye 192 ülkenin devlet ve hükümet başkanlarından sadece 13'ü kadındır. Hal böyle olunca "kadın sorunlarının" önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bu noktada en önemli hedef, hem yasalar önünde, hem de yaşamın içinde kadın ve erkek arasında tam eşitliktir. Bunun için uluslararası alandaki en önemli çalışmalardan biri de Birleşmiş Milletler bünyesinde gerçekleştirilmiş olan ve kadın haklarının anayasası olarak kabul edilen CEDAW Sözleşmesidir.

Açılımı "Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi"dir ve Türkiye bu sözleşmeyi 1984'de imzalamıştır. Sözleşmenin en önemli özelliği, yalnızca yasa önündeki eşitliği değil, hem özel, hem de kamusal alanda var olan ayrımcılıkları da incelemesidir. Bu yasa kadınların hem insan, hem birey, hem de kişi olarak haklarıyla ilgilenen bir kadın hakları anayasasıdır. Devlet bu sözleşmeye imza koymakla önemli sorumluluklar almıştır. CEDAW'ın denetim organı, her dört yılda bir devletin bu sorumluluklarının gereklerini yerine getirip getirmediğini denetler. CEDAW'a göre devlet, kadın - erkek eşitliği ilkesine kendi anayasasında yer vermeli ve kadınlara karşı her türlü ayrımcılığı yasaklamalı ve cezalandırmalıdır. Devlet kadınları ayrımcılıktan koruyan her türlü yasal düzenlemeyi yapmalı ve yasaların kadınları evli ya da bekar olduğuna bakmadan eşit olarak korumasını sağlayacak şekilde yapmalıdır.

İşte tüm bu gerekçelerden yola çıkarak hazırladığımız kitabımız, Türkiye'de ve dünyada toplumsal cinsiyet ve kadın sorunlarının farklı ortamlardaki yansımalarını incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Örneğin, çalışma yaşamında kadının yerini inceleyen bölümde, ülkemizde, 1980 sonrası dönemde "kadın istihdamı" ve "kadının çalışma yaşamındaki statüsünün iyileştirilmesine yönelik politikalar" üzerinde durulmuştur. Ayrıca "kadın istihdamı", "kadın girişimciliği" ve "çalışma yaşamında kadına ilişkin politikalar", alternatif yaklaşımlara yer verilerek ele alınmıştır.

Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet açısından kadına biçilen rollerin, kadınlara ilişkin birçok alanda gelişme sağlanmışken, hala temelde aynı kaldığına dikkat çekilerek, sözü edilen gelişmelerin kadının günlük yaşamlarına ve özel alanlarına yansıyamadığı vurgulandıktan sonra, toplumsal cinsiyetin neden değişmediği veya değişemediği Louis Althusser, Pierre Bourdieu ve R. W. Connell gibi bilim insanlarının araştırma ve kuramları ışığında incelenmiştir.

Ülkemizde son yıllarda, AB ilerleme süreci çerçevesinde de kanunlarda, kadının lehine bazı değişiklikler yapılmıştır. Ancak bu durumun, AB ilerleme sürecinin bir sonucu olduğu kadar 80'li yılların sonundan beri aktif olarak çalışan, kadın haklarını savunan kadın dernek ve kuruluşlarının da katkılarının bir sonucu olduğu göz ardı

edilemeyecek bir durumdur. Çünkü kadın sorunu asla tek boyutlu bir sorun olmadığı ve her şeyden önce sosyo-kültürel bir sorun olduğu için yalnızca devlet ve yasa kaynaklı düzenlemeler yeterli olamamaktadır.

Kitabımızdaki önemli bölümlerden biri de Kadın ve Çevre olup, bu bölümde de kadınların yaşam standartlarını değiştirmeden, tüketim alışkanlıklarının ve davranışlarının çevreyi koruma lehine değiştirebilmekte olduklarına dikkat çekilerek, kadınların bu sayede doğayı kirletmeyen, atıkların azalmasına katkıda bulunan, enerji kaynaklarını etkin kullanabilen bireyler oldukları vurgulanmıştır.

Bunun yanı sıra, Kadın ve Hukuk bölümünde hem günümüzde hem de Cumhuriyet dönemi öncesi ve Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kadın hareketleri incelenmiş ve kadının evden kamusal alanlara çıkarak, basamak basamak elde ettiği haklarının serüveni ve kadının modernleşmeye olan katkıları anlatılmıştır. Ayrıca feminist hukuk kuramı perspektifinden Türkiye’de Anayasa Mahkemesi’nin kadın-erkek eşitliğiyle ilgili bazı kararları da incelenmiştir.

Kitabımızın son iki bölümü Kadın ve Medya ve Kadın ve Edebiyat başlıkları altında hazırlanmıştır. Kadın ve Medya bölümünde, kadın bedeninin cinsel objeye dönüştürülerek edilgen bir konuma getirilmesi ve tüketim aracı olarak kullanılması vurgulanmıştır. Görsel medyanın –televizyon ve reklamlar- yalnızca bir ürünün reklamını yapmadığı, aynı zamanda toplumu belirli imajlar sunarak da kitleleri şekillendirdiği de saptanarak, reklamlardaki kamera bakış açısının her zaman için “erkek bakışına hitap eden” bir bakış açısı olarak, kadınlar tarafından da ataerkil kültürde daima içselleştirildiği ve böylece kadınların kendilerini o bakış üzerinden değerlendirmeleri nedeniyle görsel medyada erkek arzusuna sürekli olarak hizmet eden bir kısır döngü söz konusudur.

Son olarak Kadın ve Edebiyat bölümünde ise ağırlıklı olarak yazının icadından günümüze kadar, kısaca, tarih boyunca, kadının, özellikle erkek egemen dünyada, yazar olarak kendisini kabul ettirme çabaları, başta İngiliz Kültür ve Edebiyatı ve ülkemiz edebiyatı olmak üzere, en eski kültürlerden (Sümer, Hitit, Mısır, Eski Yunan gibi) örneklerle anlatılmıştır. Tüm bunlar anlatılırken, 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar bile, kadının, çağlar boyu asla erkeklerle aynı eğitimi almadığı, kadın ve erkek arasında, bugün hala pek çok ülkede olduğu gibi, eğitim başta olmak üzere, kamusal alanda hala gerçek anlamda bir fırsat eşitliği olmadığı gerçeği vurgulanırken, kadının yazar olarak kendisini kabul ettirme çabaları, kısaca, kadının yazarlık serüveni ve edebiyatta söz sahibi oluşunun öyküsü incelenmiştir.

Edebiyat ve Kadın bölümünün ikinci kısmında ise, yaşamına 30 yaşında kendi elleriyle son veren ünlü Amerikalı kadın yazar Sylvia Plath’ın yaşam öyküsü ve bir kurgu kadın kahraman olan Madame Bovary ‘nin yaşam öyküsü karşılaştırılarak, gerçek ve kurgu, bu iki kadının, ataerkil düzenin normları ve kültür değerleri yüzünden birey olarak var olmadıkları için ölüme gidişleri, Freud’un intihar olgusu üzerine görüşleri ışığında incelenmiştir. Her iki kadının ölümü seçmeleri, onların yaşamlarına izin vermeyen ataerkil düzene bir anlamda başkaldırı olarak da kabul edilebilir.

Bilindiği gibi kadın sorunu, gerek ülkemizde gerek dünyada, üzerine daha çok yazılacak, incelenecek bir sorundur ve her bir çalışma, okyanusta bir damla gibi görünse de, asla küçümsenmemesi gereken bir çabadır. Kuşkusuz, değişen ve daha çok özgürleşen ve demokratikleşen bir dünyada daha çok çalışmalar yapılmalı ve kadın erkek eşit bir birey ve insan olarak toplumdaki yerini alıncaya kadar çalışmalar devam etmelidir.

Bölüm I

TOPLUMSAL CİNSİYET VE KADIN

ÇALIŞMA YAŞAMI VE KADIN

Fatma Ülkü Selçuk ve Şule Erdem Tuzlukaya

Kadın, binyıllardır emek süreçlerinin içinde yer almıştır. Kadının çalışma yaşamına katılımının nispeten yeni bir olgu olduğu yönünde genel bir kanı vardır. Öte yandan, kadın, onbinlerce yıl, avcılık toplayıcılık dönemi dâhil olmak üzere, yiyecek içecek tedarikinin, yaşamsal pek çok mal ve hizmet üretiminin merkezinde olmuştur. Kadının, ürettiği üzerinde ne kadar söz sahibi olduğu, dönemden döneme, toplumdan topluma değişiklik göstermiştir. Günümüzde ise ülkemiz de dâhil olmak üzere pek çok toplumda erkek, çalışma yaşamında daha baskındır. Bunda, kadını, karar alma süreçlerinden büyük ölçüde dışlayan erkek egemen kültürün önemli bir payı vardır. Bu metinde, geçtiğimiz yüzyıla odaklanarak, kadının, çalışma yaşamındaki konumuna, karşılaştığı zorluklara ve geliştirilen politikalara yer verilecektir. İncelenecek konu, son derece geniştir. Bu nedenle 1980 sonrası döneme yoğunlaşılacak ve konu 'kadın istihdamı' ve 'kadının çalışma yaşamındaki statüsünün iyileştirilmesine yönelik politikalar' çerçevesinde incelenecektir. Kadınlara yönelik girişimcilik politikalarının başta Dünya Bankası olmak üzere pek çok kuruluş tarafından desteklenmesi, 'politikalar' kısmında, kadın girişimciliğine ağırlık vermemize yol açmıştır. Makalede, 'kadın istihdamı', 'kadın girişimciliği' ve 'çalışma yaşamında kadına ilişkin politikalar', alternatif yaklaşımlara yer vererek ele alınmaktadır.

Kadın İstihdamı

Binlerce yıldır kadın, ev içinde veya dışında çalışma yaşamının parçasıdır. Bugün 'çalışma yaşamı' kavramı ile yaygın olarak kastedilen, gelir getirici faaliyetlerdir. Bu alan, büyük ölçüde erkeklerin egemen olduğu ev dışı çalışma alanıdır. Piyasaya yönelik üretimin ve para ekonomisinin hâkim olmadığı kapitalizm öncesi toplumları incelerken ekonomik faaliyet kategorisi kullanıldığında, gelir getirici iş yapma koşulu aranmamaktadır. Örneğin buğday üretimi, pazara yönelik yapılmasa bile veya ücretli işçi olarak gerçekleştirilme bile, ekonomik faaliyet çerçevesinde ele alınmaktadır. Bugünün kapitalist toplumlarında ise geçimlik veya piyasaya yönelik tarımsal üretim veya gelir getirici mal ve hizmet üretimi ekonomik faaliyet olarak görülebilmektedir. Yine de bugün, kişinin, kendi akrabalarına, komşularına veya hane halkına yönelik 'gönüllü' olarak yaptığı varsayılan ev işleri, ekonomik faaliyet sayılmamaktadır.

Gelir getirici olmayan bazı hallerde bile tarımsal üretim, çalışma yaşamının parçası addedilirken, hizmetler alanında 'gönüllü' olduğu farz edilen türden emek sarf edilmesi halinde bu durumun geçerli olmaması, ev içi emeğin konumunu tartışmalı yapmaktadır. Lourdes Beneria'nın (1981) 'ekonomik faaliyet'in geleneksel kavramsallaştırmasına karşı çıkışı da bundan ötürüdür. Kadının, ev içi emeğinin konumu, bilhassa sosyalist feministler tarafından irdelenmiştir. Bu konudaki tartışmalara bu makalede yer verilemeyecek ise de, bu metinde 'çalışma yaşamı'ndan bahsedildiğinde, anlam karmaşasına yol açmamak amacıyla geleneksel kavramsallaştırmanın kullanıldığı, bunun ise 'çalışma yaşamı'na veya 'ekonomik faaliyet'e yönelik genel kabul gören kavramsallaştırmaların onaylanması anlamına gelmediğinin altı çizilmelidir.

Kapitalizm öncesi toplumlarda, kadının, alışlagelmiş anlamıyla çalışma yaşamından dışlanması, yaygın bir olgu değildi. Kadının, meyve sebze yetiştirilmesi, toplanması veya hayvancılıkla ilgili işler yapması olağan bir durumdu. Binlerce yıl, kadın, tarım toplumlarında çalışma yaşamının bir parçası olmuştur. Sanayi toplumlarında

ise kentlerde, kadının, ev dışı mal ve hizmet üretiminden dışlandığı bazı dönemler yaşanmıştır. Yine de, sanayinin yükselişiyle beraber kadın, hemen ev dışındaki çalışma yaşamından ayrı tutulmamıştır. Batı'da, kadın ve çocukların madenler dâhil birçok işletmede çalışması, nüfus azalmasına bağlı olarak işçilerin bir sonraki neslinin devam etmemesi doğrultusundaki kaygıyı artırmış, kadın ve çocukların ağır ve tehlikeli işlerde çalışmaları konusunda çeşitli kısıtlamalar getirilmiştir.

Ev ve işin ayrılması, sanayileşme ile yaygınlaşmıştır. Erkekler aileyi geçindirebilecek gelir elde ettikçe, birçok ülkede kadınlar, artan oranda ev dışı çalışma yaşamının dışında tutulmaya itilmiştir. İşgücüne ihtiyaç arttıkça ise pek çok ülkede kadınların ücretli emek piyasasına girişleri hızlanmıştır. Kadınlar, daha önce erkeklerin yaptığı çoğu işi yapar hale gelmişlerdir. Yaygın olarak 'erkek mesleği' gibi görülen askerlik, polislik, mühendislik, doktorluk gibi birçok meslekte kadınlar da yer almaya başlamıştır. Bununla beraber, birçok kadın, erkeklerden güvence, yetki ve gelir açısından daha düşük statüde istihdam edilmiştir. Üstelik çoğu durumda kadının üstündeki yük artmış, bu sefer de 'kadının çifte yükü' denilen durumla karşı karşıya kalınmıştır. Kadın, hem gelir getirici işin hem de ücretsiz ev işinin ağırlığını taşımak durumunda kalmıştır. Bir yandan geleneksel olarak beklenen çamaşır, bulaşık, temizlik gibi ev işleri ve çocuk bakımı sorumluluğunun ağırlıklı kısmı kadınların üstüne yüklenmiş, bir yandan da kadınlar, gelir getirici işlerin gereği ile baş etmek durumunda olmuşlardır (Fulcher ve Scott 2007, 174-182).

Yerkes'in (2010) de belirttiği gibi, kadın istihdamında ülkeden ülkeye, kuşaktan kuşağa farklılıklar söz konusudur. Kadın istihdamındaki eğilimler, mekâna ve zamana göre değişiklik gösterebilmektedir (s. 711). Yine de 1980 sonrasındaki değişimleri genel hatlarıyla burada vermek, en azından belli ülkeler açısından, mümkündür. Öncelikle belirtilmelidir ki, birçok ülkede, kadınların işgücü piyasasına katılımları artmaktadır (Bilton vd. 2009, 311). Bununla beraber, Türkiye gibi kadının geleneksel olarak tarımda ücretsiz aile işçisi konumunda çalıştığı ülkelerde, kimi zaman, kentlere göç arttıkça, kadının işgücüne katılımında düşüş de olabilmektedir. T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası (2009) tarafından hazırlanan raporda da belirtildiği üzere, 1980'li yıllarla kıyaslandığında, 2006 yılında OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development – Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) üyesi ülkelerin çoğunda kadınların işgücüne katılımları artmışken, Türkiye'deki eğilim aksi yönde olmuştur (s. 1-2). Kadının işgücüne katılım oranı 2009 yılı itibarıyla ülkemizde %23,5 iken 2007 yılında OECD ülkelerinde bu oran ortalama %62, Avrupa Birliği ülkelerinde ise ortalama %64'tür (s. ix). 2011 yılı itibarıyla ise kadının işgücüne katılım oranı %28,8'e yükselmiş (Türkiye İstatistik Kurumu 2012, 16) olsa da Avrupa Birliği ve OECD ortalamasının gerisinde kalmaya devam etmiştir.

Kadının işgücüne katılımını etkileyen faktörler arasında, sosyal ve kültürel etkenler, eğitim, kentleşme, medeni durum ve ekonomik koşullar yer almaktadır. Ülkemizde, ataerkil toplumsal değerler; çocuk ve yaşlı bakımı ile ev işlerinin çoğunu kadına yüklemeyi teşvik etmekte, kadının ev dışında çalışmasına yönelik olumsuz tutumu ise kuvvetlendirmektedir. Eğitim düzeyi yükseldikçe kadının işgücüne katılımı artmaktadır. Göç, özellikle eğitim düzeyi düşük ise kırsal alanda çalışan kadının, kente taşınınca gelir getirici bir iş bulabilmesini zorlaştırabilmekte, kadının işgücüne katılımını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Kentsel alanlarda, evli olmak da kimi zaman kadının işgücüne katılımını düşürücü etkiye sahip olmaktadır. Kırsal alanda ise genelde aksi söz konusu olmaktadır. Evli kadınların kırsal kesimde işgücüne katılımı, evli olmayanlarına göre nispeten fazla olabilmektedir. Kentlerde, özellikle evli ve küçük çocuklu kadınların gelir getirici bir işte çalışabilmesi için çocuk bakım olanaklarının sağlanması önem kazanmaktadır. Birçok kadın, elde edeceği gelir, çocuk bakım masrafını zorlukla karşılayacağı için gelir getirici bir işte çalışmamayı tercih edebilmektedir. Ekonomik konjonktür de kadının işgücüne katılımını etkileyen bir diğer faktördür. Bilhassa ekonomik kriz dönemlerinde, eşinin işsiz olması halinde kadının işgücüne katılımı artabilmektedir. Yine de genel işsizlik oranlarının yüksek olduğu dönemlerde, kadınların işgücü piyasasındaki

konumu, bu durumdan olumsuz yönde etkilenebilmektedir. İstikrarlı ekonomik büyümenin, hem evli hem bekar kadınların işgücü piyasasındaki konumlarını olumlu yönde etkilediğine dair bulgular söz konusudur (T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası 2009, 3-4).

Chiara Saraceno ve Wolfgang Keck'in (2011) dikkat çektikleri nokta önemlidir. Ülkeden ülkeye değişiklik gösterse de çocuk sahibi olma ve istihdam ilişkisiyle ilgili genel bir eğilimden vardır. Bu eğilim şudur: Çocuk sahibi olan erkeklerin aynı yaştaki çocuk sahibi olmayan erkeklere göre istihdam oranı daha yüksekken kadınlar için durum tersidir. Yani çocuk sahibi olan kadınların, aynı yaştaki çocuk sahibi olmayan kadınlara göre istihdam oranı düşüktür. Bununla beraber çocuk sahibi olmanın erkeklerin istihdamını arttırdığına dair net kanıtlar yokken, çocuk sahibi olmak, kadınların işgücü piyasasına katılımlarını düşürmektedir (s. 378).

Kadının, çalışma yaşamında yer alma biçimi de araştırmalara konu olmuştur. Kadınlara ve erkeklere dair kalıp yargılar, kadınların işyerindeki statüsünü de etkileyebilmektedir. Ayrıca kadın ve erkeğin bu kalıp yargıları içselleştirmiş olmaları, kadının gelir ve prestiji yüksek işlerde daha az yer almasına yol açabilmektedir. Şükrü Özen'in (1998) belirttiği gibi Batı toplumlarında yapılan araştırmaların önemlice bir kısmı, kadın ve erkeğin farklı şekillerde yetiştirildiklerini, toplumsallaşma sürecinde farklı değer yargılarını içselleştirdiklerini vurgular. Toplumun kadın ve erkeğe atfettiği roller çerçevesinde "kadınlardan toplumsal ilişkilere duyarlı, duygusal, şefkatli, yardımsever, bağımlı ve fedakar olması beklenirken, erkeklerden, rekabetçi, bireysel başarıya dönük, bağımsız, akılcı, pragmatist ve egemen olması beklenmektedir" (s. 217). İşletmelerde, kadın ve erkekten beklenenler, toplumdaki kalıp yargılardan etkilenebilmektedir. Bazı bulgular, başarı odaklılık gibi erkeğe atfedilen değerlerin cisimleşmesi bakımından, kadınların, yöneticilikte, erkeklere kıyasla daha geride görüldüklerini ortaya koymaktadır (Robertson ve Brummel 2011, 5). Yine de kadın ve erkek olmaya atfedilen özelliklerin işletme yöneticilerinin davranışlarına ne ölçüde yansıdığı konusunda fikir ayrılıkları vardır. 'Toplumsal cinsiyet modeli' ve 'durumsallık modeli (iş modeli)' bu husustaki farklı yaklaşımlardan ikisidir. 'Toplumsal cinsiyet modeli' kadın ve erkeğin yetiştiriliş biçimlerindeki farklılıklardan ve farklı toplumsallaşma süreçlerine maruz kalmalarından kaynaklı olarak, yönetsel düzeyde de kadının daha ziyade dişil değerleri cisimleştireceğini, erkeğin ise daha ziyade eril değerleri cisimleştireceğini varsaymaktadır. 'Durumsallık modeli (iş modeli)' ise, "insanların benzer durumlarda benzer eğilimler göstereceklerine dayanarak, kadın ve erkek farklı biçimlerde toplumsallaştırılsa bile, benzer yönetsel eğilimler göstereceklerini savunmaktadır" (Özen 1998, 218).

Belle Rose Ragins ve Doan E. Winkel (2011) de, 'Gender, Emotion and Power in Work Relationships' adlı makalelerinde, kadın ve erkeğin çalışma yaşamında göstermeleri beklenen duygu kalıplarının farklılıklar barındırdığına dikkat çekenlerdendir. Çifte standartlar o kadar fazladır ki örneğin kadın, erkekle aynı derecede öfke gösterdiğinde, bu durum, kadının öfkeli veya dengesiz bir insan olduğuna yorulurken, erkeğin böyle bir halde durumu daha çok hoş görülmektedir. "Olumlu duygular bakımından kadınlardan, neşe, vericilik (nurturance), ve şefkat sergilemeleri beklenirken; erkeklerden güven ve gurur sergilemeleri beklenmektedir. Olumsuz duygular bakımından, kadınların korku, üzüntü, güvensizlik, kırılganlık ve şaşkınlık göstermeleri beklenirken, erkeklerden beklenti ise öfke, kararlılık ve inatçılıkla sınırlıdır" (Ragins ve Winkel 2011, 381). Kadın, adeta ince bir ip üstünde yürümekte, beklenenden çok duygu yoğunluğu gösterdiğinde bu, onun 'zayıf' doğasına atfedilebilmekte, beklenenden azını sergilediğinde ise 'soğuk' bir insan olarak nitelenebilmektedir.

İnsanlar, doğaldır ki birden fazla toplumsal gruba aittirler ve birden fazla toplumsal role sahiptirler. Örneğin bir insan hem eş, hem baba, hem öğretmen, hem de öğrenci olabilmektedir. Rollerimiz, bize belli biçimlerde hissetme, düşünme ve davranma kalıpları empoze etmektedir. Egemen toplumsal değerlerin bir kısmını içselleştirirken, bir kısmını ise etkileşim içinde yorumlayarak kendi anlam dünyamıza göre yeniden şekillendiririz. İnsan, biyolojik/fiziksel ve toplumsal faktörlerin etkileşimiyle şekillenmekte, varlığı ile toplumsal olanı dönüştürmektedir.

Kadın da çalışma yaşamında bir yandan 'kadın' kimliğine atıfla kendisinden içsel ve dışsal olarak beklenenlere, bir yandan da yaptığı işin rol beklentilerine yanıt vermek durumunda kalmakta, egemen kalıpları kimi zaman pekiştirmekte, kimi zaman ise dönüştürmektedir. Bilhassa roller arasında çatışma olduğunda, kadın, sorunu, yaptığı işin gereklerini ya da kadın olmaya atfedilen beklentileri ön plana çıkararak çözmeye çalışmaktadır. Kadının önceliklerinin ne olması gerektiği ve bunun nasıl temellendirileceği konusu, tartışmaya açık bir konudur. Böyle bir konu, aynı zamanda, insan olarak önceliklerimizin ne olması gerektiği sorusu ile bağlantılıdır. Bu makalede, bu sorulara yanıt verilmemektedir. Zira, öyle anlaşılmaktadır ki kadının ve erkeğin çalışma yaşamındaki egemen kalıplarla nasıl baş etmeleri gerektiği, yönelimlerinin ne olması gerektiği, toplumsal cinsiyete dair sorgulamanın ötesinde etik sorulara cevabı da gerektirmektedir.

Elisabeth K. Kelan'ın (2010) da belirttiği gibi işyerlerinde geleneksel ikili toplumsal cinsiyet rolleri bir yandan pekişirken, bir yandan aşınmakta ve dönüştürmektedir. Öyle ki bilgisayar sektörü gibi yıllardır erkeklerin sayıca baskın olduğu sektörlerde uzman olarak çalışan kadınların varlığı bile böyle bir dönüşümü tetikleyebilmektedir. Kadın ve erkek olmaya atfedilebilecek birden fazla hal vardır. Bu hallerin çeşitliliğinin farkına varılması, geleneksel olarak kadına ve erkeğe yüklenen rol beklentilerini değiştirmede pay sahibi olabilmektedir.

Kadın ve erkeğin işe adanmışlıkları konusunda yapılan bazı çalışmalarda ise kadının işe daha az adanmış olduğuna dair bulgular vardır. Bu durumla ilgili açıklamalar farklılık gösterebilmektedir. Batıda hâkim olan açıklama, bunun, bilhassa evdeki işlerin önemlice bir kısmını kadının omuzlarına yükleyen 'toplumsal cinsiyet rolleri ideolojisi'nden kaynaklandığı yönündedir. Alternatif bir açıklama da işin niteliklerinin ve kadının erkeğin maruz kaldığı çalışma ortamındaki farklılıkların temel belirleyici olduğu yönündeki 'iş modeli yaklaşımı'dır. Örneğin kadınlar, işyerinde ayrımcılığa maruz kalabilmekte veya kendilerini geliştirici işlerden uzak tutulabilmektedirler (Peng, Ngo, Shi ve Wong 2009, 331-332).

Kadının ve erkeğin iş yaşamında nasıl bir yaklaşım sergiledikleri konusunda tartışmalar devam ediyorsa da hemfikir olunan nokta, kadının, iş yaşamında yükselmesini engelleyen bir dizi faktörün olduğudur. Bu faktörlerden bazılarını ayırt etmek zordur. Bu nedenle, 'cam tavana' benzetilmektedir. Aylin Ataay'ın (1998, 243) aktardığı gibi cam (şeffaf) tavan kavramını ilk kez kullananlar, Wall Street Journal'da 'Corporate Women' köşesinde yazan Carol Hymowitz ve Timothy D. Schellhardt'tır. Makale, 1986'da yayınlanmıştır. Cam tavan (şeffaf tavan) kavramına yüklenen anlamları Ataay şöyle özetlemektedir:

Şeffaf tavanlar kavramı ile kadınlar ile üst yönetim düzeyleri arasında yer alan ve onların başarılarına ve liyakatlarına bakmaksızın ilerlemelerini engelleyen, görünmeyen, şeffaf ve aynı zamanda da geçilemeyen engeller tanımlanmaya çalışılmaktadır. Kadınların bireysel olarak ilerlemelerinin daha üst düzeyde bir işi başaramayacakları kuşkusuyla değil sadece kadın oldukları için engellendiği öne sürülmüştür. Şeffaf engeller oluşmasının sebepleri olarak kadınların ailevi konular sebebi ile çok kolayca kariyerlerinden sapabildikleri inancı, kadınların rekabetçi ve zorlu iş dünyasında faaliyet gösterebilme yetenekleri ile ilgili önyargılar ve kadınları temel işletme faaliyetlerinden daha uç işlere çeken kast sistemini göstermektedir. Fakat yine de karşı karşıya kaldıkları engellerden en büyüğü ise en soyut olanıdır: Üst düzeylerdeki erkeklerin kendilerini kadınların yanında rahatsız hissetmeleri. (Ataay 1998, 243)

Cam tavan etkisine karşı bir dizi politika mevcuttur. Kadının çalışma yaşamındaki statüsünün iyileştirilmesine yönelik politika önerilerinin bazılarını, makalenin ilerleyen sayfalarında yer verilecektir. Bu bölüme ise çalışma yaşamında kadınların ağırlıklı olarak yaşadıkları sorunlarla devam edilecektir. Kadınların işten ayrılma nedenleri, üstünde durulması gereken konulardan biridir. Nitekim Türkiye'de yapılan bir araştırma, kadınların, ağırlıklı olarak

geleneksel rol beklentileri çerçevesinde iş yaşamından ayrılmak durumunda kaldıklarını ortaya koymaktadır. Söz konusu araştırma, İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'da büyükşehir belediyesi sınırları çerçevesinde 15-49 yaş arasındaki kadınlarla yapılmıştır ve kadınların işlerini bırakma gerekçeleri araştırılmıştır. 1996 yılında gerçekleştirilen bu çalışmada, kadınların %86'sının 'kendi isteğiyle' işten ayrıldığı, sadece %14'ünün işten çıkarıldığı saptanmıştır. Evlenme ve nişanlanma, işyerinden ayrılmanın baş gerekçeleri arasında yer almıştır. Çocuk sahibi olmak, hamile kalmak, aileden birinin sağlık sorunun olması da diğer ailevi nedenler arasındadır. Kadınların neden işten ayrıldıklarına dair gösterdikleri gerekçelerin yaklaşık yarısını (%52) ailevi nedenler oluşturmuştur. Diğer yarısını ise kişisel sağlık sorunları, daha uygun iş arama, eğitime devam gibi kişisel nedenler ile ücretin/kazancın düşük olması ve işin yorucu olması gibi işyeri ile ilgili nedenler oluşturmuştur (Eyüboğlu, Özar ve Tufan-Tanrıöver 1998). Ayrıca, Gülay Toksöz'ün (2009) de belirttiği gibi, "Türkiye'deki toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü ve bu işbölümüne bağlı olarak kadınların ev işleri ve çocuk bakımından sorumlu görülmesi, bakım hizmetlerinde kamusal destek kurumlarının yetersizliği kadının işgücü piyasasına çıkmasını ve iş aramasını büyük ölçüde engellemektedir." (s. 211).

Küresel kapitalizmin yükselişiyle beraber gündeme gelen ve çalışma yaşamındaki kadını etkileyen bazı değişikliklere de burada yer vermekte fayda vardır. Hizmet sektöründeki istihdamın birçok ülkede artması kadını etkileyen dönüşümlerden biridir. Zira bu sayede, kadınlara yeni iş olanakları açılmıştır. Bununla beraber, Debra Howcroft ve Helen Richardson (2008) bilhassa bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde olan dönüşüme ihtiyatla yaklaşılmasını salık vermektedirler. Nitekim kadınların yoğunlaştığı sektörler, pek çok durumda ihracata yönelik, emek yoğun ve ucuz işçiliğin tercih edildiği sektörlerdir. Bilgi ve iletişim teknolojilerine bağlı gelişen sektörler de kadınların durumunda ancak kısmi bir iyileşme sağlamış, mevcut maddi ve kültürel yapılar, kadınların statüsünün iyileştirilmesinin önünde engel oluşturmaya devam etmiştir.

20. yüzyıl boyunca birçok ülkede kadın ve erkek eşit işe eşit ücret alamamıştır. Çoğu kadın ve erkek, ailede, erkeğin gelirini esas gelir olarak görmüş, kadının geliri 'ek gelir' veya 'ikincil gelir' olarak addedilmiştir. Kadınlar, erkeklere göre sendikalaşmaya daha az meyletmış, çalışma koşulları konusunda daha az talepkar olmuştur. Kadın emeği, birçok işveren açısından nispeten ucuz emek konumundadır (ILO 1985). 1970'lerde kadının işgücü piyasasındaki ikincil konumunu açıklarken, kadının fabrika işinden büyük ölçüde dışlandığını ileri süren 'marjinalleşme tezi'ne başvuru yaygın olmuştur. 1980'lerden itibaren ise birçok ülkede, kentsel alanlarda, imalat sanayi dâhil birçok işte çalışan kadın sayısı artmış, bununla beraber kadınların çalışma koşulları, erkeklere kıyasla nispeten olumsuz kalmıştır (Folbre 1992, 42-43).

1970'lerde birçok araştırma, marjinalleşme tezine, yani kadının, hem çocuk bakımı ve ev içindeki sorumlulukları nedeniyle hem de bazı ülkelerde aile dışındaki erkeklerle temasının hoş karşılanmaması nedeniyle fabrika işinden dışlanmasına odaklanırken, daha sonra yapılan birçok başka araştırma ise yeni liberal politikaların ve küreselleşmenin kadın üzerindeki etkisini irdelemiştir. Marjinalleşme tezinin ardından ileri sürülen tezlerden biri de, 1970'lerden, özellikle de 1980'lerden itibaren gündeme gelen yeni uluslararası işbölümü çerçevesinde çokuluslu işletmelerin faaliyetlerinin kadın istihdamına etkisine odaklanmıştır. Bu bağlamdaki çalışmalar, çokuluslu işletmelerin pek çoğunun, üretimin özellikle emek yoğun kısmını geliştirmekte olan ülkelere kaydırmasının, nispeten örgütlenmeye az meyilli olan ucuz kadın emeğinin sömürüsünü de yaygınlaştırdığını ileri sürmüştür. Bununla beraber, bu tezi, kadınların pasif bireylerden ziyade aktif, mücadele eden özneler olduğunu vurgulayarak ve kadının emeğinin kullanımı ile ilgili ülkeden ülkeye değişiklikler olabileceğini vurgulayarak eleştirenler olmuştur. Kadın istihdamına dair bir diğer araştırma kümesi ise küreselleşmenin ve yeni liberal politikaların, kadının çalışma yaşamına etkisine odaklanmıştır. İşgücünün kuralılaşmasının ve esnekleşmesinin, güvencesiz ve kayıt dışı çalışan kadın sayısını artırdığının altı çizilmiştir (Toksöz 2009, 205-206). Küresel kapitalizmin yayılmasıyla beraber 'yoksulluğun kadınsılaşması' diye adlandırılan olgu gündeme

gelmiştir. Bu tezin dayanak noktası, yoksulların içindeki kadın oranının dünyada arttığı saptamasıdır. 1992'deki bir Birleşmiş Milletler raporunda, geçmiş 20 yılda kırsal kesimde yoksulluğun erkekler arasında %30, kadınlar arasında ise %48 oranında arttığı ortaya koyulmaktadır (Moghadam 2005, 2). Bugün kadınlar, aşağı yukarı “dünyadaki toplam gelirin %10’una ve malvarlığının %1’ine sahip” durumdadırlar (Bilgin 2012, 315).

Birçok ülkede, kadınların, yoğun olarak imalat, ticaret ve hizmetlerde kayıt dışı çalışması söz konusu olabilmektedir. Özellikle kayıt dışı sektörün nispeten yaygın olduğu ülkelerde kadınlar, ağırlıklı olarak güvencesiz işlerde çalışabilmektedir. Gana, Hindistan, Türkiye kayıt dışı sektörde kadın istihdamının yaygın olduğu nice ülkeden sadece birkaçıdır. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun raporunda (TÜRK-İŞ 2005) ülkemizdeki kadın çalışanların ana sorun alanları değerlendirilirken de kayıtdışı sektöre ayrı bir önem atfedilmiştir. Değinilen sorun alanları arasında şu başlıklar yer almaktadır: ‘Kentlerde çalışan kadınların kayıtdışı işlerde yoğunlaşması’; ‘kayıtdışı işlerin yapısının özellikle kadın işgücünün istihdam edilmesini kolaylaştırması’; ‘kayıtdışı işlerin kayıtlı hale getirilememesi’; ‘ev eksenli ve kendi hesabına çalışan kadınların desteklenmesi amacıyla yerel yönetimlerin yeterli imkan sağlamamaları’; ‘kadınların evlilik, doğum ve çocuk, yaşlı ve hasta bakımı gibi nedenlerle işten ayrılmaları ya da işlerinin kesintiye uğraması’; ‘işgücü piyasasının cinsiyet temelinde ayrışması’; ‘kadınların karar mekanizmalarında yetersiz temsil edilmesi’ ve ‘cinsel taciz’. Ayrıca işçi sendikalarının kadınları yeterince temsil edememesi ve bu konuda duyarlılığın geliştirilmesini vurgulayan başlıklar da söz konusudur (s. 11-13).

Kadınların çalışma yaşamındaki statüsündeki dönüşümle beraber, kadın ve erkeğin ev içi ücretsiz emeği ve ev dışı çalışma zamanı ile ilgili bazı değişiklikler de gündeme gelmiştir. Doğum kontrol yöntemlerindeki gelişmelere koşut birçok kadının daha az sayıda çocuk sahibi olması, kadının, çocuk bakımı için daha az zaman ayırmasını getirebilmektedir. Ayrıca, geliri yeten kadınların çocuk bakımını bu işle uğraşan kişilere devretmesi ve kreş ve çocuk bakım hizmetlerinin birçok kadın için nispeten erişilebilir hale gelmesi de çocuk bakımı için çoğu annenin ayırdığı zamanı, özellikle de kentlerde, azaltmıştır (Fulcher ve Scott, 2007, s. 179-182). Ülkeden ülkeye değişiklik gösterse de toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edildiği bazı ülkelerde kadının eve ayırdığı zaman azalırken erkeğinkinin arttığı; kadının ev dışında gelir için yaptığı işin saatlerinin ise uzadığı yönünde bulgular söz konusudur (bu konudaki tartışmalar için bakınız Sayer 2005). Yine de Avrupa ülkelerinde 2000-2010 yılları arasında yapılan birçok araştırma, anne olan kadınların zamanlarının çoğunu, ev ve bakım işlerine ayırdığını göstermektedir. Ayrıca, ücretli işlerde çalışan kadınların artmasına ve cinsiyet eşitliğini teşvik eden birçok yasal düzenlemeye rağmen eve ‘ekmek getiren’ rolünün ağırlıklı olarak hâlâ erkeklere atfedildiği anlaşılmaktadır (Olsson 2012, 1). 2000’lerin başı itibarıyla, Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde kadınların ev ve bakım işlerindeki yükünün, onlara, işgücü piyasasındaki konumları ve mesleki gelişimleri açısından dezavantaj getirdiği ortaya koyulmaktadır (Kumari 2001, 3604). Ev içinde kadının harcadığı zamanla ilgili Avusturalya’da yapılan bir araştırmada ise, Craig ve Sawrikar (2009), çocuklar büyüdüğünde kadının eve ayırdığı zamanın nispeten düştüğünü ileri sürmektedirler (s. 1). Bununla beraber, dünyanın herhangi bölgesinde yapılan bir araştırmanın bulgularını tüm dünyaya genelleme konusunda temkinli olmakta da fayda vardır.

Politikalar

1789’da Fransız Devrimi ile ‘eşitlik, özgürlük, kardeşlik’ değerlerinin kitlesel mücadelenin bayrağı haline gelmesi kadın hareketine güç vermiştir. Çalışma yaşamında kadınların erkeklerle eşitlik yönündeki talepleri 19. yüzyılda ivme kazanmıştır. New Yorklu dokuma işçisi kadınların ‘Eşit İşe Eşit Ücret Mücadelesi’, 8 Mart’ın Dünya Kadınlar Günü olması doğrultusunda 1910 yılında yapılan öneriye kaynak oluşturmıştır. 8 Mart, 1977 yılında Birleşmiş Milletler tarafından Dünya Kadınlar Günü olarak kabul edilmiştir (Taşkın 2004, 16).

Kadınların çalışma yaşamındaki konumunu geliştirmek için sıralanan öneriler oldukça farklılık göstermektedir. Aile yaşamındaki yükün ve geleneksel ataerkil değerlerin, kadının çalışma yaşamındaki konumunu olumsuz

yönde etkileyebileceği göz önünde bulundurulduğunda, birçok öneri, kadının ev içindeki yükünün azaltılmasına yönelik olarak geliştirilmiştir. Bunlardan biri, doğum izni ile ilgili olandır. Doğum izni konusunda oldukça farklı görüşler söz konusudur. Bazıları babalık ve analık izinlerinin eşitlenmesi gerektiğini savunurken, örneğin Julie C. Suk (2010, 69), çok daha radikal bir çözüm önermiştir. Suk'a göre, istihdam ve çocuk bakımı konusunda toplumsal cinsiyet farklılıklarının giderilmesine katkı sağlayacak bir yol, babalık izninin zorunlu, analık izninin ise isteğe bağlı yapılmasıdır.

Scandura ve Lankau (1997) ise çalışanların aile sorumluluklarına duyarlı politikaların benimsenmesinin, örneğin çalışma saatlerinin bu doğrultuda esnekleştirilmesinin, kadının işletmedeki rolü ile eş rolü ve ebeveyn rolü arasındaki çatışmayı hafifletebileceğini vurgulamaktadır (s. 387). Kadınların çalışma yaşamındaki statüsünü iyileştirme noktasında yapılan önerilerden biri de yöneticilerin, kadın ve erkek çalışanları kapsayacak ve özel yaşamlarındaki sorumluluklarını hesaba katacak şekilde sosyal aktivite düzenlemeleridir (Jonnergård, Stafsudd ve Elg 2010, 739). Bununla beraber, insanın benliği, Robert M. Orrange'ın (2003) da belirttiği gibi değişime açıktır. İş ve aile yaşamındaki dönüşümler, kadınların beklentilerini de değişime uğratabilmektedir. Dolayısıyla, çalışma yaşamında öneriler geliştirirken, geleneksel kadın ve erkek rollerinin değişime uğrayabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

TÜRK-İŞ Kadın Emeği Platformu, kadının çalışma yaşamındaki konumunun iyileştirilmesi yönünde bir dizi öneri sunmuştur. Bu çerçevede, kadın girişimciliğinin, kadın emeği üzerine çalışan örgütlerin, kadınların ürettiklerine yönelik kooperatiflerin ve kırsal kesimde çalışan kadına yönelik projelerin desteklenmesi gibi öneriler yer almaktadır. Ayrıca, kadın emeğine yönelik veritabanının geliştirilmesi, yasama faaliyetlerinde 'eşitlik' ilkesinin gözetilmesi, kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleri arasındaki iletişimin ve yerel yönetimlerle işbirliğinin güçlendirilmesi gibi politikalar da sunulmuştur. Kayıtdışı sektörle mücadele, çocuk bakımı ve ebeveyn izniyle ilgili yasal düzenlemeler ve sendikalarda kadın katılımının artırılması gibi politikalar da söz konusu TÜRK-İŞ Raporunda çalışma yaşamında kadının konumunun iyileştirilmesine yönelik öneriler arasında yerini almıştır (TÜRK-İŞ 2005, 16-18).

Eşit istihdamın teşviki için de birçok ülkede önlemler söz konusudur. Örneğin Avusturalya'da, eşit istihdam fırsatı için 1986 yılından itibaren pek çok yasa çıkarılmıştır. 1999'da çıkan bir yasa uyarınca sendikalar ve yüksek öğrenim kurumları dâhil olmak üzere 100'ün üzerinde işçi çalıştıran işyerlerinin, kadını destekleyici hangi eylem programlarını benimsediklerini, yıllık olarak EOWA'ya (Equal Opportunity for Women in the Workplace Agency) rapor olarak vermeleri gerekmektedir. Bu raporda, işyerindeki kadınlara dair istatistikler ve insan kaynakları politikaları yer almalıdır. Rapor yazımı, kadına dair farkındalığın artması açısından önemli ise de bu yasadaki sonra birçok sektörde kadının statüsünde kayda değer bir iyileşme olmadığı ifade edilmektedir (Ainsworth, Knox ve O'Flynn 2010).

Çalışma yaşamında kadının dezavantajlı statüsünü iyileştirmek üzere ulusal ve uluslararası düzeyde hukuki düzenlemeler söz konusudur. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO'nun) 'Çalışma Yaşamında Haklar El Kitabı'nda (Yücesoy ve Demir 2011) belirtildiği üzere "Kadın işçilere yönelik korumalar, kadınların ağır ve tehlikeli işlerde çalışmalarının yasaklanması, gece ve belirli dönemlerde çalışmalarının yasaklanması ve analık nedeniyle korunması şeklinde gelişmiştir. İş Kanunu ile kadın işçilere, cinsiyete dayalı ayrımcılık yasağı ve eşit davranılması hakkı getirilmiştir" (s. 54). ILO'nun temel ilkelerinden olan 'cinsiyet eşitliği', 'bütün erkek ve kadınlar için insana yakışır iyi iş sağlama' bağlamında dile getirilmektedir. Bu çerçevede, kadınlara "istihdam yaratma, eğitim, girişimciliği geliştirme, işgücü piyasasına daha iyi erişim sağlama ve fırsat eşitliği" için çalışmalar yapmak ILO faaliyetleri arasında bulunmaktadır (Bilgin 2012, 312). Avrupa Birliği'ndeki düzenlemelerin geçmişini ise Ercüment Tezcan'ın (1998) da belirttiği gibi Roma Anlaşması'nın hazırlık çalışmalarına kadar uzatmak mümkündür. Çalışma

yaşamında eşit muamele ilkesinin kapsamı çerçevesinde ücret, işe alınma, çalışma şartları, sosyal güvenlik ve işletmelerin sunduğu ek sigorta hizmetleri konularında eşit muamele vardır. Ayrıca serbest çalışan kadın ve erkekler arasında eşit muamele de hukuki düzenlemelerin konusu olmuştur (s. 173-181).

Ülkemizde de Anayasanın 10. ve 55. maddelerinde eşitlik ilkesi ifade edilmiştir. 4857 Sayılı İş Kanunu'nda da yetersiz de olsa kadın işçilere karşı ayrımcılığın önlenmesine ve eşitliğin sağlanmasına yönelik düzenlemeler vardır. Mevcut düzenlemelere ek olarak, çalışma yaşamında kadının statüsünü geliştirmeye yönelik birçok politika önerisi bulunmaktadır. Bu öneriler arasında, ebeveyn izninin Avrupa Birliği müktesebatıyla uyumlu hale getirilmesi, İş Kanununda cinsel tacizle ilgili daha ayrıntılı bir düzenleme yapılması, işyerlerinde çocuk bakımı için kreş ve oda açılmasına yönelik maddenin erkek işçilerin sayısını da göz önünde bulundurarak yeniden düzenlenmesi, 'Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği'nde kadının çalışmasını kısıtlayıcı yasakların teknolojik ve bilimsel gelişmeler göz önünde bulundurularak yeniden ele alınması, kadınlara yönelik vergi ve sigorta indirimleriyle sigortalı kadın işçi çalıştırmayı teşvik eden önlemler alınması gibi çeşitli öneriler vardır (Bilgin 2012). Kadınların sigortalı çalışmasını teşvik eden düzenlemelerden biri, T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası'nın (2009) hazırladığı raporun yazıldığı sırada uygulamada olan bir politika. Bu politika, 5 yıl boyunca işletmelerin yeni işe aldığı kadın işçilerin sosyal güvenlik primlerinin sübvansede edilmesidir. Söz konusu raporda, kayıtdışı çalışmanın azaltılması için başka önlemler alınması gerektiği de vurgulanmaktadır. Raporda, ayrıca, parasal açıdan karşılanabilir çocuk bakım olanaklarının ve kadınların eğitim olanaklarının artırılmasının gerektiği vurgulanmaktadır (xi-xii).

Kadınların çalışma yaşamındaki statülerinin iyileştirilmesi yönünde bu ve benzeri daha pek çok politika önerisi vardır. Yukarıda da üzerinde durulduğu gibi, kadınların işgücüne farklı alanlarda katılımları söz konusudur. Bununla birlikte, kadının çalışma yaşamında statüsünün güçlendirilmesi yönünde izlenen politikalar içerisinde yer alan kadın girişimciliği, 1980'lerden itibaren başta Dünya Bankası olmak üzere birçok kuruluş tarafından desteklenmektedir. Kadın girişimciliği, yoksulluktan kurtuluş ve eşit istihdam olanakları için nihai çözüm olmasa da birçok kadının konumunu güçlendirme potansiyeli taşıdığı için, aşağıda bu konuya odaklanılmaktadır.

Kadının kendine biçilen rollere uygun mesleklere yönelmesi yeni bir olgu değildir. Son yıllarda kadınların sadece belirli meslekler ile özdeşleştirilmesi eğilimi azalmış olsa da, özellikle gelişmekte olan ülkelerde birçok kalıp devam etmektedir. Kadın girişimcilik ise, kadının geleneksel kalıpların dışında hareket etmesine olanak sağlayan ve çalışma yaşamında statüsünü güçlendirmesine katkıda bulunan önemli bir faaliyettir. Bu nedenle kadının kendi işini kurması günümüz toplumlarında giderek daha sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Son yıllarda kadının ekonomik statüsünün güçlendirilmesi hususunda dikkate değer pek çok proje ve izlenen çeşitli politikalar mevcuttur. Bu çalışmaların önemli bir bölümünü 'kadın girişimcilik' konusu oluşturmaktadır. Kadın girişimciliğe dair artan ilginin ardında, kadının ekonomik ve sosyal yaşantıda daha aktif olarak rol alabilmesinin önünü açma amacının olduğu sıklıkla dile getirilmektedir.

Kadın girişimcilik konusunun daha iyi açıklanabilmesi için girişimcilik kavramının tanımlanması, ayrıca kadının girişimcilik konusunda erkek girişimcilerden ayırd edici özelliklerinin neler olabileceği üzerinde durulması gerekmektedir. Girişimcilik kavramı, Fransızca 'entreprendre' Türkçe'de üstlenmek anlamına gelen bir fiili ifade etmektedir. 18. yüzyıl sonlarında kendi işletmelerini kuranları ifade etmek üzere kullanılan girişimci kelimesi (Shane ve Venkataraman 2000) ve benzer kavramlar (girişimsel, girişimcilik ve girişimsel süreç gibi) uzunca bir süredir akademik araştırmalarda yer almaktadır (Alvarez ve Busenitz 2001; Antoncic ve Hisrich 2001; Busenitz vd 2003; Shane ve Venkataraman 2000).

Girişimcilik çalışmaları genel olarak 'iktisat temelli' ve 'psikoloji temelli' olmak üzere iki kategori altında değerlendirilmektedir. İktisat temelli ve psikoloji temelli çalışmaların girişimcilik yazınında farklı izler bıraktığı

görülebilmekte, iki yaklaşımın ise birleşmesinin zorluğu dikkati çekmektedir (Yang ve Dess 2007). Girişimcilik ve girişimci kavramına ilişkin unsurlar aynı zamanda ‘aktörlere dayalı unsurlar’ ve çevresel ‘koşullara dayalı unsurlar’ olarak iki genel başlık altında da ele alınabilmektedir (Thornton ve Flynn 2003; Shmitt-Rodermound 2004). Birinci başlık çerçevesindeki yaklaşımlar, girişimcinin kişilik özelliklerinin girişimci olarak eylemleri üzerinde etkili olduğunu ileri sürerken; ikinci başlık altında toplanan çalışmalar ise, çevresel unsurların girişimciliğin ortaya çıkışı ve devamlılığı üzerine etkilerini vurgulamaktadır.

Yakın geçmişte, girişimcilik, farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Bazı çalışmalarda, yeni ürün ve hizmetlerin ortaya konması bağlamında ele alınan girişimcilik, yeni bir iş kurma, niş pazarların keşfi, yenilik ve inovasyon konularının gerçekleştiği bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Bazı çalışmalarda ise kaynakları yeni biçimlerde kombine etme boyutu ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, girişimcinin etkin bir özne olduğunu vurgulayarak, eylemlerinin mevcut olanı nasıl değiştirdiğine odaklanan araştırmalar da mevcuttur. Bu boyutlar göz önünde bulundurulduğunda, yeni iş planlarını hayal eden, tasarlayan, uygulayan, değer, güç ve prestij yaratmak üzere planlama yapan kişi, girişimci olarak değerlendirilebilir. Girişimci, mevcut bir pazara girmek ve rekabet etmek söz konusu olduğunda pazarı değiştirmek hatta yeni bir pazar oluşturmak amacıyla yaratıcılık özelliğini kullanabilmekte ve pek çok yeniliği hayata geçirebilmektedir (Ireland ve Webb 2005; Stevenson ve Jarillo 1990).

Girişimciliğin yukarıda üzerinde durulan boyutları, kadın girişimcilik çalışmalarına da yansımıştır (örneğin bakınız Bowen ve Hisrich 1986; Heilman ve Chen 2003; Weiler ve Bernasek 2001). Kadın girişimciler bir işi kuran ve yürüten kadın veya kadınlar olarak tanımlanmaktadır. Heilman ve Chen (2003) çalışmalarında kadınları girişimci olmaya iten unsurları ele almaktadır. Bu unsurlar arasında, kadının geleneksel örgüt yapıları içerisinde kariyer sürecinde karşılaştığı sorunlar ve olumsuz deneyimler; çalışma yaşamında adil değerlendirmeden yoksun kalması; aile-iş dengesini kurma noktasında karşılaştığı zorluklar; ve özelliklerine uygun konumda çalışmada karşılaşılan sorunlar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra pek çok kadın esnek çalışma saatleri nedeniyle de girişimciliğe yönelmektedir (s. 4-10).

Dünyanın pek çok yerinde kendi işini yürüten kadınlar vardır ve başarılı olmak adına pek çok engelle başa çıkmak durumundadırlar. Bu engellerin çoğu girişimciliğin doğası gereği zaten var olmakla birlikte, kadın olmaktan kaynaklı diğer engeller de kadınları erkek girişimcilere kıyasla daha fazla çaba harcamak durumunda bırakmaktadır (Jahanshahi vd 2010). Girişimcilik, kadınlar için kendi işini kurmanın ve yönetmenin ötesinde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yoksullukla mücadele etmenin ve eşitlik yönünde yürütülen çalışmaların önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Bushell 2008).

Kadın girişimciliği konusundaki projelerin, ülkelerin sosyo-kültürel, ekonomik ve politik yapılarını göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Açıkça görülmektedir ki, günümüzde, kadın girişimciler, gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi gelişmiş ülkelerde de engellerle karşılaşmaktadırlar. Bunların bir kısmı finansal açıdan ortaya çıkarken, büyük bir çoğunluğu ‘kadın’ olmaktan kaynaklı sosyo-kültürel engellerdir. Kadın girişimciler hedeflerini gerçekleştirmek ve iş hayatında iyi bir konum elde edip bu konumlarını korumak üzere uğraş verirken, erkek girişimcilere oranla daha fazla çaba harcamak zorunda kalmaktadırlar. Kadın girişimcilerin iş dünyasında karşılaştıkları zorluklar, aslında girişimcilik sürecinin başından itibaren karşılaştıkları sorunların devamı niteliğini de taşımaktadır. Kutanis ve Hanci’ya (2004) göre, sosyo-kültürel rol kalıpları, eğitim düzeyinin nispeten düşük olması, ailedeki beklentiler ve ev içi iş yükü kadın girişimcilerin önünde engel teşkil etmektedir. Ayrıca, maddi kaynak temin etme, sosyal ilişki ağı geliştirme ve iş ilişkilerinde güven sağlama noktalarında kadınların, erkeklere göre daha çok çaba göstermeleri gerekebilmektedir (s. 458).

Kadınların girişimcilik faaliyetlerinin, ekonomik kalkınmaya ve kadının güçlendirilmesine ne kadar etkisi olduğu tartışılan bir konudur. Yine de, 1990’ların başından itibaren, Türkiye’de kadın girişimcilik konusuna

duyulan ilginin arttığı ve kadınların girişimcilik konusunda teşvik edildiği görülmektedir. Kadın girişimciliğinin kadın işsizliğini azalttığı ve kadınların ekonomik bağımsızlıklarını elde etmelerinde önemli katkısı olduğu kabul edilmektedir (Ecevit 2007). OECD raporunda kadın girişimciliğin teşvik edilmesinin gerekçeleri arasında eşitlik ve kadının konumunun güçlendirilmesi hedeflerinin öne çıktığı anlaşılmaktadır. Kadın girişimcilerin yeni iş olanakları yarattıkları ve yönetim, örgütlenme ve iş konularında yeni yaklaşımlar sundukları vurgulanmaktadır (OECD 2012, 22). Mayoux (2001, 7) ise çalışmasında, kadınlara yönelik küçük ve mikro ölçekli girişimlerin teşvik edilmesinin ardında ekonomik büyüme, yoksulluğun azaltılması ve istihdamın artırılması amaçlarının yer aldığını belirtmektedir. Ecevit (2007, 49) de çalışmasında, kadın girişimciliğinin teşvik edilmesinde, kadının konumunun güçlendirilmesinin başat bir rol oynadığına dikkat çekmektedir.

Bununla beraber, kadın girişimciliğine dair projelerin bazı darboğazları olduğu da kabul edilmektedir. Bu darboğazlar, kadın istihdamının geliştirilmesine dair çözümlerin yetersiz kalması ve sivil toplum kuruluşlarının ve hükümetlerin bütüncül olmayan, birbirinden kopuk projelere yönelmeleriyle ilintilidir (Ecevit 2007). OECD (2012) raporunda, konuyla ilgili yapılan birçok projeye rağmen kadın girişimciliğine dair halen çok az bilgi bulunduğu belirtilmektedir (s. 22). Öyle görünmektedir ki, kadının çalışma koşullarının geliştirilebilmesi için daha pek çok çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç

Geçtiğimiz yüzyılda, kadının ve erkeğin yasal haklarının eşitliği doğrultusunda birçok düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemelerin önemlice bir kısmı, daha ziyade, gelişmiş ülkelerde kadın hareketinin tesiriyle gerçekleşmiş, ülkemiz ise büyük ölçüde Batı'daki gelişmelerden etkilenmiştir. Söz konusu yasal düzenlemeler, kadının toplumsal konumunu geçmişe nispetle güçlendirmiş olsa da, kadına yönelik fiili ayrımcılık devam etmiştir. Çalışma hayatı da ayrımcılığın yaşandığı bir alan olmuştur. Erkek egemen kültürel kodlamalar, kadının erkeklere göre daha düşük gelirli ve yükselme olanağı daha az işlerde çalışmasını ve kadının, geleneksel olarak 'kadın' işi olarak görülen işlerde yoğunlaşmasını teşvik etmiştir.

Çalışma yaşamını düzenleyen yasal çerçevenin ve iş ortamının, anne olan kadınların çocuk ve evle ilgili işlerini yeterince göz önünde bulundurmadığına dair eleştiriler vardır. Kırsal alanda kadın, geleneksel olarak işgücüne yüksek oranlarda katılmaktadır. Kentsel alanlarda ise, ataerkil kalıp yargılar ve bilhassa da düşük ücretli işlerde çalışması halinde kadının çocuk bakım giderlerini karşılamakta zorlanacak olması, kadının işgücüne katılımını aşağıya çeken bir etki yaratmaktadır. Gelir getirici işlerde çalışan birçok kadının aynı zamanda ev işlerini de yüklenmesi, kadının neredeyse durmadan çalışmasını getirmekte, 'kadının çifte yükü' diye bilinen duruma yol açmaktadır. Ayrıca kadın, yükselmesinin ve daha iyi gelir elde etmesinin önüne çıkan erkek egemen kültürün ve ekonominin görünmez duvarlarıyla karşı karşıya gelmekte, 'cam tavan' etkisiyle işgücü piyasasındaki ikincil konumu devam etmektedir. Çalışma yaşamında birçok kadın 'yoksulluğun kadınsılaşması (feminizasyonu)' olarak adlandırılan olgunun parçası da olmaktadır.

Kadının çalışma yaşamındaki konumunun iyileştirilmesine yönelik politikalar, işçi ve işveren örgütlerinin olduğu kadar, başta kadın örgütleri olmak üzere başka birçok kuruluşun ve devletin de gündem konusunu oluşturmuştur. Uluslararası kuruluşların konuyla ilgili politika önerileri ise ülkemizdeki çalışmalar için esin kaynağı olmuştur. Kadının, nispeten güvenceli, çifte yükünü azaltıcı, geliri yüksek ve yükselme olanağı fazla işlerde istihdamı yönünde düzenleme önerileri geliştirilmiştir.

Kadın girişimciliği ise başta Dünya Bankası olmak üzere uluslararası kuruluşların desteği ile ülkemizde de yankı bulmuş, bu doğrultuda devletin ve hükümet dışı kuruluşların teşvikleri söz konusu olmuştur. Kadın yoksulluğunun azaltılması amacıyla geliştirilen mikro girişimcilik teşvikleri, yaygınlık kazanmıştır.

Pazar ekonomisinin kırılganlığı ve rekabetin şiddeti, girişimcilik politikalarının istikrarlı bir fayda sağlayıp sağlamayacağını ve kadının çalışma yaşamındaki konumunu ne kadar güçlendireceğini şüpheli kılmaktadır. Yine de kadın girişimciliğinin desteklenmesi, erkek egemen ekonomiyi ve kültürel kodlamaları aşındırıcı bir etkiye sahiptir.

Geleceğin, kadına yönelik eşitlik ve özgürlük taleplerinin daha görünür olacağı ve sesinin daha güçlü çıkacağı yılları beraberinde getirme ihtimali vardır. Çalışma yaşamında kadının konumunun iyileştirilmesi, erkek egemen kalıp yargıların aşındırılmasını gerektirecek, kadının gelir getirici iş dışında kalan yaşamını da dikkate alan bütünsel bir yaklaşımı zorunlu kılacaktır. Politika üretenlerin ve uygulayanların, kadının konumunun iyileştirilmesinin, insani bir evrimi de beraberinde getireceğini göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. İnsanlığın evrimi, kadına yönelik tutumun insancıllaşmasından geçmektedir.

Kaynakça

- Ainsworth, Susan, Angela Knox ve Janine O'Flynn. 2010. 'A Blinding Lack of Progress': Management Rhetoric and Affirmative Action. *Gender, Work and Organization* 17(6), 658-678.
- Alvarez, Sharon A. ve Lowell W. Busenitz. 2001. The entrepreneurship of resource based theory. *Journal of Management*, 27 (6), 755-775.
- Antonic, Bostjan ve Robert D. Hisrich. 2001. Intrapreneurship: Construct refinement and cross-cultural validation. *Journal of Business Venturing*, 16, 495-527.
- Ataay, Aylin N. 1998. Kadın yöneticilerin kariyer boyutları ve etmenleri. *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek* içinde, der. Oya Çitci, 237-253. Ankara: TODAİE.
- Beneria, Lourdes. 1981. Conceptualizing the Labor Force: The Underestimation of Women's Economic Activities. *African Women in the Development Process* içinde, der. N. Nelson, 10-28. London, Totowa: Frank Cass.
- Bilgin, Birgül. 2012. Çalışma yaşamında kadın ve yasal düzenlemeler. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 99, 311-315.
- Bilton, Tony, Kevin Bonnett, Pip Jones, Tony Lawson, David Skinner, Michelle Stanworth ve Andrew Webster. 2009. *Sosyoloji*. Ankara: Siyasal Kitabevi
- Bowen, Donald D ve Robert Hisrich. 1986. The Female Entrepreneur: A Career Development Perspective. *Academy of Management Review* 11(2), 393-407.
- Busenitz, Lowell W. , West, P. G. , Shepherd, D. , Nelson, T. , Chandler, G. N. ve Zacharakis, A. 2003. Entrepreneurship research in emergence. Past trends and future directions. *Journal of Management* 29 (3), 285-308.
- Bushell, Brenda. 2008. Women Entrepreneurs in Nepal. What prevents them from leading the sector? <http://sites.asiasociety.org/womenleaders/wp-content/uploads/2010/05/Women-entrepreneurs-in-Nepal-what-prevents-them-from-leading-the-sector.pdf>
- Craig, Lyn ve Pooja Sawrikar. 2009. Work and Family: How Does the (Gender) Balance Change as Children Grow? *Gender, Work and Organization* 16(6), 684-709.
- Ecevit, Yıldız. 2007. A Critical Approach to Women's Entrepreneurship in Turkey. <http://www.ilo.org/public/english/region/eurpro/ankara/info/womenentr.pdf>
- Eyüboğlu, Ayşe, Şemsa Özar ve Hülya Tufan-Tannöver. 1998. Kentli kadınların çalışma koşulları ve çalışma yaşamını terk nedenleri. *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek* içinde, der. Oya Çitci, 207-216. Ankara: TODAİE.
- Folbre, Nancy. 1992. *Women's Work in the World Economy*. Hong Kong: Macmillan.
- Fulcher, James ve John Scott. 2007. *Sociology*. New York: Oxford University Press.
- Heilman, Madeline E. ve Julie J. Chen. 2003. Entrepreneurship as a solution: The allure of self-employment for women and minorities. *Human Resource Management Review* 13, 347-364
- Howcroft, Debra ve Helen Richardson. 2008. Gender matters in the global outsourcing of service work. *New Technology, Work and Employment* 23(1-2), 44-60.

- ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü). 1985. *Women Workers in Multinational Enterprises in Developing Countries*. Cenevre: ILO.
- Ireland, Duane R. , Christopher R. Reutzel ve Justin W. Webb. 2005. Entrepreneurship Research in AMJ: What has been published, and what might the future hold? *Academy of Management Journal* 48(4), 556-564.
- Jahanshahi, Asghar Afshar, Bairagi Kachardas Pitamber ve Khaled Nawaser. 2010. Issues and Challenges for Women Entrepreneurs in Global Scene, with Special Reference to India. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences* 4(9), 4347-4356.
- Jonnergård, Karin, Anna Stafssudd ve Ulf Elg. 2010. Performance Evaluations as Gender Barriers in Professional Organizations: A Study of Auditing Firms. *Gender, Work and Organization* 17(6), 721-747.
- Kelan, Elisabeth K. 2010. Gender Logic and (Un)doing Gender at Work. *Gender, Work and Organization* 17(2), 174-194.
- Kumari, B. Ratna. 2001. Work and Gender: A European Perspective. *Economic and Political Weekly* 36(38) 3603-3605.
- Mayoux, Linda. 2001. Jobs, Gender and Small Enterprises: Getting the Policy Environment Right, Seed Working Paper, No. 15. *Series on Women's Entrepreneurship Development and Gender in Enterprises — WEDGE*. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/@emp_ent/documents/publication/wcms_111394.pdf
- Moghadam, Valentine M. 2005. The 'Feminization of Poverty' and Women's Human Rights. SHS Papers in Women's Studies/ Gender Research No. 2. Erişim tarihi 3 Kasım 2012. http://www.unesco.org/pv_obj_cache/pv_obj_id_943EBC7124FD964F13BA57E8E921EC5B040F0400/filename/Feminization_of_Poverty.pdf
- OECD. 2012. Measuring Women Entrepreneurship. *Entrepreneurship at a Glance 2012* içinde, OECD Publishing. <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/3012011ec004.pdf?expires=1354539783&id=id&accname=guest&checksum=57B6A0A7BA224B45199D2D7274AA1CC7>
- Olsson, Yıldız. 2012. Is living the gender contract really a free choice? A cross-national comparison of preferences or constraints in mothers' and fathers' participation in paid and unpaid work. *Qualitative Studies* 3(1), 1-21.
- Orrange, Robert M. 2003. The emerging mutable self: Gender dynamics and creative adaptations in defining work, family, and the future. *Social Forces* 82(1), 1-34.
- Kutanis Özen, Rana ve Ayşegül Hancı. 2004. Kadın Girişimcilerin Kişisel Özgürlük Algılamaları", 3. Bilgi- Ekonomi ve Yönetim Kongresi , 457-464, Eskişehir
- Özen, Şükrü. 1998. Türkiye'de kadın ve erkek kamu yöneticilerinin yönetim tarzı açısından farklılaşması ve eril erkek- dişil kadın varsayımının geçerliliği. *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek* içinde, der. Oya Çitci, 217-236. Ankara: TODAİE.
- Peng, Kelly Z. , Hang-Yue Ngo, Junqi Shi ve Chi-Sum Wong. 2009. Gender differences in the work commitment of Chinese workers: An investigation of two alternative explanations. *Journal of World Business* 44(3). 323-335.
- Ragins, Belle Rose ve Doan E. Winkel. 2011. Gender, emotion and power in work relationships. *Human Resource Management Review* 21(4), 377-393.
- Robertson, Lauren N. ve Bradley J. Brummel. 2011. Gender Perceptions of Managerial Positions: Implications for Work-Related Outcomes. *The Psychologist-Manager Journal* 14(1), 1-28.
- Saraceno, Chiara ve Wolfgang Keck. 2011. Towards an integrated approach for the analysis of gender equity in policies supporting paid work and care responsibilities. *Demographic Research* 25(11). 371-406.
- Sayer, Liana C. 2005. Gender, Time and Inequality: Trends in Women's and Men's Paid Work, Unpaid Work and Free Time. *Social Forces* 84(1), 285-303.
- Scandura, Terri A. ve Melenie J. Lankau. 1997. Relationships of gender, family responsibility and flexible work hours to organizational commitment and job satisfaction. *Journal of Organizational Behavior* 18(4), 377-391.
- Shane, Scott ve Sankaran Venkataraman. 2000. Note: The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review* 25(1), 217-226.
- Shmitt-Rodermound, Eva. 2004. Pathways to successful entrepreneurship: Parenting, personality, early entrepreneurial competence and interests. *Journal of Vocational Behaviour* 65(3), 498-518.

- Stevenson, Howard. H ve Carlos J. Jarillo. 1990. A paradigm of entrepreneurship: Entrepreneurial management. *Strategic Management Journal* 11, 17-27.
- Suk, Julie C. 2010. Are gender stereotypes bad for women? Rethinking antidiscrimination law and work-family conflict. *Colombia Law Review* 110(1), 1-69.
- T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı ve Dünya Bankası. 2009. Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı: Eğilimler, Belirleyici Faktörler ve Politika Çerçevesi. Rapor No 48508-TR. Erişim tarihi 5 Kasım 2012. http://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=%22t%C3%BCrkiye%E2%80%99de%20kad%C4%B1nlar%C4%B1n%20i%C5%9F%C3%BC%C3%BCne%20kat%C4%B1l%C4%B1m%C4%B1%3A%20e%C4%9Filimler%2C%20%22&source=web&cd=1&ved=0CB4QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.kalkinma.gov.tr%2FDocObjects%2FDownload%2F12910%2FDPT_DB_Kad%25C4%25B1nlar%25C4%25B1n_%25C4%25B0%25C5%259Fg%25C3%25BCc%25C3%25BC_Piyasas%25C4%25B1na_Kat%25C4%25B1l%25C4%25B1m%25C4%25B1.pdf&ei=7-qcUI6fFoPlswaZ04Fo&usg=AFQjCNEjlk8stWliPpOkcJOW0924EORsdw
- Taşkın, Lale. 2004. Uluslararası sözleşmeler ışığında kadının durumu. *C. Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi* 8(2), 16- 22.
- Tezcan, Ercüment. 1998. Çalışma yaşamında kadın erkek eşitliği ve Avrupa Birliği çerçevesinde uygulamalar. *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek* içinde, der. Oya Çitci, 173-206. Ankara: TODAİE.
- Thornton, Patricia H. ve Katherine H. Flynn. 2003. Entrepreneurship, Networks, and Geographies, http://www.patriciathornton.com/files/Thornton_HER_2003.pdf
- Toksöz, Gülay. 2009. Neoliberal piyasa ve muhafazakâr aile kıskacında Türkiye’de kadın emeği. *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* içinde, der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, 205-233. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- TÜRK-İŞ (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu). 2005. Türkiye’de emek piyasasında kadınların durumu. Erişim tarihi 8 Kasım 2012. http://www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs/file/Turkiyede_Emek_Piyasas%C4%B1nda_Kad%C4%B1nlar%C4%B1n_Durumu.pdf
- Türkiye İstatistik Kurumu. 2012. *İstatistiklerle Kadın 2011*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- Weiler, Stephan ve Alexandra Bernasek. 2001. Dodging the glass ceiling? Networks and the new wave of women entrepreneurs. *The Social Science Journal* 38 (1), 85-103.
- Yang, Haibin ve Gregoroy G. Dess. 2007. Where do entrepreneurial orientations come from? An investigation on their social origin. *Entrepreneurial Strategic Processes*, 10-223
- Yerkes, Mara. 2010. Diversity in Work: The Heterogeneity of Women’s Employment Patterns. *Gender, Work and Organization* 17(6), 696-720.
- Yücesoy, Yasemin ve Musa Demir. 2011. *Çalışma Yaşamında Haklar El Kitabı*. Ankara: ILO.

TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISININ STATİK DURUŞU

Umut Belek

Kadınların Mary Wollstonecraft'ın feminist teori tarihindeki ilk önemli çalışma olan Kadın Haklarının Savunusu adlı eserini tamamladığı 1792 tarihinden bu yana büyük yol kat ettiği konusunda hiç şüphe yoktur. Bununla beraber bahsettiğimiz tarihten bu yana kadınlık rollerinin tanımlanması da büyük değişim geçirmiş midir yoksa temel bazı görevler kadınla özdeşleşmiş şekilde varlığını sürdürmekte midir? Bu sorunun araştırılması önemlidir çünkü ilerleme ve gelişme ancak makro düzeydeki rakamlarda değil günlük yaşamın ayrıntılarında gizlidir. Kaldı ki rakamların tatmin edici olup olmaması da ayrıca tartışılması gereken bir husustur.

18. yy'dan beri devam eden kadın mücadelesi, kadınlık rollerinin biçimini değiştirmiş fakat içerik olarak bazı görevlerin kemikleşmesini engelleyemezken görevlerin niceliğini arttırmıştır. Şimdi artık kadınlar çalışmakta, içinde yer aldığı sosyal ve ekonomik hayatın gereklerini yerine getirmekte bunun yanında geleneksel görevlerini de sürdürmeye devam etmektedir. Eğitimsiz ve alt sınıflara mensup kadınlar küreselleşme ve neo-liberalizmin sertleştirdiği koşullarla, yoksullukla erkeklerle birlikte mücadele ederken diğer yandan bu mücadelenin yılgınlaştırıp acımasızlaştırdığı erkeklerin şiddetiyle de baş etmek zorundadırlar. Eğitimli ve orta-üst sınıflara mensup kadınlar ise eğitim ve çalışma hakkını doğal olarak elde ettiği için bu uğurda harcanan çabadan habersizdir ve bu yüzden herhangi bir mücadelenin içinde yer almamakta, "kadın hakları için verilmiş mücadelelerin tadını çıkarmaktadırlar." (Walters 2005, 12) Kanıksama, ev işlerini kadının gerçekleştirmesinin veya bebeğin bakımını üstlenmesinin normal bir süreç olarak görülmesini sağlamakta, bu şekilde üst düzey kadın yöneticiler işyerinde durmaksızın çalışıp evde sabaha kadar çocuğuna bakmakta veya kadın üniversite hocaları kocaları tarafından manevi şiddete uğrayıp bunu şiddet olarak değerlendirmemektedirler. Eğitimli kadınlar bile tam olarak kendi haklarını korumada ve savunmada yeterli bilince sahip değilken, kadın sorunlarından, kadına karşı şiddet konularından çoğu zaman habersiz veya duyarsız iken ilkokul mezunu bir kadına kocasının dayacağına karşı çıkma bilinci nasıl kazandırılır?

Tüm bu soruların cevaplarının tartışılabilmesi için aslında kadınların farkındalık düzeyi günden güne daha fazla yaygınlaştırmış gibi gözükse de aslında temelde hangi noktada olduğumuz belirlenmelidir. Sürdürülen tartışmaların bildik çizgileri izlemesi, durmaksızın tekrarlanan "kadınların her alanda daha fazla yer alması gereklidir" söylemi, kadın sorunlarını sürekli gündemde tutarken diğer yandan bu gündemin içi boş ve sağlam bir dayanakta yoksun olmasına neden olmaktadır. Bu şekilde herkes üstüne düşen görevi yerine getirmiş olmakta fakat kadınların toplumsal cinsiyetin görünmez bağlarıyla çepeçevre sarılmış olması ya da toplumsal cinsiyetin apaçık yumrukları altında eziliyor olmasına karşın somut bir adım atılamamaktadır.

Kadınlar bugünkü konumları itibarıyla görünürde neredeyse bütün konularda eşit olarak gözükmemektedir. Birçok konuda, örneğin kadına karşı şiddet konusunda görsel ve yazılı basında çok fazla yayın yer almakta, kadınları bilinçlendirmeye yönelik bilgi kaynakları gerek nitelik gerek nicelik olarak artmaktadır. Bununla beraber kadınların kendi sorunlarına duyarlılığında artış, aynı oranda gerçekleşmemektedir. Özellikle eğitimli kadınlar sorunlarını "sorun" olarak tanımlamamaktadırlar. *Kanıksama* ve *kabullenme* genel davranış şekli haline gelmekte ve kadınlık rollerinin yıllardır değişmeyen kalıpları mevcudiyetini sürdürmeye devam etmektedir. Eğitimli kadınlar çalışabilmekte, mülk sahibi olabilmekte ve oy kullanabilmekte ancak mücadele edecekleri,

karşı çıkacakları, değiştirip dönüştürebilecekleri diğer alanlarda sessiz kalmaktadırlar. Böylece yemeği yapan, çocuklara bakan kadın ve hane ile ilgili bir karar alınacağına karar veren erkek olmaktadır. Marilyn French'in belirttiği gibi sorun "bulaşıkları kimin yıkayacağına gelip dayanmaktadır" ki bu da aslında sorunların temelini oluşturmaktadır (1980, 415).

Günümüzde orta sınıfa mensup, eğitilmiş, iş sahibi, geçmişten bugüne baktığımızda yaşam koşullarının büyük gelişme gösterdiği düşünülen kadınların, toplumsal cinsiyete ilişkin kalıplarının çok da fazla değişmediği, üstelik bu konularda alt sınıftan, eğitimsiz ve genellikle kayıt dışı iş kollarında çalışan kadınlar ile paralellikler taşıdığı düşünülmektedir. Kadınların eğitim görmesi, oy vermesi, çalışması, her alanda başarılı kadınların bulunması, siyasette medyada ve diğer alanlarda söz sahibi olması yeterli midir? Üstelik tüm bunlardan bahsedilirken olabilecek tüm gelişmeler tamamlanmış, çok büyük aşama kaydedilmiş artık bundan daha öteye gidilmesinin mümkün olamayacağı şeklinde bir illüzyon yaratılması konusunda ne yapılması gerekmektedir?

Aksu Bora, eğitilmiş, orta-üst sınıflardan, 1930'larda doğmuş 1950'lerde çocuk sahibi olmuş ve 1960'larda doğmuş iki farklı kuşaktan anneleri karşılaştıran çalışmasının sonucunda cinsiyetçi işbölümünün her iki kuşaktan kadınlar için de geçerli olduğu ve bu konuda hiçbir ilerlemenin gerçekleşmediği sonucuna varmıştır. Cinsiyetçi iş bölümünün algılanması bakımından bir farklılık görülmekte, ikinci kuşaktan kadınlar bunu bir sorun alanı olarak tanımlamaktadırlar; bununla beraber bunu değiştirme yolunda herhangi bir çabada bulunmamaktadırlar (2011, 103-104).

Toplumsal cinsiyet algılarının değişmeyen- değişemeyen yapısını ortaya koyabilmek için Louis Althusser, Pierre Bourdieu ve R. W. Connell'in görüşlerinden yararlanılacaktır. Öncelikle ele alacağımız Althusser'in açıklamaları ile, patriyarkal ideolojinin yaşantımızı nasıl sardığı ve gündelik yaşamın en basit pratiğinden yaşantımıza hükmeden ana ilkelere kadar bizi nasıl egemenliği altına aldığı anlaşılmaya çalışılacaktır.

İdeoloji, Althusser'e göre bir sınıfın diğerine kabul ettirdiği, empoze ettiği bir düşünceler dizgesi değiltüm sınıfların katıldığı, her yana yayılmış pratikler toplamıdır. Ondandır kaçmak olanaksızdır. İdeoloji bireylere, egemen değer ve nosyonları benimseterek onların yaşadıkları sistemle uyumlu hale gelmelerini ya da yeni uyumlu yaşam sistemleri kurmalarını sağlar. Althusser'e göre bu işleyiş adeta otomatiktir ve ideoloji; kavrayışla ilgili değil deneyimle, pratikle ilgili bir gerçektir. Onu insanların beynini sarmış, somutlaşması olmayan manevi bir varoluş biçimi olarak tanımlamak yanlıştır. Oluşumu maddidir ve maddi yapılar tarafından belirlenir (Kazancı 2006, 5).

Her ideoloji bir özneler kategorisi üzerine oturtulmuştur. Özne ideolojinin kurucu kategorisidir. Çünkü bir ideoloji özne aracılığıyla belirir ve ancak özneler için vardır. Pratik de bir ideoloji aracılığıyla ideolojinin içinde vardır. İdeoloji bireyleri adlandırma yoluyla onları bir özne haline dönüştürmektedir. Althusser'in çalışmalarında önemli bir yer tutan "çağırma" ya da "adlandırma" başlı başına bir süreci ifade etmektedir. Bu özellik ideolojik ortam içinde nesneleri, şeyleri özne olarak belirli bir yere oturtmakta, somutlaştırmaktadır. Çağırma ile bireyin ideolojik olarak adı konmuş olmaktadır. Yani ideolojik etki ve oluşum çağırma ile başlayıp daha sonra da yeni çağırımların etkisiyle bir toplumsal ilişki olarak sürüp gidecektir. Her nesnenin özne haline gelmesi aynı zamanda sürekliliği sağlayan bir pratiktir. İdeolojik açıdan süreklilik asıl olarak çağırma, adlandırma yoluyla gerçekleşmektedir. Bu yolla insanlar özne olmanın yarattığı sınırlar içinde kendilerinden beklenen toplumsal rolü oynarlar (Kazancı 2006, 9).

Althusser'de ideoloji hayat pratiğidir. Hayatla birlikte başlar. İdeolojiyi bireye yüklemenin yolu ve yöntemi sistemin kendi içinde vardır. İnsana ideoloji yükleme kendiliğinden çalışır. Marks'ın *Kapital*'de ideolojiyi tanımlamak için söylediği "bilmiyorlar ama yapıyorlar" cümlesi, aynı geçerliği Althusser'de de bulmaktadır. Egemen ideoloji her şeyi kaplar ve kapsar. Egemen ideolojinin önemli bir oluşum ayağı olan; isim koyma, çağırma böyledir. Bu sürece kuşkusuz gelenek ve görenekleri, dinsel kuralları da katabiliriz. Althusser'e göre her pratik

ancak bir ideoloji aracılığıyla ama özneler yoluyla var olabilir. Bu varoluş yine bir ideoloji çerçevesi içindedir. Ve her ideoloji ancak bir özne aracılığıyla ve özneler için vardır. İnsanlar bu şekilde birbirlerini bir özne olarak görür ve ideolojik kabul etme kurallarını sürekli olarak tekrar ederler. Bu, birlikte yaşayabilmenin ön koşuludur. Söz konusu pratik tekrar edilerek yaşam içine girer, vazgeçilmez kural haline gelir. Bu durumda ideoloji bireyleri, onlara isim vererek ve bu isimle onlara seslenmeyi, onları çağırmayı sağlayarak sistemi geleceğe yöneltir ve kendiliğinden kural koyar. Böylece insanlar artık sıfatları ve sistemden beklentileri olan, aynı zamanda sistemin de kendisinden belirli beklentileri bulunan özneler durumuna gelmiş olurlar. Bu ideolojik oluşum sürekli tekrar eder. İdeolojinin var oluşuyla insanlara özne olarak seslenilmesi bir ve aynı şeydir. Althusser'in çağırma ve isim koymadan kastı budur (Kazancı 2002, 12).

İdeoloji hiç bir zaman ben bir ideolojiyim demez ama egemen ideoloji isimlendirme, çağırma gibi yöntemleri kullanarak; okul, kilise, yığın iletişim araçları gibi araçların gücünden yararlanarak bireyin üzerine çökmektedir. Ancak bu durumdan birey rahatsız değildir. Hatta memnundur. Çünkü bireyin kendini çevreleyen, içinde yaşadığı ve varlığını sürdürdüğü ideolojik ortamı, başka ideolojik ortamlarla karşılaştırma olanağı yoktur. Zaten toplumun önemli bir çoğunluğuna göre de başka ideolojik ortam yoktur (Kazancı 2002, 12).

Sonuçta tabi olma, evrensel tanıma ve mutlak güvenceden oluşan üçlü düzenle sınırlan özneler işlerler, üstelik kendiliklerinden işlerler. Kötü öznelere davranmanın başka bir yolu kalmamışsa, din ideolojisi dışındaki ideolojiler söz konusu olduğunda, baskı alanında uzmanlaşmış yargıç ve polislerin aralıksız, düşünüp taşınmış biçimde müdahale etmesiyle işlerler. Özneler işlerler, gerçekten de doğru olduğunu, başka biçimde değil de tam da böyle olduğunu kabul ederler, Tanrı'nın emirlerine, rahibe, patrona, mühendise boyun eğmek gerektiğini, öteki insanları sevmek gerektiğini kabul ederler. Herşeyin böyle yolunda olduğunu kabul ederek işlerler.

İdeolojinin işleyişi basittir çünkü; yaratılan ideolojik etkinin dayandığı ilke basittir, bu ilke ise tanıma/kabul etme, özneleştirme/tabi kılma ve güvencedir, bu üç terimin merkezi ise, özneleştirme/tabi kılmadır. İdeoloji zaten hep özne olan bireyleri yani bizi, sizi işletir. Her özne(biz, siz), devlet ideolojisinin birliği altında bütünleşmiş olsalar bile görece bağımsız birçok ideolojiye tabi olmuş durumdadır. Devletin birden çok ideolojik aygıtı vardır ve her özne aynı anda birden çok sayıda ideolojinin etkisi altında yaşar; bu ideolojilerin tabi kılma etkileri ise, öznenin kurallarla belirlenen, pratiklerinden ayrılmayan, vb edimlerinde bir araya gelir, düzenlenirler (Althusser 2003, 115-118).

Althusser'in kurduğu bu yapı kadınların gündelik yaşam pratiklerinden hayatlarını şekillendiren temel ilkelere kadar tüm yapılarda kendini gösterir. İdeolojinin bireyleri özneler olarak niteleyip adlandırması, kadınların kendilerini annelik ile tanımlayıp bu kavramla var etmelerinde izlenebilmektedir. Kadınlar hayatlarının anlamını yalnızca annelik üzerinden kurabilmekte ve kendilerini ancak çocukları üzerinden gerçekleştirebilmektedir (Bora 2011, 149). Bugün anneliğin eskisine göre daha yaygın ve sınırları daha geliştirilmiş şekilde yeniden üretilmesi kadınlara sınırsız bir varoluş alanı açmasından kaynaklanmaktadır. İdeolojinin yapısı, kadınlara anne veya eş olarak "işleyebilmelerini" sağlamaktadır. Kadınlar anne olarak özne niteliği kazanmakta, kabul edilmekte ve güvenceye kavuşmaktadır. Devletin ideolojik aygıtları da tüm bu sürecin inşa edilmesini sağlamaktadır. Sabah evden çıktığımız andan itibaren, hatta çıkmadan önce başlayan –aile- ideolojinin yeniden üretilmesi, gün boyu ilişkide bulunulan çeşitli kurumlarca (gazete ve televizyonlarda haberlerin sunumundan işyerinde kurulan ilişkilere kadar) devam eder.

İdeoloji varlığını sürdürebilmek, çağırma, tabi kılma ve yeniden üretimi sağlayabilmek için biyolojik özellikleri kullanır. Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin aslında biyolojinin dayattığı kaçınılmaz özellikler olarak görüldüğü; ya da "biyolojik zorunluluklar"a gönderme yapan toplumsal olguların cinsiyet anlamları kazandığı söylenebilir. Örneğin erkeklerin asker-savaşçı olmaları hem erkeklik cinsiyetinin biyolojisi ile açıklanır, öte yandan da vatani için

savaşmanın gerektirdiği cesaret ve güç eril anlamlarla “cinsiyetlendirilmiştir. Aynı şekilde kadın doğurganlığı da biyolojik cinsiyetinin gereğidir, ama bu biyolojik yaratıcılık hali onun bir tür tıbbi sorun, korunmayı gerektiren zayıf insanlık hali olarak tanımlanarak dişileştirilmesini engellemez (Sancar, 2008:176).

Serpil Sancar’ın toplumun farklı kesimlerinde yaşayan toplam 200 erkekle yaptığı görüşmelerin sonuçları hem farklı kültürel ve toplumsal yapıları toplumsal cinsiyet algılarının benzer olduğunu göstermesi hem de oluşan ideolojik yapının bileşenlerini göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre en önemli sonuçlardan biri yaşanan cinsiyet eşitsizliklerinin yaratılıştan gelen biyolojik farklarla ilgili olduğu ve değiştirilemez insan tabiatının bu cinsel-toplumsal farkları zorunlu kıldığı düşüncesinin “erkek egemenliği”ni besleyen ve toplumun farklı kesimlerinden destek bulan bir düşünce olduğuudur. Sancar, bu düşüncenin sadece dinsel, muhafazakâr ve taşra kökenli bir düşünce olarak kalmadığını, şaşırtıcı bir şekilde modern, kentli ve orta sınıf zihniyetin de temeli olduğunu belirtiyor. Türkiye’de cinsiyet rejimi doğuştan gelen biyolojik farklara dayalı biyolojist bir anlayış ile şekillenmekte, bu anlayış hem İslami hem de laik kaynaklardan beslendiği için yaygın bir kabul görmektedir. Erkek üstünlüğünün bir tür yaratılış gereği olduğu, kadınlarla erkekler arasındaki toplumsal farkların bundan kaynaklandığını düşünmek doğal olarak farklı erkeklikler arasındaki iktidar ilişkilerini de sorgulamaya elvermemektedir. En basit insani özelliklerin kadınlarda ve erkeklerde yaratılıştan farklı olduğuna inanmak şaşırtıcı bir biçimde yaygındır. Her türlü duygu, düşünce, davranış, beceri ve kişilik özelliği sayılacak şeyler bir tür “standart” kadınlık ve erkeklik farkı tanımına, cinsiyetler arasındaki kategorik farklara, oradan da bu farkları temel alan toplumsal pratiklere dönüşmektedir. Erkek egemen cinsiyet rejiminin en temel özelliği cinsiyet eşitsizliğini yaratan toplumsal olguların kökenlerini anatomi ve biyolojiden alan (önemli bir toplumsal kesim için de yaratıcı Tanrı’dan) kaçınılmaz doğal cinsiyet özellikleri olarak kodlanmasıdır. Böylece eril şiddet ve dişil itaat da biyolojik cinsiyetinin gereği haline dönüşebilmektedir (Sancar 2008, 305-306).

Sancar, Türkiye’nin yakın geçmişinde şekillenen toplumsal yapıların modern öncesi cinsiyetçi zihniyetin eleştirisi üzerine kurulu bir erkek modernleşmesi modeli sunmadığını, sadece yaşlı aile reisi erkeklerin otoritesine başkaldırı ile şekillenmiş bir modern erkek modeli ile karşı karşıya olduğumuzu belirtmektedir. Bu nedenle yeni modern toplumun karar vericileri olan Türkiye’nin kentli orta sınıf erkekleri büyük çoğunlukla cinsiyet eşitliği hakkında birkaç klişe fikir dışında somut bir eleştirel düşünceye ya da kurgulanmış bir gelecek hayaline sahip değildir. Genellikle cinsler arası eşitlikle ilgili tartışmalara muhalif olmayan bir duyarsızlık konumunda seyirci kalan modernleşmiş orta sınıf erkeklerle bu modern olma konumunu kazandıran şey çoğu zaman sadece aldıkları eğitim ve edindikleri meslek olmakta, bu eğitime ve mesleğe dayalı konumları onları cahil ve mesleksiz erkekler karşısında daha modern hale otomatik olarak getirmektedir. Oysa ki onların cinsiyet rejimi içindeki ayrıcalıklı konumlarını pekiştiren en önemli özelliklerden biri olan meslek sahibi olmanın kendisi erkek egemenliğine dayalı cinsiyet farklarını inşa eden en önemli stratejilerden biri olarak sorgulanmadan kalmaktadır. Kendisinin demokrat, eşitlikçi ve özgürlüklerden yana olduğunu ileri süren bu orta sınıf profesyonel meslek sahibi erkekler cinsiyet farklarına ve kadınların ezilmesi sorununa kayıtsız kalmaktadırlar (Sancar 2008,304-305).

Cordelia Fine kadınlık ve erkeklığe ilişkin yargıların nasıl farkında olmaksızın sizi ideolojinin belirlenmiş kurallarına uygun davranmaya yönelttiğini ve bu kuralların onca gelişmeye karşın hala değişmediğini şöyle anlatmaktadır:

“İnsanlar örtük zihne karşı, bilinçli olarak savunduğu değerlere paralel hareket edebilir ve ediyor da, fakat kadının örtük zihni ya da bir anne ya da eş olarak toplumsal kimliği, onu çamaşır makinesini doldurması, bulaşık makinesini boşaltması, çocukların kıyafetlerini kaldırması için tetikler, oysa erkeğin örtük zihni bu meselelerde yardımcı değildir. Öyle bir niyetimiz olmadığında yine de önyargılı olabiliriz. O kadar çok insan kadınların daha yüksek, daha zor değişme standartlarına göre yargılanması gerektiğini, erkeklerde kabul gören davranışlar

için yaptırım uygulanması gerektiğini ve aynı iş için daha az para almalarının adil olduğunu düşünmeyecektir. Fakat birini erkek ya da kadın diye sınıflandırdığımızda, toplumsal cinsiyet çağrışımları kaçınılmaz biçimde otomatik olarak faaliyete geçiyor ve onları kültürel inanç ve norm filtresinden geçirip algılıyoruz. Bu arka plana itilmiş cinsiyetçilik, bilinçsiz ve kasıtsız” (Fine 2010, 86). Güçlü normlar, artık erkeğin de yardım etmesini beklese bile, hala ev ve çocukları esas olarak kadının sorumluluğunda görmektedir. İngiltere’de Kadın Oyuna Karşı Ulusal Birlik’in bastırdığı bir poster, bir eşi oy hakkını savunan bir kadını evine dönerken gösteriyor. Oda darmadağın, ağlayan çocukların çoraplarında delikler, soba tütmektedir, lambanın gazı bitmiştir. Yoldan sapmış eş ve kadının varlığına tek kanıt duvardaki kadınlara oy hakkı posterine iştirilmiş kaba saba bir dille yazılmış “bir saate dönerim” notudur. Oy hakkı savunucusu kadın yerine çalışan anne sözünü yerleştirirseniz poster bugün hala etki edecektir. Çalışan anne olma sorununa adanmış bölümler -hatta kitaplar- olsa da, çalışan bir baba olmaktan kaynaklanan zaman ve sorumluluk çatışmalarından bir paragraf olsun bahseden çocuk bakım kılavuzuna oldukça nadir rastlanır” (Fine 2010, 103-107).

Kadınların çalışma koşullarının şimdi daha iyi olduğu konusunda şüphe yoktur fakat işyerinde kadınlara karşı açık ayrımcılığın birçok örneği münferit olaylar olarak göz ardı edilebilmektedir. Yine kadının işyerindeki uygun rol ve yetenekleri ile ilgili kalıp yargılara dayanan açık düşmanlık ve dışlama eylemlerinin örneklerini doğası gereği sapkın diye bir kenara atmak hata olacaktır. Elbette bütün kötü muamele ve tacizler kadınlara geleneksel olarak erkeklere ait mesleklerde yönetilmiyor ya da sadece kadınlara yöneltilmiyor; bütün kadınlar tacize uğramıyor. Fakat kadınların modern işyerinde karşılaştığı düşmanlık, cinsiyetçilik ve küçük düşürücü aşağılamalar kadının hak ettiği yer konusundaki bazı eski fikirlerin birçok zihinde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir (Fine 2010,86).

Bourdieu’nun sembolik şiddet ve eril tahakküm kavramları, kurulmuş olan yapı içerisinde ikincil konumda bulunmalarına rağmen kadınların nasıl kendiliğinden yer aldıklarını ve bu yapının devamlılığını sağladıklarını anlamamızı sağlamaktadır. “Aslı olarak sembolik şiddetin uygulanmasına dayanan bir tahakküm modunun paradigmatic biçimi” olan eril tahakküm sadece empoze ediliş biçimiyle değil, kendisine boyun eğilişiyle de hükmeden ile hükmedilen arasındaki ilişkinin mükemmel bir örneğini oluşturmaktadır. *Eril Tahakküm* en genel anlamda erkekler ve kadınlar arasındaki ilişkideki eşitsizliğin bir dizi karmaşık etki sonucu sürekli olarak yeniden üretildiğini ileri süren bir kavramdır. Bourdieu burada toplumsal ve tarihsel olarak kurulan bir tahakküm biçiminin nasıl tarih dışı bir kategori olarak değerlendirildiğini, ebedileştirildiğini, doğallaştırıldığını ve içselleştirildiğini ele almaktadır. Bourdieu’nun esas kaygısı cinsiyetler arasındaki eşitsiz ilişkileri doğallaştıran her türlü etkiyi açığa çıkarmak ve bu etkilerin iktidarın toplumsal temelleri üzerinde nasıl inşa edildiğini göstermektir. Bourdieu’nun da vurguladığı üzere; “ebedî olarak görünen şey; aile, kilise, devlet, eğitim sistemi ve ayrıca spor, gazetecilik gibi birbirine bağlı kurumların gerçekleştirdiği bir ebedileştirme faaliyetinin ürününden başka bir şey değildir.” Yani bize “hep orada bir yerde duruyormuş”, “şimdiye kadar hep varolmuş” gibi gözükten değerler, pratikler, alışkanlıklar, inanışlar aslında bizim ürettiğimiz kurumların ürettiği ve üzerinde bizim izimiz olan yapılardır. Zaten patriarşinin başarısının asıl nedeni kurduğu ayrımları doğallaştırma yeteneğidir. Bu ayrımların kurulmasında ve doğallaştırılmasında sembolik iktidar ve şiddet mekanizmaları oldukça etkin bir görev görürler. Erkek egemen bakış açısının kurucu öge olduğu bir toplumsal düzende yaşam döngüsü zamansal ve mekansal olarak eril tahakkümün kodlarına göre kurgulanmıştır (Türk 2007, 11-12).

Bourdieu’ya göre cinsiyet ayrımından beslenen eril tahakküm, gücünü egemenlik altına aldığı kadınların bu egemenliği meşru ve doğal kabul etmelerinden alır. Bir başka deyişle, kadınlar boyun eğme durumuna kendi rızalarıyla, bilinçli olarak değil fakat zorlama da olmaksızın kendiliğinden razı olurlar. Eril tahakküm tüm toplumsal düzenin işleyişinde belirgindir; kadınlar da bu düzenin bir ürünü ve devam ettiricisi olarak eril

tahakkümü “doğal” ve “normal” olarak kabul etme eğilimindedir. İşte bu “sembolik şiddet”tir. Kadınlar eril tahakküm fikrini üreten şemaları meşrulaştırır ve yeniden üretirler. Kısacası, kadının egemenlik altına alınma ilişkisini kabul etmesi, kadının bu egemenliğin üretildiği ayrımları kabul etmesiyle ve bu ayrımları doğal olarak kabul etmesiyle ilişkilidir. Bourdieu bu süreci, sembolik iktidar olarak adlandırır, çünkü bu iktidarın işleyişi hem egemen olanlar hem de boyun eğenlerce bilinçli olarak işletilmez. Sembolik iktidar olarak kurulan eril tahakküm, algı ve anlamlandırma şemalarında cisimleşir Kadınları sembolik nesneler olarak kuran eril tahakküm, kadınların bedensel güvensizlik ve sembolik bağıllık duygusu içinde olmalarını teşvik eder. Kadınlardan sürekli sakin, edilgen olmaları, etraflarına mutluluk dağıtmaları, erkeklerin beklentilerini karşılamaları ve daima erkeklerle bağıllık göstermeleri beklenir; bağıllık kadınlığın kurucu öğelerindendir (Bourdieu 2001, 30-43).

Sembolik iktidar ve şiddet ona maruz kalanların katkısı ve onayı olmadan işleyemez. Eril tahakkümün sembolik işleyişinde kadınlar “algılanan şeyler” olarak görülmektedir. Algılayan erkekler iktidar konumunu işgal ederken, kadın sanki “erkeğin bakışı için oradadır”. Böylelikle sanki erkek bakmadığı zaman kadın varolamayacaktır. Bu talepkâr bir bakıştır. Kadından arkadaş canlısı, güler yüzlü, itaatkar ve çekici olması beklenir. Sembolik şiddetin uygulanışı bakımından kadınlık, erkeklerin beklentilerine müsamaha göstermektir. Bu bakış açısından başkalarına bağımlı olmak var olmanın bir koşulu haline gelmiştir. Kadın kendisini kurmak için başkasının bakışına muhtaç bir durumda bırakılmaktadır. Sembolik şiddetin belki de kadına verdiği en büyük zarar çok sıradan ve doğal görünen pratikler üzerinden kendisine dair bir değersizlik ve yetersizlik hissi vermesidir. Kadınların kendilerini değersiz ve yetersiz hissediş stratejik bir tercihi tetikler ve kadınlar bu yetersizliği aşmak için erkekleri bir tür kaçış noktası olarak görürler. Bu haliyle eş seçimi “rasyonel bir hesap” meselesi haline gelir ve kadınlar iktidar oyunun güçlü oyuncusu olan erkeklerle ilgi duyarlar (Türk 2007, 18-19).

Eril tahakküm kavramının en önemli unsuru olan rıza gösterme, yani kadınların gönüllü olarak boyun eğişi kadınlara ilişkin rollerin dönüşümünün sağlanmasındaki en önemli engellerden birini tanımlamamızı sağlamaktadır. Rollerin ve işleyişin devam etmesinde bir sorun gözükmemekte ve bu rıza ile meşrulaşan baskı ve tahakküm aynen süregitmektedir.

Gota Esping Andersen nicel araştırmalara dayanan çalışmasında, her ne kadar kadınların statüsünde göreceli bir iyilik sağlandığı görülse de geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine bütünüyle bağlı kalındığının tespit edildiğini belirtmektedir. Bu durum ev işlerinin bölüşümünde, çalışma hayatında ve evlilik kararlarında özellikle açıktır. Kadınların aile hayatlarını ifade ediş biçimlerinde de aynı şey görülmektedir. Geleneksel aileye odaklı kadın, günümüz toplumlarında geçerliliğini açıkça ve güçlü bir biçimde korumaktadır. (Andersen 2011, 70) Erkeklerin geleneksel davranışları devam ettirmede kadınların aktif bir biçimde suç ortaklığı ettiğini göz önünde bulundurulmalıdır. Kadınların, anneliğe ve çocuk bakımına daha fazla değer atfettiğine ilişkin bol miktarda kanıt bulunmaktadır. Bu durum, işe ara vermenin fırsat maliyeti arttıkça kadınların çocuklarıyla daha fazla zaman geçirdiğini gösteren zaman kullanım verilerinde görülmektedir (2011, 137).

Kadın devrimi, kadınların hayatları boyunca daha erkeksi davranışları, erkekler tarafında tam bir kadınsılaşmayla paralel gitmediği için de tamamlanmamış durumdadır. Bunun olduğu durumda bile, babaların doğum sebebiyle işe ara vermesi simgesel olmanın ötesine geçememektedir; süre olarak da grip oldukları için işe gidemedikleri süreyle eşittir. Erkekler kariyerleri boyunca istihdam davranışı açısından, dikkate değer tek istisna olan erken emeklilik hariç pek az değişmişlerdir (Andersen 2011, 132).

Bugün kadınların aile içinde üstlendikleri ek sorumluluklara ilişkin olarak hemen hemen hiç bir direniş bulunmamaktadır. Bu baskının artmasının nedeni kısmen –çocuk bakımı ile ilgili yeni katı idealler, özellikle devlet hizmetlerinin azalması- dışsaldır; bu da özel ve kişisel çözüm arayışlarına yol açar. Ama kadınların bu sorumlulukları omuzlamadaki gönüllülükleri içsel nedenlerden kaynaklanmaktadır. Belki de kadınların

çocuklarıyla ilgili yüksek beklentileri, kendilerinin vazgeçtikleri şeylerin (zihinsel çalışma ve yeteneklerin gelişmesi) bir yansımasıdır. Fakat aynı zamanda, kökleri daha eskilerde yatan iyi anne idealinden bir şeyler almış gibi görünmektedirler. Şimdiki çalışan anneler kuşağının yapabildiği seçimler önceki kuşaklarınkinden bunca değişik görünürken bu nasıl olabilmektedir? (Coward 1995,104).

Kadınların rekabetçiliğe ve iyi annelik idealine yaklaşımlarını etkileyen kritik bir faktör, onların kendi anneleriyle ilişkileridir. Kadınlar her ne kadar değişen siyasal, toplumsal ve ekonomik baskılara tepki veriyorlarsa da, bir yandan işleyen farklı bir süreç bulunmaktadır; bu, kadınların bireysel duygusal tarihlerine ve özel olarak da anneleriyle ilişkilerine göre düzenlenen bir süreçtir. Az sayıda kadın her bakımdan annelerinin izinden gittiğini söyleyebilir. Annenin kendisini ihmal etmesine, kocasına gönüllü olarak boyun eğişine duyulan tepkiye ve derinden derine değişen toplumsal ideallere rağmen çoğu kadın yine de annelerinin davranış ve beklentilerini içselleştirirler. Bu içgüdüsel taklit ve hatırlama çok yaygındır. Kadınlar, yeni doğan bebeklerine unuttukları şarkıları söylediklerini ya da onları esrarengiz bir biçimde annelerinkine benzer bir tonda azarladıklarını anlatırlar (Coward 1995, 113).

Kadınlarla erkeklerin ilişkilerindeki pek çok değişime rağmen, kadınlar hala kendilerini yalnızca geleneksel aile yapılarına değil erkeklerin kendilerine de uydurmaya çalışmaktadırlar. Kadınlar hala geleneksel duygusal gündemin mantığına sadık kalmakta ve böylece herşeyin eskisi gibi muhafaza edilmesinde erkekler kadar rol oynamaktadırlar. Bilinen feminist sav, erkeklerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla kadınları güdümledikleri yolundadır. Bize kadınların onları ev içinde ezilen rolüne düşüren cinsel uzlaşımların kurbanı oldukları söylenir. Erkekler bize kendilerini de oynamak zorunda oldukları roller tarafından kısıtlanmış hissettiklerini söylerler. Onlara asla ağlamamalarını, nazik ya da kırılğan olmamalarını, çocuklara bakmamalarını öğütleyen erkeklik anlayışları tarafından sınırlandıklarını hissetmektedirler. Ama nadiren araştırılan şey, bu erkeklik yapısına kadınların kendilerinin anneler hem de sevgililer olarak neler kattıklarıdır (Coward 1995,138).

Connell'in *hegemonik erkeklik* kavramı, mevcut ideolojik yapının yaygın bir şekilde devam edebilmesini anlamamızı sağlamaktadır. "Hegemonya" (terimin ödünc alındığı Gramsci'nin İtalya'daki sınıf ilişkileri analizlerinde söz konusu olduğu gibi) acımasız iktidar çekişmelerinin ötesine geçerek özel yaşamın ve kültürel süreçlerin örgütlenmesine sızan bir toplumsal güçler oyununda kazanılan toplumsal üstünlüktür. Bir erkekler grubunun, silah zoru veya işsiz bırakma tehdidiyle başka bir grup üzerinde kurduğu üstünlük hegemonya değildir. Dinsel öğreti veya pratiğe, kitle iletişim içeriğine, ücret yapılarına, ev tasarımına, vergilendirme-yardım politikalarına vb. kök salan üstünlük hegemonyadır. Her ne kadar hegemonya güce dayalı üstünlük anlamına gelmese de, güce dayalı üstünlükle bağdaşmadığı söylenemez. Hegemonya ile üstünlüğün birbiriyle uyumlu oluşu sık rastlanan bir durumdur. Fiziksel veya ekonomik şiddet egemen konumdaki bir kültürel örüntüyü destekler ya da ideolojiler fiziksel güce sahip olanlar onaylar. (yasa ve düzen) Hegemonik erkeklik ile ataerkil şiddet arasındaki bağlantı basit olmamakla birlikte yakındır. Hegemonya mutlak kültürel egemenlik, seçeneklerin ortadan kaldırılması anlamına gelmez. Bir güçler dengesi içinde, diğer bir deyişe bir oyun esnasında, kazanılan üstünlük anlamına gelir. Öbür örüntüler ve gruplar ortadan kaldırılmak yerine ikincil konuma itilir (Connell 1998, 246-247).

Hegemonik erkeklik, toplumsal süreçler içinde idealize edilmiş bir erkeklik formunun devlet, kilise, medya gibi kurumlar vasıtasıyla nasıl tüm topluma yayıldığına işaret eden bir kavramdır. Hegemonik erkeklik, "erkek olmanın anlamı nedir?" ve "bir erkek nasıl olmalıdır?" sorularının yanıtı üzerinde yapılan bir mücadelenin sonucunda kazanılan konuma işaret eder. Dolayısıyla hegemonik erkekliği düşünmek, çok genel anlamıyla eril tahakkümü düşünmek, aslında muhalif bakış açılarının ve ideolojilerin nasıl bastırıldığını, içerildiğini ve eklemlendiğini de düşünmeyi gerektirir. Bu aynı zamanda sadece hegemonik erkekliğin uygulayıcısı olan yönetici bloğu değil, iktidarın merkezinden uzakta olsalar da bu fikri taşıyan tabi olmuş grupların da analiz edilmesini

gerekli kılmaktadır. Hearn'ın da vurguladığı gibi, "hegemonik erkekliğin kültürel taşıyıcılarının toplumdaki en güçlü bireyler olması gerekmez" (Hearn 2004, 57).

Hegemonik erkeklik oldukça kamusaldır. Kitle iletişimi üzerinde yükselen bir toplumda hegemonik erkekliğin yalnızca tanıtım olarak var olduğunun düşünülmesi bir çekiciliğe sahiptir. Ama yalnızca medya imajları üzerinde yoğunlaşılması hatalı olur. Medya imajlarının, toplumsal güce en fazla sahip erkeklerin (çağdaş toplumlarda şirket ve devlet seçkinleri) gerçek karakteriyle örtüşmesi gerekmez. Hegemonik erkekliğin kamusal yüzünün, ille de iktidar sahibi erkeklerin ne olduğuna değil, ama bu erkeklerin sahip olduğu iktidarı ayakta tutanın ne olduğuna ve bu kadar çok sayıda erkeğin neyi desteklemeye yönlendirildiğine dair olması gerekir. Çok az erkek bir Bogart veya bir Stallone'dur; büyük çoğunluk ise bu imajların ayakta tutulması için işbirliği yapmaktadır. Suç ortaklığının asıl nedeni, erkeklerin çoğunun kadınların tabi kılınmasından faydalananı olması ve hegemonik erkekliğin de bu üstünlüğü kültürel olarak ifade etmesidir (Connell 1998, 248).

Kitlel toplumsal ilişkiler düzeyinde kadınlık biçimleri yeterince açık biçimde tanımlanmaktadır. Farklılaşmanın asıl temelinin kurulmasını sağlayan ise, kadınların erkeklere kültürel düzeyde tabi kılınmasıdır. Biçimlerden biri, bu tabi kılınmaya boyun eğiş etrafında tanımlanır ve erkeklerin çıkar ve arzularına hizmet etmeye yönlendirilir. Connell bunu "ön plana çıkarılmış kadınlık" olarak adlandırır. Diğerleri de, öncelikle direniş stratejileri veya boyun eğmeme biçimleriyle tanımlanır (Connell 1998, 246).

Hegemonik erkeklik ile ön plana çıkarılan kadınlık arasında bir tür uyum vardır. Bu uyumun gösterdiği şey ise erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini kurumsallaştıran pratiklerin korunmasıdır. Hegemonik erkeklik, kadınlarla ve tabi kılınmış erkekliklerle ilişkili olarak inşa edilir. Çağdaş hegemonik erkekliğin en ayırt edici özelliği ise, heteroseksüel oluşu, yani evlilik kurumuyla sıkı sıkıya bağlantılı oluşudur; dolayısıyla, tabi kılınmış erkekliğin en önemli biçimi de eşcinsellik olur. Bu tabi kılınma, hem doğrudan etkileşimleri hem de bir tür ideolojik savaşı gerektirir. Söz konusu etkileşimlerden bazıları polis, yasal taciz, sokak şiddeti ve ekonomik ayrımcılıktır. Bu tarz davranışlar, hegemonik erkekliğin ideolojik ambalajının parçası olarak görülebilecek eşcinselliğe ve eşcinsel erkeklere yönelik küçümseme ile sıkı sıkıya birbirine bağlanmaktadır. AIDS korkusu, eşcinsellere hastalığın asıl kurbanları olarak anlayış göstermekle değil, daha çok yeni bir tehlikenin taşıyıcıları olarak düşmanca bir tutum takınılmasıyla ifade edilmektedir (Connell 1998, 249).

Kadınlığın inşasının kaçınmayacağı egemenlik yapısı, heteroseksüel erkeklerin küresel egemenliğinden başka bir şey değildir. Süreç egemenliğe boyun eğme veya direnme etrafında kutuplaşma eğilimi taşır. Boyun eğme seçeneği, burada ön plana çıkarılmış kadınlık olarak adlandırılan ve en fazla kültürel ve ideolojik desteğin verildiği kadınlık örüntüsüne merkez oluşturur. Bu, teknik beceriden çok toplumsallığın sergilenmesi, oynaşma sahnelerinde kırılma, erkeklerin işyeri ilişkilerinde içlerinin gıcıklandığı ve benliklerinin okşanma arzusuna boyun eğme, kadınlara yönelik emek piyasası ayrımcılığına bir tepki olarak evliliğin ve çocuk bakımının kabul edilmesi gibi belirli kurumlar ve toplumsal çevrelerdeki, çoktan sözünü ettiğimiz büyük ölçekli örüntülerle çevrilidir. Kitlel düzeyde bunlar, genç kadınlar için cinsel açıdan istekli olma, yaşlı kadınlar için annelik temaları etrafında örgütlenirler. Aynen hegemonik erkeklik gibi ön plana çıkarılmış kadınlık da, içeriği her ne kadar özellikle ev ve yatak odasının mahrem alanıyla bağlı olsa da, kültürel bir inşa biçimi olarak fazlasıyla kamusaldır. Gerçekten de kitle iletişim araçları ve pazarlamacılıkta bir dayatma ile ve herhangi bir erkeklik biçimi için söz konusu olabilecek bir ölçüden daha çok reklamı yapılır. Yüksek tirajlı kadın dergilerinde, yüksek tirajlı gazetelerin kadın sayfalarında ve televizyonda sabah yayınlanan pembe diziler ve kadın programlarında rastlanan makaleler ve reklamlar bildik örneklerdir. Bu reklamların büyük bir bölümünün, erkekler tarafından örgütleniyor, finanse ediliyor ve denetleniyor oluşu kayda değer bir noktadır (Connell 1998, 251).

Bu örüntünün ön plana çıkarılmış kadınlık olarak adlandırılması, aynı zamanda kültürel ambalajın kişilerarası ilişkilerde nasıl kullanıldığının da vurgulanması olacaktır. Bu tür kadınlık oynanmakta ve özellikle erkekler için

oylanmaktadır. Bu oyunculuğun nasıl sürdürüleceğine ilişkin halk bilgisi mevcuttur. Bu, Cosmopolitan gibi pek çok kadın dergisinin başlıca ilgisini oluşturur. Hatta film endüstrisi tarafından işlenip oldukça ikircikli bir komediye dönüştürülmektedir. Marilyn Monroe, ön plana çıkarılmış kadınlığın hem arketipi hem de en büyük hicvidir. Erkeklerin iktidarına uyum sağlama olarak örgütlenen ve boyun eğme, çocuk terbiyesi ve empatiyi kadınca erdemler olarak ön plana çıkaran bir kadınlık, pek de öteki kadınlık biçimleri üzerinde hegemonya kuracak bir konumda değildir. Ön plana çıkarılmış kadınlığın sürdürülmesinin merkezinde, öteki kadınlık modellerinin kültürel ifadesini önleyen bir pratik yer almaktadır. Feminist tarihyazımı, kadınların deneyimini, Sheila Rowbotham'ın deyişiyle "tarihten saklanmış" olarak tanımladığında kısmen bu gerçeğe tepki vermektedir. Uzlaşımalsan tarihyazımı, uzlaşımalsan kadınlığı tanımlamakta ve aslında verili saymaktadır; ondan saklanmış olan ise bekar kadınların, asilerin ve evde kalmış halaların, kol gücüyle çalışan işçilerin, ebelerin ve cadıların deneyimleridir. Radikal cinsel politikanın bir boyutuyla içerdiği özelliklerden biri de, bunlar gibi grupların deneyimindeki marjinalleşmiş kadınlık biçimlerinin kesinlikle yeniden iddia edilmesi ve ortaya çıkarılmasıdır (Connell 1998, 251-252).

Devlet hem hegemonik erkekliği kurumsallaştırır hem de onu denetlemek için büyük çaba sarfeder. Toplumsal örüntülerin oluşturulmasında ve yeniden oluşturulmasında devlet, kurucu bir rol üstlenir. Sözgelimi, devlet vergi değişiklikleri, iskan ve benzeri uygulamalarla evliliği yüzeysel bir düzeyde destekler. Ataerkil devlet, ataerkil bir öznün tezahürü olarak değil ama içinde ataerkil yapının hem kurulup hem de tartışıldığı, bir iktidar ilişkileri ve politik süreçler kümesinin merkezi olarak görülebilir (Connell 1998, 179). Toplumsal bir çevre olarak sokak, aile ve devletin gösterdiği toplumsal cinsiyet ilişkileri yapılarının aynısını gösterir.

Sosyolog Veronica Tichenor'un mülakat çalışması, kadınların öne çıkarılmış kadınlığı nasıl oynadıklarını ve hegemonik erkekliğin devamını nasıl sağladıklarını ortaya koymaktadır. Kocaların ve daha çok kazanan karılarının teamül dışı durumlara rağmen evlilikleri içerisinde daha teamüllere dayalı yollarla toplumsal cinsiyet icra etmeye devam ettiklerini ortaya koymaktadır. Daha çok kazanan eşlerin çoğu ev içi işlerin ve çocuk bakımının büyük çoğunluğunu yaptığını bildirmiştir. Bu durum bazen öfke yaratmakta ve kavga noktasına varmaktadır. Fakat diğerleri ev içi işi kendilerini iyi eş olarak sunmanın bir yolu olarak benimsiyor gibi görünmektedir. Tichenor'un işaret ettiği üzere, bunun anlamı iyi eş olmak anlamına gelen kültürel beklentilerin, alışılmışın dışında kazananların ev içi müzakerelerini şekillendirmesi ve kocaya ayrıcalık ve kadına ek yük yükleyen düzenlemeler yaratmasıdır. Tichenor, kadınların karar alma aşamasında kocalarına oldukça bilinçli yollardan boyun eğdiklerini çünkü güçlü, hükmeden ya da erkekleşmiş görünmek istemediklerini tahmin etmektedir. Çiftler "sağlayıcı"nın anlamını da erkeklerin hala tanım içerisinde girebilecekleri şekilde yeniden tanımlamaktadırlar. Geleneksel çiftlerde sağlayıcı eve en çok maaşı getiren kişiyken, diğer çiftlerde erkeğin aile gelirlerini idaresi ve diğer ekonomi dışı katkıları sağlamanın bir parçası olarak görülmektedir. İlginçtir ki bu kadınlar çoğu zaman daha büyük gelirlerinin ilişki içerisinde, geleneksel bir evlilikte erkeğin sahip olacağı güçle kıyaslandığında, onlara aynı gücü sağlamadığının farkındadır (akt. Fine 2010, 101).

Hegemonik erkeklik en çok medya aracılığıyla devamlılığını sağlamaktadır. Çocuk medyası, onlara toplumsal erkek ve kadın rollerinin gerçekliğini aşabilecek olasılıklardan bir nebze sunan hayali bir dünya aktarmayı benimsemekten ziyade, onları sık sık toplumsal cinsiyet rolleriyle sınırlandırmaya devam etmektedir: "1960'larda çizgi filmler canlandırdığı şekliyle geleceğin ailesi Jetgillerle tanışın. George kabarcık arabasıyla işe uçar, Jane nükleer enerjiyle çalışan fırınına kullanarak küçük bir haptan anında yemek yapar. Jetgillerin hizmetçi yerine bir robotları olsa da, biyomorfik bir apartmanda yaşasalar da, toplumsal cinsiyet ilişkileri söz konusu oldu mu Taş Devri kadar geriye giderler. Baba çalışır ve para yüzünden endişelenir, anne ya evde oturur ya alışverişe gider. . . çizgi filmin yaratıcıları iş teknolojik araç gereçlere geldi mi çok yaratıcı olsa da. . . ailelerin içinden geçtiği gerçek değişikliği kafalarında canlandıramamışlardır"(Fine 2010, 230).

Çocukların içine doğduğu, onlara ebeveynlik yapıldığı ve geliştikleri ortam her yere sızmış toplumsal tutum ağıdır. Toplumsal bağlama uyarlanmaya hazır toplumsal cinsiyet çağrışımları kısa sürede, bir ömür boyu sürecek yüklenilmiş miras olarak öğrenilir. Çocuğun hayatının başında toplumsal cinsiyete yapılan sürekli baskı, kültürel eşlenikleri hakkındaki zengin enformasyon yığını ile birlikte aktarıldığında, toplumsal cinsiyetten bağımsız ebeveynliğin olması pek mümkün görünmemektedir. Çocuğun etrafında ne varsa usanmadan cinsiyetlendirmek -elbiseler, ayakkabılar, yatak takımı, beslenme çantası, hediye paketleri, ayrıca çevresini saran geniş dünya- bu işi sadece imkansız hale getirmektedir. Küçük kızların yıkıcı derecede pembeleştirilmesi olarak tarif edilen bir etki (mesela pembe tülün ya da parlayan güzel ayakkabıların, ağırlıklı olarak en ön plana çıkması) söz konusudur. Çocuklar sürekli bu etki ile seyreliyor, duyuyor ve görüyorsa ona göre giydiriliyor, ona göre uyuyor ve ona göre yiyorsa, onların toplumsal cinsiyeti nasıl göz ardı edilebilir? (Fine 2010, 248).

Bourdieu, Althusser ve Connell'in teorilerinin nasıl iç içe geçtiği ve toplumsal cinsiyete ilişkin yapıların kadınların ikincil durumunu nasıl sağlamlaştırdığını kavramada geniş olanaklar sunduğu görülmektedir: Althusser toplumsal cinsiyet rollerini oluşturan ideolojiyi kurmakta, Bourdieu kurulan yapı içerisinde kadının ikincilliğini meşrulaştırmakta ve Connell yapının devam etmesini sağlamaktadır. Böylece sistem kendini devam ettirmekte, yapı-bozumunun yol açacak herhangi bir unsur olmaksızın varlığını sürdürmektedir. Yapının unsurlarını değiştirmek için öncelikle bunu değiştirme gerekliliğine yönelik bir bilinç gerektirmekte, fakat toplumsal cinsiyete ilişkin algılarda değişim ve dönüşüm sağlanamadığından bu bilinç oluşturulamamaktadır. Bu bilincin inşası, değişim için ilk adım olarak görülmektedir.

Kaynakça

- Andersen, Gosta Esping. 2011. *Tamamlanmamış Devrim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Althusser, Lois. 2003. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bora, Aksu. 2011. *Feminizm Kendi Arasında*. Ankara: Ayizi Yayınları.
- Connell, R. W. 1998, *Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*, İstanbul:Ayrıntı Yayınları.
- Coward, Rosalind. 1995, *Kadınlar Erkeklerle Neden Teslim Olurlar?*. İstanbul:Ayrıntı Yayınları
- Fine, Cordelia. 2010, *Toplumsal Cinsiyet Yanılsaması*. İstanbul: Sel Yayınları
- French, Marilyn. 1992. *Kadınlara Karşı Savaş*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hearn, Jeff. 2004, From Hegemonic Masculinity to the Hegemony of Men, *Feminist Theory*, vol. 5
- Kazancı, Metin. 2002, Althusser, İdeoloji Ve İletişimin Dayanılmaz Ağırlığı, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/464/5297.pdf>
- Kazancı, Metin. 2006, Althusser, İdeoloji Ve İdeoloji İle İlgili Son Söz, <http://ilef.ankara.edu.tr/id/gorsel/dosya/1164634976althusserideoloji.pdf>
- Sancar, Serpil. 2008, *Erkeklik: İmkansız İktidar*. İstanbul: Metis Yayınları
- Türk, Bahadır. 2007, Bourdieu ve Söylem Tartışmaları, G. Çeğin, vd. (ed.) Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi içinde, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türk, Bahadır. 2007. Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek, Pierre Bourdieu: Sosyal Bilimlerde Açılımlar Konferansı, İTÜ, İstanbul.
- Walters, Margaret. 2009. *Feminizm*. Ankara: Dost Yayınları.

TOPLUMSAL CİNSİYET

Simge Saraç

Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet

Cinsiyet terimi, kadın ya da erkek olmanın biyolojik yönünü, *toplumsal cinsiyet* terimi ise kadın ya da erkek olmaya toplum ve kültürün yüklediği anlam ve beklentileri ifade etmektedir. Yani cinsiyet terimi biyolojik, toplumsal cinsiyet terimi ise kültürel bir yapıya karşılık gelmektedir (Dökmen, 2004). Cinsiyet değişmez, toplumsal cinsiyet zamana, kültüre, aileye göre değişebilir, cinsiyet doğaldır, toplumsal cinsiyet ise insan icadıdır.

Toplumsal cinsiyet, kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıkların toplumsal düzlemde kurulmuş yönlerine dikkat çekmektedir (Marshall, 1999).

Oakley (1985; Marshall, 1999)'e göre toplumsal cinsiyet, toplumsal bakımdan eşitsiz bölünmeyi ifade etmektedir.

Bu yazıda, toplumsal cinsiyet rolleri ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan kadına yönelik cinsiyet ayrımcılık üzerinde durularak, *toplumsal cinsiyet* sosyal psikolojik açıdan ele alınacaktır.

Toplumsal cinsiyet bağlamında yapılan çalışmalar, toplumlarda süregelen toplumsal cinsiyete ilişkin kalıpların, özellikle kadını olumsuz yönde etkilediğinin; kadının ikincil konumunu pekiştirdiğinin ve cinsiyete dayalı ayrımcılığı yeniden ürettiğinin altını çizmektedir. Toplumsal cinsiyet çalışmalarının dikkat çektiği bir diğer nokta, kadının kendi aleyhine olan bu süreçleri yeniden üretmek ve pekiştirmek bağlamında sergilediği aktif roldür (Zeybekoğlu Dünder, 2012).

Her toplumda kadın ve erkeği birbirinden ayıran ve toplumsal rollerini oluşturan, bireyleri yönlendiren, şekillendiren, denetleyen sosyo-kültürel değerler bulunmaktadır. Bu değerler kadın ve erkeğin nasıl olması, nasıl davranması gerektiğini ve hangi sorumlulukları olduğunu belirten rollerdir. İşte bu roller, yani *toplumsal cinsiyet rolleri*, toplumun tanımladığı ve bireylerden yerine getirilmesini beklediği bir takım beklentiler olarak tanımlanabilir. Her bireyin toplumsal cinsiyet rolüne uygun tutum ve davranışlarda bulunması beklenir. Cinsiyet rollerinin oluşumu anne karnında başlar, bebeklikte ve aile yaşantısıyla şekillenmeye başlar, okul-ış yaşamı ve kanunlarla da pekişir, böylece öğrenilen bu kalıplar, değişmez yargılara dönüşür.

Başka bir deyişle; insan dişi veya erkek cinsiyetiyle doğar, ancak yetiştirilirken, sosyalleşme süreci ile toplumun cinsiyetlerine özgü beklediği roller çerçevesinde kız veya erkek çocuk olmayı öğrenerek büyürler (Terzioğlu ve Taşkın, 2008). Bu süreçte, kız ve erkek çocukları çeşitli nesneleri, etkinlikleri, oyunları, meslekleri ve hatta kişilik özelliklerini onlar için 'uygun' veya 'uygun değil' olarak ayırt etmeyi öğrenirler (Dökmen, 2004). Bir erkek için uygun olduğu düşünülen davranışlar erkeksi (maskülen), kadınlar için uygun olduğu düşünülen davranışlar ise kadınsı (feminen) olarak adlandırılır (Rice, 1996; Dökmen, 2004).

Cinsiyet kavramı artık, çeşitli fizyolojik farklılıklara sahip basit bir dişi/eril ayrımından daha fazla anlamlar ifade etmeye başlar. Erkek ve kadın olma durumuna yüklenen anlamlar, sosyal hayatta geçerli olan ve kamuoyu algısında yer etmiş rollerin içerisinde sıkışıp kalır. Böylece biyolojik cinsiyet, yerini, statü belirleyici bir özelliğe sahip olan toplumsal cinsiyet anlayışına bırakır. Artık kadın ve erkek yalnızca toplumsal paradigmanın onlar için belirlediği eylemleri uygulamakla yükümlüdürler (Caner, 2004).

Anaerkil dönemden ataerkilliğe, ataerkillikten günümüz modern dünyasına uzanan süreçte toplumsal cinsiyet kavramı bir biçimde varolmuş ve bu süreçlerin her birinde meydana gelen toplumsal değişimlerle, toplumsal cinsiyet algısı da değişmiştir (Çelik, 2008).

Toplumsal cinsiyette eşitlik denildiğinde, fırsatları kullanma, kaynakların ayrılması ve kullanımında, hizmetleri elde etmede bireyin cinsiyeti nedeniyle ayrımcılık olmaması/yapılmaması ifade edilmektedir (Akin, 2007).

Cinsiyet ayrımcılığı her iki cinsiyeti de olumsuz etkileyebilmektedir. Toplumsal yaşamda, kadın ve erkekten beklenen cinsiyet rollerine bakıldığında, oldukça farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu farklılıklar Dünya'daki uygulama ve istatistikler incelendiğinde, sonuçların özellikle aile, sosyo-ekonomik düzey, özgürlük ve insan hakları alanlarında genel olarak daha fazla kadınlar aleyhine olduğunu göstermektedir. Türkiye'deki ilgili istatistikler kadın ve erkekler arasındaki farkın tesadüfi olmayıp, ülkede uzun yıllardır mevcut olan cinsiyet ayrımcılığı sonucunda ortaya çıktığına işaret etmektedir.

Toplumsal Cinsiyet Roller ve Toplumsal Cinsiyet Kalıp Yargıları

Toplum bireylere farklı roller öğretir ve sosyal yapı içinde insanların bu çeşitli rollere uygun yaşamasını bekler. Babalık, annelik, askerlik rolleri gibi, kadınsılık, erkeksilik gibi toplumsal cinsiyet rolleri de toplumsallaşma süreci içinde kazanılan rollerdir.

Oakley (1985; Marshall, 1999) toplumsal cinsiyet rolünün biyolojik kökeni olmadığını, cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki bağlantıların aslında hiç de doğal olmadığını belirtmiştir.

Toplumun, ayrı ayrı kadın ve erkekten göstermelerini beklediği özellikler de *toplumsal cinsiyet kalıpyargıları* olarak tanımlanmaktadır (Franzoi, 1996; Dökmen, 2004). Daha çocukken öğrenilmeye başlanılan bu kalıpyargılar, kadın ve erkeğe karşı geliştirilen önyargıların bir kısmını oluşturur. Yani cinsiyet kalıpyargıları, toplumda kadın-erkek eşitsizliğine neden olan en güçlü önyargılardan biridir. Kalıpyargılar önyargılara, önyargılar da ayrımcılığa sebep olur. Ayrımcılık; önyargı ve kalıpyargıların davranışsal ifadeleridir.

Cinsiyet kalıpyargıları zaman içinde değişmediği gibi, dünyanın çeşitli kültürlerinde de benzerlik göstermektedir. Kadınlardan beklenen daha çok çocukları, eşleri ve ev işleriyle ilgilenmeleri, erkeğe bağlı olmaları, duygusal olarak sessiz, sakin, fedakar, sabırlı, anlayışlı, duyarlı olmaları, iken, erkeklerden beklenen ise ailelerinin geçimini sağlamaları, dışarıyla olan bağı kurmaları, evdeki güç gerektiren (tamirat gibi) işleri yapıp, eş ve çocuklarını koruyup, kollamaları, duygusal olarak daha güçlü, cesur, sert, mantıkla hareket eden olmalarıdır. İşte bu beklentilere toplumsal cinsiyet kalıpyargıları denilmektedir.

Kadın ve erkek eşit yasal haklara sahip olmalarına ve cinsiyet ayrımcılığı yasal olmadığı halde, görünmez gizli engeller her zaman varolmaktadır. Bu engeller ve sınırlılıklar kadının kendini gerçekleştirmesine engel olabildiği gibi, çeşitli fiziksel ve ruhsal sorunlar yaşamalarına da neden olabilmektedir (Dökmen, 2004).

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı hem kadınların, hem de erkeklerin yaşamını şekillendirir ve bu çeşitlilik sadece farklılıktan daha fazla anlam taşır. Toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgili birkaç örnek vermek gerekirse, erkekler için toplumun değer kalıbı "erkekler ağlamaz, bozulmaz makinelerdir, güçlüdürler, erkek değil mi tabii ailesini geçindirecek, erkek dediğin çapkın olur, vb" şeklindedir ve bu kalıp yargılar erkeğe gereksiz psikososyal yük yüklemekte, toplumun bu beklentilerinin yerine getirilemediği durumlarda, bu cinsiyette depresyon, intihar, vb gibi ciddi sağlık sonuçları olabilmektedir. Diğer taraftan benzer şekilde toplumun kadınlardan beklediği "kalıp roller" çoğu kez kadının "doğuştan sahip olduğu insan haklarını" kullanmasını bile engellemektedir; örneğin kız çocuğu "eksik etek, saç uzun aklı kısa olarak nitelendirilir ve "okumasa da olur, kadının esas görevi anneliktir, kadın ailenin namusudur" gibi roller biçilmesi sonucu, eğitim, çalışma gibi hakları kısıtlanmakta ve namus adına işlenen cinayetlerde olduğu gibi toplumsal cinsiyet rolü nedeni ile kadının yaşam hakkı bile elinden alınmaktadır (Akin, 2007).

Cinsiyet Ayrımcılığı

Cinsiyet ayrımcılığı denince, genelde ilk akla gelen kadına yönelik ayrımcılıktır. Bu durum, erkek egemen toplumda, kadına yüklenen cinsiyet rolleri nedeniyle sosyal, kültürel, politik ve ekonomik alanlarda kadının erkeğe göre daha düşük konumlarda tutulması olarak açıklanabilir. Çünkü kadın daha hassas, fiziksel olarak daha dayanıksız ve zor- rekabet gerektiren işlerden uzak durması gerektirir. Bu durumda erkeğe göre zayıf ve ona bağımlı, erkek tarafından korunması gereken olarak algılanır. Bu kalıpyargılara göre, eğitim, sosyal ve iş yaşantısında da geri planda kalması kaçınılmazdır.

Çocuk doğar doğmaz, aile ve toplum tarafından toplumsal cinsiyete göre yetiştirilmeye başlanır. Doğacak bebeğin cinsiyeti belirlendiği andan itibaren, bebeğe alınacaklar da cinsiyetine göre belirlenmeye başlanır. Doğacak bebek kız ise, pembe-kırmızı gibi dişiliğe özgü olduğu belirlenen renkte kıyafetler, oyuncak bebekler alınırken, erkek ise mavi kıyafetler, araba, asker, silah, savaşçı gibi erkek cinsiyetine özgü olduğu düşünülen oyuncaklar alınır. Erkek çocuklar dayanıklı, asi ve dışa dönük olmaya, kızlar ise daha içe dönük, ağırbaşlı, söz dinleyen olmaya teşvik edilir.

Kadınlara atfedilen özellikler genellikle; duyarlılık, sıcaklık, kibarlık, hassaslık gibi sıfatlardır. Kadın kırılgan, kibar olan, cesur, dayanıklı olmayan, daha duygulu, fedakar, ilgili olarak tanımlanır ve kadının toplum tarafından da bu tanımlamalara uygun davranması beklenir.

Kadın çocuk doğurur, bakar, büyütür, temizlik, yemek işlerini yapar. Erkek ise daha tehlikeli işlere koşar, savaşa girer, evin geçimini sağlar. Yani toplumsal cinsiyete göre, kadının en önemli rolü, çocuklarına bakmak ve ev işlerini yapmak iken, erkeğinki evin geçimini sağlamak, tehlikeli işlere koşmak, tamir, bahçe bakımı gibi zor işleri yapmaktır.

Geleneksel kadın rolü iş-meslek alanında da devam eder. Kadınlar hosteslik, öğretmenlik, sekreterlik, hemşirelik, temizlikçilik gibi işlere uygun görülürken, erkekler özerklik ve rekabetin daha fazla olduğu iş alanlarına yönlendirilir. Kadına yüklenen özelliklerden dolayı kadının genelde politikacı, lider ya da yönetici olma yolları genellikle kapalıdır. Bu görevler her zaman doğru gelmese de, toplumun dayattığı, bizim de kabul ettiğimiz durumlardır. Çünkü cinsiyet kalıpyargıları zamanla çok az değişen ve dünyada da büyük benzerlik gösteren yargılardır.

Sadece meslek seçiminde değil, işe alımda ve iş yerlerinde de kadına yönelik ayrımcı uygulamalar (alınan ücret, bazı işkollarının kadınlara kapalı olması, yükselme imkanının kadınlar için zorlaşması, bekar-evli olma durumu, evlenme ve çocuk doğurma durumunda işten çıkarılma) kendini göstermektedir.

Cinsiyet kalıpyargılarının yol açtığı kadına yönelik ayrımcı uygulamalardan biri de ikili ilişkilerde görülmektedir. Erkeğin bir sevgilisinin olması ve evlilik öncesi cinsel ilişkiye girmesi küçük yaşlarından bu yana kabul görür, onaylanır hatta teşvik edilirken, kadınlarda durum farklıdır. Toplumda, kadınların erkeklerle arkadaşlık yapmaları bile başlı başına pek onaylanan bir durum değildir.

Kadınların en çok cinsiyet ayrımcılığına maruz kaldığı diğer durumlar ise; eğitim, ekonomi, sosyal yaşam, siyaset, kılık kıyafet kısıtlaması, otorite, evlilik yaşı, boşanma, duygu ve düşüncelerini yaşama ve ifade etmede güçlük, toplum, aile, din ve gelenek baskısı olarak özetlenebilir.

Tüm bu durumlar kadını, erkek karşısında güçsüz, pasif ve edilgen bir statüye yerleştirmiştir. Bu toplumsal cinsiyet anlayışıyla da cinsiyet eşitliği sağlanması mümkün görünmemektedir. Sonuç olarak erkeklerin edinilmiş hakları karşısında kadınlar, haklarını kazanmak için mücadele etmek zorundadırlar.

Kadın ve Erkek Gerçekten Farklı mıdır?

İki cinsiyet arasında çeşitli farklılıklardan söz edilmektedir. Gerçek farklılıklar, yani; doğuştan gelen, öğrenilmemiş, değiştirilemez ve kalıcı farklılıklar bazı biyolojik özelliklerdir, diğer farklılıklar ise tamamen kültürel ve sosyaldir, diğer bir deyişle toplumun yarattığı farklılıklardır.

Kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıklara *cinsiyet farklılıkları* denir. Toplumsallaşma sürecinde öğrenilen, kültürün cinsiyete uygun bulduğu duygu, tutum, davranış ve roller arasındaki farklılıklar ise *toplumsal cinsiyet farklılıkları*dır (Dökmen, 2004).

Cinsiyet farklılıklarına bilimsel araştırma sonuçlarında da rastlamak mümkündür ancak bu sorunun kesin ve tek cevabı olmadığı ve bu konuda henüz bir uzlaşma sağlanmadığı bilinmelidir. Eğer farklılık varsa, bunun kökeninin biyolojik mi yoksa sosyal mi olduğuna dair süren tartışmalar da vardır.

Lott (1997) kadın ve erkek arasındaki benzerlik ve farklılıklarının belirlenmesinin bir kataloglama olduğunu ve bunun toplumsal güç farklılıklarının sürdürülmesi için bir dayanak oluşturma gibi politik bir işlevi olduğunu ileri sürmektedir.

Günümüz toplumsal cinsiyet algısı bakımından cinsiyet eşitsizliği biyolojik değil daha çok sosyal olanın ayrımından kaynaklanmaktadır.

Cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için insanlara, cinsiyetlerine bağlı olmaksızın tüm kapasitelerini farketmeleri ve kendi iradeleriyle yönlendirebilmeleri için eşit hakların sağlanması gerekmektedir. Ancak toplumsal cinsiyet varoldukça, cinsiyetler arasındaki eşitliğin sağlanması da imkansız hale gelmektedir.

İnsan hakları evrensel bildirisinde; 'Tüm kadın ve erkekler ayrımcılığa uğramadan yaşama, eğitim, sağlık ve çalışma haklarından eşit olarak yararlanma haklarına sahiptirler.' denilmektedir. Ancak, geçmişten günümüze bakıldığında bir çok alanda erkeğe kadından daha fazla değer verildiği görülmektedir. Bu eşitsizliklerin özellikle çalışma yaşamı, toplumsal yaşam, evlilik ve aile yaşamı gibi alanlarda fazla olduğu dikkati çekmektedir (WHO, 1998).

Her toplum bir erkek veya kadını farklı nitelikleri, davranış modelleri, rolleri, sorumlulukları, hakları ve beklentileri olan bir erkek ve kadına, eril ve dişile yavaş yavaş dönüştürür (Günay ve Bener, 2011).

Cinsiyet rollerinin kadına ve erkeğe yüklediği sorumluluklardan, en çok kadınların olumsuz yönde etkilendiği görülmektedir.

Cinsiyet kalıpyargıları, önyargıları ve ayrımcılığının günümüzde, eskiye kıyasla azaldığı ama yeni şekilleriyle sürdüğü belirtilmektedir. Kuşkusuz günümüzde klasik şekilleriyle de görülmektedir; örneğin kadınların daha duyarlı ama erkeklerin daha atılgan oldukları inancı hala vardır, kadınların ya da erkeklerin belirli işlerde başarılı olmayacaklarına ilişkin önyargılar ve buna bağlı uygulamalar hala vardır ama günümüzde bunların şekil değiştirmiş ya da gizli biçimleriyle karşılaşmak da mümkündür (Dökmen, 2004). Kısaca, cinsiyet ayrımcılığı, doğrudan ve dolaylı cinsiyet ayrımcılığı olmak üzere iki biçimde ortaya çıkmaktadır. Doğrudan cinsiyet ayrımcılığı, bir bireyin bir kadına cinsiyetini esas alarak bir erkeğe davrandığı ya da davranacağından daha olumsuz davranması veya daha az olumlu davranmasıdır. Dolaylı cinsiyet ayrımcılığı ise, biçimsel olarak eşitlikçi gözükken davranış veya uygulamaların sonradan kadın üzerinde ayrımcı etkiler yaratmasıdır (Acar, 2004). Yani cinsiyet ayrımcılığı doğrudan eylem biçiminde olabileceği gibi, dolaylı biçimlerde de olabilir.

Kadın ve erkeğe yüklenen cinsiyet rolleri küreselleşme ve kentleşme gibi güçlerin etkisiyle değişmektedir. Bu değişim ev ve iş yaşamında da rol değişimleri ve uyumlarını beraberinde getirmektedir (WHO, 1998). Özellikle kadının rolünün çok değişmemiş görünse de eskisine oranla farklılaşmış olduğu söylenmektedir.

Toplumsal değişimin hız kazandığı günümüz toplumlarında geleneksel geniş aile yapılarının çekirdek aile yapılarına dönüşmesi, kadınların çalışma yaşamına katılımının artması, ortalama yaşam süresinin uzaması gibi gelişmeler geleneksel kadınlık ve erkeklik rollerinin belirli ölçüde geçerliliklerini yitirmesine yol açmıştır (Zeybekoğlu Dündar, 2012).

Kadının para kazanma işlevine katılmasıyla geleneksel aile düzeyinin dayandığı ayrılmış kadın erkek rolleri yerini, paylaşmaya dayalı cinsiyet rolleri anlayışına bırakmıştır (Fortin, 2005). Yapılan çalışmalarda kadının eğitim

düzeyi, evlilik süresi, kadının çalışma oranı, ailedeki kişi sayısı arttıkça ve kırdan kente gidildikçe sorumluluk dağılımı ve evle ilgili faaliyetlerde işbirliğine doğru bir yönelme olduğu görülmüştür (2001 Yılı Aile Raporu). Daha modern yapıdaki ailelerde kararların alınışı, eşlerin birbirini desteklemesi, bağımlılık hisleri gibi konularda, geleneksel düzende kadınlar aleyhine gözlenen dengesizliğin, eşler arası eşitliğe dayalı bir dengeye doğru değişmekte olduğu da saptanmıştır (İmamoğlu, 1994).

Toplumsal cinsiyet eşitliği meselesi ne erkeklerle karşı kadınlar tartışması, ne de tüm kadınlar ve tüm erkekler arasında bir çatışmadır. Bu tartışma cinsiyet eşitliğine inanan ve eşitlik isteyen ile erkek egemenliğini sürdürmek isteyenler arasındadır (Bhasin, 2003). Toplumsal yaşam içinde kendilerine verilmiş rolleri üstlenen kadın ve erkeklerin kimliklerine yapışmış bu rollerin dışına çıkması zorlaşmıştır. Toplum da bu konuda bir baskı unsuru olmuş ve olmaya da devam etmektedir.

Cinsiyet ayrımcılığına ilişkin duyarlılıkta bir artmanın ve mücadelede bazı gelişmelerin sağlanmasına rağmen, bunların yeterli olmadığı ve kalıcı bir çözümün büyük ölçüde geleneksel rollerin yeniden tanımlanmasına ve sosyalleşme sürecinin değişmesine bağlı olduğu dikkate alınmalıdır (Demirbilek, 2007).

Toplumsal cinsiyet olgusunun varlığının kabuledilmesi ve konu ile ilgili toplum dahil bütün tarafların duyarlı hale getirilmesi gerekmektedir (Akin, 2007).

‘Bir toplum, bir millet erkek ve kadın denilen iki cins insandan meydana gelir. Mümkün müdür ki, bir toplumun yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça, diğer kısmı göklere yükselebilsin!’

Mustafa Kemal Atatürk

Kaynakça

- 2001 Yılı Aile Raporu (2002). (Ed. Çaylıoğlu, İ.) Aile İçi İlişkiler Komisyonu. 3. Ailede Rol ve Sorumluluklar. T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Yayın No:120. Ankara. Beyda Ofset. (ISBN 975-19-3235-1).
- Acar, G. (2004) *Beden Emek Tarihi: Diyalektik Bir Feminizm İçin*. Kanat Yayınları, İstanbul.
- Akin, A. (2007) *Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı ve Sağlık*, Toplum Hekimliği Bülteni, 26 (2), 1-9.
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal Cinsiyet “Bize Yüklenen Roller”*. (K. Ay, Çev.) Dayanışma Vakfı Yayınları. İstanbul: Kuşak Ofset Birinci Basım.
- Caner, E. (2004) *Kutsal Fahışeden Bakire Meryem’e Toprak ve Kadın*. Su Yayınları, İstanbul.
- Çelik, Ö. (2008). *Ataerkil sitem Bağlamında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Benimsenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Demirbilek, S. (2007). *Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açından İncelenmesi*. Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar, 44 (511), 12-27.
- Dökmen, Z. (2004). *Toplumsal Cinsiyet*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Fortin, N. M. (2005). *Gender Role Attitudes and the Labour- Market Outcomes of Women Across OECD Countries*. Oxford Review of Economy Policy. 21,3,16-418.
- Günay, G ve Bener, B. (2011). *Kadınlar Toplumsal Cinsiyet Rollerini Çerçevesinde Aile İçi Yaşamı Algılama Biçimleri*. TSA, 15 (3), 157-171, Aralık .
- İmamoplu, E. O. (1991). *Aile İçinde Kadın Erkek Rollerini*. Türk Aile Ansiklopedisi. Ankara Cilt 3, TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı.
- Lott, B. (1997). *Cataloging Gender Differences: Science or Politics?* In M. R. Walsh (Ed.) Women, men and gender: Ongoing Debates. S. 19-23 New Heaven & London: Yale University Press.

Marshall, G. (1999) *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Terzioğlu, F. ve Taşkın, L. (2008). *Kadının Toplumsal Cinsiyet Rolünün Liderlik Davranışlarına ve Hemşirelik Mesleğine Yansımaları*. C. Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi. 12 (2),62-67.

WHO (World Health Organization) (1998). *Gender and Health*, Technical Paper, WHO/FRH/WHO/98. 16, Geneva.

Zeybekoğlu Dünder, Ö. (2102). *Toplumsal Cinsiyet Rollerininin Televizyon Reklamlarına Yansıması*. ETHOS, Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar, 5 (1), 121- 136.

Bölüm II

HUKUK VE KADIN

ANAYASA MAHKEMESİ'NİN KADIN-ERKEK EŞİTLİĞİ YAKLAŞIMINA BİR ELEŞTİRİ¹

D. Çiğdem Sever

Giriş

Odak ve yaklaşım farklılıkları nedeniyle tek bir feminizmden değil, feminizmlerden bahsedildiği gibi birden fazla feminist hukuk kuramından bahsetmek de daha doğru olacaktır. Bununla birlikte bütün feminist hukuk kuramlarının ortak paydası eşitlik sorunudur ve aradaki fark da genellikle eşitliğe yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Çünkü feminist hukuk kuramının en önemli konusu hukuki eşitlik ve bunun ne anlama geldiği, bu kapsamda da kadın ile erkek arasındaki farklılıkların eşitlik bakımından nasıl ele alınması ve düzenlenmesi gerektiğidir. Bu bağlamda da feminist hukuk kuramının temel çalışma konusu ataerkil kültürel normların bir taşıyıcısı konumunda olan hukuka feminist perspektiften eleştirel bir yaklaşım geliştirmektir. Bu yaklaşım geliştirilirken genel olarak hukuk teorisi ve hukuk tarihinin de bu açıyla değerlendirilmesi gerekmiştir. Bu kapsamda da hukuk, iki açıdan inceleme konusu olmuştur: İlk olarak teorik düzlemde hukukun ve hukuk teorileri eleştirel bir yaklaşımla bir ataerkil yapı unsuru olarak ele alınmış; ikinci olarak ise normlar ve yargı kararları bu perspektiften değerlendirilmiştir. Bu çalışma Türkiye’de normlar ve yargı kararlarının analizine odaklandığından hukuk teorisi ve tarihinin feminist eleştirisi başka bir çalışma konusu olarak kapsam dışında bırakılmıştır.

Normu ele alan feminist hukuk çalışmaları özellikle kültürel normların etkisiyle ataerkil bir sistemi kuran, pekiştiren hukuk normlarının değerlendirilmesi ve eleştirilmesine odaklanılır. Bu kapsamda en önemli yansımasını hukukta gördüğümüz kamusal-özel ayrımı doğrultusunda kadının adeta görülmeyen bir özel alana hapsedilişi ve hukukun bu alana duyarsız olmasının yanı sıra pek çok yasadaki ataerkil değerler eleştirilmiş ve bu tür normların ortadan kaldırılması ve hak mücadelesi feminist hareketin de temel hedefleri olmuştur. Kadınlara seçme-seçilme hakkı tanınmaması, aile hukuku bakımından getirilen eşitsiz ve kadını ikincilleştiren kurallar (Aile reisliği, mirasa ilişkin sınırlamalar, çalışma için izin, sözleşme yapmak için izin vb.), evlenmeye bağlı ehliyet sınırlamaları, ceza kanunlarındaki cinsiyetçi ve eşitsiz normlar, kadınların çalışma hayatına ilişkin farklı ücret ya da belli işlerde çalışabilme benzeri sınırlamalar, kadına karşı şiddete ilişkin normların yokluğu veya yetersizliği, kürtaj sınırlamaları bu kapsamda sayılabilecek örneklerden sadece bazılarıdır. İkinci aşamada ise bir yandan normların sosyal gerçeklik bakımından gerçekleştirilebilirliği, yani sosyal eşitsizliğin varlığı karşısında nötr görünen eşit düzenlemelerin fiilen yeterli olmadığı, diğer yandan da normun uygulanması aşamasındaki cinsiyetçilik konusu gündeme geldi. Bu aşamada çalışmalar feminist yasa yapma sürecine odaklandı. ² Feminist yasa yapma süreci dendiğinde var olan ataerkil normlar karşısında hukuk normlarının görünüşte nötr olmasının eşitsizliği ortadan kaldırmadığı, sadece görünmez kıldığı (Donnovan 2010, 364) ve var olan eşitsizliklere duyarlı bir yasa yapma sürecine ihtiyaç duyulduğu vurgulandı. Buna tipik örnek olarak da ceza hukukunda yaralama ve öldürmeye ilişkin normların kadınlar bakımından da eşit biçimde geçerli olmasına rağmen kadına karşı eviçi şiddet³ bakımından yetersiz olduğu, bu nedenle herhangi bir şiddet eylemi ile eviçi şiddet arasındaki

1 Bu makale Atılım Üniversitesi tarafından desteklenen “Ankara’daki Hukuk Fakültesi Öğrencilerinin Cinsiyet Eşitliğine Yaklaşımı” başlıklı Lisans Araştırma Projesi (LAP) çalışmaları kapsamında hazırlanmıştır.

2 Bu konuda şiddet özelinde kapsamlı çalışmalardan biri için bkz. Elizabeth Schneider, *Battered Woman and Feminist Lawmaking*, Yale University Press, 2000.

3 Her ne kadar hukuki metinlerde bu şekilde kullanıldığından bu terim tercih edildiyse de Bell Hooks eviçi şiddet yerine ataerkil şiddet terimini önermektedir. Bell Hooks, *Feminizm Herkes İçindir*,

farklılıkları gözetken bir norm ihtiyacı gösterildi. Bir başka sorun vurgusu da cinsiyetçi yargı kararlarıydı. Norm görünürde eşitlikçi olmakla birlikte yargıç tarafından uygulanırken hem olay cinsiyetçi biçimde anlaşılmakta ve uygulanmakta, hem de norm ataerkil bir değerler sistemi gözlüğüyle yorumlanmaktaydı. Bu doğrultuda yargı kararlarına odaklanan pek çok çalışma yürütüldü.

Feminist hukuk teorisi açısından betimlenen bu iki aşama hem feminizm tarihi, hem de hukuk teorisinin tarihsel gelişim süreciyle de birlikte okunması gereken süreçlerdir. Birinci olarak, feminist hareketler bakımından iki aşamayı ifade eden birinci ve ikinci dalga feminizm arasındaki farkta da benzer bir süreci izlemek mümkündür. Birinci dalga feminizm, daha çok kadın eşitsizliğine vurgu yapılması ve eşit siyasi, ekonomik vb. hak talepleriyle şekillenmişken Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarından sonra bir durgunluk dönemi yaşanmıştır. 1960'lerden itibaren ikinci dalga feminizm sadece eşitlik odaklı olmanın ötesinde kadınlık kavramı ve kültür, eviçi emek, eviçi şiddet, kadın cinselliği, doğum kontrol, kürtaj, annelik kurumu ve çocuk bakım hizmetleri, lezbiyen anneler, anaerkil toplum yapısı, kültürel dönüşümün sağlanması gibi pek çok farklı konuda farklı tartışma ve talepleri içermiş, bu aşamada akademik feminizm de güçlenmiştir. Feminist hukuk kuramının nüvelerini birinci dalga feminizmde bulmak mümkünse de asıl gelişme ikinci dalga feminizm aşamasında olabilmektedir (Ecevit ve Karkiner 2011, 159).

Feminist hukuk kuramı aynı zamanda hukuk kuramı bakımından yaşanan dönüşümle de ilişkilendirilebilecektir. Hukukun ne olduğu ve nasıl ele alınması gerektiğine ilişkin tartışmalar bakımından hukukî pozitivizme yöneltilen eleştiriler⁴ ve bu doğrultuda ortaya çıkan eleştirel hukuk çalışmaları⁵ ile hukuki realizmi de bu bağlamıyla dikkate almak gerekecektir. Her ne kadar doğrudan bir bağlantı kurmak gerekmemekle birlikte hukuku sadece özerk ve nötr bir normlar topluluğu olmaktan öte siyasi bağlamıyla birlikte ele alınması ve taşıdığı politik değerleri dikkate alma vurgusuyla 1970'lerden itibaren önemli çalışmalar üreten eleştirel hukuk çalışmaları hukukçular bakımından teorik bir açılım sağlamıştı. ⁶ Bunun dışında, inceleme konusu olan hukuku bir gerçeklik olarak ele alan ve bu bakımdan sadece normlar değil, yargı kararları ve yargılama süreci konusunda önemli çalışmalar yapılmasına neden olan hukuki realizm feminist hukuk teorisi bakımından tarihsel birer nokta olarak işaretlenmelidir. ⁷ Çünkü feminist hukuk kuramı, hukuku ataerkil düzenin bir unsuru olarak politik anlamıyla ele almış ve elbette öncelikle normlardaki eşitsizliklere odaklanmışsa da daha ötesinde hukuk sisteminin içindeki cinsiyetçiliğe daha bütüncül ve yargıyı da içerecek şekilde ele almıştır. Bu konuları incelemek bakımından da kendi metodolojisini geliştirmiştir.

Bu çalışmada feminist hukuk kuramı perspektifinden Türkiye'de Anayasa Mahkemesinin eşitlikle ilgili bazı kararları incelenecektir. Bu nedenle her ne kadar eşitlik sosyal, kültürel, ekonomik, hukuki, dini vb. pek çok unsurla ilişkili bir kavram olsa da bu yazıda hukuki eşitlik kavramı incelenecek ve bu kapsamda eşitlik ilkesinin kapsamı bakımından belirleyici kavramlar olan haklı neden kriteri ile pozitif ayrımcılık kavramları incelenecek ve ardından Anayasa Mahkemesi'nin kadın-erkek eşitliği konusundaki yaklaşımı belli kararlar üzerinden değerlendirilecektir.

4 Bu çalışmanın kapsamını aştığından ayrıntıya yer verilememişse de feminist hukuk teorisinin önemli bir çalışma konusunun pozitivizmin eleştirisi olduğunu belirtmek gerekir. Sosyolojik hukuk ve eleştirel çalışmalara benzer şekilde feminist hukuk teorisi pozitivizmin hukuku özerk, ahlaki anlamda nötr ve akılcı olarak betimlemesini eleştirmişlerdir. Bu konuda bkz. Hilarie Barnett, *Introduction to Feminist Jurisprudence*, Cavendish, London, 1998, s. 95-121.

5 Bu konuda bkz. Hugh Collins, "Roberto Unger and the Critical Legal Studies Movement", *Journal of Law And Society Volume 14(4)*, 1987, s. 387-410.

6 Eleştirel hukuk çalışmaları hakkında feminist yaklaşımla ilgili bir çalışma için bkz. Matthew H. Kramer, *Critical Legal Theory and the Challenge of Feminism: A Philosophical Reconception*, Rowman&Littlefield, London, 1995.

7 Feminist hukuki realizm konusunda bkz. Mae C. Quinn, "Feminist Legal Realism", *Harvard Journal of Law&Gender*, V. 35, 2012, s. 1-56.

Hukuki Eşitlik(ler)

Hukuki eşitlik, genel anlamda yurttaşlığın niteliği ve yurttaşların hak ve ödevleriyle ilgilidir ve bu bakımdan eşitlik konusunda yapılacak tercihler aynı zamanda yurttaşlığın niteliğini de belirler.⁸ Aydınlanmanın, özgürlük-eşitlik-kardeşlik söylemiyle ortaya çıkan Fransız Devrimi'nin ve modern insan hakları hukukunun da olmazsa olmazlarından olan eşitlik ilkesinin hukuk tarafından düzenlenme biçimleri bu tarihlerden itibaren feminist düşüncenin temel eleştirilerinden biri olmuştur. Fransız Devriminin ardından çıkarılan Fransız İnsan ve Yurttaş hakları Bildirgesinin 1. maddesinde "İnsanlar, haklar yönünden özgür ve eşit doğarlar ve yaşarlar. Sosyal farklılıklar ancak kamu yararına dayanabilir" hükmü yer almakla birlikte Fransız Devriminin ardında yatan eşit yurttaş fikrinin beyaz orta sınıf erkekler olması ve kadınların siyasi hak öznesi kabul edilmeyerek "eksik yurttaş" statüsünde görülmesi nedeniyle bildirge çok eleştirilmiştir. 1791 Anayasasının yayınlanmasından kısa süre sonra Olympe de Gouges Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Bildirgesini kaleme almıştır. Bildirgenin akıllarda kalan 10. Maddesi şöyleydi: "Kadının darağacına çıkma hakkı vardır. Mecliste yer alma hakkı da olmalıdır."⁹ Bu söylem 18. ve 19. Yüzyıl kadın hareketinde önemli bir yer tutmuş ve farklı feminist akımların birlikte hareket etmesine yol açmıştır. Yine de seçme ve seçilme hakkı bakımından hukuki eşitliğin sağlanması Avrupa'da 20. Yüzyılın başlarında yaygınlaşmış, ancak 20. yüzyılın son çeyreğine kadar mücadele sürmüştür.¹⁰ Müslüman ülkelerde ise günümüzde henüz kadınların oy kullanmadığı ülkeler bulunmaktadır.¹¹ Her ne kadar İkinci Dünya Savaşından sonra kadınlar bakımından şekli eşitlik en azından anayasal düzeyde pek çok ülkede gerçekleşebilmişse de bir yandan şekli eşitliğin yetersizliği, diğer yandan da uygulamada ataerkillik gibi sorunlar devam etmektedir. Bunun dışında pek çok ülkede aile içinde, çalışma hayatında, ekonomik koşullarda, ceza hukuku gibi alanlarda kadınlar bakımından hukuki eşitsizlik hala sürmektedir.

Bu bağlamda, hukuki eşitlik feminist hukuk kuramının temel çalışma konusu ve aynı zamanda yaklaşım/metodolojiyi belirleyen kavramdır. Ancak belirtmek gerek ki, tek bir eşitlik tanımı ve anlayışından bahsetmek mümkün değildir. Eşitliğin doğrudan insan olmaya ilişkin özsel bir kavram olduğu kabul edilebileceği gibi, fırsat eşitliği ya da eşit şartlar sağlanmasının yeterli olduğu veya sonuçlarda eşitliğin (maddi eşitliğin) sağlanması için aktif müdahale edilmesi gerektiği de savunulabilmektedir. (Turner 1997, 35) Bu kapsamda eşitliğe ilişkin yaklaşımlar liberal eşitlik, biyolojik farklılık doğrultusunda farklı muamele eşitliği, kültürel farkların gözetildiği farklı muamele eşitliği, radikal eşitlik olmak üzere sınıflandırılabilir. Bu eşitlik anlayışları, feminizm içinde oluşan farklı akımların da birer yansımasıdır.

Liberal eşitlik, liberal teorinin de bir uzantısı olarak şekli eşitlik anlayışını savunur. Şekli eşitlik, kanunların genel ve soyut nitelik taşımasına ve bunun sonucunda herkese eşit olarak uygulanması fikrine dayanır. (Özbudun 2010, 151) Bu bakımdan şekli eşitlikte esas olarak liberal eşitlik talebi vardır. Bu noktada belirtmek gerek ki, feminizmin gelişimi içinde ilk ortaya çıkan eşitlik anlayışı liberal eşitlikçiliktir ve bunun nedeni kadınların öncelikle erkeklerle aynı muameleyi görebilmelerinin ilk hedef olmasıdır. (Ecevit ve Karkıner 2011, 161) Bir başka deyişle liberal eşitlik anlayışı temelde fırsat eşitliği, yani bir tür oyunun kurallarında eşitlik anlayışına

8 Öden, *Türk Anayasa...*, s. 45 vd.

9 Fransız Devrimi ve sonrasında bu konuda Olympe de Gouges, Mary Wollencraft ve Condorcet eleştiri geitren önemli kadın yazarlardır. Fransız Devriminde kadının konumuna ilişkin bir çalışma için bkz. Diren Çakmak, "Fransız Devriminde Kadın: Eksik Yurttaş", *Ege Akademik Bakış*, 7(2), 2007, s. 727-745.

10 Dünyada çeşitli ülkelerde kadınların oy hakkının kabul edilmesine ilişkin bir tablo için bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Women%27s_suffrage

11 Kazakistan'da 1993-1994, Katar'da 1999, Bahreyn'de 2002, Umman'da 2003, Kuveyt'te 2003 yılında, Birleşik Arap Emirlikleri 2006'da kadınların oy hakkını tanımıştır. Suudi Arabistan'da ise kadınların oy hakkı tanınmışsa da 2015 yılında bu haklarını ilk defa kullanacaklardır. http://en.wikipedia.org/wiki/Timeline_of_first_women%27s_suffrage_in_majority-Muslim_countries

dayanır. Bu bakımdan fırsat eşitliği, eşitlik öznelinin niteliklerine, sosyal, kültürel ve ekonomik koşullara duyarlı bir anlayış değildir. Bu nedenle liberal anlayış maddi anlamda eşitliğin gerçekleştirilmesiyle değil, şekli anlamda bir eşitlik sağlanmasıyla ilgilidir.¹² Yani kadınlar ilk olarak erkekler gibi okula gidebilmek, oy kullanabilmek, çalışabilmek vb. taleplere yoğunlaşmıştır. Bu bakımdan da liberal feminizm toplumsal cinsiyet farklılıklarını gözetmeyen bir hukuki eşitlik anlayışıyla şekillenmiştir.¹³ Liberal eşitliğin cinsiyete duyarsızlığının gerçek anlamda eşitliğe aykırı sonuçları olacağını vurgulayan birinci yaklaşım, biyolojik farklılıklar nedeniyle farklı muamelenin mümkün olması gerektiğini savunan farklılık yanlısı feminist hukuk anlayışıdır. Buna göre kadınlar, toplumsal cinsiyete dayalı olmasa da biyolojik farklılıkları gözetilerek özel haklar tanınarak eşit olabileceklerdir. Yani, örneğin doğurma, emzirme gibi konuların iş hukuku alanında ayrı özel haklarla düzenlenmemesi halinde çalışma hayatında eşitliğin fırsat eşitliği anlamıyla dahi sağlanması mümkün olamayacaktır. Yine cinsiyete duyarlı bir eşitlik vurgusuna sahip kültürel feminizm ise kadınlarla erkeklerin deneyimlerinin farklılığı nedeniyle eşitliğin bu kültürel farkları da dikkate alması gerektiğini savunur. Radikal feminizm ise kadınların eşitsizliği sorununu ataerkil tahakküm kavramı üzerinden değerlendiren bir akım olarak hukuki anlamda eşitliğin sağlanmasının da ancak bu perspektiften olabileceğini ve kadını ikincilleştiren toplumsal rollerin ortadan kaldırılması için (özellikle kadına karşı şiddet ve pornografi gibi) hukuki önlemler alınması gerektiğini savunmuştur. Radikal feminizm bu noktada sadece pasif bir norm koyma işlevinin ötesinde tahakkümün ortadan kaldırılabilmesi için devlet müdahalesini ön plana çıkarmıştır. Bu bakımdan kültürel feministlerden farklı bir bakış açısı bulunmakla birlikte maddi eşitlik anlayışı bakımından benzerlikler içermektedir.

Bu bağlamda, eşitlikle ilgili en önemli tartışma eşitliğin eşit muameleden mi ibaret olduğu ve eşit muameleden bahsedilirken pek çok açıdan farklı olanlara aynı muamelenin eşitliği sağlayıp sağlamayacağı sorunudur. Bu nedenle eşitlik dendiğinde, ayrımcılık yasağı ve bu kapsamda eşit muamelenin dışında bir de maddi anlamda eşitliğin sağlanması tartışması yapılmaktadır. Şekli-maddi eşitlik ayrımı dendiğinde, şekli anlamda hukuk normları önünde eşit olmak şekli eşitlik için yeterliyken maddi eşitlik içeriğe ilişkin bir betimlemeyi gerektirir ve bu bakımdan fiili (eylemli) eşitlikten tamamen bağımsız düşünülemez.

Türkiye’de eşitlik ilkesinin düzenlenmesine baktığımızda bu konuda temel norm olan Anayasanın 10. Maddesinde yer alan “Kanun Önünde Eşitlik” başlığından anlaşıldığı üzere şekli anlamdaki eşitliği ifade etmekteyse de maddenin bütününde cinsiyet eşitliği bağlamında maddi eşitlikten de bahsedildiği görülür. Maddenin ilk fıkrasında “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir” hükmüne yer verildikten sonra 2004 Anayasa değişikliklerinde eklenen ikinci fıkraya göre ise “Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz.” Bu maddenin ilk fıkrası farklı muamele ve ayrımcılık yasağını düzenleyerek maddi anlamda eşitliğin sağlanmasından çok şekli anlamda bir eşitliği hedeflemektedir ve diğer yandan da fıkra da sayılan din, dil, ırk vb. sebeplerle ayrımcılık yapmamak kaydıyla nispi bir eşitliği, yani aynı durumdakilere aynı muamele edilmesini içermektedir. Bu nedenle pek çok uluslararası hukuki belgede de eşitlik ilkesi yerine ayrımcılık yasağından bahsedilmiştir.¹⁴ Yani şekli eşitlik, haklı bir neden olmadıkça aynı durumdaki herkese aynı muamele edilmesini içerir.

Maddenin kadın-erkek eşitliğine ilişkin ikinci fıkrası ise maddi anlamda eşitlikle ilgili okunmak gerekir. İkinci fıkra da kadın-erkek eşitliğine vurgu yapılmakta ve diğer yandan maddi anlamda eşitliğin sağlanması

12 Farklılık ve tanınma konusunda liberal ilkelerle ilgili bir değerlendirme için bkz. F. İrem Çağlar, *Farklılıklar ve Tanınma Talepleri Karşısında Liberal İlke ve Kavramların Değerlendirilmesi*, Basılmamış Doktora tezi, Ankara, 2009.

13 Liberal feminizm hakkında bkz. Donovan, *Feminist Teori*, s. 15 vd.

14 Bunların en önemli örnekleri Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 14. Maddesinde yer alan ayrımcılık yasağı ile Kadınlara karşı her tür ayrımcılığının önlenmesine ilişkin Sözleşme (CEDAW)deki formülasyondur.

bakımından devlete pozitif ayrımcılık yapma yükümlülüğü yüklenmektedir ve bu türden bir pozitif ayrımcılığın eşitlik ilkesine aykırı olmadığı vurgulanmaktadır.

Anayasanın 10. maddesinde düzenlenen eşitlik ilkesi bir yandan farklı konumdakilere farklı muamele edilebilmesini içerirken belli nitelikler doğrultusunda ayrımcılık yapılmasını da engellemektedir. Bu bakımdan, eşitlik ilkesinde yer alan farklı özellikler doğrultusunda farklı hukuki statülerin neye göre belirlenebileceğinin sınırı aynı zamanda eşitlik ilkesinin de sınırıdır. Bu nedenle eşitliğin kapsamının anlaşılabilmesi için çalışmada objektif haklı neden kriteri ile pozitif ayrımcılık konusuna değinilmiştir.

Eşitlik ilkesinin sınırı olmak bakımından objektif haklı neden kriteri ve kültürel normlarla hukuk arasındaki ilişkinin kurgulanışı

Eşitlik ilkesinin hukuk sistemi içinde uygulanması kendine özgü güçlükler içermektedir. Bunlardan birincisi, ilkelerin uygulanmasının kurallara göre daha farklı olmasıdır. İlkeler genellikle hukuk sisteminin temelini oluşturan evrensel hale gelen belli fikirlerin yansımalarıdır ve bu bakımdan hakların da temelini oluştururlar. (Barnett 1998, 104) İlkelerin uygulanması ile kuralların uygulanması arasında yapısal bazı farklılıklar bulunmaktadır. İlkelere göre karar verilmesi gereken bir davada yargıca son derece önemli rol düşmektedir. Kurallar ya hep ya hiç niteliğindeyken, yani bir kural bir uyumsuzluğa ya uygulanacak, ya da uygulanmayacaktır. Buna karşılık ilkeler birbirleriyle ilişki içinde bir dengeleme gözetilerek uygulanırlar ve bu noktada yargıcın rolü daha da önem taşımaktadır. (Dworkin 2001, 25)¹⁵ Bunun dışında ilkeler eşitlik ilkesinde olduğu gibi bir normla ifade edildiklerinde de kaleme alınış biçimleri farklı olmaktadır; genellikleri nedeniyle yargıcın takdir yetkisini kaçınılmaz olarak içerirler. Yani bu tür normların uygulanma aşamasında normun yargıç tarafından yorumlanmasının önemi büyüktür.

Hukuki eşitlik bakımından temel tartışma hukuk sisteminin statüler türetmesi ve bu farklı statülere farklı hukuki rejim/sonuçlar öngörmesi bakımından sınırın ne olduğuna ilişkindir. Bir başka deyişle, hukuki bir kategori türetilir ve bu kategoriye ayrı bir hukuki rejim belirlenirken ne gibi bir kriter belirlenebilecektir? Bu sorunun cevaplanmasındaki en önemli sorun alanları ise kadın-erkek eşitliğinin önündeki en önemli engel olarak görünen ataerkil kültürel normlardır. Yani bir yasa yapılırken ne gibi bir nedenle farklı kişiler farklı düzenlemeye tabi tutulabilir? Bir çocuğun yargılanmasının farklı esaslara tâbi tutulması veya engellilerin kentte hareket kabiliyetini artırarak onlar lehine bir düzenleme yapılması bakımından bu haklı neden ya da kamu yararı nasıl anlaşılmalıdır? Kadınlar özelinde bu soruyu şöyle sormak gerekecektir: Eşitsiz ataerkil kültürel normların varlığı bir haklı neden olarak kabul edilebilir mi?

Öncelikle belirtmek gerekir ki haklı bir nedenin varlığı halinde yasada farklı hukuki sonuçlara sahip statüler türetilmesi farklılığın bir sonucudur ve eşitlik ilkesiyle zıtlık değil, paralellik içerir. Yani, farklı durumdakilere aynı hukuki statünün tanınması eşitliği derinleştirebilecek bir durum olabilir. Bu noktada asıl sorun, objektif haklı nedenin nasıl yorumlanacağıdır. Mesela sosyal bir eşitsizliğin varlığı eşitsiz düzenlemeye haklı neden olabilir mi? Töre cinayetlerinin sosyal anlamda meşru görülen bir gerçeklik olması karşısında bu suçlar için daha az ceza öngörülebilir mi? Ya da kadınlar inşaat sektöründe az çalışıyor diye bu alanda kadınların çalışmasını sınırlandıran bir hüküm getirilebilir mi? Veya erkeğin aile reisi olması ya da onun rızası olmadan fiilen kadınların çalışmıyor olması şeklindeki ataerkil norm karşısında bu tür düzenlemeler eşitlik ilkesine aykırı olmayacak mıdır? Bu soruya verilecek yanıt aslında eşitlik ilkesinin kapsamını belirleyecek niteliktedir. Böylece ayrımcılık yasağının ve eşit muamelenin anlamı belirlenmektedir. Anayasa Mahkemesi birçok kararında durumu şu şekilde ifade etmiştir:

15 Dworkin ve yorum anlayışı hakkında Türkçe bir çalışma için bkz. Sevtap Metin, "Ronald Dworkin'in Hukuk Teorisinde Yorum Yaklaşımı", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası. Cilt 51 Sayı 1-2: 35-83.

“Anayasa’nın 10. maddesinde öngörülen yasa önünde eşitlik, herkesin her yönden aynı kurallara bağlı olacağı anlamına gelmez. Kimi yurttaşların haklı bir nedene dayanarak değişik kurallara bağlı tutulmaları eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmaz. Durum ve konumlarındaki özellikler, kimi kişiler için değişik kuralları ve değişik uygulamaları gerekli kılabilir. Anayasa’nın amaçladığı eşitlik eylemli değil hukuksal eşitliktir. Aynı hukuksal durumlar aynı, aynı hukuksal durumlar aynı kurallara bağlı tutulursa Anayasa’da öngörülen eşitlik çiğnenmiş olmaz. Başka bir anlatımla, kişisel nitelikleri ve durumları özdeş olanlar arasında, yasalara konulan kurallarla değişik uygulamalar yapılamaz. Durumlardaki değişikliğin doğurduğu zorunluluklar, kamu yararı ya da başka haklı nedenlere dayanılarak yasalarla farklı uygulamalar getirilmesi durumunda Anayasa’nın eşitlik ilkesinin çiğnendiği sonucu çıkarılamaz”.¹⁶ Mahkeme bir başka kararında haklı nedenin varlığı konusunda ölçütler geliştirmeye çalışmıştır: “‘Haklı neden’ veya ‘kamu yararı’nın anlaşılabilir, amaçla ilgili, ölçülü ve adaletli olması gerekir. Getirilen düzenleme, herhangi bir biçimde, birbirini tamamlayan birbirini doğrulayan ve birbirini güçlendiren bu üç ölçütten birine uymuyorsa, eşitlik ilkesine aykırı bir yön vardır”.¹⁷ Mahkeme bu üç ölçütte aslında haklı nedenin daha objektif bir kavram olma hedefi gütmüşse de 1990’ların ortasından sonraki kararlarında bu ölçütleri kullanmaktan vazgeçmiştir.

Feminist bir perspektiften haklı neden uygulamasıyla ilgili en önemli tartışma normların düzenlenmesi, yorumlanması ve uygulanmasında biyolojik cinsiyetten kaynaklanan kimi özelliklerin dikkate alınabilmesine karşılık toplumsal cinsiyete ilişkin eşitsizlik yaratan farklı uygulamaların, yani ataeril normların hukuka yansıtılmaması talebidir. Yani emzirme çalışma hayatında farklı uygulamalara neden olabilecek biyolojik kökenli objektif bir haklı neden sayılabilecekken kadınların evişlerinden sorumlu tutulmasına dayanılarak bir eşitsiz uygulama getirilmesi objektif haklı neden sayılamayacaktır. Her ne kadar Anayasa Mahkemesi “objektif” sıfatını kullanmamakla birlikte aslında bu sıfat haklı neden betimlemesi bakımından önem taşımaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de konuyla ilgili kararlarında “makul ve objektif” haklı neden kriterini kullanmaktadır.¹⁸ Anayasa Mahkemesinin kararlarına benzer şekilde AİHM bu konudaki ilk kararında objektif ve makul haklı nedeni meşru bir amacı olan ve kullanılan araçlarla amaçlar arasında ölçülülük bulunan neden olarak ifade etmiştir. (Radacic 2008, 843) Her ne kadar mahkeme cinsiyet eşitliğine yaklaşımında devletlere tanıdığı geniş takdir marjı nedeniyle eleştirilmekte ise de mahkemenin genel içtihadı ve haklı nedenin objektif niteliği sosyal ve fiili eşitsizliklerin farklı muamelenin tek başına haklı neden olamayacağı yönündedir.¹⁹ Anayasa Mahkemesi özelinde ise mahkemenin konuyu yeterince tartıştığı ve cinsiyet eşitliği bakımından kriterler geliştirdiğini söylemek güçtür. Oysa cinsler arasında eşitsizliğe neden olacak farklı bir uygulamanın ancak biyolojik farklılıklara (emzirme, doğum vb.) dayandırılabilceği kabul edilmelidir. Toplumsal cinsiyete ilişkin farklılıklar haklı neden olarak kabul edildiğinde bu haklı neden objektif olmadığı gibi adeta cinsiyet eşitliğini imkansız hale getirecek, eşitsizliği pekiştirecek bir ölçüt olacaktır. Farklı uygulamanın kadınlar lehine olması durumu ise pozitif ayrımcılık kavramıyla tartışılmalıdır.

16 AYM, 14. 12. 1995, E. 1995/19, K. 1995/64.

17 Bu ölçütler 1991 yılında geliştirilmiş olup ‘90larda belli kararlarda kullanılmıştır. AYM, 31. 10. 1991, E. 1991/24, K. 1991/40; 19. 2. 1992, E. 1991/13, K. 1992/10, AYM, 25. 10. 1994, E. 1994/2, K. 1994/76.

18 Mahkeme bu kavramı ilk defa ayrımcılık yasağıyla ilgili 14. Maddeyle ilgili bir kararında 1968 yılında verdiği Belgian Linguistic kararında kullanmıştır. Ivana Radacic, “Gender Equality Jurisprudence of European Court of Human Rights”, *The European Journal of International Law*, V. 19(4), s. 842.

19 Bu konuda çarpıcı örnekler erkeklerin başvuru olduğu ve kadınlarla erkeklerin emeklilik yaşının farklı düzenlenmesine ilişkin davalarda karşımıza çıkar. Mahkeme bu durumda devletlerin kendi ekonomik ve sosyal koşullarındaki farklılığa ve bu nedenle devletlerin kendi koşullarını değerlendirmeye yetkili olduklarını vurgulamaktadır. Her ne kadar bu konu mahkeme tarafından haklı neden ekseninde tartışılmışsa da konunun pozitif ayrımcılık ekseninde tartışılması ve bu doğrultuda kadınların iş hayatındaki ve eşit ücret konusundaki eşitsizliği gidermeye yönelik sayılıp sayılmayabileceğinin değerlendirilmesi de mümkündür.

Pozitif ayrımcılık ve devletlerin maddi eşitliğin sağlanması için yükümlülükleri

Eşitlik konusundaki tartışmaların ana eksenini oluşturan şekli eşitlikle maddi eşitlik arasındaki uçurum ve kimi zaman çatışma sorunu, hukuki eşitliğin düzenlenmesinde de belirleyici olmuştur. Yani, şekli anlamda eşitliğin düzenlenmesi ve hatta sağlanması maddi anlamda eşitliğin gerçekleşmesi anlamına gelmediği gibi, maddi anlamda eşitliğin sağlanmasına yönelik yapılacak düzenleme ve uygulamalar şekli eşitlik ilkesine aykırı olabilecektir. Bu çatışmayı engelleyebilmek için geliştirilen hukuki kavram ise pozitif ayrımcılıktır. Pozitif ayrımcılık, şekli eşitliğin maddi eşitliğin gerçekleştirilmesi için yeterli olmadığı durumlarda, yani örneğin sosyal bir eşitsizlik nedeniyle kanun önünde eşitliğin yeterli olmadığı hallerde, maddi eşitsizliği gidermek üzere bir hukuki eşitsizlik yaratılarak maddi eşitliğin gerçekleştirilmesine hizmet eder. Bu bakımdan aslında pozitif ayrımcılık, maddi eşitliğin sağlanması için şekli eşitlikten feragat edilmesini içerir ve iki eşitlik türü arasında maddi eşitlik lehine bir dengeleme anlamına gelir. Örneğin kadınların siyasi hayatta milletvekili seçilmeleri bakımından bir eşitsizlik varsa bu eşitsizliği gidermek üzere kadın kotası uygulanması pozitif ayrımcılıktır ve erkekler aleyhine şekli anlamda eşitliğe aykırı bir düzenlemedir. Şekli eşitliğe aykırı niteliği nedeniyle Anayasa'nın 10. Maddesinde bu tür durumların eşitlik ilkesine aykırı sayılmayacağı da özel olarak düzenlenmiştir. Bu bakımdan, maddenin ikinci fıkrasına eklenen "Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz" hükmündeki ilk eşitlik maddi anlamda eşitlik anlamına gelirken, ikinci kullanım ise şekli eşitlik anlamındadır.

Ayrımcılık yasağı ise eşitlik ilkesinin ayrılmaz bir parçası olup bir açıdan "eşitlik ilkesinin olumsuz kipte anlatımıdır"; (Gülmez 2010, 217) ayrımcılığın varlığı hak ve özgürlüklerden yararlanma anlamında bir eşitsizliğe neden olmaktadır. CEDAW ve AİHS gibi konuyla ilgili temel uluslararası sözleşmelerde de eşitlik ilkesi yerine ayrımcılık yasağının düzenlendiği, ancak eşitlikle ilgisinin de kurulduğu görülmektedir. Örneğin CEDAW'ın 1. maddesinde ayrımcılık tanımlarken eşitlik ilkesi ile insan hak ve özgürlük vurgulu bir tanım yapılmıştır: "Erkek ve kadının eşitliği temeline dayanarak, evlilik durumları ne olursa olsun, kadınların siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel alanlarda yada başka her alanda insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanmasını yada bu hak ve özgürlüklerin tanınmasını ve kullanılmasını tehlikeye koyma yada kaldırma sonucu doğuran yada amacı taşıyan, cinsiyete dayalı her tür ayırdetme, dışlama yada kısıtlama." AİHS'nin 14. Maddesinde düzenlenen ayrımcılık yasağı ise Sözleşmede belirlenen diğer hakların kullanımında eşit muameleyi garanti etmiş, daha sonra 2000 yılında imzaya açılan AİHS'ye ek 12. protokol ulusal hukuk kapsamındaki haklar dâhil herhangi bir hakkın kullanımında eşit muameleyi garanti ederek ayrımcılık yasağının kapsamını genişletmiştir. Bu Protokolün kabul edilmesindeki en önemli tartışma ise özellikle ırk ve cinsiyet eşitliği bakımından 14. maddenin yetersiz olmasına ilişkin eleştirilerdir.²⁰

Ayrımcılık yasağı, belli nitelikleri nedeniyle (din, mezhep, cinsiyet vb.) bireylerin diğerlerine göre hak kaybına uğramaması ve farklı muameleye tâbi tutulmamasını ifade eder. Bu nitelikler de genellikle ayrımcılık nedeni olan özelliklerdir (cinsiyet, cinsel yönelim, din vb.) ve fiilen eşitsiz uygulamalara konu olmaktadır. Üstelik ayrımcılığın varlığı doğrudan ayrımcılık içeren bir normun varlığını gerektirmez. Ayrımcılık doğrudan olabileceği gibi, dolaylı da olabilecektir; yani görünürde nötr ve eşit bir normun uygulanmasına rağmen belli nitelikleri nedeniyle bireyler dezavantajlı konumda olabilmektedir.²¹

20 Ayrıntılı bilgi için bkz. Avrupa Ayrımcılık Yasağı Hukuku El Kitabı, Avrupa Konseyi Yayını, 2010, s. 13 vd.

21 Gülmez AB Yönergelerinden hareketle dolaylı ayrımcılığın varlığı için şu koşulların varlığını belirtmektedir: 1) Görünüşte yansız olan bir kural, bir ölçüt yada bir uygulamanın bulunması; 2) Bunun, belli bir din yada inançtan olan, bir engeli bulunan, belli bir yaşta olan yada cinsel yönelimi bulunan kişilere uygulanması; 3) Bu uygulamanın, görece özel bir dezavantaj doğurması; 4) Bunun nesnel olarak kanıtlanamaması. Gülmez, s. 227.

Ayrımcılık yasağı şekli anlamda eşitlik ilkesine aykırı değildir; yani ayrımcılık yasağının varlığı farklı koşullardakilere “ayırım” yapılarak farklı hukuki rejimler getirilmesinin önünde bir engel değilse de belli kategoriler bakımından güvence niteliğindedir ve anayasal düzeyde bir vurgu yapılmıştır.

Anayasa Mahkemesi kararlarında kadın-erkek eşitliği

Mahkemeler, eşitlik ilkesinin olaya uygulanması aşamasında hem normun anlamlandırılması süreci, hem de boşlukların doldurulmasıyla hukuk sistemi içerisinde son derece önemlidir ve Anayasanın 10. maddesi söz konusu olduğunda Anayasa Mahkemesi’nin eşitlik ilkesini yorumlama biçimi belirleyicidir. Bu bağlamda da Anayasa Mahkemesinin eşitlik ilkesine ilişkin gördüğü davaların çoğu Dworkin’in teorisinde bahsettiği zor dava kategorisindedir.²² Mahkemenin önüne gelen davalar aile hukuku ve ceza hukuku ile iş hukuku alanında karşımıza çıkmaktadır. Bu davalardaki temel mesele kadınlar bakımından farklı bir hukuki rejim öngörülmesinin objektif bir haklı nedeni bulunup bulunmadığı ya da bir pozitif ayrımcılık olup olmadığıdır. Yukarıda da değinildiği üzere mahkemenin haklı neden kriteri bakımından objektif ölçütler geliştirdiğini söylemek güçtür.

Anayasa Mahkemesinin kadınlara ilişkin kararlarına yapılan bir başka eleştiri ise mahkemenin bu tür davalarda kadını özerk bir birey olarak değil, çoğu zaman ya ailenin bir parçası, korunması gereken zayıf tür ya da daha olumlu sonuçları olsa dahi modernleşme vurgusuyla bir unsur-araç olarak ele alınması sorunudur. (Elver 2005, 283) Yani mahkeme pek çok durumda kadına ilişkin söyleminde kadının eşit bir yurttaş olduğu değil, korunması gereken ve çoğu zaman aile içindeki sosyal konumu vurgusu vardır. Bu yaklaşım eşitlik bakımından yukarıda bahsedilen ve örneklerini göreceğimiz subjektif bazı toplumsal değerleri haklı neden olarak görmesine yol açmaktadır.

Anayasa Mahkemesinin kadın-erkek eşitliğine ilişkin bütün kararlarını incelemek bu çalışmanın kapsamını aşacağından belli örnek kararlar seçilmiştir. Bu seçim yapılırken de kadın-erkek eşitliğinin farklı yönlerini ifade eden örnekler ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, (a) çalışma hayatına girmeye ilişkin nedeniyle evli kadının çalışmak için eşinden izin almasına ilişkin hüküm, (b) aile içinde eşitlikle ilişkili bir konu olan kadının evlendikten sonra kendi soyadını kullanamamasına ilişkin hükümle ilgili iki karar, (c) çalışma hayatı ile aile içi eşitliğin kesiştiği bir alan olarak ve mahkemenin pozitif ayrımcılığı nasıl anlamlandırdığına ilişkin önemli bir örnek olduğu için evlenen kadının işinden ayrılması halinde kıdem tazminatı verilmesine ilişkin hükümle ilgili davalar seçilmiştir. Bu davaların tarihlerine bakıldığında eşitlikçi bir karar olarak nitelendirilebilecek kadının çalışmak için izin istemesine ilişkin hükmün iptaline ilişkin karar 1990 yılında verilmişken ilk soyadı kararı 1998, ikincisi ise 2011 tarihine aittir. Evlenme nedeniyle işten ayrılmaya ilişkin ret kararı ise 2008 yılında verilmiştir. Her ne kadar çalışma kronolojik olarak mahkemenin yaklaşımını analiz etme iddiasına sahip değilse de benzer konulardaki yaklaşımda tarihsel paralellikler olup olmadığı takip edilmeye çalışılmıştır.

***a. Modernleşme Projesinin Bir unsuru olarak kadın-erkek eşitliği: Evli kadının çalışmak için eşinden izin alması*²³**

1990’lar Türkiye’de kadınların çalışma hayatında daha etkili olmaya başladığı, kadın hareketinin daha etkili hale geldiği ve kendi içinde dönüştüğü yıllar olması, Anayasa Mahkemesinde kadın üyelerin seçilmeye başlaması gibi etkenlerle Anayasa Mahkemesi eşitlik bakımından daha önceki kararlarından farklı nitelikte kararlara da imza

²² Mahkemenin eşitlik ilkesine ilişkin yaklaşımı hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Merih Öden, *Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi*, Ankara, Yetkin Yayınları, 2003.

²³ AYM, 29. 11. 1990, E. 1990/30, K. 1990/31, www.anayasa.gov.tr

atmıştır.²⁴ Eski Medeni Kanunun 159. maddesine göre evli kadının çalışabilmesi eşinin açık veya üstü örtülü iznine tabi kılınmıştı. Bu maddenin eşitlik ilkesine aykırı olduğu iddiasıyla açılan davada mahkeme hükmü Anayasanın 10. maddesine aykırı bularak iptal kararı vermiştir. Kararın gerekçelendirilmesine bakıldığında 20. yüzyılın başından itibaren bu konudaki gelişmeleri çeşitli ülkelerden örneklerle açıklamaya başlaması Anayasa Mahkemesinin sık başvurmadığı bir yöntem olarak dikkat çekicidir. Üstelik mahkeme karşılaştırmalı hukuktan yararlanırken aynı zamanda Türkiye'nin model aldığı 1912 tarihli İsviçre Medeni Kanunu'nu ve genel anlamda Türk Medeni Kanununun eşitlik ilkesiyle ilişkisini de değerlendirmiştir. Bu bakımdan mahkeme sadece çalışma izni değil, genel anlamda medeni kanundaki eşitlik konusunu gündeme getirmiştir. "1912'lerde ilerici bir niteliği olmasına karşın, Medeni Yasanın evli kadın ve erkek arasında hakların ve yetkilerin paylaşımında tam bir eşitlik sağladığı söylenemez. Zira, evli kadın evlilik birliğinin daha sağlıklı olacağı gerekçesiyle bazı hallerde kocanın egemenliği altına konulmuştur" değerlendirmesiyle vasiyet, dava açma hakkı, sözleşme yapma yetkisi, evin seçimi, soyadı, velayet, aile reisliği, mal rejimi gibi hallerde kocanın egemenliği bulunduğunu ve bu bakımdan da eşitsizlik olduğunu madde madde belirtmiştir. Mahkeme daha sonra özellikle II. dünya savaşından sonra Avrupa Medeni Kanunlarındaki kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik gelişmeleri belirtmiş ve gerekçesini temellendirirken şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Türk Medeni Yasasındaki koca egemenliğine dayalı aile modeli günümüzde de yürürlüktedir. Ancak, 1984 yılında Adalet Bakanlığınca hazırlanan ve yayımlanmış olan Türk Medeni Kanunu Öntasarısı eşler arasında eşitliği sağlayan çağdaş çözüm önerileri getirmektedir". Mahkemenin bu bakımdan kendi modernleşme algısı içerisinde yürürlükte olan Medeni Kanuna karşı bir çağdaş eşitlik anlayışını benimsediği –yani bu bakımdan mahkeme Medeni Kanunun çağdışı kaldığı gibi bir anlatıya da sahiptir-, henüz yasalaşmamış ve yasalaşmayacak bir kanun tasarısını da gerekçesine dayanak olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca mahkeme, yine alışıldık olmayan bir biçimde eşitlik ilkesine aykırı bulduğu maddeleri tek tek saymış, ancak bu davada usul kuralları gereği hepsini iptal etme yetkisi olmadığını belirterek itiraz yoluyla geldiğinde bu maddelerin de iptal edilebileceğine işaret etmiştir. Mahkeme maddenin eşitlik ilkesine aykırılığını değerlendirirken "Kadınla erkeğin eşitliği, iki cins arasındaki eşitsizliği yaratan değer yargılarının değiştirilmesini gerektirir. Çağlar boyu toplumların büyük kesiminde erkeğin kadına üstünlüğü yerleşik bir değer yargısı durumuna getirilmiş ve bu yargının temelinde, kadının âciz, erkek tarafından korunmaya muhtaç bir varlık (inbeccillitas sexus) olduğu varsayımı yer almıştır" şeklinde bir değerlendirme yaparak kadının tarihsel anlamda eşitlik mücadelesine de değinmiştir. Bu yöntem ve dilin Anayasa Mahkemesinin yaygın biçimde kullandığı bir dil olmadığını da belirtmek gerekir.

Bunun dışında mahkeme çok sayıda uluslararası sözleşmeden de yararlanarak eşitlik ilkesini yorumlamıştır ve karar bu açıdan da önemlidir. Kararda İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, AİHS ve ilgili protokoller, CEDAW'daki ilgili maddeler tek tek açıklanarak Anayasanın 10. Maddesiyle bu maddelerin uyumu vurgulanmış ve bu bağlamda sisteme uygun yorum ilkesi de kullanılmıştır. Mahkeme ayrıca kararında çalışma hakkına ilişkin Anayasanın 59. Maddesine de aykırılığı saptamış ve bunu da yine Avrupa Sosyal Şartı, AĞİK, CEDAW vb. uluslararası sözleşmelerle desteklemiştir.

Tüm bu özellikleri, Medeni Kanunu eşitlik konusunda genel olarak değerlendirmesi başta olmak üzere gerekçelendirme biçimi ve vardığı sonuç nedeniyle kararın 1980'lerde kadın hareketinin de yaklaşımına paralel olarak kadınların eşitliği meselesini bir Avrupalılaştırma/modernleşme projesinin bir parçası olarak gördüğü ve uluslararası hukuku da dikkate alan bir yaklaşımı olduğu anlaşılmaktadır ve oybirliğiyle alınan karar bu bakımdan son derece önemlidir.

24 Zina suçlarına ilişkin kararlar önemli kararlar arasında sayılabilecektir. 23. 9. 1996, E. 1996/15, K. 1996/34; 23. 6. 1998, E. 1998/3, K. 1998/28.

b. Ailenin kutsallığı “versus” Kadının Eşitliği: Soyadı Kararları²⁵

Yukarıda bahsedilen karar genel anlamda Medeni Kanundaki aile içi eşitlik sorununu vurgulamış ve 1984 tarihli Kanun Tasarısına da atıfla bu hükümlerin değişebileceği ya da iptal edilebileceğini ifade etmişse de 2001 yılına kadar Medeni Kanunda bu anlamda köklü bir değişiklik yapılamadığı gibi²⁶ Anayasa Mahkemesi aile hukukuyla ilgili 1990 yılındaki bu eşitlikçi yaklaşımını da sürdürmemiştir.

Eski Medeni Kanunun 153. Maddesinde kadının evlenmekle kocasının soyadını alacağı düzenlenmiş, maddede 1997 yılında yapılan değişiklikle birlikte kadının evlenmekle kocasının soyadını alacağı, ancak evlendirme memuruna veya daha sonra nüfus idaresine yapacağı yazılı başvuruya kocasının soyadı önünde önceki soyadını da kullanabileceği düzenlenmiş; 22. 11. 2001 tarihinde kabul edilen 4721 sayılı Türk Medeni kanununda da bu hüküm aynen korunmuştur. 1997 yılındaki bu değişikliğin ardından bu hüküm iki defa Anayasa Mahkemesinin önüne giderek eşitlik ilkesine aykırı bulunmamış ve konu eşitlik ilkesi bakımından yaygın biçimde tartışılmıştır. ²⁷ Bir türlü “adı olamayan” bu hukuki sorun, kadınların yaşadığı eşitsizlik sorunlarının yanında talî bir mesele kaldığı gibi bir algıyla ya da “kabul gören” bir gelenek olarak sadece ülkemizde değil pek çok ülkede varlığını sürdürmüştür. ²⁸ Oysa yukarıda da değinildiği üzere eşitlik ilkesinin uygulanması bakımından geliştirilen ölçütler ve ilkelerin objektif ve kendi içinde “eşit” olması gerekmektedir.

Türkiye’nin de taraf olduğu Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına ilişkin Sözleşme’nin (CEDAW) 16. maddesinin I (g) bendinde taraf Devletlere kadınlara karşı evlilik ve aile ilişkileri konusunda ayrımı önlemek için “Aile adı, meslek ve iş seçimi dahil her iki eş (kadın-erkek) için geçerli, eşit kişisel haklar” sağlama yükümlülüğü verilmiş; Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 5. 02. 1985 tarihli Tavsiye Kararı ve Parlamenterler Meclisi 1995(1271) sayılı Tavsiye Kararında evlilikte ortak soyadının seçiminde eşler arasında eşitliğin sağlanmasına yer verilmiştir. Bu bakımdan, 1997 yılında yapılan değişiklikten sonra kadınların eşinin soyadıyla birlikte kendi soyadını kullanabilmesi mümkün hale gelmişse de bu durum eşitlik tartışması bakımından bir farklılık yaratmamıştır. Çünkü nihayetinde kadın kendi soyadını tek başına kullanamazken erkeklerin evlenmeleri durumunda isimleri bakımından herhangi bir değişiklik olmamaktadır.

Anayasa Mahkemesi, verdiği ilk ret kararında²⁹ “kimi sosyal gerçeklerin doğurduğu zorunluluklardan ve yasa koyucunun yıllar boyu kökleşmiş bir geleneği kurumsallaştırmasından kaynaklanmaktadır. Aile hukuku öğretisinde de kadının erkeğe göre farklı yaratıldığı, zorunluluklar ve toplumsal gerçekler karşısında kadının korunması, aile bağlarının güçlendirilmesi, evlilik birliğinde düzen ve uyum sağlanması, aile içinde iki başlılığın önlenmesi gerektiği” gerekçesiyle hükmü eşitlik ilkesine aykırı bulmamıştır.

Bu karardan bir süre sonra avukat Ayten Ünal Tekeli iç hukuk yollarını tükettikten sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvurmuş ve mahkeme kararında söz konusu maddenin ayrımcılık yasağına ilişkin kuralı ihlal

25 AYM, E 1997/61, K 1998/59; 10. 3. 2011, E. 2009/85, K. 2011/49

26 Bir CHP milletvekili tarafından Aralık 2011 ve Şubat 2012’de hem 187. Maddenin hem de soyadı kanununda bu konuda değişiklik yapılmasına ilişkin bir tasarı verilmişse de gündeme alınarak bir değişiklik yapılması henüz beklenmemektedir. 187. Maddeye ilişkin değişiklik önerisinde kadının kendi soyadını koruyacağı, isterse iki soyadını birden kullanabileceği önerilmiştir.

27 Bu konuda bir çalışma için bkz. Ece Göztepe, “Anayasal Eşitlik İlkesi Açısından Evlilikte Kadınların Soyadı”, *AÜSBFD*, C. 54, S. 2, s. 102-126.

28 Bununla birlikte tartışmaların o ülkelerin eşitlik sorunları ve hukuki düzenlemelerindeki farklılık nedeniyle farklılık gösterdiğini belirtmek gerekir. Mesele Güney Afrika ve Namibiya özelinde kadının ister eşinin ister kendi soyadını seçmesine karşılık erkeğin bu tür bir seçim yapmak zorunda olmaması tartışılmaktadır. Elsje Bonthuys, ““Deny Thy Father And Refuse Thy Name: Namibian Equality Jurisprudence And Married Women’s Surnames”, *The South African Law Journal*, V. 117, 2000, s. 464-475.

29 AYM, E 1997/61, K 1998/59.

ettiğine karar vermiştir. 30 Mahkeme, kararında uluslararası hukuktaki düzenlemeleri de dikkate alarak “(evli erkekler ve evli kadınlar) arasındaki, sırasıyla toplumsal konumları ve ekonomik bağımsızlıklarına ilişkin olgusal farklar”ın haklı neden olamayacağını belirtmiştir. AİHM’in bu kararından sonra pek çok Aile Mahkemesi Anayasa hükmü gereğince doğrudan sözleşme hükümlerini uygulayarak kadının evlendikten sonra kendi soyadını kullanabileceğine karar vermiş, bazı mahkemeler de konuyu itiraz yoluyla Anayasa Mahkemesine götürmüşlerdir. Anayasa Mahkemesi, bu defa 2011 yılında, 1998 tarihinde yazdığına benzer bir dille “Toplumsal temel ögesi olan aile, sevgi, saygı, hoşgörü ve benzeri insani ve ahlaki değerlerin, gelenek, görenek, dil, din ve diğer özelliklerin yaşandığı ve gelecek nesillere aktarıldığı kutsal bir kurumdur” betimlemesinden sonra “aile birliğinin korunması ve aile bağlarının güçlendirilmesi başta olmak üzere, nüfus kayıtlarının düzenli tutulması, resmi belgelerde karışıklığın önlenmesi ve soyun belirlenmesi gibi kamu yararı ve kamu düzeni gerekleri nedeniyle kabul edildiği anlaşılmaktadır” gerekçesiyle 9 üyenin ret, 8 üyenin kabul yönündeki oyuyla eşitlik ilkesine aykırı bulmamıştır. 31

Her iki kararın gerekçesinin temelini oluşturan “kimi sosyal gerçeklerin doğurduğu zorunluluklar”, “kökleşmiş bir geleneğin kurumsallaştırması”, “gelenek”, “din”, “kutsal kurum”, “kamu yararı ve kamu düzeni” gibi sözcüklerin kullanılması mahkemenin kadın-erkek eşitliği algısına ilişkin önemli göstergelerdir. Bu şekilde mahkeme eşitsizlik içeren sosyal normların hukuki anlamda meşrulaştırıcısı işlevi görmektedir ve bu şekilde aslında şekli anlamda dahi eşitliği imkansız kılacak bir gerekçelendirme biçimi üretmiş olmaktadır. Bunun bir başka -belki en çarpıcı- örneğini mahkemenin eşitlikle ilgili bir başka kararında görmek mümkündür. Kültürel normlar ile hukuk normu arasındaki ilişkinin en çarpıcı ilişkisini gösteren bu kararda³² mahkeme, fuhuş meslek edinen kadına tecavüz edilmesinin cezanın indirilmesine neden olan hükmü eşitlik ilkesi bakımından değerlendirmiş ve kendi deyimiyle “ıffetli” bir kadınla “ıffetsiz” kadınlar arasında “ayrım” yapılmasını haklı neden olarak değerlendirmiştir. 33 Yani mahkeme bu kararıyla vücut bütünlüğü gibi en temel haklardan birinden yararlanma bakımından toplumsal değerler doğrultusunda bir ayrım yapılabileceğini kabul etmiştir. Buna benzer şekilde mahkeme bu iki kararıyla kadının eşitliğini ailenin kutsallığına feda etmekte, ailenin ataerkil yapısının korunmasına ilişkin değerden hareketle hukuki eşitlik ilkesini değerlendirmekte; yani aslında eşitliği imkansız kılmaktadır.

İki soyadı kararı arasındaki belki de en temel farklılık, ilk karardaki üç üyenin karşıoyuna karşılık ikinci kararda sekiz üyenin karara muhalif olmasıdır. İlk kararda üç üye tarafından ortak olarak yazılan karşı oyda açıkça kadın-erkek eşitliğinin anayasal olarak düzenlenmemesine karşılık genel eşitlik ilkesinin bunu da içerdiği belirtilmiş ve CEDAW başta olmak üzere uluslararası düzenlemelere ve karşılaştırmalı hukuka başvurdıkları bir gerekçe yazmışlardır. İkinci kararda ise altı oy ortak karşı oy gerekçesinin yanı sıra iki üye de ayrı ayrı karşı oy kaleme almıştır. Ana kararın gerekçe bölümünün altı katı kadar uzunlukta olan bu karşıoylar sadece hukuki belgelere ve AİHM kararına atıfla kalmamış, akademik kaynaklara atıflarla da ayrıntılı gerekçe içermiştir.

Bu iki karar arasındaki bir başka önemli fark da ikinci kararın verilmesinden önce 2004 yılında Anayasanın 10. Maddesine eklenen “Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür” hükmünün getirdiği eşitlik vurgusunun Anayasa Mahkemesi tarafından dikkate alınabileceği ve belki de daha önemlisi bu konuyla ilgili Türkiye aleyhine yapılan bir başvuru sonucunda AİHM’in yukarıda bahsedilen Tekeli kararında ihlal kararı vermiş olmasıdır. Üstelik bu karar pilot dava niteliğindedir; yani mahkeme söz konusu ihlal kararını doğrudan yasa hükmüne dayanarak vermiştir ve bu yasanın uygulandığı her

30 AİHM, Başvuru no: 29865/96,

31 AYM, 10. 3. 2011, E. 2009/85, K. 2011/49, www. anayasa. gov. tr

32 AYM, 12. 1. 1989, E. 1988/4, K. 1989/3, www. anayasa. gov. tr.

33 Bu ayrımla karar Anayasa Mahkemesinin çok eleştirilen kararlarından biri olmuştur. Rukiye Akkaya Kia, “Hukukun Kadına Bakışı: Ergen ve Eşit Olamama Hali”, EÜHFD, C. 13, S. 1-2, s. 91 vd.

işlemdede Sözleşmenin ihlal edileceği anlaşılmaktadır. Buna karşılık Anayasa Mahkemesi, başvuru kararlarının her birinde ve karşıoylarda da anılan Tekeli kararı yokmuşçasına, bu kararın varlığına ve gerçeklere tamamen aykırı biçimde AİHM'in herhangi bir kararına atıf da yapmadan şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de soyadı kullanımı ile ilgili başvuruları, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 8. maddesinde yer alan özel hayatın ve aile hayatının korunması ilkesi kapsamında incelemiş ve kararlarında, nüfusun eksiksiz ve doğru olarak kaydedilmesi, aile adlarının istikrarına verilen önem, kişisel kimlik saptaması veya belli bir ismi taşıyanların belli bir aile ile bağlantılarının kurulabilmesi gibi kamu yararının gerekleri uyarınca, soyadı değiştirme imkânına yasal sınırlamalar getirilebileceği; ulusal yasakoyucunun bu sınırlamaları da kendi devletiyle ilgili tarihi ve siyasal yapısına bağlı kalarak seçmesinde takdir hakkının bulunduğunu" ifade etmiştir. Oysa bilindiği üzere, AİHM Tekeli davasında sadece 8. madde değil, 8. ve 14. madde kapsamında ayrımcılık yasağı bakımından inceleyerek bu normun kendisini sözleşmeye aykırı bulmuştur ve konuyla ilgili başka kararlarında da benzer bir yaklaşımı bulunmaktaydı. 34 İronik bir biçimde aynı kararın karşıoyları da uzun bir biçimde Tekeli davasına ve gerekçesine vurgu yapmıştır. Anayasa Mahkemesi tarihi bakımından daha önce mahkemenin AİHM kararlarını dikkate almamak gibi bir eğilimi olan kararları bulunabilmekle beraber herhalde ilk defa mahkeme başvuru gerekçelerinde ve karşıoylarda defalarca tekrarlanan ve gazetelerden bile neredeyse herkesin malumu olduğu bir kararını açıkça yok saymış; daha da ileri giderek sanki başka bir gerekçe ve sonuca bağlıymış gibi zikretmiştir.

Bu kararın bir başka önemli özelliği ise, AİHM kararından sonra Aile mahkemelerinin Anayasanın 90. Maddesinin birinci fıkrası son cümlesinde yer alan hükme dayanarak AİHS'i doğrudan uygulama yoluna gitmelerine karşın (Altıparmak 2011) Anayasa Mahkemesi kararından sonra durumun ne olması gerektiğine ilişkin yeni bir tartışmayı başlatmış olmasıdır. Yani soyadı özelinde AİHM'in ihlal kararı verdiği bir konuda Anayasa Mahkemesi kanunu Anayasanın 10. ve 17. maddelerine aykırı bulmayarak iptal etmemişken mahkemelerin ne yönde karar vermeye başlayacakları önemli bir tartışma konusudur. 35 Mahkemenin son kararıyla birlikte AİHS'e açıkça aykırı olduğu tespit edilen kadının soyadı meselesi Anayasaya aykırı bulunmamıştır ve bu şekilde Avrupa Konseyine üye ülkeler içinde sadece Türkiye hukuk sisteminde varlığını sürdürmektedir. Dördüncü yargı reform paketinden de çıkarılmasından anlaşıldığı kadarıyla değiştirilmesi de gündemde değildir.

Şu ana kadar incelenen üç karar dikkate alındığında, özellikle kadın-erkek eşitliği gibi dünya görüşü ve algısının önem taşıyabildiği davalarda üyelerdeki değişiklik doğrultusunda mahkemenin içtihadında değişiklikler olabilmektedir. Ancak, mahkemenin kişilerden bağımsız objektif bir kurum olduğu düşünüldüğünde bu tür içtihat farklılaşmalarının gerekçelendirilmesinin son derece önemli olduğunu da belirtmek gerekir. Bunun da ötesinde ilginç olan, birbirinden son derece farklı iki karar olarak değerlendirilebilecek çalışma izni kararı ile ilk soyadı kararında tek ortak imza olan Ahmet Necdet Sezer'in ilk soyadı kararında ret yönünde oy kullanmışken çalışma

34 Mahkeme 1994 yılında bir erkeğin kadının soyadı ile bekarlık soyadını birlikte kullanmasına izin vermeyen İsviçre yasaları nedeniyle yaptığı başvuruda (Burghartz, 1994, Başvuru no. 16213/90) 8 ve 14. Maddelerin ihlal edildiğine karar vermiştir.

35 Yargıtay'ın içtihadı AYM kararından önce de sonra da kanun hükmünü doğrudan uygulamak yönünde olmuştur. Anayasa mahkemesine itiraz yoluna başvuran bir mahkemenin doğrudan AİHS'i uygulamak yönündeki kararı Yargıtay 2. Hukuk Dairesinin 14. 07. 2009 tarih ve 2008/9258 Esas, ve 2009/14043 Karar sayılı kararı ile M. K. 187. maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle bozulmuştur. Anayasa Mahkemesinin kararından sonra mahkemelerin tutumunun ne yönde olması gerektiği hakkında bir çalışma için bkz. Yavuz Yılmaz, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Tarafından Bir Kanunun Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Aykırı Bulunması Halinde Uygulanacak Normun Tespiti, Türk Medeni Kanununun 187nci Ve Harçlar Kanununun 28/1 – A Maddesi Örneği", *Adalet Dergisi*, S. 37 (3), s. 50-67. Çalışmada bu konuda bir ayırım yapılarak kanunla AİHS arasında açık bir farklılık bulunmaması ve AİHS'e uygun yoruma gidilebilecek bir durum yoksa kanunun uygulanması gerektiği iddia edilmektedir. Bu kapsamda sayılabilecek 187. Maddenin durumunda da bu maddenin uygulanmaya devam edilmesi gerektiği belirtilmiştir ve bugüne kadarki içtihat mahkemelerin de bu yönde kararlar vereceğini göstermektedir. Aynı bir çalışma konusu olabilecek kapsamlı bir konu ise de anayasaya aykırılık ile sözleşmeye aykırılığın ayrı kavramlar olduğunu, oysa mahkemelerce bunlar arasında bir çatışma türetilmiş gibi görüldüğünü belirtmek gerekir.

izni kararında iptal yönünde oy kullanmış olmasıdır. Oysa eşitlik ilkesi, “ekonomik açıdan eşit, suçlar bakımından eşit, ama aile içinde ve gelenek gereği eşit değil” biçiminde formüle edilebilecek bir ilke değildir. Objektif haklı neden kriteri, ancak fiziksel bir farklılık veya pozitif ayrımcılık, yani var olan eşitsizliği giderme hedefi durumunda uygulanarak farklı düzenleme yapılabilecektir. Oysa mahkemenin pozitif ayrımcılık algısının da kadını korunması gereken zayıf tür niteliyesiyle ataerkil normların sürdürülmesine ilişkin olabildiği aşağıdaki kararda görülmektedir.

c. Mahkemenin kadının “korunması” ve pozitif ayrımcılık algısına dair bir örnek: Evlenince işten ayrılan kadına kıdem tazminatı kararı³⁶

1475 sayılı İş Kanununun 14. maddesinin 29. 7. 1983 günlü, 2869 sayılı Yasanın 3. maddesi ile değiştirilen birinci fıkrasında yer alan ve kadının evlendiği tarihten itibaren bir yıl içerisinde kendi arzusu ile sona erdirmesi durumunda kıdem tazminatı verilmesine ilişkin hükmünün Anayasanın 10. maddesine aykırılığı iddiasıyla açılan davada Anayasa Mahkemesi hükmün eşitlik ilkesine aykırı olmadığına karar vermiştir. Bu kararın incelenmesinde iki farklı yaklaşımı temsil ettiğinden hem başvuru gerekçesi hem de kararın gerekçesi incelenecektir.

İtiraz yoluyla konuyu mahkemenin önüne getiren İzmir 6. İş Mahkemesi kararında kadının çalışmak için eşinin iznini istemesi koşulunu getiren hükmün bulunmaması nedeniyle bir mücbir sebebin bulunmadığı, yeni Medeni Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra kadının aile içindeki konumunun erkekle aynı olması karşısında bu tür bir hükmün eşitliğe aykırı olduğunu iddia etmiştir. Mahkeme gerekçesinde bu durumu şöyle ifade etmiştir: “... evlilik birliği içerisinde kadının ve erkeğin hak ve yükümlülüklerinin eşit hale getirilmekle, kadının eşinin kararları ile bağımlı olmaktan çıkarıldığı; her iki eşin de evlilik birliğinin yürütülmesinde ortak hak ve sorumluluklara sahip hale getirildiği, bu sebeple de kadının asli görevinin evin bakım ve hizmetleri olduğu, kocasının seçtiği ikametgahı kabul etmek zorunda olduğu bu sebeple de evlenme sebebi ile iş akdinin feshi için zorunlu ve kaçınılmaz bir sebebin doğduğunun ileri sürülemeyeceği açıktır. ” Mahkeme ilerleyen kısımlarda ayrıca “evlenen kadına, iş akdini feshetme ve işinden ve ikamet ettiği yerden ayrılmayı kabul etme zorunluluğu doğuracağı ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu ile getirilen eşitlik ilkelerinin zedeleneyeceği de açıktır” gerekçesine yer vermiştir. Mahkeme ataerkil kültürel normlara ilişkin de bir değerlendirme yapmış, bunların yaygın olduğunu vurgulasa da “yanlış” olduklarını belirtmiştir: “toplumsal yapımızdan ve kız ve erkek çocuklarının yetiştirilmesindeki eski ve yanlış geleneklere bağlı aile içi ve dışı eğitim sistemindeki çarpıklıklardan ve buna bağlı olarak Türk ailesinin henüz mevcudiyetini koruyan geleneksel yapısından ötürü; evlilik içerisinde, erkek eşin kadın eşine karşı baskın olması ve uygulamada, yasalar ile getirilmeye çalışılan eşitliğin sağlanamamış olması sebebi ile erkeğin kadın üzerindeki baskısının devam ettiği bir gerçek ise de; yasa koyucunun ve uygulanan yasaların temel alması gereken esasların, mevcut yanlış uygulamalar olmayıp, olması gereken, doğru, hakkaniyete ve hukukun temel ilkelerine uygun düzenlemeler olması; yani toplumdaki yanlış uygulamaların yasalara yön vermesinin değil, yasalar ile getirilen hukuka uygun kuralların topluma yön vermesi gerektiği; aksi halde toplumdaki yanlışlık ve eksikliklerin giderilmesinin mümkün olmadığı da bir gerçektir. ” Mahkeme aynı zamanda liberal eşitlikçi bir yaklaşımla erkek işçinin bu tür bir hakka sahip olmamasının da eşitsizlik anlamına geleceğini belirtmiştir.

Öncelikle belirtmek gerek ki, Anayasa Mahkemesi İş mahkemesinin dayandığı 10. Maddenin yanı sıra normu anayasanın 41. ve 50. Maddesiyle birlikte değerlendirmeye karar vermiştir. Aslında bu kararın kendisi kararın temel özelliğini ifade etmektedir. 41. Madde aileye ilişkin, 50. Madde ise kadınların çalışma şartları bakımından özel olarak korunabileceğine ilişkin hükümdür. Mahkemenin geçmişteki pek çok kararında olduğu gibi, kadınların eşitliği dendiğinde eşitsizliği meşrulaştırmanın “gerekçesi” olarak kullanılan aile kavramı

36 AYM, 19. 6. 2008, E. 2006/156, K. 2008/125, www.anayasa.gov.tr.

olagelmıştır ve mahkemenin 41. Maddeyi incelemeye karar vermesi bu bakımdan son derece önemlidir. Anayasa Mahkemesi ailenin toplumun temeli olduğuna ilişkin hükmü adeta kadınlar aleyhine eşitlik ilkesini yok edecek nitelikte bir ilke olarak kullanmaktadır. Anayasa Mahkemesi aynı kararda ayrı bir paragraf olarak bunu şöyle ifade etmiştir: “‘Aile hukuku öğretisinde de zorunluluklar ve toplumsal gerçekler karşısında kadının korunması, aile bağlarının güçlendirilmesi, evlilik birliğinde düzen ve uyum sağlanması gerektiği gibi hususlarda yaygın görüşler bulunmaktadır. ” Bu paragrafın hemen ardından da “Kimi sosyal gerçeklerin doğurduğu zorunluluktan kaynaklanan ve aile birliği içerisinde yüklenilen görevlerin boyut ve önemi gözetilerek evlenmesi nedeniyle hizmet akdini kendi arzusu ile sona erdiren kadın çalışanı ve aile birliğini korumaya yönelik düzenlemenin, Anayasaya aykırılığından söz edilemez” kararına varmıştır. Bu anlamda karar yukarıda değinilen soyadı kararına son derece benzer niteliktedir. Her ne kadar bu defa kadın lehine görünen bir eşitsizlik olduğu varsayılmaktaysa da gerekçelendirme mantığı tamamen aynıdır. Mahkeme bu kararında da kadınların aleyhine işleyen sistemin niteliklerinden hareketle haklı neden bulunduğunu kabul etmekte ve kadınlar ayrı bir hukuki statü olarak farklı muameleye tabi tutulabilmektedir. Bu bağlamda da yine kutsal aile birliğinin güçlendirilmesi karşısında -yani bir çatışma alanı olarak- kadının hakları vardır.

Bu kararın bir başka özelliği, sadece iki kadın üyenin (Fulya KANTARCIOĞLU ve Zehra Ayla PERKTAŞ) karşılığı bulunmasıdır. İki kadın üye bu maddenin pozitif ayrımcılık kapsamında değerlendirilemeyeceğini ve bu nedenle de eşitlik ilkesine aykırı olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “...kadınların da erkeklerin sahip oldukları hakları elde edebilmeleri için Devletin alacağı önlemlerle kadınlar lehine pozitif ayrımcılık yapılmasına olur verilmiştir. Bu kural kuşkusuz, siyasi, sosyal ve ekonomik hakların uygulamaya geçirilmesi bakımından erkeğe göre daha geride bulunan kadının aradaki mesafeyi kapatabilmesi için getirilmiş olup, erkeğin hak kaybına uğramasının Anayasal dayanağı olarak değerlendirilemez. Pozitif ayrımcılık kadının, cinsiyeti nedeniyle hak kaybına uğramasının önüne geçilmesi amacıyla yöneliktir... kadın lehine dayanağını Anayasadan alan pozitif ayrımcılık değil erkeğe ve kadına verilen geleneksel rolün erkek yönünden doğurduğu negatif yansımadır. Öte yandan, evlenme nedeniyle isteğe bağlı olarak iş akdinin sona erdirilmesinde, kadına kıdem tazminatı ödenerek bu durumun, özendirici hale getirilmesinin, kadının iş yaşamından uzaklaştırılmasına da neden olabileceği gözetildiğinde, geleneksel yaklaşımlarla kadının korunması amaçlanırken, aslında kadınla erkek arasında bu konudaki yasal düzenlemelere karşın uygulamada varlığını sürdüren ve Anayasanın 10. maddesine eklenen fıkra ile giderilmeye çalışılan eşitsizliğin daha da derinleşmesine yol açılması olasılığı, varsayımdan öte üzerinde durulması gereken Anayasal bir sorun oluşturmaktadır. Çağımızda kadın, geleneksel yaklaşımlarla değil, toplumun eşit haklara sahip bireyi olarak erkeklerle aynı hukuksal konuma getirilebilmesi amacıyla Anayasal korumadan yararlandırılmalıdır”.

Sonuç

Mahkemelerin eşitlik ilkesini yorumlaması ve kültürel ataerkil normlarla hukuk normları arasındaki ilişkiyi değerlendirme biçimi son derece önemlidir. Anayasa Mahkemesi, incelenen dört kararının üçünde eşitsiz kültürel normları hukuk kurallarındaki eşitsiz uygulamaların haklı nedeni olarak görmektedir. Diğer yandan mahkemenin 1990 tarihli incelenen ilk kararında aile hukukundaki eşitlik sorunu açıkça madde madde belirtilmiş olmasına karşın mahkeme pek çok kararında 21 yıl önce oybirliğiyle verdiği bu kararına tamamen aykırı bir tutum takındığı ve bunu gerekçelendirecek herhangi bir dayanak bulmaya bile gerek duymadığı anlaşılmaktadır. Mahkeme 1990 tarihli kararında kadını korunması gereken güçsüz tür olarak görmemek gerektiğini vurgularken 2008 yılına gelindiğinde “Kimi sosyal gerçeklerin doğurduğu zorunluluktan kaynaklanan ve aile birliği içerisinde yüklenilen görevlerin boyut ve önemi” gerekçesine dayanarak kadının çalışma hayatından uzaklaşmasını kolaylaştıracak

bir normu kadını “koruma” ve aile birliği gerekçeleriyle reddetmekte, kadının kendi soyadını taşımasını aile için bir tehlike olarak algılamaktadır.

Oysa 2004 Anayasa değişikliklerinde yer alan 10. Maddenin ikinci fıkrasının getirilmesi ve temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası sözleşmelerle kanunlar arasındaki çatışma durumunu düzenlenen 90. Maddenin son fıkrasının son cümlesi cinsiyet eşitliği bakımından bir umut olarak görülmüştü. Bu maddeler genel anlamda beklenen etkiyi yaratmadığı gibi bu değişiklikten sonraki kararlarında Anayasa Mahkemesinin kültürel eşitsiz normları korumak ve hatta pekiştirmek gibi bir işlevi üstlenerek özellikle “kutsal aile değerleri”, “kimi sosyal zorunluluklar”, “aile birliği içerisindeki görevler” gibi gerekçelerle eşitsiz düzenlemelerin haklı nedeni olduğuna karar vermiştir. Oysa mahkemenin konuyla ilgili 2004 sonrası başka kararlarına bakıldığında iki kararında eşitlik ilkesine dayanarak iptal kararı verdiği görülmektedir. Bunlardan birincisi, ebeveynin hususi damgalı pasaport hakkından çocuklarının yararlanmasında kız ve erkek çocuklar arasında ayırım yapan hükmün oybirliğiyle iptali;³⁷ ikincisi ise kadın boşanmış ve velayete sahip olsa dahi çocuğun babasının seçtiği veya seçeceği soyadını alacağına ilişkin maddenin iptaline ilişkindir. ³⁸ Bu iki karara karşılık 2008 tarihli kıdem tazminatı ve 2011 tarihli soyadı kararı dikkate alındığında mahkemenin “kırmızı çizgi”sinin geleneksel ataerkil aile yapısını korumak olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Akkaya Kia, Rukiye, “Hukukun Kadına Bakışı: Ergen ve Eşit Olamama Hali”, *EÜHFD*, C. 13, S. 1-2.
- Altıparmak, Kerem, “Kadının Soyadı: Temel Haklar Rejimini Düşünmek İçin Bir Fırsat”, <http://bianet.org/biamag/bianet/131635-kadinin-soyadi-temel-haklar-rejimini-dusunmek-icin-bir-firsat> (Son erişim tarihi: 6. 5. 2013)
- Barnett, Hilarie, *Introduction to Feminist Jurisprudence*, Cavendish, London, 1998
- Bonthuys, Elsje, ““Deny Thy Father And Refuse Thy Name: Namibian Equality Jurisprudence And Married Women’s Surnames”, *The South African Law Journal*, V. 117, 2000, s. 464-475.
- Collins, Hugh, “Roberto Unger and the Critical Legal Studies Movement”, *Journal Of LawAnd Society*, Volume 14, Number 4, Winter 1987, s. 387-410.
- Çağlar, F. İrem, *Farklılıklar ve Tanınma Talepleri Karşısında Liberal İlike ve Kavramların Değerlendirilmesi*, Basılmamış Doktora tezi, Ankara, 2009.
- Çakmak, Diren, “Fransız Devriminde Kadın: Eksik Yurttaş”, *Ege Akademik Bakış*, 7(2), 2007, s. 727-745.
- Donnovan, Josephine, *Feminist Teori*, (Çev: Aksu Bora vd.), İletişim Yayınları, Ankara, 2010.
- Dworkin, Ronald, *Taking Rights Seriously*, Harvard University Pres, Cambridge, 2001.
- Ecevit, Yıldız; Karkiner, Nadide (ed.), *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2011.
- Elver, Hilal, “Gender Equality from a Constitutional Perspective: The Case of Turkey”, Beverley Baines (ed), *The Gender of Constitutional Jurisprudence*, Cambridge, 2005
- Göztepe, Ece “Anayasal Eşitlik İlkesi Açısından Evlilikte Kadınların Soyadı”, *AÜSBFD*, C. 54, S. 2, s. 102-126.
- Gülmez, Mesut “İnsan Haklarında Ayrımcılık Yasaklı Eşitlik İlkesi: Aykırı Düşünceler”, *Çalışma ve Toplum*, S. 25, 2010/2, s.
- Kramer, Matthew H. *Critical Legal Theory and the Challenge of Feminism: A Philosophical Reconception*, Rowman&Littlefield, London, 1995.
- Metin, Sevtap “Ronald Dworkin’in Hukuk Teorisinde Yorum Yaklaşımı,” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. Cilt 18 Sayı 1-2: 35-83.
- Öden, Merih *Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi*, Ankara, Yetkin Yayınları, 2003.

³⁷ AYM, 7. 2. 2008, E. 2004/30, K. 2008/55, AMİBB.

³⁸ AYM, 8. 12. 2011, E. 2010/119, K. 2011/165, AMİBB.

Özbudun, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010.

Quinn, Mae C. "Feminist Legal Realism", **Harvard Journal of Law&Gender**, V. 35, 2012, s. 1-56.

Radacic, Ivana "Gender Equality Jurisprudence of European Court of Human Rights", **The European Journal of International Law**, V. 19(4), 2008, s. 841-857.

Schneider, Elizabeth **Battered Woman and Feminist Lawmaking**, Yale University Press, 2000

Turner, Bryan, **Eşitlik**, Çev. : Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997

Yılmaz, Yavuz, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Tarafından Bir Kanunun Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Aykırı Bulunması Halinde Uygulanacak Normun Tespiti, Türk Medeni Kanununun 187nci Ve Harçlar Kanununun 28/1 – A Maddesi Örneği", **Adalet Dergisi**, S. 37 (3), s. 50-67.

Avrupa Ayrımcılık Yasağı Hukuku El Kitabı, Avrupa Konseyi Yayını, 2010.

TÜRKİYE’DE MODERNLEŞME, TOPLUMSAL CİNSİYET VE KADIN HAKLARI

A. Aslı Şimşek

“Dünyaya bir kadının eli değse Zeyna!

Şöyle ağır bir halı gibi çarpılsa

Tozlar havalansa...”

Didem Madak/Pulbiber Mahallesi

Giriş

Gündelik yaşamdaki klişelerin izini sürdüğümüzde yaptığımız şakalardan kullandığımız deyimlere³⁹, diğer insanlarla ilişkilerimizden davranış kalıplarımıza kadar hemen hemen her alanda farkında olmadan cinsiyetçi tutumlar sergilediğimizi fark ederiz. Bir an için kendimize dışarıdan bakma olanağımız olsa davranışlarımızın, modern dünyanın ataerkil davranış kalıpları ile kodlanmış olduğunun farkına varmamız işten bile değildir. Özellikle feminist teoriden hareketle yapılan toplumsal cinsiyet çalışmalarında sıkça karşılaşılan meselelerden birisi de ataerkil kodlarla şekillenmiş düşünüş ve davranış kalıplarımızdan sıyrılıp nasıl özgün bir feminist çalışma ortaya konulacağı meselesidir.

Bu nedenle *“değerlerden arınmış tarafsız ve özne ile nesne arasında karşılıklılığı olmayan hiyerarşik bir ilişkiyi öngören katılsız bir yaklaşım kadın araştırmacıları şizofrenik bir duruma sürüklemektedir. Eğer bu önermeyi izlerlerse sürekli olarak yaşadıkları cinsiyetçi baskıyı bilmezlikten gelmeleri, reddetmeleri ve bastırmaları gerekir ve erkek-egemen akademik dünyanın rekabet ortamında rasyonel olarak nitelenen standartlara uymak için çabalamaları gerekir. Daha da önemlisi bu metodolojik ilke, erkek-merkezci önyargılarla yüklü olduğundan, bugüne kadar görünmez olarak kalmış alanları araştırmamızı kolaylaştırmaz. Bu alanlar şunlardır: Kadınların sosyal tarihi, kadınların kendi durumlarını, kendi ezilmişlikleri ve direnç biçimlerini nasıl algıladıkları.”* (Mies 1996, 52-56).

Geleneksel yaklaşıma göre sosyal bilimler her ne kadar nesnel, tarafsız ve apolitik olduklarını iddia etseler de, yapılan araştırmaya yönlendiren meselenin kendisi ve araştırmacının o meseleye yaklaşımı da dahil olmak üzere; soruların seçiminden sonuçların yorumlanmasına kadar araştırmacının her yönü aslında değerlerle yüklüdür. Bu değerler; araştırmacının araştırmaya başlarken sahip olduğu kimliğe, dünya görüşüne ve zihniyetine göre şekillenmektedir. Araştırmacı adeta bir *“değerler gözlüğü”* takarak o araştırmayı yürütmektedir. İşte sosyal bilimlerde geleneksel yaklaşım özünde eril bakış açısına dayanmakta, fakat bunu tarafsızlık perdesi arkasına gizlemektedir. Geleneksel bakış açısını kırmayı hedefleyen toplumsal cinsiyet çalışmalarının amacı disiplinlerarası çalışma yöntemini kullanarak kendi yeni bilgisini oluşturmaktır. Feminist araştırma bunu yaparken de kadın deneyiminden faydalanmaktadır. Çünkü kadın deneyimi gerçekte bir bütün olan sosyal yaşamın kendisini içeren

39 “Kadının sırtından sopayı karnından sopayı eksik etmeyeceksin. ” “Karı gibi ağlamak. ” “Elinin hamuru ile erkek işine karışma. ” “Kızını dövmeyen dizini döver. ” “Kadın mutfakta aşçı, yatakta fahişe, sokakta hanımefendi olmalıdır. ” “Kadının saçları uzun, aklı kısa olur. ” “Erkekler ağlamaz. ” “Adam gibi olmak. ” Bu gibi örnekler çoğaltılabilir elbette. Ama bu çalışmada asıl sorguladığımız günlük yaşamda dilimize dahi bu denli yerleşmiş olan cinsiyetçi söylemlerin modernleşme süreci içindeki serüvenini Türkiye özelinde araştırmaktır. Siz de aklınıza gelen/maruz kaldığınız bu gibi ifadeleri asimsek@atilim. edu. tr adresine göndererek bu çalışmanın güncellenmesine/cinsiyetçi ifadelerin tespitine katkıda bulunabilirsiniz.

eğitimin, laboratuvarların, gazetelerin, derneklerin, ödenek sağlayan kurumların sosyal yapılanmasına ilişkin önemli ipuçları içermektedir. (Harding 1996, 40)

Bu çalışmada da geç Osmanlı modernleşmesi ve Türkiye Cumhuriyetinin modernleşme projesi incelenerek o dönemdeki kadın deneyimleri örnekleri aracılığıyla günümüzde de yansımaları bulunan kadının modernleşme sürecine ve modernleşmenin kadına etkisi araştırılacaktır. Bu süreç Türkiye modernleşmesi içinde erken modernleşme (1870-1935) olarak adlandırabileceğimiz bir döneme tekabül etmektedir (Sancar 2012, 83).

Toplumsal cinsiyet çalışmalarında önemli bir başka mesele ise kadını yekpare bir kategori, araştırmacıyı ise karşıt bir kategori olarak görmek; araştırmacının zorunlu olarak geçici, entelektüel, duygusal ve siyasal arka planı olduğunu göz ardı etmeye yol açar. Oysaki yekpare bir kategori olarak kadın olmak ve ortak bir baskı deneyimini paylaştığını öne sürmek, farklı kadınların yaşadığı, çalıştığı, mücadele ettiği, yaşamlarına anlam vermeye çalıştığı toplumsal bağlamlar bakımından hem dünyanın farklı yerlerindeki kadınlar hem de değişik kadın grupları için söylenemez (Stanley ve Wise 1996, 68-70). Bu çalışmada geç modernleşmede Osmanlı toplumunda ve yeni inşa edilen Cumhuriyet rejiminde toplumsal cinsiyet meselesine odaklanılacaktır. Bu odaklanma sırasında ise farklı toplumsal sınıflardan kadınların kadın mücadelesi içinde sorunları ele alış biçimlerindeki ayrıksı noktalar ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çünkü bahsedilen süreçte orta ve üst sınıftan kadınların hak arayışının başını çekmesi; kadın meselesine ilişkin birtakım başka bazı meselelerin görünürlüğünü etkilemiştir.

Üniversitelerde toplumsal cinsiyet ve kadın haklarına ilişkin derslerde yararlı olması ümidiyle hazırlanan ders notu niteliğindeki bu çalışma, bu topraklarda gerçekleşen modernleşme sürecinde kadın deneyimine ışık tutmayı hedeflemektedir.

Deniz Kandiyoti, “*Çağdaş Feminist Çalışmalar ve Ortadoğu Araştırmaları*” adlı makalesinde Ortadoğu’daki ana feminist düşünce akımlarını *birinci dalga; feminizm ve milliyetçilik, ikinci dalga; toplumsal bilimler paradigmasının yükselişi ve kalkınmacılık, üçüncü dalga; feminizm içinde diyaloglar, dördüncü dalga; buradan nereye?* şeklinde tasnif etmektedir (Kandiyoti 1996, 132). Bu çalışmada birinci dalga feminizm üzerine yoğunlaşarak tarihsel ve toplumsal değişimin dinamikleri modernleşme ekseninde incelenecek, feminist hareketin kendi içindeki değişiminin dinamikleri; meselenin kökenindeki birikim ve zihniyet araştırılarak anlaşılmaya çalışılacaktır.

Gündelik Yaşamda Cinsiyet Rollerinin İzini Sürmek

Girişte de belirtildiği gibi gündelik yaşamda kapitalist sistem sürekli cinsiyetçi kalıpları yeniden ve yeniden üretmekte, medya aracılığıyla bu süreci beslemekte ve bundan ekonomik kazanç elde etmektedir. Bilinçaltımız aslında kadınlığın ve erkekliğin ne olduğuna, kadın ve erkeklerin toplumsal rollerinin nasıl olduğuna ilişkin cinsiyetçi kalıplarla şekillenmiş durumdadır.

O halde modern zamanların hücrelerimize işlemiş bu kalıp yargılarının kökleri nerededir? Kökleşmiş bu kalıp yargılar ve davranış biçimleri yaşamı algılayış biçimimizi nasıl etkilemektedir? Belki de en önemli sorulardan biri ise modernleşme ile köklü bir kırılma yaşayan Batı kültürü/tarihi/hukuku/sosyal yapısı içinde cinsiyetçi tutumların sonuçları ile kimler/ne şekilde bir mücadele yürütmektedir? Örneğin aile içi şiddet günümüz toplumlarında devletin etkin kontrolü dışında kalan kronik olarak şiddetin uygulandığı sorunlu alanlardan birisidir. Oysa modern devletin temel iddiası, merkezileşen devlet gücü ile toplumun edileştiği ve şiddet tekeli kullanma hakkının tek kaynağının kendisi olduğudur (Pierson 2011, 24-25).

“*Yasal düzenlemeler yapılırken ve sosyal politikalar oluşturulurken erkeklerin kadınlara ilişkin cevaplanmasını istediği tüm sorular; çoğu zaman kadınları denetim altına alma, sömürme, etkisizleştirme veya sindirme kaygılarından hareketle ortaya çıkar.*” (Harding 1996, 41).

Örnek vermek gerekirse; kürtaj yasağı getirilmeli midir, kadın örtünmeli midir, kaç çocuk doğurmalıdır, saat kaçta kadar sokakta kalabilir, kaç yaşında evlenmelidir gibi sorularda dikkat edilirse genellikle ne soruyu soran ne sorunun öznesi ne de muhatabı kadındır.

Hepimizin hatırlayacağı bir “*Şalvar Davası*”⁴⁰ filmi vardır. Antik Yunan komedyası yazarı Aristophanes’in ünlü eseri *Lysistrata*’dan esinlenilmiş olan filmde şehirden köye dönen *Elifrolü*nü oynayan *Müjde Ar*, köyün erkeklerinin maço davranışlarından bunalan ve erkeklere başkaldıran köylü kadınları, kocalarıyla yataklarını paylaşmamaları ve seks yapmamaları için örgütlemektedir. Benzer uygulamalara gerçek yaşamda da rastlanmaktadır. ⁴¹ Bu çarpıcı örnek göstermektedir ki gündelik yaşamdan dünya savaşlarına kadar her hadise tarih içinde kadın bakış açısıyla yeniden düşünülmeli ve kaleme alınmalıdır.

O halde geleneksel toplum yapısında kadın, ataerkil ideoloji tarafından nasıl bir figür olarak kurgulanmaktadır?

Geleneksel Toplum Yapısında Kadın Figürü

Cinsiyet düzeni, doğadan gelen bir düzen değil; toplum tarafından ya da toplum içinde oluşturulan bir düzendir. Dolayısıyla toplumdan topluma değişen bu düzende maskülinite (erkeklik/erkeksilik) ve feminite (kadınlık/kadınsılık) ayrımı yatar. Toplumda erkeklik ve kadınlık belli kalıp yargılar (stereotip) üzerine kurulan görüş ve beklentilerden ibarettir. Bu nedenle beklentilerin dışında davrananlar; toplum tarafından kınanabilir bir davranışta bulunmuş olurlar, dışlanır ve cezalandırılırlar.

Geleneksel toplum yapısında kadın, pederşahi (ataerkil) zihniyet tarafından tanımlanmakta ve konumlandırılmaktadır. Kadının cinselliği yaşama biçimi, geçimini nasıl sağlayacağı, hangi konularda tek başına hareket edebileceği gibi modern dünyada bireyin kendi başına karar vermesi gereken tüm konularda zımni bir konsensüs vardı. Dolayısıyla modernleşme; “*birey*” olarak erkeği konumlandırmakta, kadına belirlenmiş rolleri üstlenmesini zımni olarak emretmektedir. Hukuken ise cinsiyetlere kör olduğunu vurgulamakta ve bireyi özerk ve rasyonel bir varlık olarak hür iradesi ile karar veren şeklinde tanımlamaktadır. Ailede söz sahibi erkektir. Erkek hane dışı işlerden, kadın hane içi işlerden sorumludur. Bu da erkeğin dış dünyada olup biten politik ve ekonomik tüm gelişmelerde söz sahibi olmasına yol açarken, kadını ev işleri ve çocuk bakımı gibi işleri yürütene indirgemektedir. Bunun sonucu ise evliliğin kadının erkek vasıtasıyla geçimini sağladığı bir ekonomik ilişki olarak tasavvur edilmesidir. Osmanlı’da cinsiyet düzeni toplum içindeki tabaka ve millet ayrımlarına göre değişmekle birlikte Müslüman ve feminist olan kişiler genel olarak orta ve üst tabakadandılar. Bu düzene göre *ideal olarak* kamu mekanı erkeklere ait iken, kadınlar özel mekanda yer alıyordu (Van Os 2001, 336-337). Bu ideal düzenin (!) beklentileri dışında davrananlar yukarıda belirtildiği gibi toplumca ve hatta devletçe cezalandırılmakta ya da konu örtbas edilmektedir. Örneğin evlilik dışı ilişki yaşayan bir kadın recm cezasına çarptırılabilmekte, eşcinsellik örtülü olarak yaşanmakta ve bu da ileride de sürecek bir toplumsal ikiyüzlülüğe neden olmakta, kadına psikolojik/ekonomik/fiziksel şiddet uygulayan erkeğin davranışı *ailenin iç işlerine karışılmaz* zihniyeti (kol kırılır, yen içinde kalır) sonucu kınanabilir olmaktan çıkarılmaktadır.

Modernleşmenin Düşünsel Temelleri ve Toplumsal Cinsiyet

Modernleşme ile kapitalizm arasındaki sıkı ilişki, ortaya çıkan modern dünya düzeninde kadınların geleneksel konumunu farklı şekillerde değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Modernleşme, ideolojilere dayandığından

40 Yönetmenliğini Kartal Tibet’in yaptığı 1983 yapımı Türk filmi.

41 Bianet’in 28 Ağustos 2012, Salı günü haberine göre Togo’da kadınlar, devlet başkanının istifası ve seçimlerin ertelenmesi talebiyle “seks grevine” girdi. Seks grevi, daha önce Liberya, Kenya ve Kolombiya’da başarıya ulaşmıştı. Erişim Tarihi (E. T.) 18. 10 2012. <http://www.bianet.org/kadin/dunya/140535-iktidari-seks-greviyle-yikacaklar>

ve ideolojiler de kendi ideal dünya projesini tek doğru ve güzel olan olarak insanlara sunduğundan; kadın hakları mücadelesi de önce ideolojilerin gölgesinde ve himayesinde filizlenmeye başlamıştır.

Serpil Sancar bir röportajda feminist kuramın, modern kapitalist toplumlarda erkek egemenliğine dayalı toplumsal yapıları anlamaya yarayacak, çözümleyecek kuramsal araçları geliştirme derdinden ortaya çıktığını ifade etmiştir.⁴² Modern toplumlar aynı zamanda kapitalist toplumlar da olduklarına göre modern kapitalizmin bize öğretilen en iyi düzen olduğu şeklindeki ezberi bozmak amacıyla tarihsel/sosyal/kültürel arka planını feminist bakış açısıyla görmek gerekmektedir.

Dikkat edilecek olursa geleneksel çözümlemelerden farklı olarak kültürel bakımdan evrensel bir erkek olmadığı gibi ortada tek başına “kadın” ve “kadın deneyimleri” de yoktur. Erkek ve kadınların deneyimleri her kültür, sınıf ve ırka göre değişebildiği gibi; her kültür, sınıf ve ırkta kadınsılık ve erkeksilik bir kategori olarak bulunmaktadır. Bu noktada kadınların deneyimleri sadece sayılan gruplara ve kategorilere göre farklılık göstermez; aynı zamanda sık sık tek bir bireyin kendi deneyimleri arasında da çelişki olabileceği görülmektedir.

Sonuçta “*feminist araştırma projesi, kaynağını öncelikle herhangi sıradan bir kadın deneyiminden değil, ama politik mücadele sürecinde ortaya çıkan kadın deneyimlerinden alır.*” (Harding 1996, 40-41). Dolayısıyla geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet modernleşmesinde politik süreci etkileyen feminist düşünce ve hareket inceleme alanımızı oluşturmaktadır. Modern düşünce, kapitalist sistemin içine doğduğuma göre modern düşüncenin temelleri toplumsal cinsiyet rollerini ve feminist hareketi nasıl yönlendirmiş ya da değiştirmiştir?

Modern düşüncenin temeli olan Aydınlanma’yla birlikte dünyada olduğu gibi Osmanlı’da da 19. yüzyıldan itibaren özgürlük, eşitlik, adalet kavramlarının sorgulanması ve talep edilmesi kadınların var olma mücadelelerini de etkilemiştir (Karataş 2009, 1655).

Deniz Kandiyoti’nin yaptığı tasnife göre genel olarak birinci dalgada 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın ilk 10 yılları sömürgecilik sonrası devlet oluşturma çağı, modernizasyon ve toplumsal reform hareketleri (örn; Türkiye, Mısır, İran bu açıdan incelenebilir), milliyetçilik çerçevesinde kadınların yurttaşlık haklarını kazandığı bir süreç olarak görünmektedir. Bu noktada çelişik bir durum karşımıza çıkar: Milliyetçi hareket; kadınları milli aktörler, anne, eğitimci, işçi, militan olarak kodlayarak toplumsal/politik yaşama dahil ederken toplumsal cinsiyet bağlamında kadın davranış sınırlarını ve cins çıkarlarını milliyetçi terimler tarafından belirlendiği görülür.

Aydınlanma düşüncesinin ürünü olan birtakım ideolojik akımların bu topraklarda kadınların yaşamını nasıl etkilediğine bakacak olursak; burada karşımıza *Batıcılık, milliyetçilik ve İslamcılık* çıkmaktadır. Bu ideolojik akımların farklı kombinasyonlarının yansımaları günümüzde de etkili olmaya devam etmektedir. Avrupa modernleşmesi, Osmanlı içinde Batıcılığın yaygınlaşmasına; ulus-devletlerin kurularak imparatorlukların yıkılması, Osmanlı’da milliyetçiliğin ortaya çıkmasına yol açmıştır. İslamcılık ise, Batı’nın teknolojisinin alınarak ahlak anlayışının alınmaması gerektiği şeklinde farklı tonlarda İslamcılıklardan oluşmakla beraber, genel olarak eski düzenin devamından yana bir çizgi izlemektedir.

Rasyonalizm ve pozitivism düşüncesinden beslenen Batıcı aydınlar, kadınlar bakımından sorunun kaynağını İslam olarak görmekteydiler. Bu düşünce geleneklerin İslam içinden ayıklanmasından İslam’ın tamamen uygulama dışı bırakılmasına kadar geniş bir yelpazede yer alıyordu. Batıcılık, modernleşme ve çağdaşlaşma ile paralel düşünülüyordu. İlerleme ve çağdaşlaşmada odak haline gelen kadına öncelikle cinsiyet eşitliğinin sağlanması savunulmaktaydı (Tuncer Kızılay 2010, 44-48). İleriki yıllarda laik – İslamcı ayrılığı kıskacında kadın bedeni üzerinden yürütülecek politikaların belirlenmesinde Batıcıların laik çizgide yer alarak kadın bedeni üzerinden kurulmaya çalışılan geleneksel/dini tahakküme karşı laik çizgide yer almaktadırlar (Kandiyoti 2011a, 76).

42 E. T. 10. 9. 2012. <http://www.bianet.org/biamag/diger/114551-turkiyede-feminizm-ve-kadin-hareketi>

II. Abdülhamit bir yandan Batı'nın tekniğini, idari sistemini ve özellikle askeri teşkilatını ve eğitimini alırken, diğer yandan tebaası arasında Müslümanlığı pekiştirmek istiyordu. Ancak Harbiye, Mülkiye ve Askeri Tıbbiye'de yetişen yeni kuşak Abdülhamit'in istediği geleneksel zihniyetten sıyrılıp Batı tarzı modern bireylere dönüşmüştür. Bu dönüşüm sonucunda Batıcılık düşüncesinin, geleneksel sistemin kendi muhaliflerini yaratmasına neden olduğu söylenebilir (Mardin 2009, 15).

Modern dünyadaki milliyetçilik hareketlerinin etkisi ile Türk milliyetçiliğinin bir kurtuluş reçetesi olarak sunulduğu görülmektedir. Türkçülük, Batıcılık ile İslamcılık arasında bir formül olarak düşünülebilir. Ulus kimliği ön plana çıkarılarak hem bir ulusal kültür oluşturma projesi hem de ulus olarak çağdaş uygarlıklardan biri olma projesi bu akımın hedefleridir. Kadın, ikincil planda değil ama cephede ve savaşta erkek ile yan yana yer alan bir konuma getirilmektedir (Tuncer Kızılay 2010, 52-53).

Kadın haklarını bir bütün olarak savunan ve feminist bir bakış açısı geliştiren ilk dernek olan Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti düşüncesinin temellerinin İstanbul'da 1913'ten 1921'e kadar aralıklarla çıkarılan "*Kadınlar Dünyası*" adlı dergide atıldığı görülmektedir (Sancar 2012, 97). Yüz otuz sekizinci sayısında derginin çıkarılış amacı şu şekilde ifade edilmektedir: "*Kadınlar dünyasının gayesi kadınlığı hayat-ı sanayiye ve hayat-ı cemiyete karıştırmak ve işçilik hayatı sayesinde kadınlığın üzerinden sefaleti kaldırmak.*" (Gürsoy 1993, 68). Derginin yüz altmış dokuzuncu sayısında Aydınlanma Çağının etkilerinden ve devrimden söz edilmektedir: "*İnsanlığın hayatını tetkik edersek medeniyetin birçok defalar beşeriyete kanatlar hediye ettiğini ve bu kanatların beşeriyeti daha mes'ud hayatlara ilettiğini görürüz. Bunlardan birisi de Fransız İhtilalidir.*" (Gürsoy 1993, 74).

Burada ortaya çıkan feminizmler otonom değildir, kendilerini üreten bağlamlar ağıyla ilişkileri vardır. Modernist yaklaşımlar ile değişime direnen anti-modernist yaklaşımlar arasındaki gerilim üstüne kurulu bir süreç söz konusudur. Dolayısıyla modernleşme ile "*tarz-ı feminizm*"lerin ortaya çıktığı söylenebilir (Sancar 2012, 101).

Dolayısıyla kültürel otantikliğin İslamla güçlü bir biçimde özdeşleşmesi feminist söylemin meşru biçimde sadece iki yönde ilerleyebileceği anlamına gelmektedir: Ya İslami pratiğin mutlaka baskıcı olacağını reddetmek ya da baskıcı pratiklerin mutlaka İslami olmak zorunda olmadığını öne sürmek. 1. strateji; Abu-Lughod'un deyimiyle "*gölge stereotiplere karşı savaş*" feminist öğretiyeye karşı belli bir dar görüşlülüğü teşvik ederek kadınların gerçek hayatlarını belgelemeyi tek amaç olarak benimser. Bunun anlamı şudur; Müslüman bir toplumda kadınlar, gerçek yaşamda görünüşte, olandan çok daha fazla haklara sahiptir ve amaç bunu ispat etmektir. 2. strateji bakımından; bozulmamış orijinal İslam "*devr-i saadet*" mitine dayanarak şimdiki ayrımcı uygulamalar gerçek İslami ideallerin uzağına düşmüş olmakla suçlanır. İslamın ataerkil yorumunu akademik düzeyde aşmaya çalışan bu strateji yerli feminizmleri olanaklı kılar (Kandiyoti 1996, 129).

Bunun bir örneği Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye'nin çalışmalarında görülebilir. "*Meşahir-i Nisna-i İslamiyyeden Biri*" adlı yazı dizisinde Fatma Aliye, geçmişte yaşayan Müslüman kadınların sahip olduğu bilgi birikimi ve hakları Batılı düşüncenin dayattığı ve İslamın kadınları köleleştiren bir din olduğu yolundaki düşüncüyü çürüttüğünü iddia etmiştir. İslamda kadınların güçsüz bir konuma düşmesini Fars etkisine dayandırmıştır. Fatma Aliye, kamusal yaşamda aileyi merkeze alan bir kadın meselesi tanımlamıştır (Sancar 2012, 102-103). Fatma Aliye, *Hanımlara Mahsus Gazete*'deki yazılarında İslam dininin kaynaklarına atıflarda bulunarak kadınların haklarını savunmuş, Yeni Osmanlıcı anlayışla modernleşme- Batıcılık ve İslam arasında feminizm üzerinden bir bağ kurmaya çalışmıştır. Daha sonra Fatma Aliye'nin görüşleri muhafazakarlıkla kadın haklarına birleştirme doğrultusunda olmuştur (Sancar 2012, 102).

Dikkat çekilmesi gereken bir başka nokta ise Ortadoğu feminist araştırmalarında kadın cinselliğinin İslami yapılanışı üzerine çok az vurgu vardır. Özellikle kadınların cinsel varlıklar olarak ezilmesiyle yüzleşen ve şiddet,

kötü muamele, ensest, tecavüz ve kadın sünneti gibi konularda çok az çalışma olduğu gözden kaçmamaktadır. Bu durum kültürel olarak tabu olan kadın bedeni ve cinselliği gibi alanlara girmeye ilişkin bir çekincedir. İslami radikaller tarafından yapılan kadının cinselliği hakkındaki açıklamalar (farklı sonuçlarına karşın) bu çekinceler ile benzerlik göstermektedir. Bu sonuç da bazı radikal feminist teorilerde mevcut olan cinsiyet özcülüğüne karşı bir tepki olarak açıklanmaktadır (Kandiyoti 1996, 133).

İslamcılık, Batıcılığı Batı taklitçiliği olarak görmekte ve Batı'nın bilim ve tekniğinin alınmasına, ancak kültürün alınmaması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Çünkü modernleşme kadının İslam kurallarına aykırı davranmasına neden olmaktadır. Kadın, kamusal alanda İslam'ın çizdiği sınırlar içinde var olabilir, özel alanda ise kocasına itaat ile yükümlüdür (Tuncer Kızılay 2010, 50-52).

“Hanım”, kendisini aylık kadın, aile ve salon gazetesi olarak tanımlamaktadır. Yayımlayan Sedat Simavi’dir. İstanbul’da 1921’de yayımlanmaya başlamıştır. Dergide Tevhid-i Efkâr yazarı Ebuzziya ile yapılan bir röportaj yayımlanmıştır. Bu röportajda Ebuzziya kadın meselesi hakkında şunları söylemektedir: “Biz söylendiği gibi kadın serbestliği karşısında değiliz. Aksine dinimizi, adetimizin müsaadesi mertebesinde kadınlarımızın serbest olmasını ve makul mantıklı bir şekilde ilerlemelerini arzu ederiz. Fakat bugün İstanbul’da serbesti namı altında gördüğümüz ahvale gelince buna ahlak-ı milliyemiz namına dahi karşı olmayacak bir ferd tasavvur olunamaz. Çok yazık değil midir ki kadınlığı ve valideliği noka-i nazarında nisvan-ı cihana gıpta-i avar olan mevahib-i fethiyye ve faza il-i müktesibe garb medeniyetinin yalan yanlış taklidiyle yavaş yavaş zail olmaya başlasın. Kadınlık meselesinin çözülmesi, Türk milleti için liberallik mi yoksa muhafazakarlığın mı daha faydalı olduğuna karar verilmesine bağlı.” (Gürsoy 1993, 12).

İstanbul’da 1918’de on beş günde bir çıkarılmaya başlanan *“Türk Kadını”*nın on dördüncü sayısında şöyle denmektedir: *“Hanımlar her yerde gördüğümüz gibi yanlış ve arsız bir serbesti ile nazarı dikkat celb etmektedir. Unutmamalısınız ki bizim senelerden beri çalıştığımız vakar ile ifade edilen bir kadın terbiyesi vardır. İyi terbiye görmüş bir hanımefendinin sokakta kahkaha ile güldüğüne bile tesadüf edemezsiniz.”* Aynı derginin sekizinci sayısında *“. . . kadınlarımızın da ilim, sanat cereyanlarında erkeklerle birlikte çalışmaları sayesinde birçok hastalıktan kurtuluruz. İslam kadınlarının dinleri ve milletleri bu görevlerine mani değildir. . . ”* denmektedir (Gürsoy 1993, 51-52).

Sonuç olarak *“kültürel emperyalizm; feminist çalışmaların, merkezi olarak içkin olan süreçler ve yerel kurumların sistematik keşfini cesaretsizlendirmekte ve modernleşme ve Marksizm kültürel özgürlüklere ilgisiz kaldığından büyük anlatılara bu ilgisizlik yansımaktadır. Bunun terk edilmesi ise çelişkili etkiler üretmiştir. Görececiliğin ilkesiz biçimlerine dönüşme potansiyeli olan ve oryantalizme kayma riski olan farklılık vurgusu feminist çalışmaların perspektifini daraltmaktadır.”* (Kandiyoti 1996, 135).

Özellikle modernleşme projesi, kadın konusuna duyarsız kalarak aslında hem kronik olarak süregelen şiddet gibi temel sorunların özel hayatın gizliliği kisvesi altında çözümsüz kalmasına hem hukuk yoluyla ataerkil kodların kurumsallaşmasına yol açmıştır. Aşağıda Kandiyoti’nin işaret ettiği görececilik ve oryantalizm çıkmazına düşmeden Türkiye’de kadının durumu değinilen kategoriler dikkate alınarak incelenecektir.

Kadının Görünürlüğü İçin İlk Adımlar

Pek çok gözlemci şu noktaya dikkat çekmiştir: Victoria dönemindeki kadınların sosyal reformcu, hemşire, mürebbiye ve romancı olarak sürdürdükleri ilk mesleki etkinlikler ya ev sınırları içinde gerçekleştirilmiştir ya da öğretmen, yardımcı ve insanlığın anası gibi dışıl rollerin uzantılarıdır (Showalter 1996, 171). Bu nedenle ilk görünürlük deneyimleri de hane içi ile bağlantılı görülen meslek kolları bakımından meydana gelmeye başlamıştır.

Siyasal açıdan ulus-devlet yapılanmasının sosyolojik açıdan kaçınılmaz yansıması olan modernleşme Türkiye’de de kadınlık durumuyla ilgili bir dönüşümü getirmiştir (Yaraman 2001, 11). Tanzimat’ta ilk kıpırtıları görülen kadın hareketi İkinci Meşrutiyet ile birlikte İstanbul, İzmir, Selanik gibi büyük kentlerde eğitim görmüş kadınların Osmanlı’da kadının geleneksel statüsünü sorgulamaya yönelik girişimleri ile önemli bir ivme kazanmıştır. Kurulan dernekler, kadınlara hitaben gerçekleştirilen paneller, konferanslar, seminerler toplum içinde kadının da var olduğunu gösterme çabalarının ürünüdür (Çaha 2010, 121). Kadın hareketine ilişkin ilk kıpırtıların dönemin büyük şehirlerinde görülmesinin nedeni Osmanlı’da aristokrat odaklı, seçkin, üst sınıf ve bürokrat ailelerden gelen kadınların çoğunluğunun kurduğu dernekler ve yayınladıkları dergiler ve bunlara üye olanların da benzer bir sosyal statüden gelen kadınlardan meydana gelmesidir. (Sancar 2012, 92)

Geç Osmanlı modernleşmesi gerçekleşirken geleneksel ev içi rollerden sıyrılan kadınlar, art arda gelen savaşlarla birlikte ulusal çıkarların bilincinde olan birer yurttaşa dönüşmektedirler (Yaraman 2001, 45). Çalışma yaşamında git gide kadının cephedeki erkeğin yerini alması ve çalışma koşullarına uygun olarak giyim tarzını da değiştirmesi kadının kamusal alanda görünürlüğünü artıran bir nedendir.

Osmanlı’da yükselen yerli ve yabancı burjuvazinin çıkarları, hükümetin kadınlardan beklentisi ve kadınların toplumsal yaşamda var olma çabaları belirli noktalarda kesişmektedir. Bu noktada hükümet kadın gücünden, burjuvazi kadın emeğinden yararlanmak istemiş ve çıkarları doğrultusundaki kadın hareketini genel olarak desteklemişlerdir. Hükümet savaşlarda azalan erkek nüfusu telafi etmek ve yeni işgücü oluşturma politikası için, yerli ve yabancı burjuvazi ise ucuz emek elde etme ve kadınları tüketici haline getirerek Pazar oluşturma amacıyla kadın hareketini destekler görünmektedirler (Çaha 2010, 130). Kadın dergilerinin bir kısmında moda, makyaj, kozmetik gibi alanlardaki ürünlerin tanıtımına yer verildiği görülmektedir. Böylece kadın kapitalist dünyanın getirdiği tüketim kültürünün ve alışkanlıklarının hem nesnesi hem öznesi olarak bir parçası haline getirilmektedir (Sancar 2012, 105). Bunun sonucu olarak Tanzimat döneminde 1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde 7-11 yaşları arasındaki kız çocuklarına sıbyan mekteplerine devam zorunluluğu getirildiği, 10 Kasım 1858 tarihli Maarif Nezaret-i’nden Sadaret’e yazılan tezkirede ulusların kalkınmasının eğitimle olacağı ve kız çocukları için rüştiyelerin açılması teklif edildiği ve 6 ocak 1859’da ilk kız rüştiyesinin açıldığı öğretmenlerin kadın olması öngörüldüğü, 1873 tarihine gelindiğinde artık nakış dersleri dışındaki derslere de kadın öğretmenlerin girmeye başladığı bilinmektedir. II. Abdülhamit döneminde 1859’dan itibaren otuz üç yıllık dönemde yedisi İstanbul’da ve altmış dokuzu taşrada olmak üzere toplam yetmiş altı yeni kız rüştiyesi açılmış ve toplamda okul sayısı seksen beşe çıkmıştır. (Kurnaz 2011, 25-35).

Osmanlı İmparatorluğu ilk kez 1844’te yapılan nüfus sayımında kadınları da nüfusun bir parçası olarak görmüş ve sayıma dahil etmiştir. Nüfusta bir rakam olarak görünür kılınmalar da bu kadınların ilk kez hanenin dışında varlıklarının kabul edildiğinin de bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Karataş 2009, 1656).

1843 yılında Tıbbiye Mektebi’nde ebelik eğitimine başlanmıştır. Dikimhane niteliğinde ve ordunun dikim gereksinimini karşılamak üzere İnas Sanayi Mektebi adı altında bir kız sanayi mektebi kurulmuş, ancak 1884’te kapatılmış. Daha sonra 1887’de tekrar kız sanayi mektepleri kurulmaya başlanmıştır (Kurnaz 2011, 48-49). Sanayi ve teknoloji alanında modernleşme girişimlerinin bir sonucu olarak kadınlara meslek edindirme ve işgücüne katma amacıyla meslek okullarının kurulduğu görülmektedir. Çocuk gelinler olarak da adlandırılan erken yaşta evlendirilme sorunu sonucu olarak kız çocukları için lise düzeyinde okulların açılmadığı görülmektedir.

Görüldüğü gibi erkek aydınların kadınların ailede ve toplumda yerini sorgulamaları basında kadın sorunsalına ilişkin tartışmaları başlatmıştır. Kadın gazete ve dergilerinde benzer konular tartışılmaktadır. Dönemin siyasal atmosferinin de kadının hem kendisine hem toplumun kadına bakışını etkilemektedir.

Örneklere bakılacak olursa; Tanzimat sonrasında özellikle Osmanlı’nın Meşrutiyet yıllarında kadın sorunsalı dönemin yazınında ve basınında hem kadınlar tarafından hem de dönemin erkek aydınları tarafından irdelenmiş ve

bu konuda kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır (Yaraman, 2001:36). Modern kadın kimliğinin ortaya çıkmasında ilk ayak sesleri 1861'de çıkmaya başlayan Namık Kemal'in *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayımlanan "*Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha*"sında ve 1872'de *İbret* gazetesinde yayımlanan "*Aile*" ve yine aynı gazetede çıkan "*Bizde Ahlakın Halleri*"nde duyulmaya başlanmıştır (Yaraman, 2001:37). Yaraman'ın aktardığına göre Namık Kemal şu şekilde seslenmektedir: "*Ey zevc-i bihaber! Meskeninde bir refikadır peyda olmuş. Niçin ailenin barını bütün bütün kendi üzerinde yüklenir de, yalnız kendi meşakkatini o biçareye tahmil edersin.*" (Yaraman, 2001:38)

Bir diğer dergi 1914-1915 yılları arasında İstanbul'da yayımlanan "*Kadınlar Dünyası*"dır. Derginin imtiyaz sahibi Naci, mesul müdürü M. Ekrem, başyazarı Feriha Kamuran'dır. Derginin ikinci sayısında "*Türklük Cereyanı*", sekizinci sayısında "*Meşrutiyet ve Kadınlar*" başlıklı yazıların yer aldığı görülmektedir. Yine dergide "*kadınsız medeniyet, kadınsız meşrutiyet bugün artık kabil değildir. Zira kadınlar, her şeyden evvel valide olmak ve insanların ilk muallimleri bulunmak itibarıyla körpe dimağlara karşı yapacakları telkinat cidden pek ehemmiyetlidir.*" ifadeleri yer almaktadır (Gürsoy, 1993:27). Kadınlar Dünyası, sadece kadınların yazmasına açık bir dergi oluşu ve din, ırk, köken gibi başka bir referansa bağlı olmadan özgün bir kadın hakları savunusu yürütmesi sonucu feminist bir dergi olarak nitelendirilmektedir (Sancar 2012, 103).

1908'de çıkmaya başlayan "*Mehasin*"de yer alan kadın tanımı şöyledir: "*Kadın ne yıldız, ne çiçek ne de yalnız edebiyata mevzu olan mahluklar değildirler. Kadınlar vatan için yapacağınız mücadelenizde size yardım edecek tabii ve hukuki arkadaşlarınızdır. Onlar validelerimiz, kardeşlerimiz, zevcelerimiz, eşlerimiz, meslektaşlarımızdır.*" (Gürsoy, 1993:31). Yine aynı dergide toplumun kadına bakış açısı eleştirilmektedir: "*Kadının saçı uzun aklı kısadır deriz. Bir kadın kendi haline bırakılırsa ya davulcuya varır ya zurnacıya gibi hükümler çıkarır, kadınların esadetine lüzumlu görürüz. Sonra da hayatta mesut olamadığımızdan, aile hayatımızın adem-i intizanından bahsederek çapkınlık devirlerimizin hatıratını yad ederiz. Hiç düşünmeyiz ki aile hayatının kalbi, ruhu kadındır. O bedbaht olursa, zelil ve perişan olursa ne bizi memnun edebilir ne de ailemizin intizamının temin edebilir.*" (Gürsoy, 1993:31). Yine aynı derginin on ikinci sayısında kadınların kamusal alanda görünürlüğüne ilişkin bir eleştiriye yer verilmektedir: "*Halkımızın taassubu biraz daha takviye edilirse kadınların sokakta gezmelerine bile mani olacaklardır. Selanik gibi bir şehirde sokakta biraz daha müzeyyen kılıkta gezenler birtakım kişiler tarafından bıçakla tehdit ediliyor. Böyle bir durumda kalanlar kimden yardım isteyecekler? Polis dahi onlardan yana.*" (Gürsoy, 1993:32)

1918-1919 yılları arasında İstanbul'da çıkarılan bir başka kadın dergisi "*Genç Kadın*"dır. Derginin sahibi Karahisarlı Muallim Fuat Şükrü, mesul müdürü Fatma Fuat'tır. Derginin birinci sayısında yayımlanan "*Kadınlığın Yükselmesi*" adlı makalede şöyle denmektedir: "*Bir milletin terakki ve tealisi için en emin en kestirme yol kadınları yükseltmektir. Bir millette kadın ne kadar yüksek ne kadar muhterem ne kadar hür ve sahabe-i fikri selim olur ise o millet o kadar büyür. Mea't teessüf bizde kadınlık bir süs, bir ziynet gibi telakki edilerek onun fikren, hissen yükselmesi lüzumsuz addedilmiş bu suretle içtimai, ahlaki terakkimize bir sed çekilmiştir.*" (Gürsoy, 1993:43).

Tek tek nitelikleri bir kenara bırakılacak olursa gazete ve dergiler, kadınların artık toplumsal yaşamda biz de varız diyebildikleri basın araçları haline gelmiştir (Yaraman, 2001:52). Gazete ve dergilerin ele aldıkları konular kadınların özgürleşmesi noktasındaki kafa karışıklıklarını da gözler önüne sermektedir. Bir yandan moda, güzellik, aşk gibi ev dışında konuşulamayan konular gazete ve dergilerde yer alırken; bir yandan da tesettür konusu tartışılmakta ve batılı görünmeye çalışan kadın eleştirilmektedir. Dolayısıyla feminizm ile feminenlik konularının birbirinden ayrıştırılmadığı dikkat çekmektedir (Sancar 2012, 102). Bundan başka, kadınların eğitim hakkı konusunda hemen hemen herkes hemfikiridir. Ama bu oydaşma kadınların anne olması ve çocuk yetiştirmesi temeline dayandırılarak meşru bir talep haline getirilmektedir.

Cumhuriyetin İnşasında Modernleşmenin Cinsiyeti

Yeni bir devlet olan Türkiye'nin; Osmanlı'nın baskın etnik ve kültürel unsurlarınca kurulmuş olması ve yine imparatorluğun kültürel ve idari merkezine sahip olması hem Osmanlı'dan gelen reform çabalarının hem de geleneksel kültürün yeni kurulan devlete intikali sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla modernleşme Osmanlı'dan başlayan bir süreç halini alırken, toplumun geleneksel yapısının terk edilmesi için gerçekleştirilen devrimler tebaadan yurttaşla doğru evrilmede tarihsel bir kopukluğu da beraberinde getirmiştir (Zürcher 2010, 125). Cumhuriyet reformları kadınların yasal haklarına ilişkin radikal bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü İslam ülkeleri arasında Türkiye Müslüman çoğunluğu ile şeriatı dayalı hukuki düzenlemeleri bırakmış tek ülkedir (Kandiyoti 2011, s. 48). Ama bu görünüşte kopukluk temelde yer alan cinsiyet düzenini değiştirememiştir.

Modern bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti; tek parti sistemi üzerine kurulmuş, ideolojik olarak Osmanlı'nın sosyal ve siyasal kurumlarını reddetme söylemini içselleştirmiş, anti-emperyalist bir savaş sonucu kurulduğu için sömürgeleşme korkusu taşıyan ve ekonomik ve sosyal yaşama devlet müdahalesini benimsemiş ulus devlettir (Barzilai-Lumbroso 2009, 56; Sancar 2012, 111). Atatürk önderliğindeki yeni devlette modern Türk kadını ulusun sembolü haline gelmiştir. Bunun için aile hukukunun çağdaşlaştırılması, çok eşliliğin ve dini nikahın kaldırılarak tek eşliliğin ve resmi nikahın getirilmesi, kadınlara ve erkeklere eğitimde fırsat eşitliğinin getirilmesi, kadınların tıp ve hukuk gibi alanlarda profesyonelleşebilmesi gibi pek çok önemli adım atılmıştır (Barzilai-Lumbroso 2009, 57). Kadın hareketleri Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Osmanlı modernleşmesinden getirdikleri birikimi yeni toplumsal yapıya aktarmış ve hak taleplerini sürdürmüşlerdir. Özellikle 1920'ler ve 1930'larda Türk Kadınlar Birliği'nin başta seçme seçilme hakkı olmak üzere kadınların toplumsal, siyasal ve sosyal haklarının savunuculuğunu yaptığı görülmektedir. Fakat İsmail Hakkı (Baltacıoğlu)'nın yazısında gündeme getirdiği gibi kadın örgütleri eleştirilmektedir. İsmail Hakkı "*Türk Kadın Birliği'ne Neden Karşıyım*" adlı yazısında karşı çıkmasının nedeni olarak bu gibi girişimlerin elit/burjuva/kentsoylu bir kadın organizasyonu olmaktan öteye geçememesi, büyük kısmı tarlalarda, evlerde ve fabrikalarda uzun saatler çalıştırılan ve savaş dulları olarak ailelerin geçimini sağlama mücadelesi veren kesimden oluşan Türkiye'deki kadınların ana sorunlarından uzaklaşması olarak açıklamaktadır (Libal 2008, 32).

O dönemdeki kadın hareketini ve özellikle *Türk Kadınlar Birliği*'ni, haklı görülebilir yanları olsa da, bu şekilde eleştirmek tek yönlü bir bakış açısını yansıtır. Çünkü Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi'nin on ikincisinin İstanbul'da yapılması kararlaştırılmıştır ve bu organizasyona Nisan 1935'te Türk Kadınlar Birliği ev sahipliği yapmıştır (Libal 2008, 33). Bu noktada ulusal kadın hareketimizin aslında uluslararası kadın hareketi ile paralel bir çizgide gittiği söylenebilir. Türk Kadınlar Birliği delegeleri, Uluslararası Kadınlar Birliği'nin 1926'da Paris'te düzenlenen toplantılarına katılmışlar ve bununla birlikte birliğe üye olmuşlardır (Libal 2008, 36). Kadınlara ait kolektif bir bilincin oluşması bakımından kongre konuları önem taşımaktadır. Kongrede çalışmalar; kadının medeni durumu, kadın ticareti, çalışma koşulları, yurttaşlık hakları, seçme hakkı ve barış alanında yürütülmüştür. Kongrenin açılışında Uluslararası Kadınlar Birliği Başkanı'nın yaptığı konuşmada iki ana başlık ön plana çıkmıştır: Kadınlar için özgürlük ve insanlık için barış (Libal 2008, 39).

Yeni kurulan Cumhuriyet'in kendi burjuvazisini yaratması gerekmekteydi. Osmanlı'da girişimci ve tacir tabaka gayrimüslimlerden, bürokrasi, ordu ve kamu hizmeti Müslüman kesimden oluşmaktaydı. Fakat ulus devletin azınlıkların değil, ulusal burjuvazisine gereksinimi vardı. Savaş sonrası çalışma yaşamına atılmış ve toplum içinde kendi ayakları üstünde durabilen kadın imajı yeni oluşacak kentsoylu sınıfa ideal bir örnekti (White 2003, 151). Buna karşılık kentli kadının görünürde temsil ettiği batılı tip kadın ülkede azınlığı oluşturmaktaydı. Kadınların büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşamaktaydı. Cumhuriyetin kurulmuş olması ya da modernleşme çabaları ve devrimler ile haklarını elde eden kentli kadınların sorunları ile kırsaldaki kadınların öncelikli sorunları

farklıydı. Kırsalda yeni doğan ölümleri, resmi nikah dışı evlilikler, feodal yapının getirdiği ataerkil aile yapısı, erken yaşta evlendirilme gibi sorunların yanında savaştan yeni çıkmış olmanın getirdiği yoksulluk ve sağlık sorunları vardı. Kentli kadınlar yardım kurumları aracılığıyla bu sorunlara çözüm üretmeye çalışsalar da reformlar kırsala gidememiş, ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında ulaşım yollarının da artmasıyla kısal kesim kentlere gelerek modern dünyadan tam anlamıyla haberdar olmuştur (White 2003, 155-156).

Cumhuriyet'in inşa ettiği bir kadın tipinden de söz etmek mümkündür. Zihnioğlu, burada kadın hareketine Kemalist devletin siyasalarını kadınlar arasında yaygınlaştırma, yeni rejimin yerleşmesini sağlama görevlerini yüklediğini belirtmektedir. Türk Kadınlar Birliği, kendi içinde bölündüğünde ayrı bir kadın örgütünün gereksizliği söylemi kadınların erkeklerden ayrılarak ikilik oluşturmaması düşüncesine işaret eder (Zihnioğlu 2009, 806-807).

Kadınların siyasal alanda var olma mücadelesi 1913'te kurulan *Müdafaa-i Hukuku Nisvan Cemiyeti* ile başlamış, 1923'te Halk Partisi Kadın Kollarının kurulması ve 1924'te Türk Kadınlar Birliği'nin kurulması ile sürmüştür. *Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti* ve *Kadınlar Dünyası* dergisi içinde oluşan kadın örgütlenmesi Halk Partisi'nin kadın kollarına dönüşmüştür (Sancar 2012, 99). 1923 yılında milletvekili seçme kanunu mecliste görüşülürken kadına seçme hakkının verilmesi konusunda çeşitli tartışmalar yaşanmasına karşın bu hakkın kadınlara verilmesi kabul edilmemiştir. Başkanlığını yazar Nezihe Muhittin'in yaptığı *Kadınlar Halk Fırkası* 16 Haziran 1923'te kurulmuş ve amacını kadınların eğitim, ekonomi ve diğer sosyal alanlardaki eksikliklerini gidermek olarak belirlemiştir. Bu eksikliklerden biri de kadınların siyasal haklarıdır (Terzioğlu 2010, 9-10). Partiye resmi izin verilmemesi üzerine 7 Şubat 1924'te Türk Kadınlar Birliği kurularak bu örgüt aracılığıyla siyasal hak talepleri dile getirilmiştir. Meclis'te ise az sayıda vekil, kadınların siyasal haklarını kazanmalarını desteklemişler; buna karşın pek çoğu erkek egemen feodal kültürün sonucu olarak bu düşünceye itiraz etmişlerdir. Terzioğlu'nun aktardığına göre Tunalı Hilmi Bey'in mecliste konuşmasında "*mübarek cihadımızın bu millete bıraktığı analar bugün erkeklerden fazladır*", "*analara cennetten bile yüksektir*" sözleri üzerine vekiller ayaklarını yere vurmuşlar; bunun üzerine Hilmi Bey, "*kadınlara seçim hakkı verin demiyorum... analara, bacılara, hakikate tahammül edemeyen kulaklar*" ifadeleriyle tepki göstermiştir (Terzioğlu 2010, 16).

Seçme ve seçilme hakkının ilk aşaması olarak kadınların belediye seçimlerine katılabilmesi ancak 3 Nisan 1930 gün ve 1580 sayılı kanun ile mümkün olabilmıştır. Bundan sonra kadınların da erkeklerle eşit haklara sahip olduğu görüşü yaygınlaşmaya başlamıştır. Aynı tarihlerde Cumhuriyet Halk Fırkası'na parti tüzüğündeki "*her Türk fırkaya üye olabilir*" hükmünden hareketle kadınların da üye olabileceği şeklinde yorumlanabilirse de 25 Mart 1930 tarihli Cumhuriyet Gazetesi bu durumu açıklığa kavuşturmak için kadınların örgüte üye olabileceklerinin genel merkez tarafından parti şubelerine duyurulacağına ilişkin bir haber yayımlanıyordu. Bu noktada zihinlerde çalışma yaşamında erkekle beraber onun yapabildiği işleri yapabilen ve mesleklerde çalışabilen kadının yaşadığı sorunlara ilişkin çözüm önerileri sunmada söz hakkı elde edebilmesi düşüncesi savunulmaya başlanmıştır (Terzioğlu 2010, 31-32). Nezihe Muhittin öncülüğünde Kadınlar Birliği üyeleri partiye katılmak için başvurularda bulunmuşlar, ancak parti şubelerinin kendilerine henüz konuyla ilgili talimat gelmediği şeklindeki engellemelerle de karşılaşmışlardır (Terzioğlu 2010, 33).

20. 10. 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ilk metninde 10. maddede seçme hakkına ilişkin "*on sekiz yaşını ikmal eden her erkek Türk Mebusan intihabını iştirak etme hakkına haizdir*" hükmü ve 11. maddede seçilme hakkına ilişkin "*otuz yaşını ikmal eden her erkek Türk mebus intihap edilmek salahiyyetini haizdir*" hükümleri yer almaktaydı. Dolayısıyla seçme hakkı için erkek ve on sekiz yaşını tamamlamış olmak ve seçilme hakkı için erkek ve otuz yaşını tamamlamış olmak şartları aranmaktaydı. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda 5. 12. 1934 tarihli yapılan değişiklik ile seçme hakkı için erkek ya da kadın yirmi iki yaşını bitirmiş olmak ve seçilme hakkı için erkek ve kadın otuz yaşını bitirmiş olmak koşulları getirilmiştir (Gemalmaz 2010, 209).

Kadınların ilk kez katıldığı 1935 yılı seçimleri iki dereceli seçim sistemi tek parti olarak Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yer aldığı bir ortamda yapılmıştır. Bu seçimlerde partinin üst kademeleri tarafından belirlenen adaylar arasından meclise 17 tane kadın milletvekili girmiştir. Hepsi ileri bir eğitim ve kültür seviyesine sahip kadın vekillerin meclis içindeki çalışmalarının ağırlıklı olarak eğitim ve sağlık konularına ilişkin olması dikkat çekmektedir. Çocukların sağlık, eğitim ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve kız çocuklarının eğitim hakkı konuları kadın vekiller tarafından gündeme getirilen “*dişil*” konulardır (Kalender 2006, 35; Sancar 2012, 176).

Kadınların siyasal haklarını talep etme mücadelesi sürecinde 1921 ve 1924 anayasalarında kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmadığı bilinmektedir. Bu tarihlerden çok daha sonra 1935 yılına gelindiğinde ilk kez milletvekili olarak seçilen kadınların mecliste yer aldığını görüyoruz. Bu zaman aralığında Türk Kadınlar Birliği'nin siyasal yaşam mücadelesinin bastırıldığını da göz önünde bulundurursak modernleşmenin ataerkil kodlarıyla uyumlu olarak kadınların haklarını kendi mücadelelerine değil, devlete borçlu olduklarına ilişkin yaygın bir anlayışın günümüze kadar geldiği görülecektir. O dönemde siyasal yapılarda erkeklerle birlikte siyaset yapan kadınların ise katılımcı ama sessiz ve edepi kadın rolüyle sınırlandırılması bu zihniyet ile meşrulaştırılmıştır (Sancar 2012, 177). Bugüne yansması ise halen hane içi işlerden görülen aile, ev işleri ve çocuk bakımının dişil konular olarak algılandığı, siyasal alanda bir Kadın Hakları Bakanlığı yerine 2011 yılında Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu kaldırılarak Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmuştur. Bu bakanlığın başında bir kadın bakan olması da halen kadının siyasi iktidarın kullanılış biçiminde dahi aileden sorumlu kılındığına, aile merkezli modernleşme projesinin yürürlükte olduğuna bakanlık bünyesinde yer alan Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü ise kadının bugün dahi aileden bağımsız bir birey olarak algılanmadığına işaret etmektedir.

1920-1935 arası erken Cumhuriyet dönemi modernleşmesi anlayışı, ortaya çıkan totaliter ve otoriter rejimler ve sonucunda yaşanan İkinci Dünya Savaşı sonucu yerini Sancar'ın tanımıyla 1945-1965 yıllarına tekabül eden muhafazakar modernleşme dönemine bırakmıştır (Sancar 2012, 232). Bu dönemin sonuna doğru kadınlar inkılapları erkeklerle cephede ve kamusal alanda gerçekleştiren fedakar hemşireler olmaktan çıkmış, kamusal mahreme aktarılmıştır (Sancar 2012, 233). Ortaya çıkan tepkisel muhafazakarlıkla beraber, daha modern ya da modern karşıtı versiyonları olmakla birlikte, kadının dini kurallara göre yaşaması, annelikten başka bir şeyle ilgilenmemesi, erkeklere itaat ve hizmet etme zorunluluğu, örtünme gibi konularda dayatmacı olduğu söylenebilir (Sancar 2012, 234). Böylece muhafazakar modernliğin ve inkılapçı modernliğin ataerkil düzenden yana tavrı birleşmekte ve orta sınıf modernlik ve laiklik değerlerinin taşıyıcısı, siyasal ve ekonomik kararların hakiki öznesi erkek elitler tarafından açıktan ve içten desteklenmeyen feminist hareket, muhafazakar erkek elitler tarafından açıkça dışlanmakta ve günah keçisi olarak sunulmaktadır (Sancar 2012, 234; Sancar 2011, Önsöz).

Kadın Hakları Mücadelesi ve Feminist Hareket

Osmanlı'da kadın örgütlenmeleri erkekler gibi eşit hakları olan insanlar olarak kabul edilmek ve insan olarak muamele görmek talebiyle ortaya çıkmıştır. Burada kadınların sıkça kullandıkları ifade hayat hakkı istemidir; kadınların toplumda geri kalmışlığının nedeni olarak hürriyetlerinin olmayışı gösterilmektedir (Demirdirek 2011, 64). Kadınlar lehine ilk yazıların 1868'den itibaren Terakki gazetesinde yayınlanmaya başladığı dönemden 1935 yılına gelinceye kadar kadın hareketinde kadınların kendi adlarına örgütlenerek seslerini duyurma girişimleri süreci olarak görülebilir (Sancar 2012, 92).

Kadının toplumdaki konumuna yönelik geleneksel algıdan sıyrılmada etkili olan basın hem kadın sorunsalına duyarlı aydın kesimin oluşmasında etkili olmuş hem de örgütlü hale gelinmesinde düşünsel zemini oluşturmuştur. Kurulan kadın derneklerinin bir bölümünün doğrudan doğruya kadın haklarının savunulmasına yöneldiği, diğer bir bölümünün ise süregelen savaşlarda yardım kurumları niteliğinde olduğu görülmektedir (Yaraman 2001,

85; Çaha 2010, 122-123; Van Os 2000, 371). Dönemin savaş ortamı göz önüne alındığında kadın derneklerinin pek çoğunun ekonomik darboğazın yol açtığı sıkıntılara çözüm getirmek için yardım amaçlı kurulması; bununla birlikte etkinlikleriyle kadınlık durumunu sorgulama ve kadın haklarını savunma amacına hizmet etmesi dikkate değerdir (Yaraman 2001, 89). Böylelikle kadınların evin dışına çıkarak hayır işleri ile uğraşmaları sokağa çıkmalarını meşrulaştırırken, yaptıkları bu faydalı işler karşısında dernekler aracılığıyla toplumda söz hakkı istemeye başladıkları görülmektedir. (Sancar 2012, 97) Örneğin Rumeli sınırlarındaki askerlere kışlık giyecek sağlamak amacıyla Fatma Aliye Hanım tarafından 1908'de kurulan Cemiyet-i İmdadiye, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi, 1909'da İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi'ne parasal yardım amacıyla kurulan Esirgeme Derneği, yerli malı kullanımını özendirmek amacıyla 1909'da kurulan Mamulat-ı Dahiliye İstihlaki Kadınlar Cemiyeti Hayriyesi bu derneklerden başlıcalarıdır (Yaraman 2001, 85).

Teali-i Nisvan Cemiyeti'nin faaliyetlerini Halide Edip 13 Mart 1914'te bir toplantı şu şekilde anlatmaktadır: *"Bir Türk yadsınamaz yaşam hakkı ve gelecek için ayağa kalktığı an, kadını yanına görürsünüz. Türk kadınının kişisel ve ulusal yeri Meşrutiyet ile başlar. Kadınların eşit ilerlemesi olmadan Türk erkeğinin gerçek ilerlemesi ve geleceği olmazdı... Meşrutiyet'ten sekiz ay sonra kurulan bu dernek varlığını sürdürmektedir. Toplantılarımız özeldi; sayı ve gücümüz sınırlıydı. Konferanslar Amerikan Okulu'nda yapıldı. İlk kez, bir yıl önce, Anadolu askerler için özel bir hastane açtı... Savaşın sonra kadın ve kızlara derneğin üyeleri tarafından ders verilen sınıflar açıldı. Türk ordusu ikinci kez Edirne'ye hareket ettiğinde Teali-i Nisvan, beş bin kadının katıldığı iki dev toplantı düzenledi ve Türk kadınları bu seferin masraflarına ve İmparatorluğun şerefine büyük ölçüde katkıda bulundu. Ulusun tarihinde ilk kez, erkekler ve kadınlar ulusal konularda birlikte yer aldılar."* (Yaraman 2001, 86-87).

Kadınların 1918-1923 yılları arasında Kurtuluş Savaşı'na destek vermek amacıyla da örgütlendikleri görülmektedir. İstanbul'da ulusal cepheyi oluşturan elli dernekten on tanesi kadınlar tarafından kurulmuştur. Yine Anadolu'nun değişik yerlerinde işgale karşı örgütlü tepkilerini ortaya koymuşlardır. Buna yönelik ilk kadın eyleminin Erzurum'da işgali protesto eden kadınların başlattığı Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetleri ortaya çıkmıştır (Çaha 2010, 123).

Kadın örgütleri içinde sadece kadın hakları konusunda mücadele veren dernekleri ve yayın organları söz konusudur. Bunların başında 1913 yılında kurulan Osmanlı Müdafaa-i Hukuku Nisvan Cemiyeti gelmektedir. Bu derneğin yayın organı *Kadınlar Dünyası* da yerli bir feminist söylem geliştirme çabası içindedir. Bu dönemde feministlerin temel tartışma konuları poligami, kamusal alanda çalışma özgürlüğü, tesettür, boşanma hakkı, mirasta eşit pay almadır (Çaha 2010, 124-125). *Kadınlar Dünyası*'nda sosyal yaşama katılmanın önemi şu sözlerle ifade edilmektedir: *"İlerlemek, yükselmek, mesut yaşamak istiyoruz. Her şeyi görmek ve anlamak istiyoruz. Hayatımızı medeni bir hayata, durgunluğumuzu eyleme dönüştürmek istiyoruz. Bu da ancak toplumsal hayata katılmamızla, erkekler derecesinde bir hukuka sahip olmamızla mümkündür."* (Çaha 2010, 125).

Yine 1918 tarihli *Kadınlar Dünyası*'nda hukuksal eşitlik yanında seçme ve seçilme taleplerini dile getirmektedirler: *"...10 Temmuz'da erkeklerimiz hakk-ı hakimiyetlerine, hakk-ı medeni ve insaniyetlerine nail oldular. Ah kadınlık! Sen hala zulmet içinde kalacak mısın? Hürriyeti erkeklerimize vermediler, onlar cebren aldılar. Hak verilmez alınır. Biz hukuk-u tabiiye ve medeniyetimizi isteyelim, vermezlerse biz de cebren alalım... Kadın işçiler, sanatkarlar, tacirler, memurlar gibi pek yakın bir atide dahi hanımları mebus göreceğiz ve kürsü-i hitabette alem üzerine irad edecekleri noktaları yazacağız. Bu artık tahakkuk etmiş bir hakikattir."* (Çaha 2010, 125).

Yine *Hanım*'da yayımlanan *"Bizde Feminizm"* adlı makalesinde Rauf Ahmet şöyle demektedir: *"Pek çok noktaları makul ve meşru olan kadınlık davası daha ilk merhalesinde dini ve hissi bir manaya dayanıp kalıyor. Bir türlü içinde yaşadığımız asrın son derece şiddetle istilzam ettiği sürat ile ilerleyemiyor. Bana kalırsa bizde*

feminizmin bu hususu safhası ikide birde karıştırılmamalı. Hissi inkılaplar muhtaç oldukları uzun devreler ve derin sebepler nazarı dikkatten kaçınılarak İslam Türk kadınlığının siyasi ve iktisadi terekkiyatına beyhude engeller ihdas edilmemelidir... Halbuki Türk feminizminin daima şiddetle bir aks-i amel uyandıran bu safhasına dokunulmayıp da sırf iktisadi ve siyasi sahalarda çalışırlarsa nispeten pek az zamanda büyük bir inkılap vücuda getirmek mümkündür kanaatindeyim. ” (Gürsoy 1993, 12-13). Öncelikle kadınlar bakımından siyasi ve ekonomik alandaki engellerin kaldırılmasıyla yetinilmesi ve diğer alanlarda yapılacak yeniliklerin zamana bırakılması gerektiği ifade edilmektedir.

Kadın haklarına ilişkin sorunların ve çözümlerin birebir yansıdığı alanlardan birisi aile hukukudur. Aile hukuku, Osmanlı’da 1917’de Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile evlenme ve boşanmayı düzenleyen hükümler yürürlüğe girmiştir. Bundan önce dini mahkemelerin tasarrufunda din kurallarına göre aileye ilişkin uyuşmazlıklar çözülmekteydi. Fakat adı geçen kararname uygulanamadan dini cemaatlerin baskısı sonucu 1919’da şeyhülislam tarafından iptal edilmiştir (Van Os 2010, 239). Aile hukuku açısından temelde sorunlu noktalar kadının evlenme hakkı, boşanma hakkı, çokeşililiktir. Cumhuriyet döneminde 17 Şubat 1926’da Medeni Kanun’un yürürlüğe girmesiyle çokeşlilik yasak hale gelmiştir. Yine de geleneksel yapının devamı sayılabilecek evin reisinin erkek olduğuna, kadının kocasının soyadını kullanacağına ilişkin düzenlemeler yer almaktaydı. Miras hukuku bakımından kadın ve erkek arasındaki ayırım kaldırılmıştır.

Kadın hakları mücadelesinde yazarların başka ülkelerdeki kadın hareketlerini de takip ettiği ve bunu gündeme getirdiği görülmektedir. Kendi toplumlarında eşit yurttaşlar olarak var olma mücadelesi sürdüren kadınlar, Osmanlı kadın hareketinde ses getirmiştir. Örneğin sufragetler, kendilerine esin kaynağı olmuş kadın hareketlerinden biridir. Bu konuda Fatma Nesibe Hanım, bir konferansta şunları dile getirmektedir: *“Avrupa’daki hemşirelerimiz tabii bizden müterakkidirler. Fakat bizi onların peyrevi olmaktan (izinde gitmekten) hiçbir kuvvet men edemez. Gazeteleri okuyunuz, oralarda neler, ne vakalar cereyan ediyor. İlerde temin edecekleri vaziyet, -sufrajelerin velvele-i ikazıyla (uyarıların yankısıyla)- artık nazar-ı hürmet ve ehemmiyete alınıyor. Hatta bir kısım rical, mutlaka istikbaldeki sukuttan (düşüşten) korkarak, kadınların müthiş bir taraftarı kesiliyorlar; meziyetlerini, kudretlerini, haklarını teslim ediyorlar. Bu az bir muvaffakiyet değildir, hanımlar.”*⁴³

Sonuç Yerine Bir Değerlendirme

Erkek egemen toplumlarda kadının tarih içinde ya kurban/mağdur/mazlum ya da kötülüklerin başı/zalim olarak yansıtan bakış açısını kırmak ve dönüştürmek amacıyla kadın tarih yazımı bir araç olarak kullanılabilir. Toplumsal cinsiyet rollerinin yıkılması için yürütülen kadın hakları mücadelesi kadının sırf kadın olmaktan kaynaklı sorunlarına çözüm arayışında yine kadının muhatap alınması talebinden doğan bir mücadele sürecidir. Bu çalışmada da modernleşme sürecinin başlaması ile paralellik gösteren kadın hakları mücadelesi ve yine modernleşmeden etkilenen toplumsal cinsiyet düzeni incelenmiştir.

Türkiye’de modernleşmenin başladığı on dokuzuncu yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti’nde kadın eğitime önem verildiği ve bunun sonucu olarak kadının kamusal alanda dikkate değer bir sosyal hareket olarak ön plana çıktığı görülmektedir. (Çaha 2010, 95)

Tıpkı Avrupa’da olduğu gibi I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’de de kadınlar bilindik sembollerle anımsanmıştır: Zafer olarak, ağlayan dul olarak ya da savaşı kınayan anne figürü olarak. Savaş sonrası iç hesaplaşmaya giren her devlette yazılanlara ve söyleme bakılırsa tartışmanın savaşın nedenlerine, amaçlarına, maliyetlerine, askeri stratejilere ve taktiklere odaklandığı görülür. Bunların içinde cephe gerisinden öykülerle

43 P. B. , “Beyaz Konferans”, Kadın (İst.) 14 (7 Kanunusani 1327/20 Ocak 1912): 13-19, aktaran Aynur Demirdirek, Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi, Ayizi Yayınları, Ankara, 2011, s. 67.

az çok kadın tartışması yapıldığı düşünülebilirse de gerçek anlamda modernleşme sürecinin ortasında patlak veren savaşlar kadınları nasıl etkilemiştir sorusu sonraki yıllarda gündeme taşınmıştır (Thébaud 2005, 31-32).

Türk Kadınlar Birliği'nin, Uluslararası Kadın Kongresi'ne ev sahipliği yapması ile uluslararası kadın hareketi ile kurulan köprü'nün, birliğin kendisini Mayıs 1935'te feshetmesi ile tamamlanamadığını söylemek mümkündür. Türk Kadınlar Birliği, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması ile kendilerine düşen görevi yerine getirdiklerini ve örgütün işlevini tamamladığını ilan etmiştir (Terzioğlu 2010, 128). Belki de bu nedenle erken dönem Cumhuriyet'in kadın hareketinin kentsoylu bir hareket olarak kaldığı iddiası haklılık kazanmaktadır. Bunda kadınların haklarını elde etmelerinde yadsınamayacak bir yeri olan birliğin, işçi ve köylü sınıfından kadınları tam anlamıyla temsil edememesi ve onların sorunlarına eğilmemesi etkili olmuştur denilebilir.

Erken Cumhuriyet döneminde kadınların, sadece yurttaş olarak birtakım haklara sahip olmasının önü açılırken, tek partili sistem içinde var olmaları sağlanmış, ancak kadınların sırf kadın olmaktan kaynaklanan sorunlarının göz ardı edilmesi sonucu doğmuştur (Ataman 1999, 99). Siyasal reform süreçlerinde yer almış kadınlar; erkeklerle birlikte "*özgür, eşit, kardeş*" yurttaşlık statüsüne sahip bireyler olarak kabul edilmekten ziyade Türk milli ve modern kimliğini dünyaya ispatlayan bir kültür göstergesi ve kültür farklarının sınırlarını temsil eden bir sembol olarak algılanmıştır (Berktaş 2010, 90; Sancar 2012, 112). Kadın kimliği kendisi için belirlenen toplumsal rolleri benimsemesi üstüne inşa edilmiş ve bu nedenle Türk kadını kendi içinde laik-tutucu, batılı-gelenekçi, modern-muhafazakar gibi çelişkileri içinde barındırır hale gelmiştir (Ataman, 1999:102). Gemalmaz'ın da belirttiği gibi yıllar içinde TBMM'de yer alan kadın milletvekillerinin oranı uzun yıllar, 1935 yılında kadınlara milletvekili seçilme hakkının tanındığı ilk seçimler dışında, %5'e ulaşmamıştır. Bu istatistiksel gerçek Türkiye'de parlamenter yapıda karar alma mekanizmasının erkek egemen anlayışa dayandığının açık göstergesidir. Bunun yanında az sayıda aday gösterilen kadın milletvekili adaylarının seçmen kitlesin yarısını oluşturan kadınlar tarafından desteklenmediğinin de işaretidir (Gemalmaz 2010, 215).

1926 tarihinde çökeşliliktan kurtulan kadın, sosyal gerçeklikte de bu sorundan kurtulmuş mudur? İkinci evlilikler; tarlada çalışacak fazladan işgücü ya da erkek çocuk sahibi olma isteği gibi faydacı nedenlere dayanmaktadır. Genellikle kırsal kesimlerde yoğun olmakla birlikte bakanların dahi son dönemde birden fazla eşinin olması, çökeşliliği halen canlı tutmaktadır. Bu nedenlerin hepsi de kadını erkeğin mülkiyetinde gören zihniyetin bir ürünüdür. Ayrıca yapılan dini nikahlar toplum yaşamı içinde aleni olarak yapılan düğünlerle kınanabilir bir ilişki olmaktan çıkarılmaktadır (Van Os 2010, 254-256). Benzer şekilde kadın kimliği kendisi için belirlenen toplumsal rolleri benimsemesi üstüne inşa edilmiş ve bu nedenle kadın kendi benliği içinde laik/tutucu, batılı/gelenekçi, modern/muhafazakar gibi çelişkili kişilik özelliklerini barındırır hale gelmiştir (Ataman 1999, 102). Bu durumun temelinde kadınların yine kadınlar adına konuşan bir siyasal özne olmaktan uzaklaşarak kendilerini toplumsal cinsiyet düzeni sorununa dışarıdan bakan aydınlanmış bir bakış olarak konumlandırır. İleri/geri, aydınlık/karanlık, yerli/yabancı, zahir/batın gibi feminist mücadele alanının kültürel terimlerle yürütülmesi sonucu bir toplumsal grup olarak kadınların hakları değil, onlar için doğru olanın ne olduğu, kadının kendi iradesi yok sayılarak, tartışılmaktadır (Bora 2011, 172-173).

Modernleşme sürecinde geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet'te kamuoyunda artık kadın sorunsalı tartışılabilir hale gelmiştir. Bu önemli bir adımdır. Ancak, o günden bugüne kadınların sadece kadın olmaktan kaynaklanan sorunlarının göz ardı edildiği ya da çözüm için kadınların iradelerine ve görüşlerine başvurulmadığı görülmektedir. Modernleşmenin muhafazakarlık ile işbirliği sonucu uzun yıllar "*kutsal aile*" veya "*mahremiyet*" kisvesine bürünen ev içi şiddetin önlenmesi, ayrımcılık yasağı, sosyal haklar konuları yeni yeni gündeme taşındığı bir gerçektir. Bunun yanında örtünme, eğitim, evlenme gibi konuların halen tartışılıyor olması yine çözüm için kadınların iradesine başvurulmadığını göstermektedir.

Özellikle tarihi akış içerisinde kayıt dışı kalmış ve tarihin dışına itilmiş modernist ve reformcu kadınlar; kadınlar açısından bir kopma ve süreksizliğe işaret etmektedir. Bu da kadın hakları mücadelesinin sürekliliğinin sekteye uğradığı, kimi zaman tarihi süreçte görünmez olduğu ya da kesintiye uğradığı şeklinde bir algıya götürmektedir. Bu kopuşun nedenleri araştırılmalıdır. Çünkü gerekli reformlar yapıldıktan sonra bu kadınların tarih sahnesinde ortadan kaybolması ve dışlanması siyasal karar alma mekanizmalarında bugün hala çok az kadının yer bulabilmesiyle sonuçlanmaktadır.

Mevcut ataerkil düzenden erkeklerin de mağdur olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Fakat erkekler mevcut düzende kendilerini *avantajlı* grup olarak tanımladıklarından maruz kaldıkları mağduriyet tam anlamıyla görünür olmaktan uzaktır. Erkeklerin devlet kurduğu anlayışına dayanan modernleşme sürecimizde erkeklerin bu avantajlı gibi görülen sosyal statüleri nedeniyle, kadınların toplumsal yaşama onların uygun gördüğü şekilde dahil edilmeleri sonucunu doğurmaktadır. Devlet yönetimi karar alma mekanizmalarındaki birey ilişkilerine dayandığına göre daha fazla kadının karar alıcı konumda yer alabilmesi, toplumsal cinsiyetçi bakışın kırılmasında etkili olacağı inkar edilemez.

Cumhuriyetçi modernliğin geliştirdiği bir yandan Batıcı diğer yandan muhafazakar modernlik anlayışı cinsiyet rejimindeki mevcut gerilimi ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle ideolojik esnekliğe sahip muhafazakar modernlik hem Batıcılar hem milliyetçiler hem de muhafazakarlar tarafından içselleştirilebilmiştir. Örneğin örtünememe hakkının tanınması ama örtünmenin de yasaklanmaması, tek eşliliğin kabulü ama resmi nikahla birlikte yapılabilen dini nikahın devamına itiraz etmeme, kadınların eğitim ve çalışma hakkının *kadınlığa uygun mesleklere* yönlendirilmesi, eşit siyasal katılımın kağıt üstünde var olmasına karşılık hane içinde reis olan erkeğin çizdiği sınırlar dışına maddi ve manevi imkansızlıklardan dolayı çıkılamaması uzlaşma hattını oluşturmaktadır (Sancar 2012, 120).

Kaynakça

- Ataman, Narinç. 1999. *Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Kimliğinin Oluşumu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara.
- Barzilai-Lumbroso, Ruth. 2009. Turkish Men and The History of Ottoman Women: Studying the History of the Ottoman Dynasty's Private Sphere Through Women's Writings. *Journal of Middle East Women Studies*, Spring, Vol. 5, Issue 2, s. 53-82.
- Çaha, Ömer. 2010. *Sivil Kadın (Türkiye'de Kadın ve Sivil Toplum)*. Savaş Yayınevi, Ankara.
- Berktaş, Fatmagül. 2010. *Tarihin Cinsiyeti*. Metis Yayınları, İstanbul.
- Bora, Aksu. 2011. *Feminizm Kendi Arasında*. Ayizi Yayınları, Ankara.
- Demirdirek, Aynur. 2011. *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*. Ayizi Yayınları, Ankara.
- Gemalmaz, Mehmet Semih. 2010. *Devlet, Birey ve Özgürlük*. Legal Yayınları, İstanbul.
- Gürsoy, H. 1993. *Meşrutiyet Dönemi Kadın Dergileri*. Yayımlanmamış Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara.
- Harding, Sandra. 1996. Feminist Yöntem Diye Bir Şey Var mı?. *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem* içinde, Yayına Hazırlayanlar Serpil Çakır – Necla Akgökçe, çev. Zelal Ayman, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Kalender, Nesrin Damla. 2006. *Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkının Verildiği 1935 Seçimleri ve İzmir Basını*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Kandiyoti, Deniz. 1996. *Çağdaş Feminist Çalışmalar ve Ortadoğu Araştırmaları*. *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem* içinde, Yayına Hazırlayanlar Serpil Çakır – Necla Akgökçe, çev. Neslihan Cangöz, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Kandiyoti, Deniz. 2011. Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları: *Gelecek İçin Geçmişe Bakış. Birkaç Arpa Boyu (21. Yüzyıla Giderken Türkiye'de Feminist Çalışmalar/Prof. Dr. Nermin Aabadan Unat'a Armağan)* içinde, Derleyen Serpil Sancar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 41-61.
- Kandiyoti, Deniz. 2011a. *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar (Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler)*. Metis Yayınları, İstanbul.

- Karataş, Evren. 2009. Türkiye’de Kadın Hareketleri ve Edebiyatımızda Kadın Sesleri. *Turkish Studies* içinde, Vol. 4, Issue 8, s. 1652-1673.
- Kurnaz, Şefika. 2011. *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*. Ötüken Yayınları, Ankara.
- Libal, Kathryn. 2008. Staging Turkish Women’s Emancipation: Istanbul, 1935. *Journal of Middle East Women’s Studies*, Winter, Vol. 4, Issue 1, s. 32-52.
- Mardin, Şerif. 2009. *Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)*. Derleyen Mümtaz’er Türköne – Tuncay Önder, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mies, Marie. 1996. Feminist Araştırmalar İçin Bir Metodolojiye Doğru. *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem* içinde, Yayına Hazırlayanlar Serpil Çakır – Necla Akgökçe, çev. Ayşe Durakbaşı – Aynur İlyasoğlu. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Pierson, Christopher. 2011. Modern Devlet. Çeviren Neşet Kutluğ – Burcu Erdoğan, İstanbul, Chiviyazıları Yayınevi.
- Sancar, Serpil. 2012. Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti – Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar. İstanbul, İletişim Yayınları.
- Sancar, Serpil. 2011. Erkeklik: İmkansız İktidar (Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler). İstanbul, Metis Yayınları.
- Showalter, Elaine. 1996. Edebiyatta Kadın Geleneği. *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem* içinde, Yayına Hazırlayanlar Serpil Çakır – Necla Akgökçe, çev. A. B. Karadağ-B. Tellioglu-A. F. Ece-S. Darcan-A. Kalem, İstanbul : Sel Yayıncılık.
- Stanley, Liz ve Wise, Sue. 1996. Feminist Araştırma Sürecinde Metot, Metodoloji ve Epistemoloji. *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem* içinde, Yayına Hazırlayanlar Serpil Çakır – Necla Akgökçe, çev. Füsun Şaşmaz, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Terzioğlu, Zübeyde. 2010. *Türk Kadını Siyaset Sahnesinde (1930-1935)*. Giza Yayınları, İstanbul.
- Thébaud, F. 2005. Büyük Savaş ve Cinsel Bölünmenin Zaferi. *Kadınların Tarihi V (Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru)*, Çeviren Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 31-79.
- Tuncer Kızılay, Esra. 2010. *Türk Modernleşmesinde Ataerkil Söylemin Yansımaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Afyonkarahisar.
- Van Os, Nicole A. N. M. 2000. Ottoman Women’s Organizations: Sources of the Past, Sources of the Future. *Islam & Christian – Muslim Relations*, October, Vol. 11, Issue 3, s. 369-383.
- Van Os, Nicole A. N. M. 2001. Osmanlı Müslümanlarında Feminizm. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi (Cilt 1)*, Editörler Murat Gültekinil – Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 335-347.
- Van Os, Nicole A. N. M. 2010. Türkiye’de İsviçre Medeni Kanunu’nun Kabulünden Önce ve Sonra Çoğuşlilik. *Devlet ve Maduniyet (Türkiye’de ve İran’da Modernleşme, Toplum ve Devlet)*, Derleyen Touraj Atabali, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 233-257.
- White, Jenny B. 2003. State Feminism, Modernization and the Turkish Republican Woman. *New World Sciences Academy Journal*, Fall, Vol. 15, Issue 3, s. 145-159.
- Yaraman, Ayşegül. 2001. *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*. Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Zihnioğlu, Yaprak. 2009. Kadın Kurtuluşu Hareketlerinin Siyasal İdeolojiler Boyunca Seyri (1908-2008). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 9 (Dönemler ve Zihniyetler)*, Editör Ömer Laçiner, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 805-817.
- Zürcher, Erik Jan. 2010. Kemalist Cumhuriyette Osmanlı Mirası. *Devlet ve Maduniyet (Türkiye’de ve İran’da Modernleşme, Toplum ve Devlet)*, Derleyen Touraj Atabali, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 119-139.

AB İLERLEME SÜRECİNİN TÜRKİYE’DE KADIN SORUNUNA ETKİSİ: AKP İKTİDARI ÜZERİNE BİR İNCELEME (2002-2011)

Pınar Yıldırım

Giriş

Bu çalışmada AKP iktidarında AB ilerleme Sürecinin Türkiye’de Kadın Sorununa Etkisi (2002-2011) incelenmektedir. Bu kuramsal bir çalışmadır. Konuyla ilgili literatür çalışması yapıldıktan sonra içerik analizi yöntemi izlenmiştir. Kaynaklar çalışılırken “Adalet ve Kalkınma Partisi” ve “Türkiye’de Kadın Hakları” kavramlarına odaklanılmış ve bu kavramlar arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Araştırma yapılırken sorulan temel soru, AKP iktidarında Türkiye’de kadın haklarının nasıl bir seyir izlediğidir. AKP’nin hükümet olduğu dönemde Türkiye kadın hakları alanında ilerleme kaydetmiş midir? Araştırmadan şu sonuca varılmıştır: AB İlerleme Süreci Türkiye’de kadın hakları alanında atılan adımların hızlanmasına neden olmuştur; ancak bu olumlu gelişmeler doğrudan AKP hükümetinin çabalarından veya AB uyum sürecinde ortaya koyduğu reform paketlerinden kaynaklanmamıştır. İlerleme Süreci, kadın kuruluşlarının 1980’lerden beri verdikleri mücadeleyi görünür kılmıştır ve bu yolda baskı mekanizmalarını artırdıkları bir dönem olmuştur. Çalışmadan çıkan başka bir sonuç ise hükümetin kadın hakları alanında gerekli yasal düzenlemeleri gerçekleştirmesine karşın, çabalarının yetersiz kalmasıdır.

Bu çalışma yapılırken sorulan araştırma soruları şunlardır: AKP’nin kadına bakışı nasıldır? Kadın hakları alanında sağlanan ilerlemeler, örneğin Yeni Medeni Kanunun ve Anayasa reform paketlerinin kadınların lehine olan hükümlerinin kabulü sadece AKP hükümetinin mi başarısıdır? Türkiye’nin AB üyeliğinin kadın haklarının gelişimine etkisi hangi yönde olmuştur, bu sürecin hızlandırıcı bir rolü var mıdır? Kadın Kuruluşlarının AB İlerleme Sürecindeki rolü nasıl olmuştur?

Bu araştırmanın ana amacı, iktidarı döneminde kadın hakları alanında atılan olumlu adımlarda AKP’nin rolünü ya da etkisini sorgulamaktır. Dönem olarak 2002-2010 yılları ele alınmıştır. Araştırma yapılırken ağırlıklı olarak AB hukuki metinlerine, Türkiye’nin imzaladığı Uluslararası Antlaşmalara, KA. DER’in Türkiye’de Kadın Hakları ve AB Süreci ile ilgili çalışmalarına, AB Komisyonu’nun Türkiye İlerleme Raporlarına bakılmıştır.

Çalışmada öncelikle Türkiye’de kadın haklarının gelişimi ile kısa bir tarihçe verilmiştir. Sonrasında 1980 ve 1990’larda kadın kuruluşlarının çabalarından söz edilmiştir. Bulgular kısmında ise Kasım 2002 genel seçimlerinde iktidara gelen AKP’nin kadın hakları alanında AB reform paketi adı altında attığı adımlardan söz edilmiş; bu noktada AB üyelik sürecinin rolü incelenecek ve kadın kuruluşlarının tutumu değerlendirilmiştir. Bu reformlar sırasında ve sonrasında hükümetin kadın hakları konusundaki tutumu ortaya konmuştur.

I. Bulgular ve Tartışma

A. Türkiye’de Kadın Haklarının Gelişimi

Varılan yaygın kanın aksine Türk kadınına “hakları” Atatürk tarafından “tepeden inme” (Tekeli, 1982) verilmemiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan öncesinde Osmanlı kadınları, erkeklerle eşit haklara kavuşmak mücadele etmişlerdir. Jön Türklerin vatandaşlık ve ulusçuluk gibi düşüncelerinden etkilenen Osmanlı feministleri öncelikle eğitim, evlilikte eşit haklar, kamusal alanda var olabilmek ve oy hakkı edinimi için mücadele etmeye başlamışlardır. Bu bağlamda ilk önce kız öğretmen ve hemşirelik okulları kurulmuş; ikinci olarak tek eşli evlilik

ve son olarak da siyasete katılma taleplerini dile getirmişlerdir. Yeni kurulan cumhuriyetçi devlet “yeni kadının” rollerini belirlemek için kolları sıvamış ve devlet feminizmi çerçevesinde kadının belirli mesleklere girmesinin ve kamusal alanda görünür olmasının yolunu açmıştır. 1926’da yürürlüğe giren Medeni Kanun’un Türk kadının özgürleşmesinde rolü yadsınamaz; ancak bu ve benzeri düzenlemeler “Osmanlı ataerkilliğini” ortadan kaldırarak yerine “Batı Ataerkilliği”ni koymuştur. 1935 yılında kadınların belediye meclisi seçimlerine girebilmesi hakkına sahip olan kadınlara, feminizm çerçevesinde mecliste temsil edilmelerine izin verilmemiştir. Türk Kadınlar Birliği’nin üyesi olan Nezihe Muhittin’in kurmuş olduğu “Kadınlar Halk Fırkası” kapatılmıştır.

1980 askeri darbesine gelene kadar kadın hakları konusunda önemli bir gelişme sağlanamamış; kadınlar devlet feminizmi çerçevesinde hareket etmek zorunda kalmışlardır. Paradoksal olarak 1980 askeri darbesi-çoğunluğu solcu olan kadınların önünü açacak gelişmeleri doğurmuştur. Bu tarihten önce solcu kesimde kadınlar kendilerini feminist bir platformda temsil edememişlerdir; çünkü solcu erkekler bunun sol harekete zarar vereceğine inanmışlardır. 12 Eylül 1980 darbesi sol hareketi tasfiye etmiş ve tezat arz edecek bir biçimde feminist hareketin önünü açmıştır. Bu siyasal durumdan hareketle 1980’li yıllarda öncelikle solculardan oluşan kadınlar Türk “özerk” feminizmine ivme kazandırmışlar; “cinsel tacize ve dayığa hayır” kampanyalarıyla Türk kamuoyunun dikkatini kadın sorununa çekmişlerdir. Yine bu dönemde Kadın araştırmaları kütüphaneleri kurulmuş ve ilk olarak İstanbul üniversitesinde olmak üzere üniversitelerde kadın araştırmaları merkezleri açılmıştır. Bu feminist hareketin Türk toplumu içerisinde büyük taraftar topladığı söyleyebilmek mümkün değildir; ancak eylemleriyle kamuoyunda kadın sorunları bilincini yarattıkları aşikârdır.

1990 yılına gelindiğinde kadınların çabaları sonuç vermeye başlamış ve Başbakanlık teşkilatı altında Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM) kurulmuştur. 1998’de ise zınayı cezai suç olarak değerlendirilen yasal düzenleme ortadan kaldırılmıştır. Bu yasal düzenlemelerin yanı sıra kadınlar eylemler düzenleyerek ve sivil toplum kuruluşları adı altında örgütlenerek kendilerini sadece kamusal değil; özel alanda da var etmeye başlamışlardır. “Özel olan politiktir” söylemiyle de aile içinde kadına şiddete kamuoyunun dikkatini çekmekte başarılı olmuşlardır.

Kadının siyasal yaşama eşit katılımını destekleyen KA. DER (Kadın Adayları Destekleme Derneği) kuruluşu dönüm noktası olmuştur. 1997 yılında kurulan KA. DER’in amacı:

“* Kadınların politikaya katılımını engelleyen ekonomik, sosyal, kültürel ve yasal engellerin ortadan kaldırılması,

* Kadınların karar mekanizmalarında eşit temsiliyi sağlamak için geçici özel önlem politikalarının yasalarda ve siyasi parti tüzüklerinde yer alması,

* Partili ve partisiz kadınların güçlendirilmesi, aday olmaya teşvik edilmesi ve görünür kınması,

* Siyasi partilerde yer alan kadınlar arasında; onlarla kadın hareketi arasında, kadın sorunları ve politikaları konusunda iş ve güç birliğinin gelişmesi amacıyla, lobi, savunu, kampanya, örgütlenme ve eğitim çalışmaları yapmaktır. ” şeklinde belirtilmiştir. (<http://www.ka-der.org.tr/tr/container.php?act=unlimited00&id00=111>) 12 Haziran 2011 Türkiye Genel Seçimlerinde kadın milletvekili sayısının 50’den 79’a çıkmasında KA. DER’in yürüttüğü kampanyanın etkisinin büyük olduğu düşünülmektedir.

B. AKP İktidarı ve Kadın Hakları

Türkiye’nin AB İlerleme Sürecindeki performansına geçmeden önce Birlik içerisinde kadın hakları ile ilgili reformlara göz atmak gerekmektedir. Bu bağlamda öncelikle birliğin antlaşmalarına ve eylem programlarına göz atılacaktır.

1. AB'nin kadın hakları alanındaki çalışmaları

Roma Antlaşmasında, Avrupa Topluluklarının (AT) kadın hakları alanında attığı ilk adımın sinyalleri görülmektedir. AT ülkelerinde haksız rekabetin önlenmesini ve kişilerin refahını öngören Roma Antlaşmasının 119. maddesi iş yaşamında kadın-erkek eşitliğini sağlamayı hedeflemektedir. Buna göre Roma Antlaşmasında:

“Her üye devlet kadın-erkek arasında eşit işe eşit ücret prensibinin uygulanmasını sağlamak zorundadır

Bu maddenin kapsamında “ücret” işverenden doğrudan ya da dolaylı olarak ve iş karşılığı alınan asgari ücret ya da maaş anlamına gelmektedir.

Cinsiyet temelli ayrımcılığın olamadığı eşit ücret:

(a) aynı parça işin aynı ölçü biriminde hesaplanacağı,

(b) aynı zaman dilimindeki eşit ücret verileceği

anlamına gelmektedir. ” (http://ec.europa.eu/economy_finance/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf) ifadesi yer almaktadır. Buradan da anlaşılabileceği üzere Avrupa Toplulukları kadın-erkek eşitliğini öncelikle çalışma alanında sağlamayı amaçlamıştır. Bundan sonra kadın-erkek eşitliğini sağlama çabaları eylem programları ile gerçekleştirilecektir.

Eylem Programları

1974'te kabul edilen Sosyal Eylem Programı ile çalışan kadın ve erkek arasında eşit muameleyi öngörmüştür. Bu dönemde çıkartılan cinsiyet eşitliği direktifleri üye devletlerde kadın-erkeğin iş yaşamında eşit muamele görmesini sağlamaya çalışmıştır.

Daha sonra kadınlar için eylem programları benimsemiştir. Birinci Eylem Programıyla (1982-1985) kadınlar arasındaki bilinçlendirme, bilgi ve deneyim alışverişinde sağlanması hedeflenmiştir. İkinciyle ise (1986-1990) eğitim öğretim faaliyetlerini, ağların oluşturulması ve desteklenmesini ve ailevi ve mesleki sorumlulukların paylaşılmasını teşvik etmiştir. 1999 Amsterdam Antlaşması Roma Antlaşmasının 119. maddesine getirdiği değişiklik ile kadın-erkek arasında eşitliğin dahi ilkesini belirlemektedir. Üçüncü-Dördüncü eylem programlarında kadınların karar verme mekanizmalarına katılımı hedeflenmiştir (Terzi, 2004: 123).

Eşit Fırsatlar için Beşinci eylem programı (2001-2006) ise;

“Cinsiyet eşitliğini hedefleyen değer ve pratiklerin geliştirmek ve yaygınlaştırmak etmek,

Doğrudan, dolaylı ve çok yönlü cinsiyet ayrımcılığını da içeren cinsiyet eşitliği ile ilgili konularda anlayışı geliştirmek,

Özellikle bilgi alışverişi, topluluk düzeyindeki iyi uygulamalar ve ağlarla cinsiyet eşitliğini geliştirmeyi hedefleyen eylemcilerin kapasitelerini artırmak” amaçlarını gütmüştür. Bu amaçlar çerçevesinde aşağıdaki eylemleri gerçekleştirmeyi planlanmıştır;

“ Öncelikle etkinlikler, kampanyalar ve yayınlar yoluyla programın sonuçlarını ilan ederek eşit fırsatlar konusundaki farkındalığı artırmak,

İstatistik, çalışmalar, cinsiyet etkili değerlendirmeler, araç ve mekanizmaların toplanması; göstergelerin ve sonuçların etkili yayınlarla geliştirilmesi yoluyla cinsiyet eşitliği ile ilgili etkenlerin ve politikaların analizi. Bu çalışmalar cinsiyet eşitliği ile ilgili topluluk hukukunun etkisini ve etkinliğini değerlendirmek için bu alandaki uygulanmasının izlenmesini de içermektedir.

“Topluluk düzeyindeki ağın geliştirilmesi ve deneyimlerin paylaşılması yoluyla taraflar arasında uluslar ötesi işbirliği” (http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/equality_between_men_and_women/c10904_en.htm). Burada da kadının ekonomik, sosyal ve kültürel ve medeni yaşama eşit katılımı ve temsili hedeflenmiştir.

AB Komisyonu tarafından yürürlüğe konmuş olana Kadın Erkek Eşitliği için Yol haritası 2006-2010 dönemi için kadın ve erkek eşitliği ile ilgili olarak altı çalışma alanı belirlemiştir. Bunlar;

“Kadın ve erkekler eşit ekonomik özgürlük,

Özel ve iş yaşamının uyumlaştırılması,

Karar alma süreçlerinde eşit temsil,

Cinsiyet temelli şiddetin önlenmesi,

Cinsiyete ilişkin önyargıların ortadan kaldırılması,

Dış ilişkilerde cinsiyet eşitliğinin artırılması” olarak sayılmaktadır.

Kadın ve erkekler eşit ekonomik özgürlükle ilgili olarak, kadınların kariyerlerinin kesintiye uğraması ve dolayısıyla daha düşük emeklilik hakları nedeniyle erkekler göre daha yüksek bir oranda fakirlikle karşı karşıya kaldıkları belirtilmiştir. Bunun için sosyal koruma sistemlerinin yeterli yardımları yapması gerekmektedir. Kadın ve erkeklerin farklı sağlık riskleriyle karşı karşıya oldukları ifade edilmelidir. Tıpla ilgili çalışmalar, istatistik, güvenlik ve sağlık göstergelerinin genellikle erkek odaklı ve erkeklerin ağırlıklı olarak çalıştıkları alanlara yönlendirildiği görülmektedir. Göçmen kadınlara ve etnik azınlıktan olan kadınlar ikili (hem kadın hem de beyaz olmadıkları için) ayrımcılığa uğramaktadırlar ve AB'nin bunu ortadan kaldırmaya kararlı olduğu vurgulanmaktadır.

Özel ve iş yaşamının uyumlaştırılmasında, kadınların ailevi sorumluluklarının erkekler göre daha fazla olmasının kadının iş ve özel hayatını uyumlaştırmasında güçlük sağladığı ve bu durumun kadınları yarı zamanlı işlere yönlendirdiği ortaya konulmaktadır. Bu nedenle kreş hizmetlerinin sağlanması ve kadınların ilgilendiği yaşlılara bakım hizmetinin verilmesi son derece önemlidir.

Karar alma süreçlerinde eşit temsil konusunda, kadınlar toplumsal yaşamda, siyasette ve kamu yönetiminin üst düzeyinde yeterli düzeyde temsil edilmedikleri belirtilmekte ve bunun demokratik bir zaaf olduğu vurgulanmaktadır. Karar alma sürecinde kadın ve erkeklerin eşit düzeyde temsilini sağlamak üzere Komisyon, araştırma sektöründe üst düzey pozisyonların % 25'ini kadınlara ayrılması hedefini koymaktadır.

Cinsiyet temelli şiddetin önlenmesi ile ilgili olarak, kadınların maruz kaldıkları temel hak ve özgürlüklerin korunması, psikolojik ve ekonomik şiddetin önlenmesi ve kadın ticaretinin ve kadınların cinsel açıdan istismar edilmelerinin önüne geçilmesi hedeflenmektedir.

Cinsiyete ilişkin önyargıların ortadan kaldırılması konusunda şöyle denmektedir: Kadınların el emeği gerektiren ve daha az önemli görülen alanlarda istihdam edildikleri gözlenmektedir. Medyanın cinsiyetle ilgili önyargıları pekiştirmeye devam ettiği görülmektedir. Bu durumun ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Son olarak, dış ilişkilerde cinsiyet eşitliğinin artırılması konusunda genişleme süreçlerinde, üyelik müzakerelerinde ve aday veya potansiyel aday ülkelerle ilişkilerde topluluğun kadın-erkek eşitliği ile ilgili mevzuatın benimsenmesi gerekmektedir. Kadın-erkek eşitliği üçüncü ülkelerle olan ilişkilerde Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde teşvik edilmeye devam edilecektir (http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/equality_between_men_and_women/c10404_en.htm).

2010 yılına gelindiğinde, Avrupa Komisyonu, ekonomik bağımsızlık, eşit işe eşit ücret, karar alma süreçlerinde eşit temsil, cinsiyet temelli şiddetin sona erdirilmesi, dış ilişkilerde toplumsal cinsiyet eşitliği olmak üzere 5 öncelik alanı belirleyen Kadın Şartını (Women's Charter) kabul etmiştir (http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/equality_between_men_and_women/em0033_en.htm). Bu şartta belirtilen öncelik alanlarını için ortaya konan eylem programı da 2010-2015 dönemini kapsayan “Kadın-Erkek Eşitliği İçin Strateji” belgesidir. Bu strateji belgesi 2006-2010 Kadın Erkek Eşitliği için Yol Haritasından yola çıkmakta ve Kadın Şartı'nda sözü edilen öncelik alanlarını gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Kadınların ekonomik

özgürlüğü ile ilgili olarak üye devletlerde kadın istihdamının son on yılda önemli oranda arttığını; ancak Avrupa 2020 stratejisinde belirlenen % 75 istihdam oranına ulaşabilmek için bu çabaların sürdürülmesi gerektiğini belirtmektedir. Eşit ücret konusunda da kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin devam ettiğini ifade etmekte ve bunun sebeplerini eğitim alanında ve iş yaşamında ayrımcılık olarak açıklamaktadır. Ücrette eşitsizliği ortadan kaldırmak için Komisyon;

“Sosyal ortakları ile birlikte ücrette şeffaflığı sağlayacak yöntemleri araştırarak,

İş yerinde eşit ücret inisiyatiflerini destekleyecek,

Avrupa Eşit Ücret Günü ilan edecek,

Kadınları geleneksel olmayan eşit ya da yenilikçi sektörler gibi işlere girmeye teşvik edecektir”.

Karar alma süreçlerinde eşitliği sağlayabilmek için Komisyon;

“ Bilimsel araştırmalarda karar verme pozisyonlarında % 25 kadın istihdamını,

Komisyonun alt çalışma ve uzmanlık gruplarında % 40 kadın istihdamını,

Avrupa Parlamentosu seçimine kadının daha fazla katılımını hedefleyecektir”

Cinsiyet temelli şiddeti ortadan kaldırmak için de Komisyon;

“AB çapında bir strateji ortaya koyacaktır,

AB Sığınma Hukukunu cinsiyet eşitliğini dikkate alacak şekillendirecektir,

Sağlık alanında cinsiyetle ilgili konuları gözleyecektir”

Dış ilişkiler alanında ise Komisyon;

“Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlendirilmesi için AB Eylem Planının uygulamaya koyacaktır,

Avrupa Komşuluk politikası çerçevesinde ülkelerle düzenli diyalogu ve deneyim paylaşımını yürütecektir,

İnsani yardım operasyonlarında eşit davranmayı ilkesini dikkate alacaktır”(http://europa. eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/equality_between_men_and_women/em0037_en. html)

Görüldüğü üzere Avrupa Birliği eylem programlarını uygulamaya koyarak kadın-erkek eşitliğini sadece üye ülkelerde; aday ülkeler ve ilişki kurduğu üçüncü ülkelerde de yerleştirmeye çalışmaktadır. Öncelikle iş yaşamında eşitliği sağlamayı hedefleyen AB, cinsiyet temelli şiddetin önlenmesini ve karar alma sürecine eşit katılımı da gerçekleştirmeyi istemektedir.

Topluluk Antlaşmaları

Maastricht Antlaşması:

Roma Antlaşmasının 119. maddesinin iş yaşamında eşitliği hedeflediği, eşit işe eşit ücret ilkesinden yola çıktığı yukarıda anlatılmıştı. 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması da sosyal politika alanında önemli katkılarda bulunmuştur. Antlaşmanın ek sosyal şartını oluşturan 2. ve 6. maddeleri eşitlikle ilgili şu şekilde düzenleme yapmıştır. Madde 2/1, kadın ve erkekler arasında çalışma alanında fırsat eşitliğinin sağlanmasını ve iş yerinde eşit davranma ilkesinin uygulamaya geçirilmesini öngörmüştür. Madde 6/3 ise üye devletlerin kadın erkek arasındaki eşitliği sağlayacak önlemleri desteklemeleri gerektiğini belirtmiş ve eşitlik sağlanana kadar kadınlar lehine imtiyazlı düzenlemelere girmelerini desteklemiştir (Göçmener: 2008, 66-67).

Amsterdam Antlaşması:

Bu antlaşma kadın erkek eşitliğini topluluğun temel görevlerinden biri olarak görmüştür. Sözü edilen antlaşma toplumsal cinsiyetin ana plan ve politikalara yerleştirilmesini (gendermainstreaming) hedeflemiştir. Antlaşmanın 2, 3/2, 118 ve 119/3 maddeleri eşitlik politikalarıyla ilgilidir.

Madde 2: Topluluk uyumlu, dengeli ve sürdürülebilir bir ekonomik gelişme hedefi çerçevesinde güçlü bir sosyal güvenliğin sağlanması ve kadın erkek için eşitliğinin gerçekleştirilmesiyle kendisini yükümlü kılmaktadır.

Madde 3/2: Bu maddede sözü edilen tüm alanlarda, ticaret, rekabet, sosyal politika ve çevre gibi, Topluluk tüm eşitsizlikleri ortadan kaldıracak ve kadın erkek arasındaki eşitliği sağlayacaktır.

Madde 118: Topluluk işgücü piyasasında kadın ve erkek arasındaki fırsat eşitliğini ve eşit muameleyi sağlayacaktır.

Madde 119/3: AB Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Komiteye danıştıktan sonra eşit işe eşit ücret ilkesini de göz önünde bulundurarak, kadın erkek arasında fırsat eşitliğinin ve iş yerinde eşit muamelelerin sağlanması ile ilgili önlemleri almakla yükümlüdür. (<http://www.eurotreaties.com/amsterdamtreaty.pdf>)

AB İnsan Hakları Şartı

AB İnsan Hakları Şartı ile de kadın-erkek eşitliği AB resmi belgelerinde bir kez daha vurgulanmıştır. Şartın “Kadın-Erkek Eşitliği” başlıklı 23. maddesine uyarınca:

“Kadın-erkek eşitliği istihdam edilme, iş ve ücret alanlarda dahil olmak üzere sağlanacaktır. Eşitlik ilkesi temsil edilemeyen cinsiyetin sahip olduğu özel hakların uygulanması ve korunması ile ilgili önlemlere halel getirmeyecektir.” (http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf)

Yukarıda sözü edilen antlaşmalar incelendiğinde AB’nin kadın erkek eşitliğini taviz verilemez bir ilke olarak kabul ettiği görülecektir. Öncelikle iş yaşamında eşit fırsatları ve eşit muameleyi öngören çabalar, sonrasında kadının karar verme süreçlerine katılması, cinsiyet temelli şiddetin önlenmesi ve Topluluk üyesi olmayan ülkelerle olan ilişkiler alanında da kendini göstermiştir. Üçüncü ülkelerle olan ilişkilerinde bile kadın erkek eşitliğini önceleyen AB’nin, aday ve üye ülkelere bu konudaki yaklaşımında taviz vermez olduğunu anlamak pek de zor olmayacaktır.

Çalışmada bu safhada üyelik müzakerelerini yürüten Türkiye’nin bu alandaki performansı incelenecektir. AB İlerleme Raporlarına, Türkiye’nin bunlara uyum çerçevesinde ortaya koyduğu reform paketlerine ve iktidar partisi olan AB’nin kadın hakları ile ilgili söylemlerine ve politikalarına bakılacaktır.

Türkiye’nin AB Süreci ve Kadının Durumu:

Türkiye’nin AB adaylığı kadın hakları konusunda hükümetlerin daha etkin bir şekilde çalışmasını sağlamıştır. 1999 Helsinki Zirvesi ile AB’ye aday ülke olarak telaffuz edilen Türkiye’nin insan hakları alanında ilerleme kaydetmesinde özel bir önem atfedilmektedir: Türkiye, diğer adaylar gibi, reformlarını gerçekleştirmek ve destek almak için katılım öncesi stratejiden yararlanma hakkına sahip olacaktır. Katılım Öncesi Strateji, . . . insan hakları konusuna öncelikli olmak kaydıyla kapsamlı siyasi diyalogu içermektedir. ” (http://www.europarl.europa.eu/summits/hel1_en.htm#a). Türkiye’nin insan hakları alanında ilerleme kaydetmesi gerekliliği ve bu yolda göstermesi gereken kararlılık ilk kez Helsinki Zirvesi Sonuç Bildirgesiyle resmi olarak AB metinlerine girmiştir. Kasım 2002 Genel Seçimlerinden iktidar partisi olarak çıkan AKP, AB üyelik sürecinden taviz vermeyeceğini parti programında da beyan etmiş (<http://www.akparti.org.tr/gnsayfa/program.asp?dizin=1&hangisi=1>) ve Türkiye’de insan haklarının geliştirilmesini yükümlenmeyi kabul etmiştir. 2001 ve 2004 yıllarında yapılan anayasa değişiklikleriyle kadın ve erkeğin eşit olduğu hükme bağlanmıştır (<http://www.abgs.gov.tr/files/pub/tsr.pdf>). Böylelikle, 1980’li yıllardan beri ağırlığını Türk kamuoyu ve siyasi mekanizmalar üzerinde artırmaya başlayan kadın hareketi/hareketleri, Türkiye’nin AB müktesebatına uyum çerçevesinde kadınlar lehine olan hukuki reformların süjesi haline gelmeye başlamıştır. AB adaylık sürecinden önce de münferit de olsa kadının lehine hukuki düzenlemeler yapılmıştır; ancak AB sürecinin bunu hızlandırdığını söylemek mümkündür.

AB Uyum Paketi çerçevesinde 1 Ocak 2002’de yürürlüğe giren Yeni Medeni Kanun ile, kadının evlenmeden önceki soyadını kullanabilmesi, kadın ve erkeğin konutlarını ortak seçebilmesi, kadınının çalışmak için eşinden izin alma zorunluluğunun ortadan kalması gibi kadının lehine düzenlemeler yapılmıştır:

“II. Konutun seçimi, birliğin yönetimi ve giderlere katılma

MADDE 186. - Eşler oturacakları konutu birlikte seçerler.

Birliği eşler beraberce yönetirler.

Eşler birliğin giderlerine güçleri oranında emek ve malvarlıkları ile katılırlar.

III. Kadının soyadı

MADDE 187. - Kadın, evlenmekle kocasının soyadını alır; ancak evlendirme memuruna veya daha sonra nüfus idaresine yapacağı yazılı başvuruya kocasının soyadı önünde önceki soyadını da kullanabilir. Daha önce iki soyadı kullanan kadın, bu haktan sadece bir soyadı için yararlanabilir.

C. Eşlerin Meslek ve İşi

MADDE 192. - Eşlerden her biri, meslek veya iş seçiminde diğerinin iznini almak zorunda değildir. Ancak, meslek ve iş seçiminde ve bunların yürütülmesinde evlilik birliğinin huzur ve yararı göz önünde tutulur” (<http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4721.html>).

Bu hükümlerle 1926 tarihinde kabul edilen Türk Medeni Kanunun kadına yönelik bazı ayrımcı hükümleri ortadan kaldırılmıştır. Ancak Mayıs 2004 Anayasa değişikliği döneminde gündeme gelen kadınlar için pozitif ayrımcılık konusu kamuoyunda önemli yankılar yapmıştır. 2004 Anayasa değişikliğinde gündeme gelen kadınlar için “pozitif ayrımcılık” ile ilgili bölümün son anda çıkarılması kadın örgütlerinin tepkisine neden olmuştur. Bunun yerine kadın-erkek eşitliğinin uygulanması için devlet olumlu önlem alacaktır; kavramlarına yer verilmiştir. Bu kadın örgütlerinin siyasal partiler ve seçim yasalarındaki değişikliklere anayasal bir zemin oluştursa da; bağlayıcı bir hüküm olarak görülmemektedir (Kerestecioğlu: 2004, 90). 2004 Anayasa reformunun kadınların statüsü için olumlu bir gelişme olabilecek olan “pozitif ayrımcılık” ilkesinin son anda taslaktan çıkarılması, hükümetin kadın hakları konusundaki tutumunu ortaya koyması bakımından dikkate alınması gereken bir hususu oluşturmaktadır.

İlerleme Raporlarında Türkiye’ye Kadın Hakları Konusunda Getirilen Eleştiriler:

Avrupa Komisyonu Türkiye hakkındaki ilerleme raporlarını 1998 yılından beri yayınlamaktadır. Bu raporda Komisyon kadınlarda okuma yazma oranının erkeklere oranla daha düşük olduğu eleştirisini yaptıktan sonra kadınların aktif çalışma yaşamına katılma oranının az olduğunun altını çizmiştir. O dönemde kadın erkek arasındaki eşitsizliğin ortadan kaldırılmasına yönelik medeni kanun tasarısını memnuniyetle karşılamış olan Komisyon, söz konusu tasarıda evlilik içinde kadına yönelik şiddetle ilgili özel hükümler bulunmadığını ortaya koymuş ve eleştirmiştir. (http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1998.pdf)

Komisyon’un 1999’da yayınladığı İlerleme Raporunda da Türkiye’nin Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması BM Sözleşmesindeki (CEDAW) Türk Medeni Kanunun evlilik ve aile ilişkilerine ilişkin hükümlerine aykırılık gösterdiği gerekçeleriyle koymuş olduğu çekincelerin kaldırılmasını memnuniyetle karşılamış; ancak kadına yönelik şiddetin (kadın kaçırma konusunda) devam ettiğini vurgulamıştır. (http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1999.pdf)

2000 yılında yayınladığı raporda Komisyon, Maastricht ve Amsterdam Antlaşmalarında pekiştirilen kadın ve erkek arasındaki fırsat eşitliği konusunda Türkiye’de önemli sıkıntılar olduğunun altını çizmektedir. Muamele

açısından AB Müktesebatı ile uyum sağlanamadığı uyarısını yapan Komisyon, medeni hukuk alanında kadına yönelik ayrımcılığın (Kocanın evlilik birliğini tek başına temsil etmesi ve çocukların velayetine sahip olması) devam ettiğini ifade etmekte ve töre cinayetleri de dahil olmak üzere kadına yönelik şiddetin ciddi endişe yarattığını dile getirmektedir. (http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2000.pdf)

2001 yılındaki dördüncü ilerleme raporunda Komisyon, Anayasa reform paketindeki güçlendirilmiş kadın erkek eşitliği ibaresine yer vermiştir. Yeni medeni kanun tasarısında kadına yönelik ayrımcılığın kaldırılmasına yönelik çabalar takdir edilmiş; ancak namus cinayetlerinin endişe yaratmaya devam ettiği vurgulanmıştır. Töre cinayetlerini işleyenlerin cezalarını indiren hükümlerin halen uygulandığının altı çizilmiştir (http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf).

2002 yılında yayınlanan ilerleme raporunda Komisyon, Yeni Medeni Kanun ile birlikte kadınlara ailede fırsat eşitliği imkanının sağlandığını belirtmiştir. Ancak namus cinayetlerini işleyen özellikle reşit olmayanlara ceza indirimlerinin sürdüğünü vurgulamış ve TBMM’de kadın milletvekili sayısının düşük olması eleştirilmiştir. (http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf)

2003’deki ilerleme raporunda Komisyon, Türkiye’de cinsiyet temelli şiddetin devam ettiği ve namus cinayetlerinde ceza indirimi uygulamasının sürdüğünü belirtmiştir. Komisyon, kadına yönelik şiddetin yaygın olduğu ibaresini kullanmıştır. Yeni İş Kanunu tasarısında ırk, etnik köken ve cinsiyete dayalı ayrımcılık yasaklanmıştır. Bu gelişme olumlu karşılanmıştır. Kadınların hükümette ve diğer siyasi organlara katılımının düşük olduğu eleştirilmeye devam edilmektedir. Cinsiyete dayalı şiddetin hala önlenemediği vurgusu yapılmıştır. Kadın sorunları ile ilgili bir bakanlığın kurulmasının planlandığı belirtilmektedir. (http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf)

2004 İlerleme Raporunda Komisyon, Yeni Türk Ceza Kanunun kabul edilmesinin önemli bir gelişme olduğunu belirtmiş ve kanunun birçok alanda, örneğin namus cinayetlerini işleyenlerin müebbet hapse çarptırılması ve evlilik içi cinsel saldırının suç olarak kabul edilmesi gibi, reform yaptığını vurgulamıştır. Buna rağmen, kadına karşı şiddetin ciddi bir sorun oluşturmaya devam ettiğinin altını çizmiştir. Kadınların aile içi şiddetle ilgili olarak güvenlik görevlilerine yaptıkları şikâyetlerin araştırılmadığını ortaya koymuştur. Kadın Sivil toplum kuruluşlarının hükümete sığınma evlerinin sayısının ve kalitesinin artırılması ile ilgili çağrı yapmaktadır. Kız çocuklarının okula gönderilmemesine ilişkin ayrımcı durum devam etmektedir. (http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf)

2005 İlerleme Raporunda kadına karşı şiddetin sorun olmaya devam ettiği ve kadınların kadınlar gününde bile şiddet gördüğü anlatılmıştır. Avrupa Parlamentosunun Kadın Hakları ve Cinsiyet Eşitliği ile ilgili raporuna değinilmiş ve Türkiye’de kadınlarda okuma yazma oranının düşüklüğü, parlamentoya ve yerel siyasi organlara yetersiz katılım ve işgücü piyasasına yetersiz katılımı konu edilmiştir. Meclis’te Kadın Hakları ve Cinsiyet Eşitliği Komisyonu ile Kadın ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Araştırılması Komisyonu kurulduğundan söz edilmiş ve bu komisyonun namus cinayetleri ve bunların önlenmesine yönelik çözüm arayışları üzerinde duracağı belirtilmiştir. Güvenlik görevlilerin kadınların şikâyetlerini araştırmayı ihmal ettikleri ifade edilmiş ve sığınma evlerinin yetersizliği yeniden konu edilmiştir. (http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf)

2006 İlerleme Raporunda Komisyon namus cinayetleri ile ilgili olarak şu ifadelere yer vermiştir:

“Kadın haklarına ilişkin olarak, “namus cinayetleri, kadın ve çocuklara yönelik şiddet” ile ilgili olarak kurulan Parlamento Komisyonu raporunu tamamlanmıştır. Basında geniş yankı bulan rapor, uygulamaya yönelik bazı tavsiyeler içermektedir. Raporda yer alan tavsiyeler konusunda Temmuz ayında yayımlanan Başbakanlık

Genelgesiyle, şiddetin önlenmesine öncelik verilmek suretiyle atılacak adımlar sıralanmış ve bunlardan sorumlu olacak devlet kurumları belirlenmiştir. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, bu faaliyetlerin eşgüdümünü sağlamakla görevlendirilmiştir...

Töre cinayetleri ve aile baskısı sonucunda meydana gelen kadın intiharları özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde devam etmektedir. Bununla beraber, bu tür olaylar ve genel olarak aile içi şiddet konularında güvenilir veri mevcut değildir. Birleşmiş Milletler Kadına Karşı Şiddet Özel Raportörünün ilk bulgularına göre, intiharların sebepleri zorla evlilik, aile içi şiddet ve üreme hakkından mahrum bırakılmaktır. Yoksulluk, kentleşme, yerinden edilme ile iç göç ve böylelikle kadının değişen sosyoekonomik konumu intihar vakalarının gerçekleştiği çerçeveyi ortaya koymaktadır. Kadın intiharları, özellikle Güneydoğu'da yeterince soruşturulmamaktadır.

Güneydoğu'nun bazı bölgelerinde kız çocukları hala doğumla birlikte nüfusa kaydettirilmemektedir. Bu durum, bu kızlar ve kadınlar uygun şekilde izlenmediği için zorla evlilik ve töre cinayetleriyle mücadeleyi güçleştirmektedir."

Ayrıca kadın istihdamının düşük olduğu ve kadının siyasette yeterli düzeyde temsil edilmediği vurgusunu yapmıştır. (http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2006.pdf)

2007 İlerleme Raporunda ise Ailenin Korunması Kanunun kapsamının ayrı yaşayan aile üyelerini dahil ederek genişletildiği belirtilmiştir. Şiddet söz konusu olduğunda mahkemeye ödenen harçların kaldırılması kabul edilmiştir. Kadına yönelik şiddetin önlenmesi için yapılan kampanyada hükümet, medya, özel sektör ve BM nüfus fonu işbirliği yapmaktadırlar. KA. DER'in kadınların siyasete aktif katılımını sağlamaya yönelik çabalarına yer verilmektedir ve 2007 Temmuz ayında yapılan seçimlere aday olma konusunda teşvik ettiğini ve bunun kamuoyunda yankı bulduğu belirtilmektedir (http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf).

2008 İlerleme Raporunda da Komisyon;

"Kadın hakları konusunda, Başbakanlığın töre cinayetleri ve kadınlara yönelik aile içi şiddet ile mücadele konusundaki genelgesi, kamu kurumları arasında işbirliğinin geliştirilmesine yardımcı olmuştur. Adli kurumlar ve kolluk kuvvetleri için bilgilendirici faaliyetler düzenlenmiştir. Bugüne kadar, 30. 000 kolluk kuvveti görevlisinin bu eğitimlere katıldığı ve 2008 sonuna kadar 10. 000'inin daha katılacağı bildirilmiştir. Sağlık sektörü çalışanları için cinsiyet hassasiyeti eğitim programı uygulanmıştır. Aile içi şiddete maruz kalan kadınlar için açılan sığınma evlerinin sayısı çok az artmıştır. Mahkemeler, Ailenin korunması hakkındaki kanunu uygulamaktadırlar. Türk toplumunda kadının, iş, akademi, kamu sektörü ve siyaset dünyasında yüksek düzeyde varlığını gösteren kayda değer örnekler bulunmaktadır. Parlamento, kadın istihdamını teşvik etmek için İş Kanunu ve diğer bazı kanunlarda değişiklik yapan "İstihdam Paketini" kabul etmiştir".

Bununla birlikte, cinsiyet eşitliği Türkiye'de önemli bir sorun olmayı sürdürmektedir. Resmi istatistiklere göre, kadınların işgücüne katılımı düşüktür (2007'de 24. 8%) ve azalan bir eğilim göstermektedir. "Kadınların istihdam oranı AB ile OECD üyesi ülkeler arasında en düşük seviyede bulunmaktadır." İfadelerini kullanmıştır. Komisyon, kadın hakları konusunda Türkiye'nin mesafe kat etmesine rağmen bunun yetersiz olduğunu vurgulamıştır. (http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf)

2009 İlerleme Raporunda Komisyon, kadın haklarının korunması ile ilgili yasal bir çerçevenin genel olarak mevcut olduğunu belirtmiştir. TBMM'de Toplumsal cinsiyet alanındaki gelişmeleri izleyecek, kadın tasarılarında görüş belirtecek ve kadın erkek eşitliği yönündeki ihlalleri değerlendirecek olan bir Kadın Erkek Eşitliği Komisyonunun kurulacağından söz etmiştir. Komisyon bu durumu kadın erkek eşitliği alanında bir gelişme

olarak değerlendirmiştir. Ancak işgücü piyasasında, aile yaşamında ve eğitim alanında ayrımcılıkların devam ettiğini de Komisyon belirtmiştir. (http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf)

2010 İlerleme Raporuna bakıldığında, kadın hakları ve cinsiyet eşitliği konusunda bazı ilerlemeler kaydedildiği belirtilmiş ve kadının istihdamını artırmak ve fırsat eşitliğini teşvik etmek için bir Başbakanlık genelgesinin yayınlanması olumlu karşılanmıştır. TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonunun kadına karşı şiddet, okulda cinsel taciz ve erken evlilikler konusundaki çalışmalarından söz edilmiştir. Buna karşın işgücü piyasasına kadının düşük katılımı, kreş hizmetlerinin azlığı ve kadına karşı şiddetin devam ettiği eleştirilerinde ısrarcı olunmuştur (http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf).

2011 İlerleme Raporunda, 12 Haziran 2011 seçimlerinde TBMM'deki kadın milletvekili sayısının artmasına değinilmiştir. Kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda sınırlı ilerleme kaydedildiği belirtilmiştir. İşyerinde taciz ve psikolojik tacizin önlenmesi konusunda düzenlemeden bahsedilmiştir. İlköğretimde cinsiyetler arası eşitsizlik dengesizliğin azaldığı ifade edilmiştir. Ancak kadına karşı şiddet ile ilgili yapılan düzenlemelerin uygulamada yetersiz kaldığının altı çizilmiş; kolluk kuvvetlerinin bu konuda bilinçlendirilmesinin gerekliliği ortaya konmuştur. Aile mahkemelerinin de şiddet mağdurlarına yardımcı olamadıkları belirtilmiştir. Türkiye'de kadının siyasete katılımının AB standartlarına yaklaşmadığı vurgulanmıştır. (http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf)

Son olarak 2012 İlerleme Raporunda Komisyon, kadınların iş yaşamı, siyaset ve eğitim alanlarında yetersiz temsili eleştiri konusu olmaya devam etmiştir. Kadına karşı şiddetle mücadelede ilerleme kaydedildiği belirtilmekle birlikte; eksik kaldığı ifade edilmektedir. Kolluk kuvvetlerinin bilinçlenmesinde sıkıntılar yaşandığını ve polisin şiddet mağdurlarının şikayetlerinin dikkate almayıp eve dönmeye teşvik ettiği ortaya konmuştur. (http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2012_ilerleme_raporu_tr.pdf)

AKP'nin iktidarını kapsayan 2003-2012 İlerleme Raporlarına bakıldığında kadına karşı şiddetle ilgili yasal düzenlemenin oluşturulmasına rağmen uygulamada yetersiz kaldığı ortaya çıkmaktadır. Namus cinayetlerinin önlenmediği, erken yaşta evliliklerin devam ettiği ve aile ve iş yaşamında ayrımcı politikaların sürdüğü belirtilmektedir. Hükümetin kurduğu komisyonlar, çıkardığı yasalar ve şiddete karşı bilinçlendirme kampanyaları şiddetin önlenmesinde önemli bir yer teşkil etse de toplumun bireylerinde ve devlet kurumlarında görev yapanlarda bu konuda henüz köklü bir zihniyet değişimine yol açmamıştır.

Hükümetin Kadın Hakları Konusundaki Tutumu

Kadın erkek eşitliği ve toplumsal cinsiyet alanında yapılan reformlar, ilk etapta hükümetin önemli bir başarısı olarak değerlendirilebilir. Ancak parti programlarına bakıldığında ve AKP nin bu alandaki söylemlerine bakıldığında farklı bir manzaranın ortaya çıktığı görülecektir. AKP hükümeti ve tabanı kadını, geleneksel toplumsal cinsiyet kalıpları içerisinde değerlendirmektedir. Kadını sadece eş ve anne kimliği ile dikkate almakta ve bağımsız bir birey olarak görememektedir. Bu sebeplerden dolayı da toplumsal, siyasal ve iş yaşamına katılmaya teşvik etmemektedir.

Hükümetin bu yaklaşımı "zina" konusunda da göze çarpmaktadır. 1998 yılında medeni kanunda yapılan bir değişiklikle zinanın cezalandırmayı gerektireceği ile ilgili hüküm; son bir hamle ile 2004 yılında tekrar 1998 yılı öncesindeki haline dönüştürülmeye çalışılmıştır. Dönemin Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Nimet Çubukçu kadınların en büyük sorununu sadakatsiz eş olduğunu savunmuş ve bu hükmün geri getirilmesini Anadolu kadınının istediğini beyan etmişlerdir (Tür ve Çıtak, 2009: 263). Kadın kuruluşlarının yoğun tepkisi neticesinde zinanın cezalandırılacak bir suç kapsamına tekrar alınmaması sağlanmıştır. Bu noktada gözden

kaçırılmaması gereken noktanın sadakatsiz erkekten çok kadınının cezalandırılmasına yönelik bir hamle olmasıdır. Dönemin Genişlemeden Sorumlu Komisyon üyesi Verheugen de “Bu zamanda toplumsal yaşamla ilgili bu tür önlemler alındığına inanamıyorum. Bu bir şaka olmalı. ” sözleriyle şaşkınlığını dile getirmiştir (Müftüler-Baç ve Fisher-Onar, 2010: 7)

AK Partinin Aylık Dergisi Türkiye Bülteni’nde “Kadın Siyasetçiler ve Kadın Politikaları” başlıklı yazısında Şermin Cansun hükümetin ve öncelikle başbakanın kadın hakları konusunda duyarlılığını dile getirmiş ve kadın kollarının Türk kadının durumunun iyileştirilmesi için büyük gayret sarf ettiğini savunmuştur. 2003 yılındaki bültenden yola çıkmış ve kadın kollarının kadını siyasete çekme amacında olduğunu (Cansun, 2008:2) belirtmiştir. Kadını, birey olmak yerine ailenin bir parçası ya da anne olarak gören dönemin MYK üyesi ve Sosyal İşler başkanı Nilüfer Hotar Göksel’in Kadınların titizliği ve annelikten gelen sabırlı ve vakur tavırlarının siyaseti güzelleştireceği söylemiyle “diğer” kadınları (bekâr olan ya da anne olmayan) dışlamaktadır. (Cansun, 7) 2005 yılında çıkan bültenlerde başbakanın “Kadına yönelik şiddet ırkçılıktan da beterdır” beyanatıyla kadına özel önem attığı sonucuna varılmıştır (Cansun, 12). Ancak kadın hakları ihlallerinin süregeldiği ve her iki seçim döneminde kadının mecliste temsil edilmediği gerçekleri bu düşünceleri doğrulamamaktadır.

Sonuç

Bu çalışmadan çıkan en önemli sonucun, AB İlerleme Sürecinin Türkiye’de Kadın Haklarının gelişimini hızlandırması ve kadın kuruluşlarının çabalarının bu süreçte görünür kılınması olduğu düşünülmektedir. AB’nin Türkiye İlerleme Raporlarına bakıldığında Türkiye’ye yöneltilen en büyük eleştirilerden birinin insan hakları bağlamında kadın hakları ihlalleri ve hükümetin bu noktada yetersiz kalmasıdır. Bu bağlamda kadına yönelik şiddet, taciz, erken yaşta evliliklerin önünün alınmaması, namus adına işlenen cinayetler ve cinsel tercih nedeniyle kamu kurumları nezdinde ayrımcılığa uğramak süregelen ihlalleri oluşturmaktadır ve AKP hükümeti bu konuda eleştirilmektedir.

AKP iktidarı döneminde kadın hakları konusunda ilerleme kaydedilmiş gibi olsa da çalışmalar yeterli olmamıştır. Özellikle 2002 Yeni Medeni Kanunun kabulü, 2001 ve 2004 Anayasa Reformlarında kadın-erkek eşitliğine yönelik önemli adımlar atıldıysa bile; kadının siyasette etkin olarak katılımı sağlanamamıştır. 12 Haziran 2011 seçimlerinden yeniden iktidar partisi olarak çıkan AKP, Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığını kaldırarak kadının durumunun iyileştirilmesine engel olmuştur. Türkiye Bülteninde Başbakan Erdoğan’ın kadına özel değer attığı ve” kadına yönelik şiddetin ırkçılıktan da beter olduğu” söyleminin şiddete karşı alınan önlemler göz önüne alındığında etkin olmadığı görülmüştür.

AKP döneminde kadın hakları döneminde olumlu adımlar atılmış; özellikle medeni kanunda kadınların aleyhine olan maddeler değiştirilmiştir; örneğin Türkiye birkaç ay önce CEDAW’ın çekince koyduğu maddelerdeki çekincelerini kaldırmıştır ve Avrupa Konseyi Kadınlara Yönelik Şiddetin ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Sözleşmeyi imzalamıştır. Ancak Haziran 2011 seçimlerinden sonra Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığının yerine Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığını koyması, bazı yasal değişiklikleri planlarken ve parti yönetiminin kadına karşı olumlu söylemlerine rağmen uygulamada kadın hakları ihlallerine yönelik önlemler almaması; özellikle namus cinayetleri, cinsel taciz ve tecavüz gibi konularda, kendisine yöneltilen eleştirileri ciddiye almaması, nüfusun yarısını oluşturan kadınların mecliste yeterince temsil edilmemesi gibi konular hükümetin kadın haklarına olan bakışını göstermektedir. AB üyelik sürecinin Türkiye’de Kadın Hakları alanındaki reformlarını hızlandırmıştır; AB bu alanda önemli bir baskı unsuru haline gelmiş ve kadın kuruluşlarının işini kolaylaştırmıştır. Ancak alanda atılan yasal düzenlemeler ve uygulamalar eksik ve yetersizdir.

Sonuç olarak kadın hakları konusunda alınan mesafede kadın kuruluşlarının katkısı büyüktür; AB İlerleme Süreci ise kadın kuruluşlarının elini kuvvetlendirmiş ve çabalarını görünür kılmıştır. Mevcut hükümet ise kadınların bu alandaki başarılarını Kadından ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığının kaldırılması gibi yaptıkları uygulamalarla zayıflatmaktadır. Bütün bunlardan hareketle AKP'nin Türk kadınına statüsünün iyileştirilmesi konusunda yetersiz kaldığı ve beklenen düzeyde olmadığı sonucuna varmak mümkündür.

Kaynakça

- Cansun, Ş. (2008) "AK Partinin Aylık Dergisi Türkiye Bülteni'nde Kadın Siyasetçiler ve Kadın Politikalarının Sunumu", KMu İİBF Dergisi Yıl:10 Sayı:14.
- Göçmener, S. (2008) "Avrupa Birliği'nde Uyum Sürecinde Türkiye'de Kadın Erkek Eşitliği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s. 66-67.
- Kerestecioğlu İ. (2004) "Avrupa Birliği'nde Toplumsal Cinsiyet Politikaları" (der. Fatmagül Berktaş) İstanbul: KA-DER Yayınları, s.
- Müftüler-Baç M. ve Onar N. (2010) "Women's Rights in Turkey as Gauge of its European Vocation: The Impact of EU-niversal Values" Recon Online Working Paper.
- Tür Ö. ve Çıtak Z. (2009) "AKP ve Kadın: Teşkilatlanma, Muhafazakârlık ve Türban" Mülkiye Dergisi, Cilt XXX, Sayı 252.
- Tekeli Ş, (1982), "Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri" Türkiye Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, İstanbul.
- Terzi Ö. (2004) "Avrupa Birliği'nde Toplumsal Cinsiyet Politikaları" (der. Fatmagül Berktaş) İstanbul: KA-DER Yayınları, s. 123-138.
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği, 2012 Türkiye İlerleme Raporu. 13 Ekim 2012 tarihinde http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2012_ilerleme_raporu_tr.pdf adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği, 2011 Türkiye İlerleme Raporu. 05 Ekim 2012 tarihinde http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği, 2010 Türkiye İlerleme Raporu. 02 Ekim 2012 tarihinde http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği, 2009 Türkiye İlerleme Raporu. 02 Ekim 2012 tarihinde http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği, 2008 Türkiye İlerleme Raporu. 03 Ekim 2012 tarihinde http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği, 2007 Türkiye İlerleme Raporu. 03 Ekim 2012 tarihinde http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği, 2006 Türkiye İlerleme Raporu. 04 Ekim 2012 tarihinde http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2006.pdf adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği, 2005 Türkiye İlerleme Raporu. 04 Ekim 2012 tarihinde http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği, 2004 Türkiye İlerleme Raporu. 07 Ekim 2012 tarihinde http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği, 2003 Türkiye İlerleme Raporu. 07 Ekim 2012 tarihinde http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği, 2002 Türkiye İlerleme Raporu. 08 Ekim 2012 tarihinde http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği, 2001 Türkiye İlerleme Raporu. 08 Ekim 2012 tarihinde http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği, 2000 Türkiye İlerleme Raporu. 08 Ekim 2012 tarihinde http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2000.pdf adresinden alınmıştır.

- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği, 1999 Türkiye İlerleme Raporu. 10 Ekim 2012 tarihinde http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1999.pdf adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği, 1998 Türkiye İlerleme Raporu. 10 Ekim 2012 tarihinde http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1998.pdf adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği, AB Cinsiyet Eşitliği Stratejisi. 05 Ekim 2012 tarihinde http://www.abgs.gov.tr/files/SBYPB/Sosyal%20Politika%20ve%20%C4%B0stihdam/ab_cinsiyet_esitligi_stratejisi.pdf adresinden alınmıştır.
- Adalet ve Kalkınma Partisi, AK Parti Programı <http://www.akparti.org.tr/gnsayfa/program.asp?dizin=1&hangisi=1>
- Avrupa Parlamentosu, 10-11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi Başkanlık Sonuç Belgesi. 10 Mart 2011 tarihinde http://www.europarl.europa.eu/summits/hel1_en.htm#a adresinden alınmıştır.
- Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı. 01 Mart 2011 tarihinde http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf adresinden alınmıştır.
- Avrupa Birliği, Roma Antlaşması. 03 Mart 2011 tarihinde http://ec.europa.eu/economy_finance/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf adresinden alınmıştır.
- Avrupa Birliği, Fırsat Eşitliği Beşinci Topluluk Eylem Programı (2001-2006). 12 Ekim 2012 tarihinde http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/equality_between_men_and_women/c10904_en.htm adresinden alınmıştır.
- Avrupa Birliği, Kadın-Erkek Eşitliği için Yol Haritası (2006-2010). 14 Ekim 2012 tarihinde http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/equality_between_men_and_women/c10404_en.htm adresinden alınmıştır.
- Avrupa Birliği, Kadın-Erkek Eşitliği için Strateji (2010-2015). 20 Ekim 2012 tarihinde http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/equality_between_men_and_women/em0037_en.htm adresinden alınmıştır.
- Kadın Adayları Destekleme Derneği, 6 Mart 2011 tarihinde <http://www.ka-der.org.tr/tr/container.php?act=unlimited00&id00=111> adresinden alınmıştır.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, 10 Nisan 2011 tarihinde <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4721.html> adresinden alınmıştır.

Bölüm III

ÇEVRE VE KADIN

TOPLUMSAL CİNSİYET VE ÇEVRE

S. Gül Güneş

Çevre, Ekolojik Denge ve Biyolojik Çeşitlilik

Çevre, çevre sorunlarının önemli olmaya başladığı 1970’li yıllardan bu yana en sık kullanılan kavramlardan biridir. Çeşitli tanımlamaları bulunmakta ve dar anlamda, canlıların yaşamlarını sürdürdükleri ortam olarak tanımlanmaktadır (Keleş 2013, 23). Çepel (1995)’e göre ise;

-Bir organizmanın veya organizmalar toplumunun yaşamı üzerinde etkili olan tüm faktörlerin bütününü ifade etmektedir ve

- Canlıların yaşamasını ve gelişmesini sağlayan fiziksel, kimyasal ve biyolojik faktörlerin bütünlüğüdür (s. 41).

Çevre; günümüzde doğal, ekonomik ve kültürel değerlerin bir bütünü olarak ele alınmakta ve bunlar arasındaki karşılıklı etkileşim gözetilmektedir. İçerdiği temel unsur olan insanla birlikte, bütün canlı ve cansız varlıklarla; canlı varlıkların her türlü eylem ve davranışını etkileyen fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal nitelikteki etkenlerin bütünü olarak değerlendirilmektedir (Anonim, 2001, 100).

Çeşitli canlıların, çevrelerindeki diğer canlılar ve cansız öğelerle karşılıklı ilişki ve etkileşimler kurarak oluşturdukları orman ekosistemi, çayır ekosistemi gibi yaşam dünyalarına “ekosistemler” denmektedir. Dünya üzerinde, dar yaşam ortamlarından okyanuslara ve tropik ormanlara kadar değişen çok farklı özellik ve büyüklükte biyolojik sistemler bulunmaktadır. Bu yaşam mekanlarındaki hava, su ve kaya gibi, cansız doğal varlıklar ile insan, hayvan, bitki ve mikroorganizma gibi canlılar; yeryüzünde var olan sistemin öğelerini ve yapısını oluşturmaktadır. Bunlar arasında çok çeşitli ilişki ve etkileşimlerden doğan süreçler ise, bu sistemin işlevleri olarak nitelenmektedir (Çepel 2008, 7).

Bir ekosistemin “doğal denge içinde” veya “ekolojik dengede” olması oldukça önemlidir. Söz konusu bu denge, oldukça duyarlı bir temele oturmaktadır. Mekan bakımından sınırlanmış bir yaşam ortamında, canlı ve cansız faktörler arasında beslenme, birey ve tür sayısı, fiziksel mekan olanakları gibi karşılıklı ilişkiler ve etkileşimler bulunmaktadır. Bu durum canlı ve cansız çevre için bir sorun yaratmayacak şekilde devam ettiği sürece, bu yaşam dünyası ve ekosistem ekolojik denge içindedir. Doğal süreçlere müdahale edilmediğinde, doğal ekosistemlerdeki ekolojik dengelerin sürekliliği söz konusudur. Dünya ve canlı varlıkların oluşumundan bu yana süregelen sıvı, gaz ve katı maddelere ait “ekolojik döngüler” incelenirse, bu sistemlerin doğal dengenin korunmasında ne derece önemli bir yere sahip oldukları kolayca anlaşılacaktır (Çepel 2008, 8, 14).

UNEP (Birleşmiş Milletler Çevre Programı)’ın yaklaşık onbeşyılı aşkın süredir yayınlamakta olduğu “Global Environment Outlook” isimli çalışmaya göre; yeryüzünde yaklaşık 100 farklı ekosistem bulunmaktadır. Bunlar içinde en zengin tür çeşitliliği ise yeryüzünün % 10’undan daha azını kaplayan mercan kayalıkları ve tropik ormanlarda bulunmaktadır. Dünyada yaklaşık 4 milyon tür bulunduğu tahmin edilmesine rağmen, bunların yalnızca 1. 75 milyonu tanımlanabilmiştir; yani yeryüzündeki tür çeşitliliğinin tamamı henüz tanımlanmamıştır. Yaşayan bu organizmalar; su döngüsü, iklim, kıyıların korunması, verimli toprakların oluşumu ve korunmasının da içinde yer aldığı pekçok ekosistem hizmetleri sunmasına rağmen (Anonymous, 2004, 30), bu hizmetlerin sürekliliği insan etkileri nedeniyle zarar görmektedir. Birleşmiş Milletler’in 2005 yılı Binyıl Ekosistem Değerlendirmesi, yeryüzündeki ekosistemin sunduğu 24 hizmetin 15 tanesinin zarar gördüğünü veya sürdürülebilir olmayan

bir şekilde kullanıldığını belirlemiştir (Anonymous₂, 2). Ekosistem hizmetlerinin zarar görmesi sonucu oluşan etkiler geçmişten günümüze vurgulanmaktadır. Örneğin insan etkinliklerinin iklim üzerindeki etkilerine ilişkin ilk kanıtlar 1979 yılında Birinci Dünya İklim Konferansı esnasında ortaya çıkmıştır. Kamuoyunun çevre sorunları konusunda duyarlılığının 1980'li yıllarda artması ile birlikte, hükümetler de iklimle ilgili konuların bilincine daha fazla varmışlardır (Anonim₂ 2003, 3).

Benzer şekilde insanoğlunun refahı için temel unsur olan biyolojik çeşitlilik de zarar görmektedir. 1970-2008 yılları arasında biyolojik çeşitlilikte % 30 azalma olmuştur, tropikal bölgelerde bu azalma % 60'a çıkmaktadır (Anonymous₃ 2012, 12). Biyolojik çeşitliliğin tanımı oldukça geniştir; ekosistemlerin ve türlerin çeşitliliğini, aynı zamanda genetik çeşitliliği kapsamaktadır (Anonymous₁ 2004, 30). Turan (2007)'e göre biyolojik çeşitlilik kısaca yaşamdaki çeşitlilik; diğer bir ifade ile, yaşayan organizmaların çeşitliliğidir (s. 1). Bilgin (2007) ise biyoçeşitliliği; yeryüzünde genlerden ekosistemlere kadar bütün düzeylerdeki yaşamın çeşitliliği ve bu çeşitliliği besleyen ekolojik ve evrimsel süreçler olarak tanımlamaktadır (s. 21). Belirli genişlikte bir ekosistemde bulunan türlerin sayısı da o ekosistemin biyolojik zenginliğinin ölçütü sayılmaktadır (Anonim₁ 2001, 85).

Biyolojik çeşitliliği yüksek alanlar; karbon depolama, yakacak odun sağlama, tatlı su dolaşımı ve balık rezervi oluşturma gibi önemli ekosistem hizmetlerini yerine getirmektedir. İnsanların faaliyetleri, ekosistem hizmetlerini destekleyen biyolojik çeşitlilik üzerinde de birçok baskı oluşturmaktadır (Anonymous₃ 2012, 12). Bunlar içinde temel baskılar; habitat kaybı ve bozulması, yabani tür popülasyonlarının aşırı avlanması, iklim değişikliği, kirlilik ve istilacı türler olarak ele alınmaktadır. Söz konusu bu baskılar her geçen gün daha da artmaktadır (Anonymous₄ 2012, 139).

Biyolojik çeşitliliğin ve ekosistem hizmetlerinin kaybı, yaşamları doğrudan bu hizmetlere bağlı olan dünyanın en yoksul kesimini daha fazla etkilemektedir. Yapılan bir araştırmaya göre; yeryüzündeki insanlar şu anda faaliyetlerini sürdürebilmek için gezegenimizin sahip olduğu kaynakların birbuçuk katını kullanmaktadır ve bu şekilde devam edilmesi durumunda 2030 yılında gezegenimizin iki katı kaynak kullanımı dahi yeterli olmayacaktır (Anonymous₃ 2012, 6). Keleş (2013); insanlığın varlığını sürdürebilmesinin, biyolojik zenginliğin korunmasıyla çok yakından ilgili olduğunu önemle vurgulamaktadır (s. 43).

Toplumsal Cinsiyet ve Çevre

Günümüzde insanlar tarafından gerçekleştirilen hatalı arazi ve kaynak yönetimi; kimyasallar, sulama, gübreleme benzeri dış girdilerin kullanımı; kirlilik ve atık oluşumu gibi çevresel baskılar nedeniyle, iklim değişikliği; biyolojik çeşitliliğin bozulması; minerallerin, su, hava ve toprak kaynaklarının (çölleşmeyi de içerecek şekilde) zarar görmesi ve kirliliği şeklinde etkiler ortaya çıkmaktadır (Anonymous₄ 2012, xx).

Toplumsal cinsiyet farklılıkları ve eşitsizlikleri, çevreyle olan her tür ilişkiyi, kullanımı ve etkiyi kapsam ve nitelik olarak etkilemektedir. Toplumsal cinsiyet farklılıkları;

- Doğal kaynakların kullanımında ve yönetiminde açık bir şekilde görülmektedir. Aile ve toplum içindeki eşitsiz ilişkiler kadınların kaynaklara erişimini sınırlamaktadır;
- Köklerini çevrenin eşitsiz kullanımında bulan geçim stratejilerinde ve çevreye, belirli kaynaklara ve çevre sorunlarına ilişkin bilgi düzeyinde açıkça ortaya çıkmaktadır;
- Kaynakların yönetilmesi, sahiplenilmesi ve bu kaynaklara erişim hakkına ilişkin sorumluluklarda da kendini göstermektedir;
- Çevreyle olan etkileşimlerde, çevreye yönelik algının yanı sıra çevre sorunlarının niteliği ve öneminin kavranabilmesi konusunda da ortaya çıkmaktadır (Anonim₃, 2-3).

Dolayısıyla çevre konusunun yalnızca kadın perspektifinden değil; toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alınması daha detaylı bir bakış açısını oluşturacaktır. Toplumsal cinsiyet ilişkisini büyük çapta sosyal ve kültürel şartlar belirler. Kişilerin çocukluk dönemlerinde kendilerine aktarılan ataerkil değerler, hem erkek hem de kadının tüm yaşamını etkilemektedir. Yasalar kadın hakları konusunda önyargılıdır ve genellikle bu değerler açığa çıkartılmaz. Küreselleşme, plansız ekonomik kalkınma, yoksulluk, temel gereksinimlere ulaşım güçlüğü, parçalanma, şiddet, savaşlar, bulaşıcı hastalıklar gibi pek çok sosyal problemlerin yanı sıra çevresel bozulma, kirlilik, doğal felaketler, ekolojik değişim gibi çevresel sorunların yasalarla ele alınışında kadın hakları konusunda boşluklar gün geçtikçe artmaktadır (Anonymous, 2004, 15).

Yapılan araştırmalar, çevre bilincinin belki de en önemli ögesi olan “doğaya karşı sorumluluk” duygusunun, yaradılışından dolayı özellikle kadınların davranışlarına içgüdüsel olarak yansıdığını ortaya koymaktadır (Kabaş 2004, 47). Dünya nüfusunun yarısından fazlasını oluşturan kadınlar içinde yaşadıkları toplumun refahına ve sürdürülebilir kalkınmasına, dünyada yer alan ekosistemlerin, biyolojik çeşitlilik ve doğal kaynakların devamlılığına oldukça fazla katkıda bulunmaktadır (Anonymous, 2004, 6). Ormanlardaki, sulak ve kurak alanlardaki, tarım alanlarındaki bitki ve hayvan varlığının yönetimi; suyun ve yakıtın toplanması, ailenin gereksinimine yönelik gıda üretimi ve gelir kaynaklı gıda üretimi ile kara ve su kaynaklarının yönetimi gibi pek çok konuda kadınların üstlendiği önemli roller bulunmaktadır. Üstlendikleri bu rollerle, ailelerine ve içinde bulundukları topluma kendi vizyonları ve kişisel yetenekleri aktaran kadınlar, zamanın ve enerjinin kullanımı konusunda destek sağlamaktadırlar. Sonuçta kadınların sahip oldukları eşsiz deneyimler, onları çevre yönetimi ve sürdürülebilirlik anlayışıyla paralel atılması gereken adımlar konusunda oldukça önemli bir bilgi ve uzmanlık kaynağı haline getirmektedir (s. 11).

Güncel çevre sorunlarının yarattığı etkilerin çoğu, kadınları oldukça fazla ilgilendirmektedir. Örneğin iklim değişikliği daha çok yoksulları eşitsiz biçimde etkilemektedir. Kadınlar da dünya yoksullarının büyük bir çoğunluğunu oluşturduklarından iklim değişikliğinden olumsuz etkilenen gruplar içinde bulunmaktadır. İklim değişikliğinin kadınlar üzerinde ev içi sorumlulukları nedeniyle doğrudan etkisi olmaktadır. Yemek temini ve gıda güvenliği, temiz suya ulaşım, ısınma ve yemek pişirme için gereken enerjinin elde edilmesi gibi sorumluluklarını yerine getiren kadınlar; kıtlık, ormanların azalması, düzensiz yağış durumlarında daha fazla zaman harcamak zorunda kalmakta, sonuç olarak da eğitim ve istihdam olanaklarından yoksun olmaktadır. Ayrıca, yüzme ve tırmanma gibi fiziksel aktivitelerin çoğunlukla erkek çocuklarına öğretilmesi nedeniyle kadınlar ve kız çocuklar doğal afetlerden kaynaklanan ölümlere daha çok maruz kalabilmektedirler (Anonim, 2008, 10).

Kadınlar, tüm dünya genelinde hızla devam eden kentleşme sürecinde de farklılık ortaya koymaktadırlar. Günümüzde dünya nüfusunun yaklaşık yarısı kentlerde yaşamaktadır ve kent nüfusu sürekli artmaktadır. Kentlerde yaşayan bu nüfus içinde; iş bulma güçlüğü çeken ve düşük gelirli kişiler, yetersiz hijyen, kirlenmiş su kaynakları, artan suç ve şiddet oranı, trafik kazaları ve doğal afetler nedeniyle sağlık ve yaşam riski altındadırlar. Bu şartlar altında birçok aile ve topluluk, doğal çevreden edindikleri kaynakları gelir elde etmek için kullanma yollarına başvurmakta ve bu şekilde hayatta kalmaktadırlar. Kadınlar bu süreci farklı yönetmektedirler. Özellikle kentsel planlamanın yetersiz olduğu yerlerde su, yakacak ve diğer ihtiyaçları kendi aileleri için edinmeye çalışmakta ve atık yönetimine dikkat etmektedirler (Anonymous, 2004, 17).

Atık yönetimi ve geri dönüşüm, yaklaşık 15 milyon insanın atık toplama ve ayrıştırma süreçlerinde yer aldığı gelişmekte olan ülkelerde oldukça önemli bir iş kaynağıdır. Bangladeş'te ekonomik, siyasi ve kültürel hayatın merkezi olan Dakka'da geri dönüşüm işlemine girecek pet şişelerin parçalandığı ve pet talaşları üretildiği bir fabrika için kadınlar için caddelerden topladıkları plastik şişeleri ayrıştırmaktadırlar. Bangladeş'te yer alan 3000 fabrikalarda üretilen yaklaşık 20. 000 ton pet talaşı ihraç edilmekte ve söz konusu bu endüstri alanı her yıl % 20 oranında büyümektedir (Anonymous, 2012, 84).

Kadın ve erkeklerin doğal kaynaklara erişim ve kaynak kontrolü konusunda farklı deneyimleri vardır. Ayrıca doğal kaynak yönetimine katılım konusunda da farklı olanakları bulunmaktadır. Bu nedenlerdir ki kadının ve erkeğin çevre ile olan ilişkilerini anlamak, daha sürdürülebilir bir doğal kaynak yönetimi anlayışının ortaya konabilmesinde oldukça önemlidir (Anonymous, 2001, 1).

Tarihi Süreç İçinde Kadın, Kalkınma ve Çevre

Birleşmiş Milletler (BM) başta olmak üzere uluslararası kuruluşların çoğunluğu toplumsal cinsiyet eşitliğine ve kadın konusuna oldukça fazla önem vermektedir. Tarihi süreç içinde kadınların çevre ve kalkınma konusundaki haklarını belirleyen uluslararası beyanların yanı sıra ve çevre konusunda önemli çalışmaların ve toplantıların olduğu gözlemlenir. Söz konusu toplantıların genelinde Birleşmiş Milletler ön plana çıkmaktadır. Kadınlarla bağlantılı olarak çevre ve kalkınma konusundaki belli başlı gelişmeler aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1947 yılında Birleşmiş Milletler Kadın Komisyonu kurulmuştur. 1972 yılında Stokholm'de gerçekleştirilen "İnsan Çevresi Konferansı", çevre sorunlarının uluslararası alanda ele alındığı ve çevre hakkının dile getirildiği ilk büyük toplantıdır (Anonymous, 1972, Anonymous, 2004, 20).

1970'lerden itibaren, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kalkınmada kadınların konumu dünya gündeminde yer bulmaya başlamıştır. Başlangıçta gelişmekte olan ülkelerde yaşanan kalkınma sürecinde geleneksel sorumluluk ve rolleri ön plana çıkartılan kadınlar, zamanla mağdur ve pasif nesneler olmaktan çıkarak bağımsız etkenler olarak görülmeye başlamışlardır. Bu bakış açısının oluşmasında önemli bir etmen de, Birleşmiş Milletler (BM) sistemi içinde kalkınma konularının benimsenmesi olmuştur.

BM Genel Kurulu'nun İkinci Kalkınma Onyılı (1971-1980) için hazırladığı Uluslararası Kalkınma Stratejisi'nin içinde, "Tüm kalkınma çalışmalarına kadınların tam katılımı" bir amaç olarak yer almaktadır (Baltacı 2011, 16).

1975 yılında ilk Dünya Kadın Konferansı Meksika'da yapılmıştır (Anonymous, 2004, 20). BM Genel Kurulu, İlk Dünya Kadın Konferansı'ndan beş ay sonra BM Kadın Onyılı'nı (1976-1985) ilan etmiştir (s. 17).

1983 yılında BM Genel Kurulu tarafından, BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu oluşturulmuştur. Komisyonun kuruluş amacı; 1972 yılında yapılan Stockholm Konferansı'nda alınan kararların ne kadarının uygulanabildiğinin değerlendirilmesi ve bu doğrultuda küresel ölçekte çevre ve kalkınma sorunlarının tanımlanması ve çözüm üretilmesine yönelik stratejiler ortaya konmasıdır (Emrealp 2005, 14).

1985 yılında BM tarafından düzenlenen "3. Kadın Konferansı" ve STK Forumu'nda, kadınların çevre koruma ve yönetimi konusundaki önemli rolleri uluslararası düzeyde ele alınmıştır. 157 ülkenin temsil edildiği konferansta, "Kadının İlerlemesi İçin Nairobi İleriye Dönük Stratejileri" kabul edilmiştir. Bu konferansta UNEP, kadın ve çevre üzerine özel bir etkinlikte bulunarak sürdürülebilir kalkınma konusunda üst düzey kadın danışmanlar belirlemiştir (Anonymous, 2004, 20).

BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun yürüttüğü çalışmaların sonucunda, 1987 yılında "Ortak Geleceğimiz" isimli bir rapor yayınlanmıştır. Bruntland Raporu olarak da adlandırılan raporda ortaya konan sürdürülebilir kalkınma kavramı, günümüzde de önemini büyük ölçüde korumaktadır (Emrealp 2005, 14). Raporunda yer aldığı şekliyle sürdürülebilir kalkınma, "Bugünün gereksinimlerini, gelecek nesillerin kendi gereksinimlerini karşılama olanaklarını tehlikeye atmadan karşılayan kalkınmadır" (Anonymous, 1987).

1991 yılında kurulan WEDO (Kadın Çevre ve Kalkınma Örgütü) tarafından aynı yıl Miami'de 83 ülkeden, 1500 den fazla kadını biraraya getiren, "Sağlıklı Bir Gezegen İçin Dünya Kadınlar Kongresi" düzenlenmiş ve "Kadın Eylemi Gündem 21 Politika Belgesi" ortaya konmuştur. Kongrenin amaçlarından biri de çevre ve kalkınma konularında kadınların dayanışma içinde hareket etmelerini sağlamak için uluslararası bir ağ oluşturmaktır (Braidotti vd. 2004, ix; Anonymous, 2004, 21; Anonymous, 1987). Aynı yıl, BM Çevre ve Kalkınma Konferansı

Sekreteryası Cenevre’de; “Yoksulluğun ve Çevre Bozulmasının Kadın ve Çocuklar Üzerine Etkisi” konulu bir sempozyum düzenlemiştir (Anonymous₁, 2004, 21).

1992 yılında Brezilya’nın Rio kentinde yapılan, “BM Çevre ve Kalkınma Konferansı”nda sürdürülebilir kalkınma üzerine beş temel belge ortaya konmuştur. Bunlar, Çevre ve Gelişme Üzerine Rio Bildirgesi, Gündem 21, Sürdürülebilir Ormancılık Prensipleri, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi’dir. Rio’daki Yeryüzü Zirvesi’nde kadınlar, sürdürülebilir kalkınmada temel grup olarak tanımlanmış ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi için özel bazı düzenlemelerin yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu konu Gündem 21’in 24. Bölümünde “Sürdürülebilir Kalkınmaya Yönde Kadınlar İçin Küresel Eylem” başlığının yanı sıra 145 diğer referans konusu ile de vurgulanmıştır. Rio Deklarasyonu’na göre “Kadınlar çevre yönetimi ve kalkınmada temel role sahiptirler. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmada tam destekleri oldukça önemlidir” (Emrealp 2005, 15; Anonymous₁, 2004, 22).

1995 yılında Pekin’de gerçekleşen “BM 4. Kadın Konferansı”nda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi amacıyla belirlenen yol haritasındaki 12 kritik sorun alanından biri kadın ve çevre olarak belirlenmiştir. Konferansta, Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı isimli iki belge kabul edilmiş; kadınların sürdürülebilir ve ekoloji duyarlı tüketim ve üretim modelleri ile doğal kaynak yönetimi konusundaki yaklaşımlarda oldukça önemli role sahip oldukları vurgulanmıştır (Anonymous₁, 2004, 22-23). Eylem Planında; bütüncül, disiplinlerarası ve sektörlerarası bir çevre duyarlı yönetim yaklaşımının parçası olarak kadınların katılımı ve liderliğinin desteklenmesi önerilmektedir. Bu doğrultuda hükümetlerin;

- Yerel halkın içinde yer alan kadınları da içerecek şekilde tüm kadınların her düzeyde çevre ile ilgili kararlara katılımını sağlayacak olanaklar sunmaları,
- Kadınların bilgi ve teknolojiye erişimlerinin sağlanması ve artırılması vasıtasıyla bilgi düzeylerinin ve deneyimlerinin artması, buna bağlı olarak da çevre ile ilgili konulara katılımları için olanaklar sunmaları ve
- Kırsal ve kentsel alanlarda altyapı gelişimi ile çevre duyarlı ve sürdürülebilir kaynak yönetimi mekanizmalarının yanı sıra tasarım ve uygulama çalışmalarına da kadınların bakış açılarının entegre edilmesinin gerektiği vurgulanmaktadır (Anonymous₂, 2001, 3).

1996 yılında İstanbul’daki BM İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat II) kapsamında ortaya konan “İnsan Yerleşimleri İstanbul Deklarasyonu”nda; sürdürülebilir insan yerleşmelerinin gerçekleştirilmesinde kadınların rolünün oldukça önemli olduğu vurgulanmıştır. Deklarasyonda, giderek artan yoksulluk ve kadınlar aleyhine ayrımcılık gibi etmenler karşısında, karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelebilmeleri için kadınların yetkilendirilmeleri belirtilmektedir. Ayrıca, sürdürülebilir insan yerleşmelerinin gelişmesi için temel gereksinim olarak toplumun bütün alanlarında, hem kırsal hem kentsel alanda, kadınların tam katılımlarının sağlanması vurgulanmaktadır (Anonymous₁₀, 1996).

1997 yılında BM’in Japonya’nın Kyoto kentinde düzenlediği toplantıda, dünya çapında sera gazlarının azaltılması için bağlayıcı hedefler içeren “BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine İlişkin Kyoto Protokolü” imzaya açılmıştır. Geniş kapsamlı bir çevre işbirliği anlaşması olan protokolde sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik ülkelerin uygulayacakları ulusal politikalara yer verilmiştir (Aksu 2011, 16-17; Anonymous₁₁, 2006, Anonymous₁₂, 1998).

Haziran 2000’de New York’ta “Kadın 2000: 21. Yüzyıl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış” konulu BM Genel Kurul Özel Oturumu gerçekleştirilmiştir. Burada ortaya konan “Pekin+5 Deklarasyonu”nda; kadınların, sürdürülebilir ve ekolojik açıdan doğru olan tüketim ve üretim biçimleri ile doğal kaynakların kullanımı ve yönetimine ilişkin yaklaşımların geliştirilmesindeki önemli rolleri vurgulanmaktadır. Buna göre kadınlar hem

tüketici, hem üretici, hem de eğitimidirler. Ailelerinin bakımından da sorumludurlar. Dolayısıyla hem şimdiki hem de gelecek nesillerin yaşam kalitesinin sağlanması ve sürekliliğinde kilit roledirler (Anonim₄ 2008, 9).

Eylül 2000'de New York'ta gerçekleştirilen BM Binyıl Zirvesi'nde ortaya konan Binyıl Deklarasyonunda, 2015 yılında daha iyi ve sağlıklı bir dünya için sekiz amaç belirlenmiştir. Söz konusu sekiz amaçtan üçüncüsü toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesi; yedincisi ise, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasıdır (Anonymous₁ 2004, 23; Anonymous₁₃ 2005, 3).

2002 yılında Johannesburg'da gerçekleştirilen; tüketim kalıpları, su ve sağlık, enerji gibi konuların da tartışıldığı "Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi"ne katılan hükümetlerin üzerinde uzlaşmaya vardıkları uygulama planında; sürdürülebilir olmayan üretim ve tüketim kalıplarının değiştirilmesi ile ekonomik ve sosyal kalkınmanın temelini oluşturacak doğal kaynakların korunması ve yönetimi ifadeleri yer almaktadır (Çamur ve Vaizoğlu 2007, 302).

2012 yılında Rio'da gerçekleştirilen "BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı" diğer adıyla Rio+20'de; yoksulluğun azaltılması yönündeki çabalar, sosyal eşitlik ve çevre korumaya yönelik konular tartışılmıştır. Toplantı kapsamınd hükümet temsilcileri ile "The Future We Want" (İstedığımız Gelecek) başlıklı sonuç belgesi üzerinde görüşmeler yapılmış ve sonuç belgesi kabul edilmiştir. Kabul edilen sonuç belgesinde, sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılması bağlamında yeşil ekonomi; sürdürülebilir kentler ve insan yerleşimleri; iklim değişikliği; ormanlar; biyolojik çeşitlilik; çölleşme; arazi bozulması ve kuraklık; dağlar; sürdürülebilir üretim ve tüketim konuları da yer almaktadır (Anonymous₁₄ 2012).

Sonuç

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çevre konusuna yaklaşımları farklılık göstermektedir. Tuna (2007)'ya göre; genellikle gelişmiş ülkelerin politikacıları ve uzmanları kendi ülkelerinin çevre sorunlarına ve dengelerine karşı duyarlı olurlarken, gelişmekte olan ülkelerin aynı sorunlarına aynı ölçüde duyarlı değildirler. Gelişmiş ülkeler, kendileri için çevre koruma ve temizleme teknolojileri üretirlerken; gelişmekte olan ülkelere ise, tehlikeli kimya endüstrisi, çimento endüstrisi ve termik enerji gibi kirli ve tehlike riski yüksek teknolojilere dayalı endüstrileri geliştirmelerini önerir ve özendirirler (s. 199-200). Ayrıca kendi tehlikeli atıklarını genellikle gelişmekte olan ülkelere ihraç ederek, atıkların zararlı etkilerinden kurtulacaklarını düşünürler. Oysa, yerkürenin bir bütün ve tek bir çevre olarak yaşayan bir organizma olduğu unutulmamalıdır. Dünyanın herhangi bir coğrafi bölgesinde ve herhangi bir toplumda ortaya çıkacak çevresel sorunun, eninde sonunda dünyanın diğer bölgelerini de etkileyeceği şüphe götürmez bir gerçektir (s. 199).

Ayrıca, teknoloji ve gelişmenin çevresel ve toplumsal etkileri genellikle gelişmiş ülkelerde araştırılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere ise çevresel koruma yerine ekonomik gelişme ve büyüme toplumsal öncelikler olarak kabul edilmektedir. Bu ülkelere yoksulluk, açlık, hastalıklar, temel sağlık hizmetleri ve eğitim, çevre korumadan daha öncelikli yer tutmaktadır (s. 200). Bu nedenlerdir ki, ekonomik kalkınmanın çevre üzerindeki olası etkilerinin azaltılmasını gerektiren sürdürülebilir kalkınma, özellikle gelişmekte olan ülkeler için uygulanması zor bir süreç olabilmektedir. Diğer yandan, ekosistem hizmetlerinin sürekliliği ancak çevre duyarlı yaklaşımlar içeren sürdürülebilir kalkınma sayesinde mümkün olacağından; kalkınma ve çevre arasındaki önemli ilişkinin göz ardı edilmesi asla düşünülemez.

Çölleşme, su sıkıntısı, toprak erozyonu, tarımsal ve endüstriyel kimyasallara maruz kalınması ve insan sağlığı üzerinde zararlı etkilere yol açan organik kirleticiler gibi birçok çevresel bozulma unsurunun kadınlar üzerinde de erkekler üzerinde de etkileri mevcuttur. Kadınlar ve erkekler kendi yaşamlarında, aileleri içinde, ebeveyn olarak ve içinde yaşadıkları toplumda farklı rollere sahiptirler. Sürdürülebilir kalkınmayı ve yaşam kalitesinin

artırılmasını hedefleyen tüm çalışmalar için kadın ve erkek arasında toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ön koşuldur.

Kadınlar Dünya nüfusunun yarısını oluşturmalarına rağmen, eğitimden çalışma hayatına birçok konuda olduğu gibi çevreye ilişkin konularda da kendilerine yönelik eşitsizlik ve ayrımcılığın etkilerini hissedilmektedir. Bu nedenle dünya genelinde, birçok uluslararası kuruluş toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen yaklaşımlar içindedirler. Yayınladıkları beyanlar, yaptıkları toplantılar ve düzenledikleri faaliyetler, bu konuya verdikleri önemin bir göstergesidir.

Kadınları oldukça fazla etkileyen çevresel problemler için dünya genelinde birçok projeler üretilmekte ve programlar oluşturulmaktadır. Söz konusu bu çalışmaların amaçları, kadınların planlamaya, teknik operasyonlara ve projelere katılımını sağlamanın yanı sıra suyun ve enerji kaynaklarının çevre duyarlı kullanımı gibi konulara entegrasyonları sayesinde yeni yaklaşımların ortaya konmasıdır.

Dünya genelinde ülkelerin, çevre konusundaki uluslararası sözleşmelere taraf olmaları kadar bu sözleşmelerde ortaya konan hedefleri gerçekleştirmeye yönelik ulusal politika ve uygulama araçlarını geliştirmeleri de önemsenmektedir. Kadın ve erkekler arasındaki cinsiyet farklılıklarının anlaşılması ve buna yönelik eşitliğin sağlanması, çevre konusunda daha iyi sonuçların ortaya konmasını amaçlayan politikalar geliştirilmesi için temel unsurdur. Bu süreçte, çevreye ilişkin tüm konularda toplumsal cinsiyet temeline dayalı veri toplanmalıdır. Kadınların toplum içinde üstlendikleri görevlerden kaynaklanan bilgi ve deneyimleri her zaman önemsenmeli ve karar verme süreçlerine aktif katılımları teşvik edilmelidir.

Çevre konusunda çalışan kurum ve kuruluşların toplumsal cinsiyet eşitliğine önem vermesini sağlamak ve planlama, proje geliştirme, izleme gibi tüm süreçlere toplumsal cinsiyet eşitliğinin dahil etmelerini teşvik etmek amacıyla yöneticiler ve personelin de eğitimleri gereklidir.

Ayrıca, kadınların çevre koruma, sağlıklı kentleşme, sürdürülebilir üretim ve tüketim, atık yönetimi, çölleşme ve iklim değişikliğinin etkileri, su ve enerji tasarrufu ve doğal afetlerden korunma gibi birçok konuda eğitimi ve bilinçlenmesi üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur. Örneğin iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin nasıl azaltılacağı konusunda bilinçlenen kadınlar, kaynakların daha az kullanıldığı üretim sistemlerini daha kolay benimseyebilmektedirler. Günümüzde atıkların azaltılması, geri dönüşümü ve ayrıştırılması konusunda dahi kadınların gerek işyerlerinde gerekse evlerinde erkeklere oranla ne kadar duyarlı oldukları ve bilinçli hareket ettikleri bilinmektedir. Toplum içinde gerek tüm kadınların gerekse annelerin rolleri öyle önemlidir ki, çoğu zaman bir kadının eğitimi tüm ailenin eğitimi ve bilinçlenmesi anlamına gelebilmektedir.

Kadınlar çevre sorunlarından oldukça fazla etkilenmelerine rağmen; yaşam standartlarını azaltmadan tüketim alışkanlıklarını ve davranışlarını çevre koruma lehine değiştirebilmektedirler. Bu sayede doğayı kirlletmeyen ve yenilenebilen ürünleri tercih eden kadınlar, enerji kaynaklarını etkin kullanmakta, atıkların azaltılmasına katkıda bulunmakta ve yetiştirdikleri çocukları çevre konusunda bilinçlendirerek çevrenin korunmasına katkı sağlamaktadırlar.

Tüm bu nedenlerden dolayı, dünya genelinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, yalnızca temel insan hakları açısından değil; çevre koruma, sürdürülebilir kalkınma ve yeryüzündeki insanların güvenliği açısından da oldukça önemli bir araçtır.

Kaynakça

- Aksu, Ceren. 2011. Kyoto Protokolü. *Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre*. Güney Ege Kalkınma Ajansı, Erişim Tarihi: 1 Şubat 2013, <http://www.geka.org.tr/yukleme/dosya/f6574f6e6b0a8d70a27bfbde52c53a47.pdf>.
- Anonim₁. 2001. Ansiklopedik Çevre Sözlüğü. Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara: Önder Matba.
- Anonim₂. 2003. İklim Özen Göstermek-İklim Değişikliği Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü İçin Klavuz. UNFCCC, Bonn. Erişim tarihi: 5 Şubat 2012, http://unfccc.int/resource/docs/publications/caring_trk.pdf
- Anonim₃. Toplumsal Cinsiyet ve Çevre. UNEP, STGM Tarafından Türkçe'ye Çevrilmiştir, Erişim Tarihi: 10 Mart 2013, <http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/t/o/toplumsal-cinsiyet-ve-cevre-unep.pdf>
- Anonim₄. 2008. Politika Dokümanı-Kadın ve Çevre. KSGM-Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü 18 s. , Ankara, Erişim tarihi: 31 Ocak 2013, <http://iklim.cob.gov.tr/iklim/Files/KadınveÇevrePolitikaDokümanı.pdf>
- Anonymous₁. 2004. *Women and the Environment*. UNEP, 116 pp. Erişim Tarihi: 1 Şubat 2013. [http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=468&ArticleID=4488](http://www.unep.org/Documents/Multilingual/Default.asp?DocumentID=468&ArticleID=4488)
- Anonymous₂. UNEP Six Priority Areas Factsheets-Ecosystem Management. Erişim Tarihi: 10 Mart 2013, http://www.unep.org/pdf/UNEP_Profile/Ecosystem_management.pdf
- Anonymous₃. 2012. The State of Planet. *WWF-Living Planet Report 2012*, Erişim Tarihi: 10 Mart 2013, http://awsassets.panda.org/downloads/1_lpr_2012_online_full_size_single_pages_final_120516.pdf
- Anonymous₄. 2012. Biodiversity. *GE05-Global Environment Outlook-Environment for the Future*, Malta: UNEP, Erişim Tarihi: 10 Mart 2013, http://www.unep.org/geo/pdfs/geo5/GE05_report_full_en.pdf
- Anonymous₅. 2012. *State of The World's Cities 2012/2013-Prosperity of Cities*. United Nations Human Settlement Programme, Cambridge: Malta by Progress Ltd. , Erişim Tarihi: 3 Şubat 2013. <http://www.unhabitat.org/pmss/listItemDetails.aspx?publicationID=3387>
- Anonymous₆. 2001. Women, Men, and Environmental Change: the Gender Dimensions of Environmental Policies and Programs. PRB Making the Link-Population Reference Bureau, 8 pp. Erişim Tarihi: 15 Ocak 2013, http://www.prb.org/pdf/womenmenenviron_eng.pdf
- Anonymous₇. 1972. Report of the United Nations Conference on the Human Environment. UNEP-United Nations Environment Programme, Erişim Tarihi 30 Ocak 2013, <http://www.unep.org/documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97>
- Anonymous₈. 1987. Towards Sustainable Development-Chapter 2. *Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development*, United Nations, Erişim Tarihi 01 Şubat 2013, <http://www.un-documents.net/ocf-02.htm#I>
- Anonymous₉. 2013. Our Story. WEDO (Women's Environment and Development Organization), Erişim Tarihi: 1 Şubat 2013. <http://www.wedo.org/about/our-story>
- Anonymous₁₀. 1996. United Nations Conference on Human Settlements (Habitat II). United Nations, İstanbul-3-14 June 1996, 229 pp. , Erişim Tarihi: 3 Şubat 2013. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G96/025/00/PDF/G9602500.pdf?OpenElement>
- Anonymous₁₁. 2006. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü-Metinler ve Temel Bilgiler. REC-Bölgesel Çevre Merkezi, Yayına Hazırlayan: Yunus Arıkan, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2013, http://iklim.cob.gov.tr/iklim/Files/REC_unfccc.pdf
- Anonymous₁₂. 1998. Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change. United Nations, 21 pp. , Erişim Tarihi: 1 Şubat 2013. <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>
- Anonymous₁₃. 2005. UN Millennium Project 2005. *Investing in Development: A Practical Plan to Achieve the Millennium Development Goals. Overview*. 95 pp. , Erişim Tarihi: 1 Şubat 2013. <http://www.unmillenniumproject.org/documents/overviewEngLowRes.pdf>
- Anonymous₁₄. 2012. The Future We Want. United Nations Conference on Sustainable Development (Rio+20). , Rio de Janeiro, Brazil, 20-22 June 2012, Outcome of the Conference, Erişim tarihi: 5 Şubat 2012, www.undp.org/tr/publicationsDocuments/3.TheFutureWeWant.pdf

- Baltacı, Nediha Özgün. 2011. Kalkınma Teorisinin Tarihine Bakış. *Kadınları Güçlendirme Mekanizması Olarak Mikro kredi*, T. C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara: Afşaroğlu Matbaası.
- Bilgin, Can. 2007. Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri. *Doğa Korumacının El Kitabı*, Kuş Araştırmaları Derneği, Ankara.
- Braidotti, Rossi, Charkiewicz, Eva, Hausler, Sabine ve Wieringa, Saskia. 2004. Women, the Environment and Sustainable Development-Towards a Theoretical Synthesis, in association with the UN International Reserch and Training Institute for Advancement of Women (INSTRAW), 2nd. edition, London: Zed Books Ltd.
- Çamur, Derya ve Vaizoğlu, Songul A. 2007. Çevreye İlişkin Önemli Toplantı ve Belegeler. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 2007: 6 (4), 297-306, Erişim tarihi 5 Şubat 2013, <http://www.scopemed.org/fulltextpdf.php?mno=174>.
- Çepel, Necmettin. 1995. *Çevre Koruma ve Ekoloji Terimleri Sözlüğü*, TEMA Vakfı Yayınları: 6, İstanbul.
- Çepel, Necmettin. 2008. *Ekolojik Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları:180, 3. Baskı, Ankara: Impress Baskı Tesisleri.
- Emrealp, Sadun. 2005. Türkiye Yerel Gündem 21 Programı- Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler El Kitabı. IULA-EMME Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu Bölge Teşkilatı Yayını, İstanbul:Birmat Matbaası, İkinci Baskı Erişim Tarihi: 31 Ocak 2013, <http://www.umraniye.bel.tr/images/kentkonseyi/YG21%20EI%20Kitabi.pdf>
- Kabaş, Didem. 2004. Kadınların Çevre Sorunlarına İlişkin Bilgi Düzeyleri ve Çevre Eğitimi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ail Ekonomisi ve Beslenme Eğitimi ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Keleş, Ruşen. 2013. 100 Soruda Çevre: Çevre Sorunları ve Çevre Politikası. İzmir: Yakın Kitabevi, 320 s.
- Tuna, Mumammer. 2007. Çevrecilik: Tarihsel, Teorik, Felsefi Temelleri ve Küreselleşmesi. *Çevre ve Politika:Başka Bir Dünya Özlemi*, Editör: Ayşegül Mengi, 187-220. Ankara: İmge Kitabevi.
- Turan, Levent. 2007. Biyolojik Çeşitlilik. *Biyolojik Çeşitlilik ve Türkiye*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Bölüm IV

MEDYA VE KADIN

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİT(SİZ)LİĞİ VE MEDYA: REKLAMLARDA KADIN BEDENİNİN KULLANIMI

Ceylan Ertung

Bir kadını nesneleştirmek şiddeti meşrulaştırmanın ilk adımıdır.

Jean Kilbourne

Günümüzde kadın bedeninin satamayacağı hiçbir ürün yoktur. Çikolatadan sakıza, arabadan zeytinyağına kadın bedeni bir bütün olarak ya da parçalar halinde sayısız ürünün pazarlanmasında etkin rol oynar. Kadın bedeninin görsel medyada bir obje; bir tüketim aracı olarak bu kadar çok kullanılmasının bir çok sebebi vardır ve bu sebepler çoğu zaman pazarlanan ürünün hitap ettiği kitleye göre değişim gösterse de, temelde tek bir gerçeğe hitap eder: kadının ataerkil, tüketici, heteronormatif toplumlardaki ikincil hatta nesnel pozisyonuna. Burada bahis olunan ataerkil toplumdaki en basit anlamıyla bir toplumdaki otorite figürünün baba yani erkek olmasıdır. Yunanca patriarkhēs sözcüğünden batı dillerine geçen bu sözcüğün birebir anlamı “babanın yönetimi” dir. Günümüzdeki yaygın kullanımı ile ataerkillik ya da patriarka yetişkin erkeklerin mutlak güç sahibi olduğu sosyal düzeni çağrıştırmaktadır. Tüketici toplumlardan kastedilen ise üretimden ziyade tüketim odaklı; gerçek ihtiyaçlar ile sahte ihtiyaçlar arasındaki ayrımın ortadan kalktığı; bir ürünün işlevselliğinden çok imajı ve markasının tüketiciye bir prestij ve ayrıcalık getirdiği, başka bir deyişle “gösteriş tüketimi”nin baskın olduğu toplum düzenidir. Tüketim toplumlarında pazarlanan ürünler bir ihtiyacı karşılamaktan çok tüketiciye bir kişilik, bir imaj sağlar¹. Heteronormatif toplum ile anlatılmak istenen ise heteroseksüel ilişkinin yani bir kadın ve bir erkeğin arasındaki ilişkinin evrensel bir norm olarak kabul gördüğü ve bu matrix dışında kalan her tür ifadenin ve kimliğin sapkın ve anormal olarak tanımlandığı; dışlandığı ve hatta cezalandırıldığı sosyal düzendir. Heteronormativite kadın ve erkeklerin biyolojik cinsiyetlerini esas alır ve bu açıdan biyolojik belirlenimci bir görüştür. Bu görüşe göre kadınlar ve erkekler biyolojik donanımları sebebiyle, yani “doğaları gereği” farklı mizaç ve karakterlere sahiptirler. Eflatun’dan Aristo’ya, René Descartes’dan Sigmund Freud’a bir çok düşünür kadınları doğurganlıkları nedeniyle bedenle özdeşleştirmiş, bu sebeple kadınları erkekten daha düşük bir yaşam formu olarak tanımlamışlardır. Aristo için kadınlar “hadım edilmiş erkekler”dirler; doğaları gereği pasif ve duygusaldırlar ve bedensel fonksiyonlarının esiridirler, bu yüzden de hayvanlar alemine daha yakındırlar. Eflatun Timaeus adlı eserinde kadını sadece annelik rolüne indirgemekle kalmayıp bu süreçte kadınların sadece geçici birer araç, bir yuva; chora olduklarını iddia eder; Yunanca’da boş alan anlamına gelen chora burada kadın rahmini anlatmak için kullanılmaktadır. Eflatun’a göre kadının yaratış sürecinde aktif bir rolü yoktur, o sadece erkeğin biçim verdiği yeni hayatın olgunluğa erişebilmesi için geçici bir mekan olma görevini görür. René Descartes ünlü “düşünüyorum öyleyse varım” cümlesini sarfettiğinde düşünme aktini bir erkek olarak yerine getiriyordu zira bedenle özdeşleştirilen kadının karşısında ve ondan üst pozisyonunda olan erkek aynı zamanda aklın ve mantığın

¹ Tüketim toplumlarında işlevsellikten çok gösterişe ve imaja yapılan vurguya en güzel örnek belki de ülkemizde hala çok “moda” olan UGG botlarıdır. Avustralya ve Yeni Zelanda menşeli bu botlar ondokuzuncu yüzyılda tamamiyle işlevsel bir amaçla tasarlanmış ve kullanılan koyun yünü sayesinde ayakları sıcak havada serin ve soğuk havada sıcak tutmaları açısından öncelikle Birinci Dünya Savaşı, savaş pilotları tarafından tercih edilmiş, ardından 1960’ların sonlarında sörfçüler tarafından tercih edilen bir ürün haline getirmiştir. Ancak ne zaman ki Amerikalı Deckers şirketi UGG Boots’un isim hakkını satın almış ve Oprah Winfrey bu botları televizyon şovunda giymiştir ki UGG botları bir anda bir statü sembolü haline gelmiştir.

doğal sahibi olarak görülmekteydi. Psikanalizin babası Sigmund Freud ise kadınları (Eflatun gibi) hadım edilmiş; eksik erkekler olarak tanımlayarak düalist batı düşüncesinin temellerine güçlü bir çivi daha çakmıştır. Ayrıca ortaya koyduğu fallosantrik düşünce sistemi erkek cinsel organını—yani fallusu—norm olarak kadının fallus sahibi olmamasını bir eksiklik hatta bir anomali olarak tanımlamıştır. Yüzyıllar boyunca anatomi kitaplarında insan bedeni tasvirlerinde erkek bedeni kullanılması da bu yüzdendir zira bir çok dilde erkek aynı zamanda insan olarak kullanılmaktadır; İngilizce'deki “mankind” ve bizim dilimizdeki “insan” gibi. Tıp nezdinde kadın bedeni ise her zaman parçalara ayrılmış ve “kadın hastalıkları” adında ayrı bir tıp dalı bile oluşturulmuştur. Tek tanrılı dinler nezdinde de kadın erkeğin kaburgasından yaratılan ikincil bir varlık, dahası insanın cenetten kovulmasında oynadığı etkin rol sebebiyle de baştan çıkarıcı, meraklı, özünde zayıf bir canlıdır.

Ünlü Fransız düşünür ve felsefeci Simone De Beauvoir, 1949 yılında kaleme aldığı İkinci Cinsiyet (La Deuxieme Sexe) adlı eserinde “kadın doğulmaz, olunur” demiştir. Burada Beauvoir'ın anlatmak istediği kadın olma halinin biyolojik ya da doğal bir durum olmaktan çok, toplumun insanlara biyolojik donanımlarından yola çıkarak kısıtlı anlamlar, roller ve görevler yüklediğidir. Beauvoir bu söylemi ile biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki farka işaret eden ilk düşünürlere olmuştur. Biyolojik Cinsiyet bir kişiyi dişi ya da eril olarak belirleyen fizyolojik özellikleri içerir: cinsel organların türü, vücut içindeki baskın hormonların türü, sperm ya da ovum üretebilme, doğum yapma ve emzirebilme yetisi, gibi. Toplumsal cinsiyet ise bir toplumdakadınlar ve erkekler için yaygın olarak kabul edilen düşünce ve beklentileri ifade eder. Bunlar “tipik” olarak dişi/feminen ve erkeksi/ maskülen özellikleri ve yetileri ve çeşitli durumlar karşısında kadınların ve erkeklerin nasıl davranması gerektiği konusunda genelin “normal” olarak kabul ettiği beklentileri içerir. Bu düşünceler ve beklentileraileden, arkadaşlardan, toplum liderlerinden, dini ve kültürel kurumlardan, okullardan, işyerlerinden, reklamlardan ve medyadan öğrenilir. Bu roller kadınların ve erkeklerin toplumdaki farklı rollerini, sosyal statülerini, ekonomik ve politik güçlerini yansıtır ve onlara biçim verir.

Kısaca, toplumsal cinsiyet olgusuyla anlatılmak istenen bir kadının sırf bir rahime sahip olduğu için ve bunun sonucunda “doğası gereği” ütü ya da yemek yapmaya veya çamaşır yıkamaya daha yatkın olmadığıdır. Aynı şekilde bir erkek de doğurgan olmaması sebebiyle ev işlerinde başarısız olmaz. Kısacası toplumsal rol dağılımlarında üreme organlarının mahiyetlerinin hiçbir reel fonksiyonu yoktur. Bu rol dağılımları sadece toplumların yüzyıllar boyunca başta dini ve “bilimsel” söylemler aracılığıyla bireylere dayattığı kültürel yani insan yapımı düşüncelerdir. Günümüzde bu söylemlere medya ortamında üretilen söylemler de katılmıştır ve medya belki de bu fikirleri yayma ve daha önemlisi bireylerin bu fikirleri içselleştirmeleri açısından en etkin role sahip olmuştur. İzlediğimiz diziler, haber programları, filmler ve reklamlar içinde üretildikleri toplumu hem yansıtır hem de o toplumda yaşayan bireylere toplumsal işlev ve görevlerine dair kodlar sunarlar. Diyebiliriz ki görsel medya—özellikle televizyon ve reklamlar—en etkili beyin yıkama araçlarıdır. Başka bir deyişle, reklamların amacı bir ürünün pazarlanması gibi görünse de aslında reklamlar izleyicilere belli başlı imajlar sunarak onlara nasıl olmaları gerektiğine dair mesajlar içerir.

Toplumsal cinsiyet rollerinin bireylere dayatılması insanlar daha dünyaya gelmeden başlar. Çocuk bekleyen bir çiftte sorulan ilk soru bebeğin cinsiyetinin ne olduğudur. Verilen cevaba göre aile ve aile yakınları, doğacak çocuğun cinsiyetine bağlı toplumsal rolünü hazırladıkları çocuk odası, aldıkları kıyafetlerin renkleri (pembe kız çocuk mavi de hep erkek çocuk rengidir, sarı ve yeşil uniseksdir) ve oyuncaklar üzerinden kodlamaya başlarlar. Kız çocuklarına en sıklıkla alınan oyuncak tabii ki de bebettir, daha kendisi bebeklikten çıkmamış bir kız çocuğu elindeki oyuncak bebek aracılığıyla o toplumdaki rolünü daha doğru dürüst konuşmaya bile başlamadan öğrenir: anne olmak. İleriki yaşlarda alınan Barbie bebekleri ise kendisine toplumdaki diğer rolünü hatırlatmak için tasarlanmıştır: güzel, bakımlı ve zayıf bir arzu nesnesi olmak, ki böylelikle kendisine bir koca bulup annelik

görevini yerine getirebilsin. Erkek çocuklarına alınan oyuncakların yelpazesi ise her zaman için daha genişdir ve her ne hikmetse erkek çocuklarını babalığa hazırlamak için kimse onlara bebek almayı akıl etmez. Oyuncak seçimi hususunda bir diğer nokta ise kız çocuklarına alınan oyuncakların büyük çoğunluğunun ev içine yönelik, erkek çocukları oyuncaklarının ise ev dışına yönelik olduğudur. Yaratıcılık gerektiren, zeka ve beden gelişimine yönelik ve teknolojik oyuncakların büyük bir çoğunluğu da erkek çocuklarına hitaben pazarlanmaktadır.

Çocukların toplumsal cinsiyet rollerini öğrenmelerinde önemli rol oynayan bir diğer unsur ise çocuklara anlatılan masallar ve hikayelerdir. Bu masal ve hikayeler aracılığıyla çocuklara toplumda pasif mi yoksa etkin bir rol mü oynayacakları baştan öğretilir. Masal literatürükötü kalpli üvey anne, kötü kalpli kraliçe ya da bir cadının elinde acı çeken ancak kaderine boyun eğmiş, prensi tarafından kurtarılmayı bekleyen kız figürleriyle doludur. Uyuyan Güzel'den Pamuk Prenses'e, Rapunzel'den Külkedisi'ne, masallar kız çocuklarına toplumda kendileri için seçebilecekleri rollerin ne kadar sınırlı olduğunu hatırlatır durur. Bu masallarda vurgu en çok fiziksel güzelliğe yapılmaktadır. Yukarıda bahsi geçen masallardaki genç kızların ortak sorunu (meziyetleri!) hem çok güzel hem de çok iyi kalpli olmalarıdır. Kötü kalpli, çirkin, ancak kafayı—belki de bu yüzden—güzellikle bozmuş üvey anne/kraliçe/cadı/perî tarafından zulüm görmektedirler ancak seslerini çıkarmadan, pür neşe kendilerini ev işlerine vururlar—ta ki gözüpek, yakışıklı bir prens gelip kendilerini kurtarana kadar.² Prens olmadığı durumlarda bile kurtarıcı her zaman bir erkek figürdür, Pamuk Prenses ve Kırmızı Başlıklı Kız masallarındaki avcı figürü gibi. Nedense prenseslerimizin hiç birinin aklına kendi kaderlerine kendilerinin yön verebileceği gelmez. Zaten kendi başına işlere kalkışanların sonunun ne olduğunu en güzel Kırmızı Başlıklı Kız masalı anlatır. Burada bahsedilen ve sayısız benzer örnekleri bulunan masallarda kız çocuklarına verilen mesaj açıktır: güzel olmalısın, sessiz olmalısın, çirkin kadınlar seni hep kıskanacak ama korkma sonunda yakışıklı prensi sen kapacaksın.

Erkek çocuklarına anlatılan masallara baktığımızda ise durumun çok farklı olduğunu görürüz. Peter Pan'dan, Çizmeli Kedi'ye, Kahraman Terzi'den Robin Hood'a, masallar erkek çocuklarına macera dolu deneyimler sunar, bu masallardaki erkek figürleri—bu bir kedi de olsa—pasif değildir, ya doğa üstü yetenekleri vardır; Peter Pan gibi; ya da çok kurnaz ve çok zekidirler; Çizmeli Kedi gibi, ve toplumda önemli bir rol oynarlar, cesur; adil ve mangal yürekli; yukarıdakilerin hepsi gibi.

Bu bölümün esas konusuna, yani medya ve reklamlara dönecek olursak, günümüz medyasında kadınlara verilen rollerin niteliği masallardakilerden pek farklı değildir. Medya ve özellikle reklamlar, kadınları en başta görsel bir nesne olarak kullanırlar. Reklamlarda kadın, bir bütün ya da parçalar halinde hedef kitlenin—yani erkeklerin—bakış açısına hitap eden bir şekilde edilgen bir seks objesi olarak kullanılmaktadır. Burada pazarlanan ürünün niteliği önemli değildir, hatta bu ürünün hedef kitlesi görünüşte kadınlar da olabilir, ancak Laura Mulvey'nin “Visual Pleasure and Narrative Cinema” (Görsel Haz ve Anlatı Sineması) başlıklı makalesinde de ileri sürdüğü gibi, kameranın bakış açısı her zaman için “erkek bakışına” hitap eder ve kadınlar da erkek bakışını ve kendilerini o bakış üzerinden değerlendirmeyi içselleştirdikleri için görsel medyada erkek arzusuna sürekli olarak hizmet eden bir kısır döngü söz konusudur.

Laura Mulvey'e göre cinsiyet eşitsizliğinin hüküm sürdüğü günümüz “skopofilik”³ toplumlarında bakma eyleminden alınan haz aktif/erkek ve pasif/kadın arasında bölünmüştür. Pasif kadın her zaman için “bakılan”dır, erkek ise “bakan” ve kadının bu bakılabilirliği⁴ onu erotik bir nesne, erkek arzusunun objesi haline getirir, onu bu

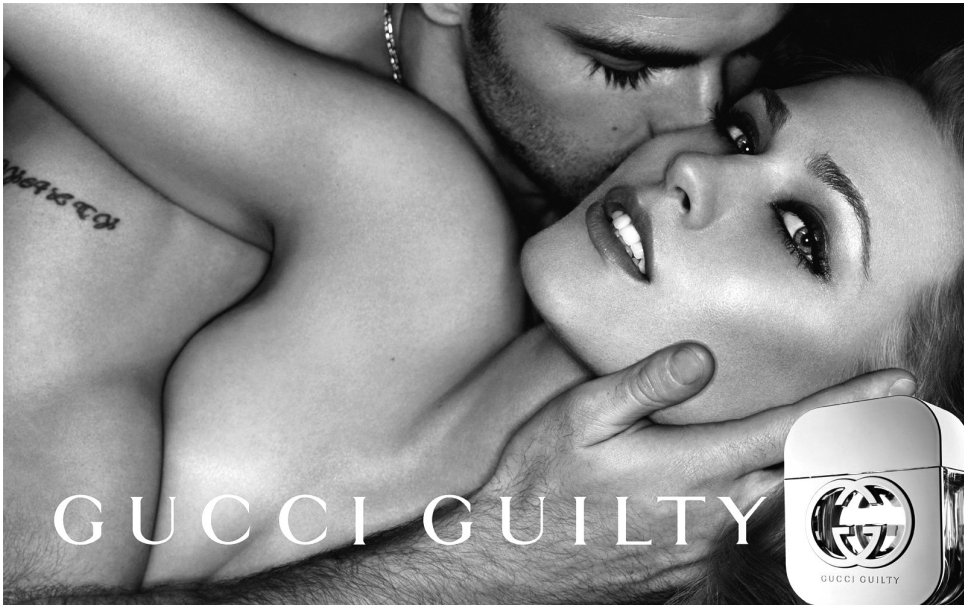
2 Bu masallarla kız çocuklarının beynine kazınan bir diğer sinsi mesaj ise çirkinliğin lanetlenmekle eşdeğer olduğudur, çirkinlik sadece fiziksel bir özellik değil aynı zamanda bir ruh özelliğidir; nasıl ki iç güzelliği dışı yansırsa çirkin bir kadının iyi kalpli olmasına imkan yoktur zira içi de eşit derecede çirkindir.

3 Scopophilia: Gözetlemecilik

4 Looked-at-ness

açıdan tanımlar ve ona anlam katar. Kadınların bu bakış dışında kendi başlarına bir anlamları yoktur. Mulvey'nin de dediği gibi: “ Geleneksel olarak, sergilenen kadın iki düzeyde işlev görür: ekranın her iki yanındaki bakışlar arasında yer değiştiren bir gerilimle, hem ekrandaki öykü içindeki karakterler hem de izleyiciler için erotik nesne olarak” (Mulvey 2006, 48)

Aşağıda görülen İtalyan moda markası Gucci'nin bu parfüm reklamı belki de Mulvey'nin “erkek bakışı” ile ne demek istediği anlamamız için faydalı olabilir. Neredeyse pornografik olarak tasvir edilebilecek bu reklam—ki pornografik aslında günümüz toplumlarını anlatmak için tam da uygun kelimedir çünkü artık pornografi ile kastedilen sadece cinsel arzu uyandıran görsel, işitsel ve yazılı materyel ile sınırlı değildir. Pornografi artık herhangi bir konuya olan sağlıksız, saplantılı ve gözetlemeci hatta röntgenci yaklaşımı ifade eder. Jane Caputi *Goddesses and Monsters: Women, Myth, Power and Popular Culture*(Tanrıçalar ve Canavarlar: Kadın, Mit, İktidar ve Popüler Kültür) adlı kitabında pornografinin bir tür propaganda, aşağılama ya da duyarsızlaştırma hatta imha bazlı bir temsil türü olduğunu söyler (74). Bu sebeptendir ki Fransız düşünür Jean Baudrillard 11 Eylül sonrası Irak savaşının medyada yansımaları için “savaş pornosu” tanımını yapmıştır. Zira televizyon şirketleri tarafından “canlı” olarak dünyanın dört bir yanında yayınlanan savaş görüntüleri hem olayları tüm gerçeklikleriyle sunma iddiaları hem de sürekli tekrar eden vahşet görüntüleriyle seyirciyi şiddete karşı duyarsızlaştırmaları açısından tam bir pornografi örneğidirler. Ayrıca bu bölümde inceleyeceğimiz reklamların büyük bir bölümü hem cinselliği bir pazarlama stratejisi olarak kullanmakta hem de kadın bedenini cansız parçalar halinde hatta ölü beden şeklinde sergilemekte böylelikle izleyiciyi kadına karşı şiddet konusunda duyarsızlaştırmaktadırlar.

Yukarıda verilen reklama dönecek olursak, Gucci'nin piyasaya sürdüğü kadın parfümünün adı "Guilty"; Türkçe anlamıyla "suçlu" yani yasalar ya da ahlaki değerler nezdinde kabul görmeyen bir davranış sergilemiş ve de bu yüzden cezalandırılması gereken kişi. Resimde bedenlerinin üst yarısı çıplak bir kadın ve bir erkek görünüyor. Oldukça erotik olarak tanımlayabileceğimiz bu resimde erkek kadına arkadan sarılmış, kadının hareket etme yetisini kısıtlamış ve büyük ihtimalle parfümünün de etkisiyle kadının saçlarını kokluyor. Bu oldukça mahrem an içerisinde kadın erkeğe bakmak yerine kameraya bakıyor, belli ki bahsi geçen suçlu kendisi. Ayrıca kameraya yönelttiği davetkar bakışlar kendisini hem resimdeki erkeğin hem de bu reklama bakanların gözünde bir arzu nesnesi haline getiriyor. Parfümün hedef kitlesi olan kadınlar ise kendilerini bu kadınla özdeşleştirerek İngilizce'de "self-objectification" olarak tabir edilen "kendini nesneleştirme" sürecine giriyorlar. Kadının kendini nesneleştirme kadının kendisine dışarıdan bir gözle -erkek gözüyle- bakması ve kendisini bu bakışın değer yargıları ile değerlendirmesi ve yargılaması olarak tanımlanabilir.

Mulvey makalesinde, perdedeki kadın karakterin erkek izleyicide hadım edilme endişesi⁵ yarattığını ve bu endişeyle başa çıkmak için sinemasal anlatıda iki yola başvurulduğundan bahseder: birincisi kadın karakterin değersizleştirilmesi, cezalandırılması ya da kurtarılması; ikincisi ise erotik nesne olarak fetişleştirilmesi. Seçilen yol hangisi olursa olsun kadın her zaman için edilgen erkek ise aktiftir ve aslında bize görsel medyada sunulan kadınlar "kadın" değil ataerkil toplumun ürettiği imgelerdir. Burada Beauvoir'ın tanımını hatırlamakta fayda var. Bu imgeler ya da "ideal"ler gerçeği temsil etmedikleri için her zaman ulaşılmaz kalacaklardır, bu ulaşılmazlık olgusu da ekranın bu tarafında olan kadınlarda her zaman bir eksiklik duygusu uyandıracak ve ekranda gördükleri photoshoplanmış, zayıf, "mükemmel" imgelere ulaşmak için sürekli daha çok alışveriş yapacaklardır. İşte reklamların ve reklamların hizmet ettiği tüketim toplumunun kitlelerde uyandırmak istediği duygu budur: size sürekli sizde bir şeylerin eksik olduğu duygusunu yaratmak; ve bunu en çok kadınlar üzerinden yapar.

Yukarıda incelenen Gucci reklamı kadının erotik nesne olarak fetişleştirilmesine bir örnek olarak alınabilir. Şimdi Mulvey'nin bahsettiği ilk örneğe dönelim: kadının değersizleştirilmesine; ki bu kategori aslında kadının erotik bir obje olarak fetişleştirilmesiyle de yakından ilintilidir. Günümüz reklamlarının çoğu kadın bedenini

5 "castration complex" yani "hadım edilme endişesi Freud'un Oedipal kompleks teorisiyle alakalıdır, bu konuda daha çok bilgi için Freud'un 1914 yılında kaleme aldığı "On Narcissism" adlı makaleye bakılabilir.

izleyiciye bir bütün olarak değil de parçalar halinde sergiler, bu tür reklamlarda odak noktası kadının bedeninin sadece bir bölümüdür, bacakları, göğüsleri ya da poposu gibi. Sadece bir vücut parçası ya da organa indirgenen kadın bağımsız, irade sahibi bir kişi olmaktan çıkar, cansız bir beden parçasına dönüştürülür. Bu yüzdendir ki kadın cinayetlerinde kadın bedenlerinin parçalara ayrılması aslında hiç de şaşırtıcı değildir zira reklamlar bunu sıklıkla yapmaktadırlar.

Yukarıda görülen İtalyan kadın çantası markası Francesco Biasia'nın hazırlatmış olduğu reklam kadın bedeninin parçalanmasına verilebilecek pek çok örnekten sadece biridir. Bu reklam aynı zamanda kadını bir sehpa ile özdeşleştirerek kadının nesneleştirilmesini başka bir boyuta taşımaktadır. Kadın burada yüksek topuklu çıplak bacaklarıyla hem bir cinsel objeye; hem de bedeninin üst kısmına yerleştirilen sehpa aracılığı ile para ile alınıp satılan bir ev eşyasına dönüştürülmüştür.

Feminist-Vejeteryen kuramın öncülerinden Avustralyalı yazar Carol J. Adams 1990 yılında yayınladığı ilk kitabı *The Sexual Politics of Meat*'te (Etin Cinsel Politikası), ataerkil toplumlarda kadınlara yönelik muamele ve hayvanlara yönelik muamele arasındaki paralelliğe vurgu yaparak yaşayan, hissedebilen hayvanların "absent referrent" (kayıp yönerge) yoluyla "et" haline getirilmeleri ve kadınların cinsel nesnelere indirgenmesi arasında doğrudan bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Adams'ın kayıp yönerge kavramı üç farklı konuya işaret eder: ilk olarak, hayvanlar kesilme yoluyla kayıp yönerge haline gelirler, bu işlemden sonra kelimenin tam anlamıyla beden ve ismi "kayıp" ya da yok olurlar. Zira bir hayvanın tüketilecek et haline gelebilmesi için öldürülmesi gerekir. İkinci olarak; hayvan öldürüldükten ve et olduktan sonra ondan bahsediş şeklimiz değişir: kanat, hamburger, sosis, bonfile, pırzola, biftek gibi kelimeler aslında o anda tüketmekte olduğumuz etin bir zamanlar yaşayan ve hisseden bir canlı olduğu gerçeğini bir şekilde gizler. Üçüncü konu ise mecazidir, hayvanlar insanların deneyimlerini ya da hissettiklerini ifade edebilmek için bir mecaz olarak kullanılırlar. Bu son kategoriye örnek olarak Adams özellikle tecavüz ve şiddet mağduru kadınların olay esnasında kendilerini nasıl "et parçası" olarak hissettiklerinden örnek verir. Cinsel şiddet ve et yemenin arasında doğrudan bir bağ olduğunu iddia eden yazar, reklamlarda kadın ve hayvanların alternatifli olarak birbirlerinin yerine sıkça kullanıldıklarından bahseder.

Adams'ın teorisini birkaç örnekle açıklayacak olursak, solda yer alan restoran menüsünde yine parçalanmış bir kadın bedeni sergilenmektedir. Bu sefer kadın bacakları kızarmış tavuk butları ile özdeşleştirilmektedir. Solda yer alan tavuk butu için kayıp yönerge bir tavuk, sağdaki kadın bacakları için ise bir kadındır. Reklamın sunuş şeklinden yemeğe ve sekse duyulan iştahın arasındaki benzerliğe vurgu yapılmaktadır ve bu reklam

aracılığıyla hem tavuk hem de kadın erkeğin tüketimine hazır, “et” e indirgenmişlerdir. Bizim mutfağımızın güzide yemeklerinden kadın budu köftenin çağrıştırdıkları da aslında çok farklı değildir.

Bu sayfada görünen resimlerde ise şuh bir şekilde topuklu ayakkabılarla poz veren bir hindi ile yine bir et restoranı reklamı yer almaktadır. İlk ürünün adı “Turkey Hooker” yani hindi kancasıdır, pazarlanan belli ki bir mutfak aracıdır. Ancak İngilizce’de “hooker” aynı zamanda fahişe anlamına gelmektedir. Ürünün pazarlamacıları başvurdukları cinas yoluyla hem hindiyi erotize etmekte ve pazarlanan ürünün niteliği açısından da kadına şiddeti meşrulaştırmaktadırlar.

İkinci reklamda ise neredeyse üstteki hindi ile aynı pozu vermiş, üst bedeni çıplak sarışın bir kadın görülmektedir. Reklamın manşeti “Nibble on these!” “Hadi bunları ısır!” ya da “Hadi bunları dişle!” olarak çevrilebilir. Altındaki yazılardan bu restoranın kızarmış tavuk kanadı satan bir restoran olduğu anlaşılmaktadır. Burada yine bir önceki reklamda olduğu gibi kadın ve hayvanın birbirleriyle özdeşleştirildiği ve yine seks ve yemek yemenin neredeyse birbirine eşdeğer anlamlarda kullanıldıkları görülmektedir. Ancak her iki reklamda da hedef müşteri erkeklerdir. Yani tüketilen yine kadındır.

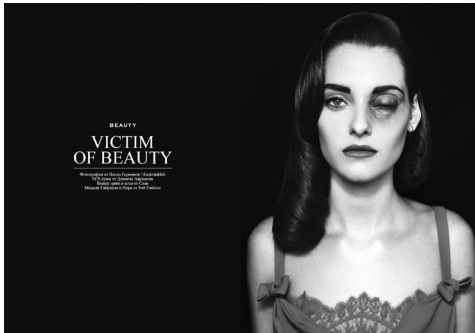

Kadının medyada temsili konusunda rahatsız edici bir başka husus ise kadınların çocuklaştırılıp, çocukların da erotize edilerek olgun birer kadınmişçesine izleyiciye sunulmalarıdır. Günümüzün en sinsi endüstrilerinden biri çocuk pornosudur, gelişmiş her ülke bu endüstriye savaş açmış durumdadır ancak çocuk pornosunu çağrıştıran medya imgeleri günlük olarak karşımıza çıkmaktadır. Britney Spears’ın kurdeleli ve pileli etekleriyle bir okulda çektiği 1998 videosu “Hit Me Baby One More Time” dan, çocuk güzellik yarışmalarına ya da Tom Cruise ve Katie Holmes’un topuklu ayakkabı meraklısı kızları Suri’ye kadar kadınlaştırılmış, erotize edilmiş çocuklar sürekli karşımıza çıkmaktadır. Burada görülen reklamda en fazla altı yaşlarında bir kız çocuğuna makyaj yapılmış ve saçları fönlenmiştir. Hafif aralık dudaklarıyla kameraya bakmakta ve kucağında bir ayıcık tutmaktadır. Reklam Love kozmetik şirketinin Baby Soft (bebek yumuşaklığı) adlı yeni parfümünün tanıtımını yapmaktadır. Manşet şöyle demektedir: “Çünkü masumiyet sandığından daha seksidir”. Burada firma açık bir şekilde bu kız çocuğunu cinsel bir obje haline getirmiş ve

masumiyete yapılan vurgu ile kıza verdirilen şuh poz arasındaki tezat ve reklamın hedef kitesinin yetişkin kadınlar olduğu gerçeği reklamın mesajını iyice karmaşıktırmakta hatta tehlikeli bir boyuta getirmektedir. Aynı şekilde bir başka “oyuncak” reklamı, tehlikenin hiç de azımsanmayacak bir boyuta geldiğinin göstergesidir. Bu oyuncakın adı “pole dance” Türkçesi “direk dansı” yani striptiz kulüplerinde kadınların erotik danslarını sundukları direk. Çocuklar için tasarlanan bu oyuncakta kullanılan oyuncak bebeğin kendisi de çocuk olarak tasarlanmış. Bu bebek müzik eşliğinde direk etrafında bazı dans figürleri sunuyor. Bu oyuncakın bir ileri modeli ise Tesco oyuncak şirketi tarafından piyasaya sürülen “Pekaboo Pole” (Peek a boo bizim kültürümüzde de yer alan genelde küçük çocuklarla oynanan cee-ee! oyununun İngilizcesi ancak kelime olarak “gözetlemek” anlamına geliyor). 2006 yılında yılbaşı alışverişlerini yapmaya giden bir ailenin oyuncak reyonunda bu ürünle karşılaşmaları sonucu mağazaların oyun ve oyuncak reyonlarından kaldırılan Pekaboo Pole çocuklara içlerindeki “seksi kedi yavrusunu” ortaya çıkarmalarını salık veriyor. Pakedin içinden 2. 6 metrelik bir direk, öğretici dvd, kağıt paralar ve pembe bir jartiyer çıkıyor.

Aşağıda verilen 1950’li yıllardan kalma Chase&Sanborn marka kahve reklamında ise eşini çocuk gibi kucaklamış “cezalandıran” bir erkek resmediliyor. Reklamın manşeti “Eğer kocanız en taze kahveyi bulmak için piyasa araştırması yapmadığınızı farkedirse...” diye başlıyor ve bu tehdidin sonucunun ne olacağı resimle müşterilere gösteriliyor. Belli ki bu kadın yanlış kahveyi almış ve böylelikle dayağı hak etmiş.

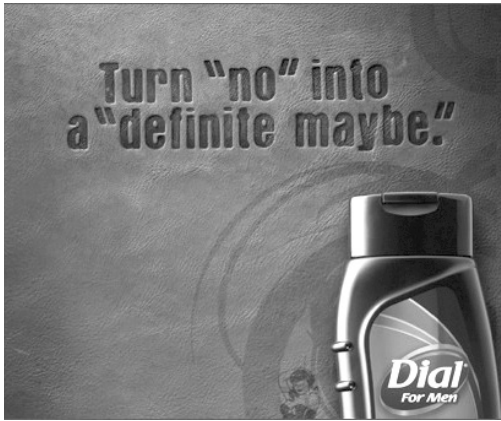

Kadına şiddeti meşrulaştıran ve normalize eden reklamların sayısı günümüzde de maalesef oldukça fazla, şiddeti aynen bu reklamda olduğu gibi estetik bir şekilde sunan ve toplumun bilinç altına bu tarz imgeleri yerleştirerek normalize etmeye yönelik reklamlara bir örnek de Bulgaristan menşei 12 adlı moda dergisi için sanatçı Vladimir Germanov tarafından çekilen “Victim of Beauty” (Güzellik Kurbanı) adlı çalışma. Resimlerin hepsi bakımlı, güzel kadınları şiddet mağduru olarak resmetmekte. Bu resimlerde kadınlar alışlageldiği üzere yine pasif ancak davetkar bir ifade ile morarmış ve hatta aldığı darbenin şiddeti ile kapanmış gözüyle, ya da kesilmiş boğazı ile

kameraya bakmaktalar. Kadına şiddet olaylarının ve cinayetlerinin tüm dünyada her geçen gün daha da arttığı bir dönemde erkeğin kadına şiddetini estetize eden bu tarz resimler bu davranışların yeniden üretilmesine katkıda bulunmakta hatta şiddeti seksileştirerek çekici hale getirmeleri açısından büyük tehlike arz etmektedirler.

Kadınların maruz kaldığı şiddet olaylarından bir başkası da tecavüzdür ve tecavüzü meşrulaştıran, normalize eden ve erotize eden bir çok kültürel metin mevcuttur. Susan Brownmiller 1975 yılında kaleme aldığı *Against Our Will: Men, Women and Rape* (Bizim Rızamız Olmadan: Erkekler, Kadınlar ve Tecavüz) adlı çalışmasında tecavüzün tarihçesini ve gerçek mahiyetini gözler önüne serer. Brownmiller'in de belirttiği gibi tecavüz sadece insan kültürlerinde var olan bir olgudur, zira hayvanların aksine insanların "çiftleşme dönemi" diye bir dönemleri yoktur. Brownmiller'a göre tecavüz insan anatomisinin bir sonucu olarak erkeklerin erkeklik organlarını kadınlara karşı bir silah olarak kullanabileceklerini farkettileri anda insan kültürünün bir parçası olmuştur ve dünya üzerinde tecavüzün olmadığı hiçbir toplum yoktur. Brownmiller'a göre tecavüz "erkekler tarafından kadınları sürekli korku içinde tutmak için uygulanan bilinçli bir sindirme yönteminden başka bir şey değildir⁶" (Brownmiller 1975, 15).

Kültür değerlerinin yeniden üretimi ve sürdürülebilirliğini sağlama açısından önemli bir role sahip olan görsel medya tecavüz konusunda da toplumda varolan değer yargılarını pekiştirmektedir. Fatmagül'ün Suçu Ne? adlı dizisinin Fatmagül adlı karaktere dört kişinin tecavüzünün gösterildiği reyting rekorları kıran ilk bölümünün yayınlanmasının ardından piyasaya Fatmagül iç çamaşırları, bileklikleri hatta "İster al koynuna yat, ister tecavüz et" başlığıyla Şok gazetesi tarafından 21 Ekim 2010 tarihinde Fatmagül'e benzeyen şişme bebeklerinin piyasaya sürüleceğine dair çıkan haberler, görsel medyanın kitleleri şiddete karşı duyarsızlaştırma hususundaki gücünü gözler önüne sermektedir. Ayrıca böylelikle tecavüz sosyal bir olgu, bir insanlık suçu olmaktan çıkarılmış bir tüketim ürünü olarak insanlara sunulmuştur.

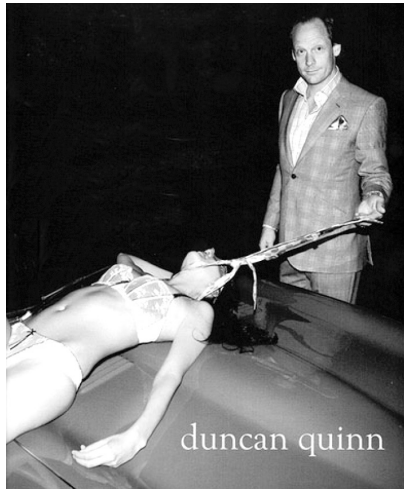

Reklamlar açısından da durum farklı değildir. Özellikle moda endüstrisi tecavüz imgesini bolca kullanır. Kadınların tecavüz yoluyla aşağılandığı, kurbanlaştırıldığı ve hatta cezalandırıldığı bir çok reklam halen varlıklarını sürdürmektedir. Hatta bütün kültürlerde yer alan "hayır dese de aslında evet demek istiyor, zor kızı oynuyor" inancı aşağıda verilen erkek duş jeli reklamında karşımıza çıkmaktadır. Dial marka duş jeli reklamının manşeti "Turn "no" into a "definite maybe" yani "Hayır"ı "kesin bir belki"ye dönüştür" tecavüzü normalize eden bir mesaj içermektedir. Burada esas dikkat çekici olan cümledeki "kesin bir belki" kısmıdır. Reklam yapımcılar cinsel ilişki hususunda kadının rızasını görmezden gelmekte bu konuda sadece erkeğin söz sahibi olduğunu ima etmektedirler.

Aşağıda, İtalyan markası Relish'in 2009 Bahar koleksiyonunu tanıttığı reklamında ise iki genç kadının iki polis tarafından taciz edilmeleri resmedilmektedir. Resmin ön tarafında yer alan siyahi polis genç kadının ellerini arkada birleştirmiş bir eliyle boynunu tutmaktadır, kadının yüz ifadesinden acı çektiği anlaşılmaktadır ancak bu acı ifadesi estetize ve erotize edilmiş bir şekilde seyirciye sunulmaktadır. Arka plandaki polis ise genç kadını arabaya dayamış ve bir elini eteğinin altına sokmuştur. Ancak kadın bu duruma karşı koymak yerine

6 Brownmiller kitabında tecavüzün tarih boyunca kadına karşı bir suç olarak değil de bir erkeğin diğerine karşı işlediği bir suç olarak tanımladığını anlatır. Zira kadın tarih boyunca bağımsız bir birey olmaktan çok bir erkeğin mülkü olarak tanımlanmış, böylelikle tecavüz bir erkeğin başka bir erkeğin malına zarar vermek olarak görülmüştür. Antik Babil'den günümüz toplumlarına tecavüz bir olgu olarak tüm toplumlarca tanınmıştır ve bir suç olarak tanımlanmıştır ancak işlenen suç kadına karşı işlenen bir suç olarak değil, özellikle tecavüze uğrayan kadının bekaretinin bozulması durumunda onun değerini düşüren ve ailesini utanca boğan bir akt olarak ele alınmıştır. Maalesef bu bakış açısı halen bir çok günümüz toplumunda geçerliliğini korumaktadır, bizim ülkemizde bile tecavüz sonucunda bekareti bozulan bir kadının tecavüzcüsüyle evlendirilerek namusunun temizlenmesi olgusu Türk Ceza Kanunu'nda artık yer almamakla birlikte hala geçerliliğini korumaktadır.

yüzünde merak ve ilgi ifadesi ile diğer arkadaşına bakmaktadır. Bu bölümde konuştuğumuz stratejilerin hepsi bu reklamda toplanmış gibidir; reklamdaki kadınlar hem rol arkadaşlarının hem de reklama bakanların arzu nesnesi haline gelmişler, aynı zamanda suçludurlar (“Guilty”, “Victim of Beauty”) ve cezalandırılmaktadırlar (“Chase and Sanborn”) ve kendilerine yapılan saldırıya karşı koymak yerine pasif kaldıkları için aynı zamanda kurban rolündedirler. Bu reklama dair bir diğer ilginç tespit ise moda markasının adında gizlidir: relish İngilizce’de keyif almak ya da tadını çıkarmak anlamına gelmektedir. Kadına tacizin açıkça temsil edildiği bu reklamda verilen mesaj yukarıdaki duş jeli mesajı ile neredeyse aynıdır. Cinsel ilişki erkek istediği vakit gerçekleşir, kadının bu hususta bir söz hakkı yoktur ve kadın bu itaatkar, hükmedilen rolünden zevk almalıdır, zira bu doğasında vardır.

Görsel medya ve reklamlarda kadın bedeninin temsiline ve kadına şiddetin meşrulaştırılmasına dair değinilmesi gereken bir başka konu da kadın bedeninin bahsi geçen ortamlarda ne kadar sıklıkla bir cesede indirildiğidir. Görsel medya cansız kadın bedenini sürekli olarak erotize etmekte ve böylelikle kadın cinayetlerini normalize etmekte hatta çekici kılmaktadır. Bu tür reklamlara örnek olarak yanda görünen Duncan Quinn reklamı verilebilir. Duncan Quinn Amerika merkezli bir erkek giyim markasıdır ve bu reklamında pazarlanan ürün bir kravatır. Resimde cansız bir kadın bedeni ve onu büyük ihtimalle kısa bir süre önce boğarak öldürmüş bir erkek yüzünde kendinden hoşnut bir ifadeyle kameraya bakmaktadır. Spor bir arabanın kaportasında cansız yatmakta olan kadının iç çamaşırı giyiyor olması onu bariz bir şekilde cinsel bir objeye indirgemıştır. Resimdeki adamın kadının bıynuna doladığı kravat ile vermiş olduğu poz izleyicilere yeni öldürdüğü av hayvanını gururla sergileyen avcılarını hatırlatmaktadır.

Bu konuyla ilgili son olarak bir blucin markası olan Wrangler’ın 2008 yılı koleksiyonundan bir reklamdan bahsetmek faydalı olacaktır. Koleksiyonun sloganı “We are animals” yani “biz hayvanız” ve resimde yüzü koyun bir bataklıkta yatmakta olan bir kadın bedeni görünmekte. Wrangler bir kot pantolon markası olmasına rağmen

resimde pazarladığı ürün görünmüyor bile zira resmin odak noktası “karaya vurmuş” cansız bir kadın bedeninin sırt kısmı. Reklamın sloganı ile resimde görülen kadın bedeni beraber okunduğunda Duncan Quinn reklamının mesajına benzer bir mesaj çıkıyor karşımıza: kadının öldürülebilir bir av oluşu.

Kadının medyada temsil ediliş biçimleri tabii ki de bu bölümde anlatılanlarla kısıtlı değildir, burada bahsolunan buzdağının sadece görünen ucudur. Cinsel bir objeye indirgenmediği durumlarda kadın, görsel medya ve reklamlarda toplumun oynamasına izin verdiği kısıtlı roller ile temsil edilir. Bütün deterjan ve ev eşyaları reklamlarında kadınlar oynamakta—anne ve eş olarak tabii ki de bu ürünler onları ilgilendirir-- ama her nedense reklamlarda yer alan dış ses (voice over) çoğunlukla erkek sesidir. Kadınlar reklamlarda karşımıza sürekli yemek pişiren, çamaşır yıkayan, erkeğe servis eden ve çocuk bakan figürler olarak çıkmaktadır. Yaşlanma karşıtı ve zayıflama ürünleri söz konusu olduğunda da hedef tüketici hep kadındır, erkeğin yaşlanması ve kilolu olması tabii ki de söz konusudur ancak bu bir sorun teşkil etmez zira egemen bakış erkeğindir. John Berger’ın da *Ways of Seeing* (Görme Biçimleri) kitabında dile getirdiği gibi “erkekler eyleme geçer, kadınlar görünür” (Berger, 1977, 115).

Bu bölümde anlatılmak istenenleri kısaca özetleyecek olursak, bir iletişim aracı olarak medya ve özellikle reklamlar içinde üretildikleri toplumu hem yansıtmakta hem de o toplumda yaşayan insanları toplum rollerine göre eğitmektedir ve erkek egemen toplumlarda—yani tüm günümüz toplumlarında—üretilen reklamlar kadın rollerini yeniden üretmekle kalmaz kadına karşı şiddeti normalleştiren hatta meşrulaştıran birer ortam görevi görerek kadının toplumdaki pasif hatta kurban rolünü pekiştirmektedir.

Kaynakça

- Adams Carol J. 1990. *The Sexual Politics of Meat: A Feminist-Vegetarian Critical Theory*. New York: Continuum.
- Berger John. 1977. *Ways of Seeing*. London: Penguin.
- Brownmiller Susan. 1975. *Against Our will: Men, Women and Rape*. New York: Fawcett Columbine.
- Caputi Jane. 2004. *Goddesses and Monsters: Women, Myth, Power, and Popular Culture*. Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Mulvey, Laura. 2006. *Visual pleasure and narrative cinema*. *The Feminism and Visual Culture Reader* içinde, ed. Amelia Jones. London: Routledge.
- Şok. 2010. *Fatmagül’ün Şişmesi Geliyor*. 21 Ekim.

Bölüm V

EDEBİYAT VE KADIN

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KADININ YAZARLIK SERÜVENİ

Lerzan Gültekin

Bilindiği gibi, milattan önce Paleolitik Çağ'da insanlar avcılık – toplayıcılık dönemi yaşamaktaydılar. Bu çağlarda gezici- avcı- toplayıcı topluluklar olarak yaşayan insanlar tarımı bilmedikleri için henüz yerleşik düzene geçmemişlerdi. Bu dönemde kadın erkekten statü olarak aşağı değildi, çünkü avlanmaya, toplayıcılık yapmaya beraber gidiyorlardı.

Paleolitik çağdan sonra gelen Neolitik çağda ise insanlar ilk kez tarıma ve yerleşik düzene geçmişlerdi. Ancak bu dönemde de kadınlar toprağı ekip biçtikleri ve bahçecilik yaparak yiyeceğın önemli bir bölümünü sağladıkları için statülerinde önemli bir değişiklik olmamıştır. Ayrıca kadın bedeni doğurganlığıyla ve yavrusunu sütüyle beslemesi nedeniyle her zaman korkuyla karışık bir mucize kaynağı olarak görüldüğünden ona hep saygı duyulmuş ve mitolojik dönemde tanrıça ana olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde kadın doğurganlığı, kısaca bedeninden yeni bir can yaratması onu kutsallaştırmıştır. Bu nedenle tüm mitoslarda, özellikle yaratılış mitoslarında en fazla göze çarpan Ana Tanrıça'dır. Söz gelimni, Mezopotamya'da ve Anadolu'da yaşamış olan ve dünyanın en eski uygarlıkları olarak bilinen eski Sümer, Asur, Hitit, Akad, eski Mısır uygarlıklarında değişik isimlerle yer alan Ana Tanrıça yerin, göğün yaratıcısı ve koruyucusudur. Ana Tanrıça kültürünün en önemli özelliğı üretkenlik ve verimlilikti. Kadın doğurganlığıyla insan neslinin devamını sağlayan bir güç olarak tanrıçalaştırılmıştır. Bu nedenle, eski çağdaki bazı kültürlerde, örneğın eski Sümer ve Babil'de cinsellik ve fahişelik kutsaldı (Bkz. Muazzez İlimiye Çiğ, *Bereket Kültü ve Mabet Fahişeliğı*). Tapınak fahişeleri adı verilen bu kadınlar aynı zaman da rahibeydiler. Hititler de ise kraliçeler kralla eşit konumdaydılar (Çelebi 2007, 50). Ayrıca kadının miras hakkı da vardı ve yasalarla korunmuştu (Çelebi 2007, 121). Aynı şekilde yine eski Orta Asya Türk devletlerinde hakanın buyrukları tek başına geçerli değildi (Çiğ 2008, 3). "Eski Türklerde hakan ve hatun diyorki diye başlıyan birçok ferman vardır". Orta Asyada'ki bir çok Türk devletine kadın devlet başkanlığı ve hükümet işleri sorumluluğı gibi görevlerde bulunmuştur: Örneğın Buhara'yı yöneten Toksan Hatun gibi (Değır 2011, 1). Eski Türklerde kadın miras hakkına sahipti ve hem kadım, hem erkek birbirlerini boşayabilirlerdi (Çiğ 2008, 3).

Ancak bu anaerkil düzen yerleşik tarıma geçilmesiyle birlikte yerini önce mülkiyete ve sınıfsal hiyerarşıye bıraktı ve zamanla, özellikle de erkek egemen bir mülkiyet hakkına dönüştü. Tüketebildiğinden fazlasını üretmeye başlayan insanoğlu ürettiğini istifleyerek sahiplendi. Erkekler bilek güçleri nedeniyle tarım araçlarını, örneğın, saban gibi, daha rahat kullandıkları için üretim ve mülkiyet zamanla onların eline geçti. Kadın, zayıf ve ikinci planda kaldı. Bu da anaerkil tanrıça döneminin sonu oldu.

Bilindiğı gibi insanların yaşam biçimlerini, çok eski çağlardan günümüze kadar gelebilen, bıraktıkları eşyalardan, inşa ettikleri yerleşim yerlerinden, yazının icadından önce bıraktıkları resimlerden ve yazının icadından sonra bıraktıkları yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Bu yazılı kaynakların en önemlilerinden birisi de kuşkusuz edebiyattır. Başlangıçta sözlü olarak kuşaktan kuşağı aktarılan söylenceler, destanlar daha sonra yazılmaya başlandı. Örneğın aslında efsaneler ve halk öykülerinden oluşın halk destanlarının yanı sıra tiyatro oyunları, özellikle trajedi, komedi, şiir, daha sonraları da roman ve kısa öykü şeklindeki yazın türleri ortaya çıktı. Ancak ilk edebiyat örneklerinden sayılan destanlar, halk söylencelerinden, mitolojik öykülerden ve kutsal kitaplarda anlatılan öykülerden oluşmuştur. Bu efsaneler, söylenceler, yerleşik tarıma geçilmesi ve yazının icadından sonra artık Ana Tanrıça kültü olmaktan çıkmışlardır; örneğın, Sümer kültüründe tapınak rahiplerinin erkekleri güçlü kılan yasaları kayda geçince erkek egemenliğı başlamıştır (Şahin 2012, 4). Bu durum kadının

doğurganlığından dolayı üstün tutulduğu Ana Tanrıça döneminin sonu olmuş ve bundan sonra kadın mitolojide, örneğin, Yunan, Yahudi, Hristiyan mitolojilerinde hep olumsuz sıfat ve özelliklerle anılmaya başlamıştır. Oysa, Yunan mitolojisinden çok daha eski olan Mısır mitolojisinde tanrıça İsis, tanrı Osiris kadar güçlüdür. Hatta, kardeşi Seth tarafından öldürülüp, parçalara ayrılan Osiris'in parçalanmış bedenini toplayıp bir araya getiren ve ondan bir çocuk doğuran da odur. Ancak Yunan mitolojisine bakıldığında hiçbir tanrıçanın Zeus kadar güçlü olmadığını ve eninde sonunda ona itaat etmek zorunda olduklarını görüyoruz. Her ne kadar Zeus karısı Hera'nın kıskançlıklarından çekinse de ve tanrıçaların da bazı özel güçleri olsa da hiyerarşik olarak ikincil konumdadırlar. Üstelik Yunan mitolojisinde kadına olumsuz niteliklerin atfedildiği pek çok öykü vardır. Örneğin, tanrıça Hera çok kıskanç ve geçimsizdir. Bunun da nedeni kocası Zeus'un bitmez tükenmez çapkınlıklarıdır. Truva savaşı, *İlyada*'da Aşil'in söylediği gibi bir fahişe (Truvalı Helen) yüzünden çıkmıştır. Truva'lı Paris'in, Yunanlı Menelaus'un karısı Helen'i kaçırp birlikte Truva'ya sığınmasıyla başlayan savaş, Truva'nın Yunanlılar tarafından yakılıp yıkılmasıyla sona ermiştir. Yine Yunan mitolojisinde dünyaya tüm kötülükler meraklı Pandora'nın kötülüklerin hapsedildiği kutuyu söz dinlemeyip açmasıyla yayılmıştır. Yani kadın, fitne, fesat ve kötülüklerin anası olarak yansıtılmaya başlanmıştır artık. Oysa bu öykülerin çoğunda görülen savaş ve kavgaların gerçek nedeni, erkeklerin kontrol edemedikleri hırslarından kaynaklanır. Örneğin, Truva savaşında Paris ve Helen arasındaki aşk yalnızca bahanedir. Asıl neden zengin Truva'yı zaptetmek ve zafer kazanan, cesur bir komutan olarak şöhret yapmaktır.

Öte yandan, kadın yalnızca kötülükle özdeş olarak yansıtılmaz Yunan mitolojisinde. Güçsüz ve zavallı olarak da erkelerin elinden çok çeker. Zorla kaçırma ve tecavüz bunların başında gelir. Örneğin, Zeus, Leda adlı prensesi kuğu kılığına girerek kaçırr. Yeraltının tanrısı Hades ise Demeter'in kızı Persefone'yi kaçırp kendine eş yapar. Anne Demeter'in ağlayıp sızlamaları da pek etkili olmaz. Yine, Zeus, beyaz ve güzel bir boğa kılığına girerek Europa'yı kaçırp kendine eş yapar. Her ne kadar Yunan mitolojisinde kadın savaşçılar olan Amazonlar kurdukları devleti yönetirken erkekleri ancak iş yaptırmak ve çoğalmak için kullanmışlarsa da, savaş tanrısı Mars (Ares) ile su perisi Harmoni soyundan gelen bu kadın savaşçılar da aslında erkek egemen bir düzenin ürünü olarak tamamen maskülen özelliklere sahiptirler; çünkü onları da bu düzen yaratmıştır (Comte 1991, 30).

Yunan mitolojisindeki erkek egemen anlayışın ürünü olarak yansıtılmış kadın imajından sonra Yahudi ve Hristiyan mitolojilerinde de durum farklı değildir. Örneğin, Adem'in ilk karısı olan Lilith, eşitlik istediği için Adem'in otoritesine boyun eğmez. Lilith daima olumsuz sıfatlarla anılan, intikam peşinde koşan bir canavar olarak anlatılır. Cennetten kovulduktan sonra Tanrı'dan ve Adem'den intikam almak amacıyla yenidoğan bebekleri, özellikle de erkek bebekleri öldürür (Gilbert ve Gubar 2000, 35). Yine aynı şekilde Hristiyan mitolojisinde, Adem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı anlatılan Havva da Adem'in yasak elmayı yemesine neden olduğu için her ikisi de cennetten kovulurlar. Kısacası kadın artık doğurganlığı nedeni ile mucize yaratan, bereketin ve üretkenliğin simgesi Ana Tanrıça değil, aksine her türlü kötülüğün zayıflığın kaynağıdır ve bu nedenle konumu erkekten çok aşağı konumdadır. Tıpkı ünlü Yunanlı filozof Aristo'nun *Poetika*'sında trajedinin kolay anlaşılır ve akılda kalıcı olmasının seyirciye kolayca bir ahlak dersi vermek için gerekli olduğu anlatılırken, trajedi kahramanının da her şey den önce iyi (ahlaklı) olması gerekliliği ve bu karakterin kadınla ve köleyle karşılaştırılması örneğinde olduğu gibi. Aristo'ya göre trajedi kahramanı iyi olmalıdır. Ancak, iyi niyetli ve ahlaklı olmasına karşın sonunu hazırlayan hatalarının farkında değildir. Aristo'ya göre amaç iyiye karakter de iyidir. "Hatta bir kadın bile iyi olabilir ve bir köle de; her ne kadar kadının aşağı bir yaratık olduğu ve kölenin de oldukça değersiz olduğu söylene de" der (*Poetics* 1970, 64). Görüldüğü gibi kadının aşağı konumunu Aristo bile peşinen kabul etmiş ve karşılaştırmasını da ona göre yapmış. Her ne kadar Antik çağda Antigone, Electra, Faedra, Lezistrata gibi kadın kahramanların öne çıktığı oyunlar da yazılmış olsa da aslında aristokrasiyi temsil eden bu kadın karakterler o günkü sosyal yaşamın içindeki Aristo'nun sözünü ettiği sıradan kadını temsil etmezler. Ayrıca bu kadın karakterleri yaratan yazarlar da

kadın değildir. Ancak, yine de eski Yunan'da lezbiyen kadın şair Saffo gibi bir sanatçı çıkmıştır. Aslında kadının sanatçı/yazar olarak yaratıcılığı Ana Tanrıça dönemine kadar iner. Örneğin, eski Sümer'de tarihte bilinen ilk kadın şair de yaşamıştır. İlk Akad Kralı I. Sargon'un kızı (MÖ 2400) Enheduanna Sümer tanrı ve mabetlerini öven bir çok ilahiler yazmıştır. Şiirleri Sümerce ve kadın dilinde yazılmıştır (Çığ 2007, 262-64).

Peki kadın sanatçı olarak serüveni tarih boyunca nasıl gelişmiştir? Yaratıcı yazar olarak kadın bu serüvende başarılı olabilmemiş midir? Yoksa arada sırada medyaya bile yansıyan bir iddiaya göre kadınlar yazar olarak ve sanatçı olarak erkekler kadar başarılı olamamışlardır mı? Eğer söylendiği gibi başarılı olamamışlarsa bunun sorumlusu kadınlar mıdır? Tüm bu soruların cevabı aslında kadının tarih boyunca devam eden yaşam serüveninde gizlidir aslında. Daha önce anlatıldığı gibi Ana Tanrıça döneminin sona ermesi ile ikinci sınıf vatandaş konumuna düşen kadının erkekle eşit düzeye gelmesi yüzyıllar süren mücadeledir ve bu süreç hala-batı toplumlarında bile-tamamlanmış değildir. Bir başka deyişle, kadının erkekten aşağı konumda olması yalnızca doğu toplumlarına özgü bir durum değildir. Kadın, batı kültüründe de aynı şekilde erkekten aşağı bir konumdaydı. Örneğin, demokrasinin beşiği olarak bilinen İngiltere'de kadın yüzyıllarca erkekle aynı eğitimi alamayan, bir işte çalışıp meslek sahibi olma hakkı ve seçilme hakkı olmayan ikinci sınıf vatandaştı. Kadının tüm bu haklarını elde etmesi ve erkeklerle eşit düzeye gelmesi için 20. yüzyılı beklemesi gerekmiştir. Bu durum hemen tüm Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri içinde geçerlidir. Bu nedenle, edebiyatta kadını incelerken, örneklerimiz hem batı kültüründe, hem de kendi kültürümüzde kadının konumunu; ve kadının edebiyat yapıtlarında nasıl yansıtıldığını gösterirken de aynı zamanda yazar/yaratıcı olarak kadının konumunu ve şartlarını gözler önüne serecektir. Söz gelimi, İngiltere'de neredeyse 19. yüzyılda bile pek çok eğitimci, kadının eğitimi için incil'i okuyabilecek kadar okuma yazma bilmesinin yeterli olduğuna inanıyor ve asla yazar olmak gibi büyük düşlere, hırslara kapılmaması gerektiğini savunuyordu. Bu nedenle, kadın yaratıcılığı, evde ürettiği el işleri ve yaptığı yemeklerle, bestelediği ve düzenlediği balad tarzı şarkılarla ve yazar olarak mektuplar ve anıları ile sınırlıydı (Stevenson 7). Baladlar genellikle kulaktan kulağa kuşaktan kuşağa aktarıldıkları için sanatçı bunları alıp yeniden düzenlerdi çoğu kez. Tıpkı bizim türkülerimiz, ağıtlarımız gibi. Ülkemizde de kadınlarımızın çeşitli anlamlar içeren iğne oyları, maniler ve ölüler için yaktıkları ağıtlar örnek gösterilebilir.

İngiltere'de Anglo-Sakson Döneminde Kadın

İngiltere'de Anglo-Sakson dönemi olarak bilinen, M. S. 7. yüzyılda Hristiyanlık, büyük ölçüde yayılmış ve aynı zamanda adaya yazı da gelmişti. Ancak, ilk yazarlar kilisedeki eğitimli din adamlarının dili olan Latince ile yazdılar. Misyonerler okullar açarak kölelerin bile okuma yazma öğrenmesini sağladılar. Kısaca söylemek gerekirse okuma, yazma tamamen kilisenin kontrolündeydi (Stevenson 1992, 13). Bu dönemde, yani, 7. yüzyıl İngiltere'sinde, kadın pek çok konuda zayıf görülmesine karşın asla zihinsel yetenekleri açısından aşağı görülmediği için eksik bir eğitim almamıştır. Örneğin, erkeklerle aynı düzeyde Latince öğrenen kadın misyonerler o dönemdeki Pagan ve Cermen kökenli kavimler arasında hristiyanlığı yaymak üzere erkek misyonerler kadar çalışmışlardır (Stevenson 14). Yazdıkları latince metinlerin erkek çağdaşlarından tek farkı daha çok duygulara hitap etmesi ve kendi duygularını açıklamaktaki içtenlikleri olmuştur. Erkek misyonerlerin yazıları daha serin kanlı, daha uzak ve kadınlarınkı kadar içten değildi (14). Ayrıca manastırlarda kadın ve erkek, bu dönemde kesinlikle aynı eğitimi almaktaydı (Stevenson 15).

Dönemin edebiyatı olarak özellikle şiir tarzında günümüze kalan anonim şiirlerden mutlaka bazıları kadınlar tarafından yazılmıştı. Ancak bunu kesinlikle kanıtlayacak yeterli veri ne yazık ki yoktu. İster eski İngilizce'yle yazılmış olsun, ister Latince, anonim bir şiirin yazarının kadın mı yoksa erkek mi olduğunu anlamak neredeyse olanaksızdır. Kadınla erkeğin farklı eğitim almaya başlamalarının ilk belirtisi 8. yüzyılda kadının el işini geliştirmesi

ile başlamıştır. Kadınların manastırında yapılmaya başlanan el işi, yeni tekniklerin de geliştirilmesiyle çok ünlü olmuş, ancak bu kadına özgü el sanatı, kadına yeni bir sorumluluk yüklediği için manastırdaki kadının aldığı eğitimle, erkeğin aldığı eğitim arasında ciddi farklar oluşmaya başlamış ve kadına verilen eğitimin kalitesi düşmüştür (Stevenson 16). Bundan sonra 9. yüzyıldan itibaren tüm İngiltere’de biraz da Viking’lerin dalga dalga gelen akınlarının da etkisiyle eğitimde genel bir gerileme başlamıştır (16). Anglo-Sakson döneminden elimizde kalan anonim liriklerde ise kadın, kocasının dönüşünü bekleyen, o olmadan hiçbir problemini halledemeyen, pasif bir zavallı konumunda yansıtılmıştır. Örneğin, “Bir Eşin Feryadı”, “Kocanın Mesajı”, “Wulf ve Eadwacer” şiirlerinde kadın tipi böyledir. Jane Stevenson “eğer bu şiirlerin yazarı kadın değilse, kadının o günkü durumunu çok iyi bilen erkek şairler yazmıştır” diyor (16-17).

Anglo-Sakson döneminde kadının böyle pasif yansıtılmadığı kahramanlık şiirleri de vardır. Bunların en önemlilerinden biri “Judith”’tir. Halkını kurtarmak için savaştan Judith, düşman komutanı Holofernes’i gizlice ziyaret edip, onu kandırıp baştan çıkarır ve sarhoş bir halde uyurken kafasını keser. Hristiyan geleneğinin bu önemli şiirinde Judith’in kurduğu tuzağa hiç vurgu yapılmazken öldürdüğü komutan Holofernes için de acıma hissi uyandıran tek bir ifade, tek bir söz yoktur şiirde (Stevenson 17). Yine Hristiyan geleneğinin birer örneği olan bu şiirlerde, örneğin “Juliana” ve “Elene” gibi, destanlarda görülen serüven, yolculuk ve “arayış” temaları görülür; bu kadın kahramanlar söz konusu bu üç şiirde de erkek destan kahramanları kadar önemli ve ilginç kahramanlar olarak yansıtılmışlardır (Stevenson 18).

Anglo-Sakson dönemi aslında tamamen kahramanlıkların anlatıldığı, eril bir dünyaydı. Bu dünyada aşk, çocuk, ilahi aşk ya da dostluk, arkadaşlık gibi değerlerin anlatıldığı şiirler yoktu. Daha çok savaş, mücadele, kahramanlık, şiddet ve korkunun egemen olduğu bu dünya 1066 Norman istilasından sonra yavaş yavaş değişmeye başladı. Özellikle 12. yüzyıldan itibaren farklı konular işlenmeye başladı ve tüm Avrupa edebiyatını etkileyen bir aşk ve serüven öyküsü olan romans türü kahramanlık destanlarının yerini almaya başladı. Fransa’da yeşeren ve oradan da İngiltere’ye gelen romans yalnızca bir kahramanlık serüveni değildi. Uğruna savaşılan, ulaşılamayan sevgili olarak kadın da bu yapıtlarda, saygıdeğer, önemli bir karakterdi. Kendisini vatanına ve dini olan Hristiyanlığa adanmış olan şövalye aynı zamanda sadık bir aşık olarak tüm kahramanlıkları hizmetinde olduğu “Leydi” için yapardı. Burada kadının böylesine yüceltilmesi, Meryem Ana imgesine dönüşmüş Ana Tanrıça kültürünün bir yansımasıdır aslında. Ana Tanrıça, Avrupa’da Meryem Ana’ya dönüştükten sonra (özellikle İsa’nın mucizevi doğumu nedeniyle) kadın, romanslarda genellikle saygı değer ve ulaşılmaz bir “Leydi” olarak yansıtılmıştır. Romans, tıpkı Anglo-Sakson döneminin kahramanlık destanları gibi, Orta Çağ’da, aristokrasinin edebiyatı olmuştur.

Onikinci yüzyılın ikinci yarısında ünlü kadın romans yazarı Marie de France’dır. İngiliz sarayında da aktif olarak bilinen bu kadın yazar hakkında hemen hiçbir bilgi elimizde olmamasına karşın yazdığı yapıtlardan yola çıkarak onun en az birkaç dil bildiği ve tam bir soylu bakış açısına sahip olduğu söylenebilir (Stevenson 18). Norman Fransızcasıyla yazdığı romanslar İngiliz Sarayında da okunmuş ve pek çok yazarı etkilemiştir. Marie de France, Orta Çağ’da çok okunan ilk kadın yazardı. Yarattığı kadın kahramanlar ise kendinden emin, ne yaptığını bilen, kararlı ve mücadeleci karakterlerdi. Her ne kadar kocaları ve babaları tarafından hapsedilmiş olsalar da her zaman zorluklarla mücadele eden aşklarından vazgeçmeyen koşullarını zorlayan karakterlerdi (Stevenson 19).

Yazık ki erkeklerle aynı eğitimi alan kadın yazar sayısı Orta Çağ’ın ortalarına gelindikçe azalmaya başladı. Her ne kadar günümüze kadar gelen kaynakların sayısı çok sınırlı da olsa, Anglo-Sakson döneminde güçlü kraliçelerin ve iyi eğitim görmüş, kültürlü rahibelerin bu eril değerlerin egemen olduğu, kahramanlar dünyasında kendilerine bir yer edinmeye başladıklarını söyleyebiliriz. Ancak Orta Çağ’ın ortalarına ve ikinci yarısına gelindiğinde manastırlarda rahibelere verilen eğitim zayıflamaya başlamıştı. Çünkü hem Fransa’da hem İngiltere’de Latince

eğitimin yerini nakış işleri almaya başlamıştı. Bu da daha önce görülen entelektüel rahibeler devrinin bitmesine yol açıyordu. Bu nedenle, Orta Çağ rahibeleri asla Anglo-Sakson rahibeler kadar eğitilmiş değillerdi. Örneğin, Orta Çağ'ın ünlü ozanı Geoffrey Chaucer'in ünlü *Canterbury Öyküleri* yapıtındaki rahibenin sınırlı seviyede Fransızca konuşması ve hiç Latince bilmemesi bu durumun edebiyata yansımış bir örneğidir (Stevenson 20).

Orta Çağ ile Anglo-Sakson döneminin en önemli farkı, Orta Çağ'da kilisenin etkisinin çok büyük olması, bu nedenle de bu dönem yapıtlarının çoğunun dinsel değerleri yansıtmasıdır. Anglo-Sakson döneminde, Hristiyanlık gelmiş olsa da bu dönemde yazılan yapıtlar, insanların Hristiyanlığın değerlerinin yanı sıra pagan değerleri de koruduğunu göstermektedir. Örneğin, ölümden sonra yaşam kavramı olmadığı için bu dünyada bir kahraman olarak ölmek ve ardından güzel bir isim bırakmak çok önemliydi. Oysa, Orta Çağ kilise öğretisinin etkisiyle, bu çağda insanlar cennete gidebilmek için İsa'nın ve kutsal Meryem'in yolundan gitmek zorundaydılar ve önemli olan bu dünya değil, aslında öteki dünyaydı. Bu çağda kilisenin hem çok etkili hem de çok zengin bir kurum oluşu ve zamanla gitgide yozlaşarak insanlar üzerinde baskı unsuru haline gelmesi Orta Çağ'ın sonlarına doğru bu kuruma karşı güvenin sarsılmasına yol açmıştır. Bu durum, dönemin önemli edebiyat yapıtlarına, örneğin, Chaucer'in ünlü *Canterbury Öyküleri* ve William Langland'in *Piers the Ploughman* (Çiftçi Piers) başlıklı alegorik yapıtına yansımıştır.

İngiltere'de Orta Çağ ve Kadın

Orta Çağ'ın en önemli yazarları erkeklerdi ama yine de bu erkek egemen dünyada kadınlar da yazmaya cesaret etmişler ve yapıt vermişlerdir. Bunların en başında gelen iki ismin yazdıklarının yarı-otobiyografik yapıtlar oluşu da bu dönemde kadının yaşamına ışık tutma olanağı sağlamıştır (Stevenson 20). Başka bir deyişle, kendilerini Tanrı'ya adanarak, seslerini Hristiyan söylemleri içinde duyurmaya çalışmışlar ve Tanrı'nın tinsel otoritesinin yardımıyla ataerkil gelenekleri yıkmaya çalışmışlardır (Wyne, Davies 1998, 19). Christina of Markyate (1096/8-1155/66) ve Margery Kempe'in (1373-1440) yaşamları onların sıra dışı kişiliklerini ortaya koymuştur. Aileleri tarafından kendilerine dayatılan yaşamları reddeden bu kadınlar, çareyi, kendilerini duaya ve düşünceye dalmada ve huzura adamada bulmuşlardır. Bu onlar için bir çeşit kaçış yoludur.

Christina of Markyate asil bir Anglo-Sakson aileden gelmeydi ve zorla evlendirilmişti. Ancak evliliğini iptal ettirmeği başarmış ve özlediği özgürlüğüne böylece kavuşmuştur. Öte yandan, Margery Kempe ise Norfolk'lu zengin bir ailenin üyesiydi ve tam on dört çocuk doğurmuştu. Yaşamının ilk yıllarında bira üreticisi ve değirmen sahibi olan bir iş kadınıydı. Ama hem aile hem de iş hayatını reddedip kendisini İsa'nın yoluna adadıktan sonra kutsal topraklara (Kudüs) ve Roma'ya gitti (Stevenson 1992, 21). Okuma-yazma bilmiyordu, ama yaşadıklarını ve deneyimlerini bir papaza dikte ettirerek *The Book of Margery Kempe* (*Margery Kempe'in Kitabı*) başlıklı kitabını oluşturdu. Zaten İncil ve Hristiyanlığın temel doktrinlerini de dinlediği vaazlardan öğrenmişti. Kempe sıra dışı bir kadındı ve dinini o günün uygulanan yöntemi olan manastıra kapanarak, dünyadan elini eteğini çekerek yaşayanlardan değildi. Kitabında ve yaşam biçimiyle, sevginin önemini, İsa öğretisini bizzat uygulayıp yaşayarak her Hristiyanın anlayabileceğini anlatmaya çalışmıştır. Margery Kempe, ondan bir eş ve anne olarak beklenen geleneksel kadın rolünü en sonunda reddederek inandığı yolda yürümüş olan sıra dışı bir kadındır (Norton I, 2000, 367). Margery Kempe kadar ünlü bir başka yazar da Julian of Norwich'tir (1342-1416). *Revelations of Divine Love* (*İlahi Aşkın Beyan Oluşu*) adlı yapıtında Julian, İsa'yı ana olarak ele alarak, verici, özverili, şefkatli bir anayla özdeşleştirmiş, cennete ve ebedi mutluluğa götüreceği yolu göstereceğini anlatmıştır. Aslında, Julian'ın Tanrı kavramı iki cinsin en iyi özelliklerini kendinde toplar. Tanrı, ona göre hem Baba, hem Ana'dır (Stevenson 1992, 21).

Orta Çağ din ve kilisenin etkisinde olsa da bu çağda din- dışı yapıtlar da yazılmıştır. Bu alanda en önemli isimlerden biri de 14. yüzyılda Christine de Pisan'dır. Christine profesyonel yazar olarak yazdıklarından para kazanan ilk Avrupalı yazardır. Yirmi altı yaşında, üç çocukla dul kalınca ekmeç parası kazanmak zorunda kalmıştır.

Christine yapıtlarında kadınların erkeklerden daha kötü olmadıklarını, hatta daha iyi olduklarını savunur (22). Bu düşünceler, 15. yüzyılda yazılan, yazarının da kadın olduğu tahmin edilen *The Assembly of Ladies*, (*Kadın Toplantısı*) olarak çevrilebilecek yapıtta, erkeklerin sadakatsizliğinden ve ilgisizliğinden, vurdumduymazlığından şikayet eden bir gurup kadının düşünceleriyle benzerlikler göstermektedir (22). Christine de Pisan'ın, *The Book of the City of Ladies* (1405) *Kadınlar Şehrinin Kitabı* olarak çevrilebilecek yapıtında, önüne çıkan, sırasıyla akıl, adalet ve dürüstlüğü temsil eden alegorik üç kadın karakter, onun, kadın yazarları aşağılayan erkek yazarlara karşı kadın yazarları savunan bir kitap yazmasını sağladılar. Christine'nin bu yapıtında sorduğu sorulardan biri de niye hiç kadın avukat olmadığıdır (Wynne-Davies 1998, 15).

Elimize o günlerden kalan kaynaklar çok sınırlı da olsa 15. yüzyıla kadar yazıp çizen kadın sayısının daha fazla olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bu yapıtların günümüze kadar ulaşması da tamamen raslantıdır (Stevenson 23). Ayrıca, Orta Çağ'da edebiyat geleneğinin erkek yazarların egemenliğinde olduğu açıktır (23). Bu durum, o dönemin popüler şarkılarında sürekli kadının ve evliliğin aşağılanmasıyla da anlaşılabilir (23). Ayrıca Chaucer'in *Canterbury Öyküleri*'ndeki, cadaloz ve şirret Wife of Bath (Bath'lı kadın) tipi de böyle olumsuz bir örnektir. Yine aynı yazarın *Troilus ve Cressida* adlı yapıtında ise Troilus'u aldatan da yine Cressida adlı sevgilisidir. Kadın bu yapıtta da zayıf karakterlidir. Sevgisine kolayca ihanet eder ve onun ölümüne neden olur. Kadının insan olarak tek yüceltildiği karakter, ana olarak yüceltildiği Meryem Ana figürünün yansıtılmış halidir. Burada yansıtılan kadın ya kendisini ailesine adanmış, besleyen, doyuran, giydiren, çocuklarına ve eşine kol kanat geren anadır, ya da romanslarda görüldüğü gibi ulaşılamayan, güzel ve mükemmel özellikleri olan bir hanımefendidir çoğunlukla ve bir şövalyenin görevi de bu hanıma karşılık beklemeden hizmet etmektir. Görüldüğü gibi erkek yazarların yapıtlarında iki tip kadın vardır. Her türlü kötülüğün kaynağı olan, kötü huylu kadın ve kendini ailesine adanmış, saflığın timsali anne kadın, ya da aynı kategoriye giren, saflığın, masumiyet ve iyiliğin timsali genç kız.

15. ve 16. Yüzyıllarda İngiltere'de Kadın ve Edebiyat

Genel olarak sanat ve edebiyat alanında büyük bir canlılığın ve çeşitliliğinin önce Avrupa kıtasında ve sonra da İngiltere'de görüldüğü bu döneme, bilindiği gibi yeniden doğuş anlamına gelen *Rönesans* denir. Orta Çağ, din-egemen, bu dünyadan çok öteki dünyaya önem veren ve kilise baskısının yoğun olarak hissedildiği bir dönemdi ve bu dönemde manastırlar, başta din eğitimi olmak üzere her türlü iyi eğitimin verildiği yerlerdi. Ancak, tıpkı kilise gibi, manastırlar da yozlaşmaya başlayınca, zaman içinde önemlerini yitirdiler ve sonunda kapatıldılar. Özellikle, 8. Henri'nin 1534 de Roma kilise'sinden kopmasından sonra manastırlar tamamen yok oldular. Eğitimdeki bu açık, yeni açılan Dil bilgisi Okullarıyla kapatılmaya çalışıldı. Özellikle zenginleşmeye ve sesini duyurmaya başlayan orta sınıfın rağbet ettiği bu okullar çoğunlukla Londra ve çevresinde açılmıştı (Stevenson 25). Ancak, Orta çağda, hatta Anglo-Sakson döneminin aksine, manastırlarda eğitim olanağı bulabilen kızlar, 15. ve 16. yüzyıllarda böyle bir olanaktan artık yoksundular. Çünkü açılan okullar yalnızca erkek çocuklar içindi (Stevenson 24-25). Kızlar ancak evde özel eğitim alabilirlerdi. Aynı şekilde, Orta Çağ'da kurulan üniversiteler de (Oxford ve Cambridge gibi) yalnızca din adamı yetiştirmek içindiler ve bu nedenle asla kız öğrenci almıyorlardı. Kızların üniversite eğitimi almaları için 19. yüzyılın sonunu ve erkeklerle aynı eğitimi almaları için de 20. yüzyılın ilk yarısını beklemeleri gerekecekti. Bu nedenle, kız çocuklarının eğitimi, ebeveynlerinin insafına kalmıştı. Bazı, ilköğretim düzeyinde, temel bir eğitimin verildiği okullarda kızlara eğitim verilse de hiçbir kız çocuğu yedi yaşından sonra resmi eğitim görmezdi (Stevenson 26). Bu durumda ancak soylu ve zengin ailelerin çocukları, eğer ebeveynleri uygun görürse, iyi bir eğitim alabilirlerdi.

Rönesans dönemi, hem edebiyatta hem de sanatın tüm dallarında büyük bir patlamanın yaşandığı bir dönem olduğu için sanatçının, özellikle şairin yapıtlarının mükemmel olması önemliydi. Bu durumda, erkekle aynı eğitimi

asla alamayan kadının bu erkek egemen ortamda sesini duyurması gerçekten zordu. Ancak yine de bu dönemde de ses getiren, İngiliz Edebiyatı açısından pasif de olsa bir etki bırakabilen kadın şairlerin olduğunu görüyoruz. En tepeden başlamak gerekirse, dönemin ünlü kraliçesi, I. Elizabeth, birkaç dil bilen kültürlü bir kadındı; yazdığı bazı şiirlerin yanı sıra, çeviri de yapmıştı (26).

Rönesans dönemi her ne kadar bilgi, kültür ve sanat çağı olarak bilinse de kadınla erkeğe aynı olanaklar sunulmadığı için, ancak zengin ve soylu ailelerin kızları arasından ünlü bazı kadın yazarlar çıkmıştır. Soyluların dışındaki sosyal sınıftan olan kızlar evde özel eğitim almak gibi bir fırsattan yoksun oldukları için, ancak bir biçimde, soyluların dünyasına girerler ve aynı eğitim olanaklarından faydalanırlarsa bir şeyler ortaya koyabilirlerdi; örneğin Aemilia Lanyer gibi.

Nitekim, 20. yüzyılın ilk yarısında yetişmiş, ünlü İngiliz kadın romancı Virginia Woolf'un, *Kendine Ait Bir Oda* (*A Room of One's Own*) adlı yapıtında belirttiği gibi eğer ünlü William Shakespeare'in kendisi kadar yetenekli ve istekli bir kız kardeşi olsa ve tıpkı ağabeyi gibi Londra'ya gidip orada şansını denemeye kalksa, başına nelerin gelebileceğini gayet net bir dille anlatır. Judith Shakespeare adını verdiği bu korunmasız, saf kız, iffetini de yitirdikten sonra, gebe kalınca utancıdan evine de dönemeyeceği için intihar eder ve onyediyi yaşında telef olur gider.

Daha önce de belirtildiği gibi bu dönemin ünlü kadın şairleri soylular arasından çıkmıştır. Örneğin, ünlü şair ve soylu, Sir Philip Sidney'in kız kardeşi Mary Sidney, Pembroke Kontesi (1561-1621) belki de dönemin en iyi kadın şairidir. Kraliçe Elizabeth gibi Mary Sidney de hem orijinal şiirler yazmış, hem de çeviriler yapmıştır. Tüm Sidney ailesi her zaman şairleri, sanatçıları, özellikle müzisyenleri, bilim ve din adamlarını desteklemiştir. Ailenin malikanesinin bulunduğu Wilton, devrin düşünürlerinin ve sanatçılarının uğrak yeri olmuş özellikle kontes tarafından destek görmüşlerdir (*Norton I*, 2000, 957). Devrin yine bir başka ünlü şairi Aemilia Lanyer da *Salve Deus Rex Judæorum* adlı yapıtında, Mary Sidney'i hem yapıtlarından dolayı hem de sanatçılara olan desteğinden dolayı övmüştür (957). En ünlü yapıtları arasında, İtalyan şair Petrarka'nın *Ölümün Zaferi* (*Triumph of Death*) adlı yapıtının İngilizce'ye çevirisi ve İncil'in ilahiler bölümünün, uyaklı ve ölçülü olarak İngilizce'ye aktarımı, aslında çeviriden çok "yeniden yazılımı", gelir. *Ölümün Zaferi*, Petrarka'nın kendi kullandığı uyak şeması ile aynı olup, 20. yüzyıldan önce yapılmış en iyi çeviridir.

Sidney ailesinden gelen bir başka kadın edebiyatçı ise Lady Mary Wroth'dur (1586-1651). Lady Mary Wroth, uzun süre Mary Sidney'in gölgesinde kalmıştır (Stevenson 1992, 28). Bunda belki de yapıtlarındaki hiciv ve alaycı unsurların öne çıkmış olması rol oynamış olabilir. Bu nedenle, bazı yapıtlarını hiç bastırma olanağı bulamamıştır. En ünlü yapıtı olan *Montgomery Kontesi'nin Urania'sı* (*The Countess of Montgomery's Urania*) (1621) adlı romansa ek olarak yazdığı 103 adet sone ve şarkı formundaki, *Pamphilia to Amphilanthus* adlı şiirlerdir. Bunun dışında hiçbir zaman tam bitirmediği ve bastırtmadığı *Urania* romansının devamı ile *Aşkın Zaferi* başlıklı pastoral bir oyun daha yazmıştır. Lady Mary Wroth'un Mary Sidney'den en önemli farkı yazdığı yapıtların aslında politik hiciv türünde olması ve özellikle erkekleri eleştirmesidir. *Urania* her ne kadar bir romans olsa da, aslında dönemin saray yaşamındaki aşk entrikalarının hicvidir (Clare 1998, 55). Romanslarda görülen şövalyelerin kahramanlık ve sadık aşk öykülerinin yerine kadınların sıklıkla aldatıldıkları aşk öykülerinden oluşur. *Urania* bir kadın yazar tarafından yazılan ilk romans olup erkek kahramanlığını değil, aksine kadının kahramanlığını ve cesaretini anlatır. Özellikle Pamphilia, Urania ve Veralinda kendilerini ifade edebilen ve yaşamından ders alabilen kadınlardır. Bu nedenle, erkeklerden iki kat fazla sayıda şiir yazar ve öykü anlatırlar bu yapıtta: özellikle şiirlerinin güzelliği ve mükemmelliğinden ötürü profesyonel anlamda bir şair olarak seçilir ve övgüler alırlar. Çünkü şiir yazmak ve öykü anlatmak bu kadınların kendilerini ifade ediş biçimi olduğu kadar onların kendilerini bulmasıdır (*Norton I*, 2000, 1423).

Lady Mary Wroth'la aynı zamanda, kısaca, 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başında yaşamış bir başka kadın yazar da, oyun yazarı, Elizabeth Cary, yani Lady Falkland'dır (1585-1639). Ünlü yapıtı olan *Mariam, Faire Queen of Jewry* adlı oyunu üç birlik kuralı ile yazılmış, bir klasik trajedidir. Oyun, sürgün edilmiş bir soylu ailenin kızı olan Mariam'ın kral Herod'la olan evliliği ve Herod'un kıskançlık sonucu Mariam'ın sadakatinden şüphelendiği için onu öldürtmesini anlatır. Ancak, yapıt görüldüğü kadar basit değildir. Çünkü oyun ağırlıklı olarak Mariam'ın kendini sorgulamasını anlatır. Acaba Herod gibi bir zalimle evlenmekle doğru mu yapmıştır? Onun kendine ait bir vicdanı var mıdır? gibi sorular oyunun ana temasının bağımsız değer yargısı olduğuna işaret eder (Stevenson 1992, 29). Kısacası, oyun, Mariam'ın bakış açısını ve sesini yansıtır (Clare 1998, 54).

Bu dönemde bahsetmeden geçemeyeceğimiz bir başka kadın yazar da Aemilia Lanyer'dır (1569-1645). Daha önce bahsedilen kadın yazarların çoğunun aksine Aemilia Lanyer, Musevi ve İtalyan asıllı saray müzisyeni bir ailenin kızıdır. Ailenin sarayla olan yakın ilişkisi nedeni ile, iyi bir eğitim alma olanağı bulan Lanyer özellikle Kent Kontesinin evinde eğitim görmüştür (*Norton I*, 2000, 1281). Bunun dışında Cumberland kontesi Margaret Cillifford ve kızı Anne Cillifford'dan özellikle şiir alanında, destek görmüştür (1282). Lanyer'ın tek ciltlik şiir kitabı *Salve Deus Rex Judaeorum* (1611) belirgin bir biçimde feminist bir bakış açısını yansıtır. Lanyer kendisini yüreklendirmiş ve desteklemiş kadınlardan "iyi" olarak bahsederken, Havva'yı ve tüm kadınları da savunur. Ayrıca, mektup şeklindeki düz yazılarında ise kimi zaman ciddi, kimi zaman da hiciv tarzında, kadınları yücelten ve yeren yapıtlardaki kadın tiplerini eleştirir. Bunların arasında en önemlileri, Chaucer'in ünlü "cadalog" tiplemesindeki *Canterbury Öyküleri*'nden Bath'lı Hatun (Wife of Bath) ve Sheakespeare'in ünlü hizaya getirilen *Aksi Kız* ya da *Hırçın Kız* olarak çevirebileceğimiz (*The Taming of The Shrew*) gelir (1282). Her iki yapıtta da kadın kahramanlar aksi huysuz geçimsiz ve baskıcı karakterler olarak çizilmişlerdir.

17. ve 18. Yüzyıllarda İngiltere'de Edebiyat ve Kadın

17. yüzyıl İngiltere'de kadının yavaş yavaş hukuksal olarak da özgürlüğünü yitirmeye başladığı çağdır. Bu yüz yıl "namus" ve "iffet" kavramlarının kadın açısından tamamıyla cinsel anlamda kullanıldığı, özgürlük kavramlarının da çağdaş dünyadaki anlamından farklı olarak pek olumlu bir anlamda kullanılmadığı görülür (Stevenson 1992, 32).

Her şeyden önce 17. yüzyıl, başlamış olan kolonileşmenin sürdüğü, yavaş yavaş yeni keşiflerin de yapılmaya başladığı bir yüzyıl olmasına karşın, İngiltere'nin büyük bir iç savaş yaşadığı dönemdir. 1649-1660 yılları arasında Cromwell dönemi olarak bilinen Cumhuriyet Döneminden sonra 1660'da askıya alınmış olan krallık yönetimi geri gelmiştir. Bu döneme de Restorasyon Dönemi denir. Bu dönem öncesi başlamış olan siyasi çalkantılar ve karışıklıklar sonucu, 1642'de parlamentonun bir kararıyla Londra'daki tüm tiyatrolar ahlaksızlık yaydıkları iddiasıyla kapatıldı. Ancak zaman içinde az sayıda da olsa bazı oyunlar, özellikle, 1650'lerde Türklere ve İspanyollara karşı uzak ülkelerde İngiliz kolonilerin yaptıkları savaşları anlatan koloniyel ve emperyal mitlerin vurgulandığı oyunlar sergilenmiştir (*Norton I*, 2000, 1226).

17. yüzyıl pek çok değişikliklerin olduğu bir yüzyıldı. Örneğin, ilk kez gazete çıkarılmaya başlamıştı. Başta Protestanların en tutucuları olan Püritanlar olmak üzere pek çok farklı dini tarikat bu dönemde etkili olmuştur. Özellikle, Cumhuriyet Döneminin lideri Cromwell, Püritanları desteklemiştir. İşte bu dönemde, egemen olan tutucu görüşlerin de etkisiyle, babanın aile içindeki otoritesi daha da artmıştır. Baba ailesinin reisi olarak tıpkı bir papaz gibi aile içindeki günlük duaları yönetir ve İncil okurdu. Bütün aile bireyleri onun malıydı ve onlardan sorumluydu. Dolayısıyla, karısı ve çocukları hem beden hem de ruh olarak ona aittiler. Babaya/kocaya itaatsizlik büyük günahı, çünkü o aile içindeki düzeni temin ederek Tanrı'nın düzeninin aile içinde de devamını sağlayan kişiydi. Tüm bu tutucu görüşler, erkeğe daha da fazla hak verirken kadının haklarını yok etmiştir. Bunun sonucu

olarak da kadın, hukuksal haklarını da kaybetmiştir. Örneğin, babanın malları doğrudan erkek çocuğa geçerken, kız çocuğuna mal verilse de bu mal, kız evlendiği zaman kocasına ait olacaktır bundan böyle, ve durum ancak 1882'de, yani 19. yüzyılda düzelebilecektir (Mcdowall 1989, 105-62).

Restorasyon Dönemi, özellikle Cumhuriyet döneminin ardından her ne kadar eğlence, sefahat ve tiyatronun önem kazandığı bir dönem olarak bilinse de, görüldüğü gibi kadının statüsü gene belliydi, kadının yapabileceği tek şey evlenmek ve çocuk doğurmaktı. Ancak, her şeye karşın bu dönemde kadınlar için profesyonel anlamda tiyatrolar da açıldı. Kadınlar artık yalnız sahneye çıkmıyorlar, ayrıca bilet satabiliyorlar, meyve satabiliyorlar ve en önemlisi oyun yazıyorlardı. Hatta bunların bir kısmı yaşamlarını yazdıkları oyunları kazanıyorlardı (Stevenson 1992, 36). Ancak bu hiç de sanıldığı gibi kolay bir iş değildi. Bu kadın oyun yazarlarının en ünlüsü Aphra Behn'dir. Oyunlarının yanı sıra roman ve şiir de yazmış olan Behn'in (1640-1680) yaşamı hakkındaki bilgi sınırlıdır. Aphra Behn çok üretken bir yazardı ve gerçek adını kullanarak yazmıştır yapıtlarını. Devrin ünlü şairi Dryden'den sonra en üretken, en yaratıcı ve yeniliklere açık bir yazardı. Aphra Behn, Kral II. Charles'a casusluk yapmak göreviyle başka ülkelere de gitmiştir. 1670'de ilk oyununu yazan Aphra Behn bu oyunu para için yazdığını itiraf etmiştir (Norton I, 2000, 2166). Her ne kadar ünlü olmayı becerse ve sevilen bir kadın yazar olsa da, ünlü olmanın ve kadın olmanın bedelini ağır ödemiştir Aphra Behn. Çok eleştirilmiştir, başı derde girmiştir; özellikle katıldığı tartışmalar, ve o zaman için çizgi dışı sayılabilecek görüşleriyle her zaman dikkati çekmiştir. Yaşamını kendi yazdıklarıyla ve kendi adını kullanarak kazanan Behn'in en ünlü yapıtı *Oroonoko*'dur. Aphra Behn, toplumunun iki yüzünlüğünü, hesapçılığını her zaman eleştirmiş ve din felsefe ve fen bilimleri üzerine görüşlerini bildirirken her zaman bir kadın olarak konuşmuştur. Kadının hislerini, azularını ve görüşlerini korkmadan anlatmış ve hemen her yapıtında sevginin gücü karşısında geleneklerin yıkılmaya mahkum olduğunu söylemiştir. Ünlü yapıtı *Oroonoko*'da kolonilerden birindeki, yerli kültürünün değerleri olan sadakat ve iffet gibi değerlerin öneminden ve gerekliliğinden bahseder. Aslında bir seyahat anıları gibi yazılmış bir romans olan bu yapıtın zenci kahramanı Oroonoko, bu güzel değerlerin canlı bir örneğidir. Anlatıcının batılı bir kadın olduğu yapıt, uzak bir kolonide geçer ve batı/doğu kültürleri arasındaki farkı anlatırken Avrupa kültürünün eksiklerini de ortaya çıkarır. Yapıt pek çok kereler basılmış, oyunlaştırılmış, çevrili yapılmış ve seri halinde de yayınlanmıştır. Yazarın anlatıcısı kadın yapması, onun da tipki yerliler gibi ikinci sınıf bir vatandaş olarak öteki kültürden gelenleri anlamaya çalıştığının göstergesidir. *Oroonoko*, pek çok insana haksızlığın ve yüksek değer yargılarının ne olduğunu göstermiştir (2166-2167). 20. yüzyılın ilk yarısının ünlü kadın yazarı Virginia Woolf, tüm kadınların Behn'in masasına çiçekler yağdırması gerektiğini, çünkü onun kadınlara düşüncelerini ifade hakkını verdiğini söyler (2166).

17. yüzyıl kadınlar açısından çelişkilerin yaşandığı bir yüzyıldır. Çünkü pek çok yenilikler ve iç savaşın getirdiği çalkantıların yanı sıra, monarşinin geri gelmesiyle başlayan restorasyon döneminde kadın ikinci sınıf vatandaş olmaktan kurtulamamıştır. Yasal miras hakkını bu yüzyılda yitiren kadın, evlenmediği zaman ekmeğini çıkarmak amacıyla çalışmak ve üretmek zorundaydı. En çok yapabildiği işler de hizmetçilik, zenginlerin çocuklarına ders vermek veya mürebbiyelik, kız okulunda öğretmenlik, el işi, ya da Apha Behn gibi kalemiyle para kazanmaktı. Ancak erkek egemen bir dünyada yazar olmak kadın için hiç de kolay olmamıştır. Çünkü eleştirilenler, özellikle kadın yazarlara ve şairlere karşı çok acımasızdılar ve Apha Behn de böyle acımasızca eleştirilen kadın yazarların başında geliyordu. Behn bütün bu eleştirilere tahammül etmiş, hatta heyecanla kendini savunmuştur. Tüm olumsuzluklara karşın yalnızca iki tiyatrosu bulunan Londra'da, 17. yüzyıl içinde tam 17 oyunu sergilenmiş ve bu arada da 20 adet roman da yazmıştır. Yapıtlarında dünyayı kadının gözünden yansıtan Behn, en çok kadın üzerindeki aile ve çevre baskısını, önceden ayarlanmış evlilikleri ve para için yapılan evlilikleri eleştirir. En ünlü yapıtlarından biri olan *The Emperor of the Moon (Ay İmparatoru)* (1687) oyununda yarattığı "dalgın bilim adamı" tiplmesiyle ortaya çıkan komik karakter, kadınların, dünyayı entellektüel erkeklerden daha iyi yönetebileceklerini anlatmak

için uygun bir tiptir. 17. yüzyılda gelişmekte olan bilimsel çalışmaların bir sonucu olarak İngiltere’de ilk kez kurulan Royal Society Institute ile ilgili olarak Behn, yeni bilim adamının, insanın ve toplumun gerçeklerinden herhangi bir Rönesans sihirbazı kadar uzak olduğunu fark etmiş ve bu oyununda kadınların toplumu eğitmede bilim adamlarından daha yararlı olabilecek kapasitede ve güçte olduğunu anlatırken, bilim adamlarının insanı insan yapan duyguların önemini kavramaya başlamalarını ve kadınların da durumlarını iyileştirmek için her türlü zeka oyunu ve stratejiye baş vurmalarını yansıtmıştır (Stevenson 1992, 37-38).

17. yüzyılda şiir alanında isim yapmış bir başka kadın şair de Katherine Philips, “Orinda” takma adını kullanarak yazmıştır şiirlerini. O dönemde eşe dosta yollanan el yazımı şiirler yaygındı ve asla ticari bir yanı yoktu. Katherine Philips de daha çok bu yolla okuyucuya ulaştırıyordu şiirlerini. Eşinden farklı bir dünya görüşü vardı ve istediği gibi düşünme hakkını hep savunmuştur (Stevenson 44). Şiirleri aşk, dostluk üzerine olduğu kadar politik konuları da içermektedir. Ünlü dizelerinden birinde şöyle der:

“Aşkı, tüm yaşamım itiraf etmeliyim ki senindir,
Ama yanlışlarım asla; çünkü onlar yalnızca benimdir. ”

17. yüzyılda kadınlar her şeye karşı seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Yalnızca yazar olarak değil, tiyatronun her alanında var olmaya çalışmışlardır. İlk defa kadınlar Restorasyon döneminde sahneye çıkmışlardır. Shakespeare döneminde, örneğin kadın rolünü genç erkekler oynardı, çünkü kadının sahneye çıkması ayıp sayılırdı. Ayrıca kadınlar sahne arkasındaki işlerde de çalışmışlar, hatta bilet gişesinde bilet de satmışlar, oyun sahneye koymuşlar, kadına hakaret içeren bir oyun oynandığında açıkça protesto etmişler, beğendikleri bir oyunun sahnelenmesi için destek vermişler, hatta tiyatro yöneticiliği bile yapmışlardır (Stevenson 37).

18. Yüzyılda Edebiyat ve Kadın

Düzyazı edebiyatına, kısaca romana kadın yazarların katkısı yukarıda da belirtildiği gibi 17. yüzyıl’da başlar. Ancak 18. yüzyıl kadın romancılarının sayısının zirveye ulaştığı dönemdir. Her ne kadar bu dönemler kadın yazarın erkek yazarları taklit ettikleri dönemler olarak kabul edilse de roman sanatına katkıları küçümsenemeyecek boyuttadır. Her şeyden önce bu kadın romancılar yapıtlarında dünyaya ve insana kadın bakışı ile baktıkları ve değerlendirdikleri için yapıtları kadın dünyasını yansıtır. Ancak sayıları ve katkıları ne kadar çok olursa olsun bu kadın yazarlar hiçbir zaman, bir ikisinin dışında, erkek yazarlar gibi profesyonel olamadılar. Bir başka deyişle, amatör olarak kabul edilmekten öteye gidemediler. Çünkü yazdıkları ciddiye alınmadı. Bunun birinci nedeni kuşkusuz o günkü erkek egemen düzenin kadına bakış açısıydı. Erkeklerle aynı eğitimi almayan kadın nasıl olur da erkek kadar bilgili olur ve onunla aynı düzeyde ve kalitede yapıtlar ortaya koyabilirdi? Her ne kadar 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kız çocukları için de okullar açılmaya başlamışsa da bu okullarda verilen eğitim hiçbir zaman erkeklerle verilen eğitimle aynı düzeyde değildi ama yine de bu okullardan mezun olmuş ünlü kadın yazarlar vardır. Bu okullarda daha çok temel bazı dersler dışında, biraz yabancı dil, çoğunlukla Fransızca; öğrencinin yeteneğine göre müzik veya resim, el işi, ve bir hanımefendi gibi davranmak için gerekli görgü kuralları öğretilirdi. Bu okullar daha orta sınıftan gelen ailelerin kızlarının gittiği okullardı. Örneğin, edebiyatın temel taş olarak kabul edilen Klasik Yunan ve Roma edebiyatı ya da felsefe bu okullarda yoktu (Stevenson 49). Ancak tüm erkek romancıların da klasik edebiyat eğitiminden geldiğini söylemek zordur. Örneğin 18. yüzyıl ünlü erkek romancılarından Samuel Richardson da üst-orta sınıf erkeklerin geçtiği klasik eğitimi almamasına karşın ünlü bir romancıydı ve kadın duyarlılığını mektup tarzında yazdığı romanları *Pamela* ve *Clarissa*’daki feminen anlatım tarzıyla yansıtmıştır (Stevenson 50). Kadının sesini, konuşmasını en iyi yansıtan bir erkek romancı olan Richardson aynı zamanda

basım evi sahibi olarak da kadın romancıları desteklemiş ve pek çoğunun romanını basmıştır (Stevenson 48). Bu onun üst-orta sınıf kültüründen gelmemesinden kaynaklanmış olabilir. Richardson erkek yazarlar tarafından eleştirilirken, romanlarının okuyucularının çoğu ya kadınları ya da alt-orta sınıftan gelenlerdi.

Eğer kadın yazarların İngiltere’de 18. yüzyılda neler yazdıklarına bakılacak olursa, başta roman olmak üzere düz yazının hemen her türünde örnekler verdikleri görülür. Kadın yazarların yapıtlarının başlıca kaynağı mektuplar ve günlüklerdir. Dale Spender’in belirttiği gibi mektup yazmak, günlük tutmak kadının içini dökmek, en gizli duygu ve düşüncelerini anlatmak, kısaca kendini ifade etmesi için en kolay yol olduğundan, kadın yazarlar için hem arkadaş ve yakın akrabalar arasında bir çeşit iletişim aracı idi; hem de romanlarda kullanılan bir anlatım biçimiydi. Aynı zamanda, yarattıkları karakterler aracılığıyla toplumda seslerini duyurma ve olabildiğince topluma yeni değerler, bakış açısı ve görüşler aktarma yoluydu (Spender 1992, 4). Spender’e göre kadınlar, özel yaşamlarında sık sık kullandıkları mektuplaşmak yoluyla olan iletişimi roman yazım tekniğine dönüştürerek geliştirdiler ve yazdıkları toplumsal amaçlı romanların içine katarak roman türünün iyice gelişmesine katkıda bulundular (4). Hiç kuşkusuz mektup yazmak o dönemde kadın için bir dertleşme, paylaşmadan öte, dış dünya ile bir bağ kurmaktı. Günlük ise kadının sırdaşı, dert ortağıydı (Spender 5). Çünkü kadın özellikle üst sınıftan geliyorsa yaşamı iyice sınırlıydı, çalışamazdı. Kolay kolay her istediği yere gidemezdi, seyahat edemezdi. Bugünkü iletişim araçları olmadığına göre mektup, erkeklerin sahip olduğu hareket özgürlüğüne asla sahip olmayan kadın için tek iletişim aracıydı. Özellikle, uzak ülkelere, kolonilere giden kadınların oraları anlattıkları uzun mektuplar ailelerin tüm fertlerinin bir araya gelip merakla okudukları yazılardı (Spender 6). Bazen bu mektuplar öyle olurdu ki anlatıcı hiçbir arka plan bilgisi vermeksizin sanki öykü anlatır gibi deneyimlerini anlatınca, anlatılanların hangisi gerçek, hangisi hayal ürünü ya da kurmaca belli bile olmayabilirdi. Üstelik bu tip mektuplar bir de basılınca gerçeğe kurmaca iç içe geçmiş olurdu (6).

Mektupları ile ünlü kadın kalemlerin en bilineni Lady Mary Montagu’dür (1689-1762). Ünlü *Embassy Letters (Elçilik Mektupları)* Türkiye’de 1716’da yazılmış ve daha sonra da basılmıştır ve o dönem Osmanlı İmparatorluğunun başkenti İstanbul’daki yaşamın anlatıldığı muhteşem bir antropolojik kaynaktır (Spender 7). Yine aynı şekilde Mary Wollstonecraft’ın Kuzey Avrupa ülkeleri, gezi notları niteliğindeki *Letters Written During a Short Residence in Sweden, Norway and Denmark* (1796) (*İsveç, Norveç, Danimarka’dan Kısa Seyahat Mektupları*), ayrıca pek çok kadın yazarın anı kitapları, biyografiler ve otobiyografiler hep kadın yazarların kaleme aldığı ve kendi öz yaşam öykülerini, deneyimlerini, gözlemlerini anlattıkları yapıtlardır (7).

18. yüzyıl, kadınların edebiyat eleştirisi türünde de yapıtlar verdikleri bir dönemdir. Çünkü bu dönem her ne kadar Neo-Klasik Dönem olarak adlandırılırsa da, egemen kültür olan aristokratik kültür değerlerinin yanı sıra ticarete zenginleşen ve büyüyen orta sınıfın kültür değerlerinin de baskın olmaya başladığı bir dönemdir. Özellikle roman, orta sınıfı ve kadınları eğitmek ve yol göstermek için geliştirilmiş bir tür olara kabul ediliyordu. Böylece popüler kültürün oluştuğunu gösteren iki önemli örnek olan roman ve gazete/magazin basılması yine bu yüzyılda olmuştur. Kadınlar ise tiyatro oyunundan şiire, şiirden romana, biyografi/otobiyografi gezi notları, mektuplar ve günlük tutmaya kadar hemen her türde var oldukları için eleştiri de yapmaları, her ne kadar devrin ünlü erkek yazarlarının her zaman hoşuna gitmese de, kaçınılmazdı. Bu, biraz da aristokrat kültürün egemenliğinden popüler kültüre geçişin de bir sonucuydu. Elizabeth Inchbald (1753-1821) tiyatro eleştirmenliği, Anna L. Barbauld (1743-1825) ise elli ciltlik *The British Novelists* (1810) (*İngiliz Romancılar*) kitabının editörlüğünü yapmıştı. Romancı-eleştirmen Clara Reeve (1729-1807) *The Progress of Romance* (1785) (*Romansın Gelişimi*), ilk romansla roman arasındaki farkın irdelendiği yapıtı ile ve Maria Edgeworth’ün romanı türünü savunduğu *Letters for Literary Ladies* (1795) (*Edebiyat Kadınlarına Mektuplar*) adlı yapıtları, eleştiri alanında önemli bir yer tutar (Spender 1992, 10).

Aynı şekilde tiyatro alanında da Eliza Heaywood, Fanny Burney, Elizabeth Inchbald, Joanna Baillie öne çıkan isimlerdendir (10). Tüm bunların dışında çeviri, politika ve gazetede yazı yazmak yine kadınların girdiği

alanlardandır. Örneğin, politikada Mary Astell'in (1666-1731) yazdığı *A Serious Proposal to The Ladies* (1694) (*Hanımlara Ciddi Bir Öneri*) ve *Some Reflections on Marriage* (1700) (*Evlilik Üzerine Bazı Düşünceler*) başlıklı yapıtları kadınların eğitimden erkekler kadar yararlanamadıklarını anlatırken, evlilikte de kadının edilgen konumunu eleştiren yapıtlardır. Aynı şekilde feminist görüşün temeli sayılan ünlü Mary Wollstonecraft'ın *Vindication of The Rights of Woman* (*Kadın Haklarının Savunması*) başlıklı yapıtı, Anne Radcliffe'in (1745-1810) *An Attempt to Recover the Rights of Women from Male Usurpation* (1799) (*Kadın Haklarını Erkek Tekelinden Geri Alma Çabası*) başlıklı yapıtı ilk akla gelen yapıtlardır. (Spender 11).

Bu dönemin ünlü kadın yazarları edebiyatın değişik türlerinde yazmaya devam ederken aralarında gazete çıkarıcılar da olmuştur. Örneğin, romancı ve oyun yazarı Eliza Haywood, çeviriler yapmış hem de ilk kadın magazinlerinin çıkmasına ön ayak olmuştur. *The Female Spectator*, *The Female Tatler* ve *The Parrot* (1728) bu dönemde çıkan önemli kadın magazinleridir. Ayrıca bir yıldan kısa bir süre için çıkan başka dergilerde olmuştur (Spender 12). Kadınlar görüldüğü gibi 18. yüzyılda hemen tüm edebiyat türlerinde ve edebiyat dışı, gazete, dergi gibi türlerle ilgilenmişler ve hemen her türde yazmışlardır. Ancak en çok yapıt ürettikleri tür roman olmuştur. Roman yeni bir tür olarak 18. yüzyılda ortaya çıkmış gibi görünse de aslında kökleri Orta Çağa kadar giden romans türünün geliştirilmiş halidir ve kadınlar 16. ve 17. yüzyıllarda romans türünde pek çok yapıt vermişlerdir. Temeli, Orta Çağ aristokrasinin kahramanlık, sadakat ve iyi bir Hristiyan olarak yaşamını ülkesine, kralına ve soylu sevgilisine adanmış olan şövalyelerin maceralarına dayanan bu edebiyat türünde olaylar gerçek dünyada değil fantastik kahramanların yaşadığı, fantastik ülkelerde geçer. Kısaca romans, soyluların sadakat, kahramanlık, iyi bir Hristiyan olarak İsa ve Meryem anaya olan bağlılıklarının yansıttığı idealize edilmiş bir dünyayı anlatır. Oysa roman gerçek dünyayı ve sıradan insanların öyküsüdür, yani gerçekliğe dayanır. Romanı kısaca, ait olduğu dönemin yaşam biçimini, insan ilişkilerini ve kahramanların iç dünyalarını anlatır. İşte roman, bu gerçekçilik özelliği ile kadınlar için kendilerini ifade etmek, toplumda gördükleri çarpıklıkları anlatmak amacıyla kullandıkları en uygun edebiyat türü olmuştur ve 17. yüzyılın sonlarından itibaren kadınlar tüm 18. yüzyılda yüzün üzerinde roman yazmışlardır. Dale Spender *Living By The Pen: Early British Women Writers* (1992) (*Kalemiyle Yaşayanlar: İlk İngiliz Kadın Romancılar*) başlıklı kitaptaki, giriş makalesinde, kadınların neden yazdıkları sorusuna cevap olarak, kadınların iş için, zevk için, erkeklerin yazdığı pek çok nedenle aynı olan nedenlerden, bir işe, mesleğe gereksinim duydukları ya da paraya gereksinimleri olduğu için, yazma yetenekleri olduğu ve bunlarda kendilerini kanıtlayarak tatmin olmak istediklerini ve bu nedenle yazdıklarını anlatıyor (17). Para kazanmak için yazarların başlıca yazarlar, 17. yüzyılda Aphra Behn 18. yüzyılda Sarah Fielding, Elizabeth Inchbald, Fanny Burney, Joanna Baillie gibi yazarlar geliyordu. Öte yandan Maria Edgeworth, Mary Brunton erkeklerin desteğini almayı başardıkları için daha çok zevk için yazmışlardır (17). Hiç kuşkusuz roman yazmak tıpkı mektup yazmak, günlük tutmak gibi kendini ifade etmenin, kadının sesini duyurmanın, dış dünyayla iletişim kurmanın, kısaca evin içine hapsolmuş kadının en önemli yoluydu. Ayrıca kadınlar yazdıklarıyla diğer kadınlara da ulaşabiliyorlar ve böylece aralarında bir dayanışma da oluşabiliyordu. Kadın okuyucu kitlesinin yanı sıra kadın yazarlar birbirlerinin eserlerini okuyup görüş alışverişinde bulunabiliyorlar, hatta eleştiriler yapabiliyorlardı (Spender 18).

Peki bu kadınlar daha çok neler anlatıyorlardı romanlarında? Her şeyden önce göz önünde bulunması gereken en önemli nokta o dönemde ahlak değerlerinin, özellikle kadının yaşantısı üzerinde çok önemli kısıtlayıcı bir baskı olduğu gerçeğidir. Kadın için ahlaklı olmak demek kısaca, "namuslu" ve "iffetli" olmak demektir. Jane Spencer'a göre, kadınlara "macera" sözcüğünün yan yana gelmesi kadının iffetini yitirmiş olmasının işaretiydi... (Bu nedenle) 18. yüzyılda ideal kadın olmak hakkında söylenecek, konuşulacak hiç bir şey olmayan kadın olmaktı... Yaşamında bir romans (Aşk ilişkisi) olacak kadar hareketli bir yaşamı olan herhangi bir kadın kadınlık iffetini (Feminine Virtue) yok saymış demektir. (Aktaran Dale Spender 19)

Dolayısıyla iyi terbiye almış iyi aile kızlarının maceralı yaşamları olamazdı ve böyle kadın kahramanları 18. yüzyılda yaratılabilmek için kadın yazarların çeşitli yollara baş vurmaları gerekti. Örneğin, yetim, öksüz, kimsesiz kalmak, bir yol göstereni, koruyucusu bulunmamak ve özellikle iffetlerinin tehlike altında olduğu olaylar karşısında direnmeyi ve tehlikeyi bir biçimde atlatarak iffetlerini korumayı başaran kadın kahramanlar yaratmak çok yaygın bir yöntemdi. Elizabeth Inchbald'ın romanları bu duruma örnektir (Spender 19). Ancak bu aynı zamanda, söz konusu kadın romancıların, yaşamı, dış dünyayı ve karşılaştıkları sorunları çözmeyi öğrenmeleri ve deneyim kazanmaları ve bir çeşit eğitimden geçmeleri açısından önemlidir. Kısacası, evlerinde koruma altında tutulan kadınlardan farklı olarak yaşam hakkında birebir deneyim kazanan ve her şeye karşın "iffetli" kalmayı başaran, güçlü kadınlardır bunlar. Dale Spender bu kadın kahramanlara "reformed heroine" yani "İslah edilmiş, düzeltilmiş" kadın kahramanlar denmektedir. Yani, yaşamı ve kendini sorgulayabilen, daha doğrusu bu deneyimi kazanan ve yaşadıklarından ders alan kadın kahramanlar toplumdaki diğer kadınları da eğitebilecekler ve böylece daha adaletli bir toplumsal düzenin oluşmasına dolaylı olarak da olsa katkıda bulunabileceklerdir. Örneğin, Eliza Haywood'un yarattığı Betsy Thoughtless karakteri, fakir ve zavallı bir kızdır ama aynı zamanda dürüst ve iyi niyetlidir. Yaptığı yanlışlıklardan ders alarak doğruyu bulması o dönem okuyucusu için asla rahatsız edici bir durum değildi (Spender 20). Yazar, Betsy karakterine "düşüncesiz" anlamına gelen "Thoughtless" soyadını vererek zaten bu durumu yansıtmış olmaktadır. Yaşamla ve dış dünyada karşılaştıkları sorunlarla boğuşmak ve kendilerini korumak için gerekli eğitim, görgü ve deneyimden yoksun olan bu kadın karakterler adeta saf, deneyimsiz bir öğrenci konumundaydılar.

Tüm bunların yanı sıra, kendi yaşamlarında mutsuz olmuş, özellikle mutsuz evliliklerinden ötürü çok acı çekmiş kadın yazarlar kendi yaşadıklarından yola çıkarak kadının yaşadıklarını yarattıkları kadın kahramanlar aracılığıyla romanlarında anlatmışlardır. Bu romanların konusu kadının evlenmesi mi yoksa evlenmemesi mi, ya da yalnızca ekonomik ve sosyal statü kazanmak için evlenmesi mi yoksa kalbinin sesini dinlemesi mi, veya hiçbirini tercih etmeyip kendi ailesinin, erkek kardeşinin korunmasına sığınması mı gibi, aslında tüm toplumu ilgilendiren sorunlardan oluşmaktaydı (Spender 18). Örneğin kendisi de mutsuz bir evlilik yaşıyan romancı, Charlotte Smith, ahlak yoksunu kocalar, borçlarla boğuşmak zorunda kalan ve daha iyi bir yaşam arzu eden kadın kahramanlar yaratmıştır. Smith'in buradaki amacı yanlış yapılan eş seçimlerinin kadınlara nelere mal olduğunu anlatmaktır (Spender 20). Evlenmekten başka çıkar yolu olmayan kadın için yaşam ister babası ya da erkek kardeşi olsun, ister kocası olsun, mutlaka bir erkeğe bağlıydı. Bu durum erkeğe toplum önünde bir üstünlük verirken, kadını tamamen kocasına bağımlı kılıyor ve erkeğin yaptığı yanlışları da hoş görüyordu. Dahası kadın da kendisine yapılan haksızlıkları da hoş görmek, sineye çekmek durumundaydı. İşte bu çifte standart, bu kadın romancıların romanlarında yansıtılmış ve bu haksız duruma dikkat edilmeye çalışılmıştır. İlk roman örneklerini veren bu kadın yazarlar dünyayı ve yaşamı, kadın bakış açısı ve kendi sorunları açısından yansıtmışlardır. Özellikle, üst sınıflardan bile olsalar erkeklerle aynı eğitimi almayan kadınların toplumdaki konumunu sorgularken, eğitimin kadına hem fiziksel hem de ruhsal olarak zararlı olduğunu savunan (Spender 22) bir anlayışla mücadele etmekteydiler aslında.

Yazdıklarının nasıl karşılandığına gelince: roman her şeyden önce 18. yüzyılda kadınların ve çok az eğitim almış herkesi eğitmek için, kısacası sıradan insanları eğitmek için kullanılan bir edebiyat türüydü ve daha çok kadınlarla, orta sınıfın alt tabakalarına hitap eden bir tür olarak kabul edildiği için yüksek bir statüye sahip değildi. Bunun en önemli nedeniyse, klasik tiyatro yapıtları, destan ve şiirin aksine roman yazmak önemli bir klasik eğitimi gerektirmiyordu (Spender 23). Kısaca, roman gündelik yaşamı ve sıradan insanları anlattığı için eski Yunan ve Roma edebiyatının aristokrat kültür değerlerini bilmek gerekmiyordu roman yazmak için. Bu da fazla bir eğitime gereksinimin olmadığını gösteriyordu. Bu nedenle roman hep sıradan insanın edebiyatı olarak

küçümsenmişse de erkek yazarların yazdığı romanlar kadınlarınkinden daha gerçekçi bulunduğu için zaman içinde özellikle de 19. yüzyılda saygın bir tür olmuştur. Bu nedenle, kadınlar, 1760-1790 yılları arasında yazılan romanların hemen üçte ikisini yazdıkları halde, onların bu popüleritesi aleyhlerine kullanılarak yazdıkları romans olarak küçümsenmiş ve erkeklerin yazdıkları gerçekçi bulunduğu için romanı da erkek yazarların yarattığı kabul edilmiş ve pek çok kadın yazar ve yapıtları unutulmaya terk edilmiştir (Spender 23-4). Oysa kadınlar kendi dar çerçeveleri içinden dünyaya bakıyorlardı ve bu dünya sınırlı olduğu için fazla maceraya yer yoktu. Daha doğrusu bir kadın yazar o dönemde bir kadın kahramanın aşk ve entrika dolu maceralarını anlatamazdı. Oysa erkek yazarlar için böyle bir sorun yoktu. Örneğin, Daniel Defoe'nun *Moll Flanders* isimli yapıtının kadın kahramanı Moll Flanders hem bir fahişe, hem de yankesici ve hırsızdır. Roman, sonunda Moll'un nasıl zengin olup saygın bir kadın olduğunu anlatır. Oysa, kadın yazarlar "iffetli" olmak ve "iffetli" kadın kahramanlar yaratmak ve daima "iffetli" olanı yücelten öyküler anlatmak zorundaydılar. Tersine bir yaklaşım içerisinde bulunan kadın yazar daha baştan var olma hakkını kaybetmiş demektir. Ünlü kadın yazar Aphra Behn'in bu nedenle zaman içinde ününü kaybettiği bilinir (Spender 24). Dale Spender bu tür engellerin yanı sıra fazla başarılı ve popüler olmanın da kadın yazarı engellediğini anlatmakta ve Eliza Haywood'un başarılarını çekemeyen devrin ünlü şairi, Alexander Pope'un bu kadın yazar için demediğini brakmadığını, onu küçültecek eleştiriler yaparak Haywood'u aşağıladığını anlatmaktadır (25). Hiç kuşkusuz Pope'un bu kadar rahatlıkla bir kadın yazarı aşağılayabilmesi, 18. yüzyılda yazarlığın ve edebiyatın, hemen her alanda olduğu gibi erkeklerin elinde bulunmasından kaynaklanıyordu ki bu da kadınların aslında bu erkek-egemen alanın dışında tutulması demektir. Bu tutum oldukça başarılı olmuştur. Örneğin, Haywood aldığı eleştirilerden sonra bir daha kendi adıyla bir şey yazmamış, yazmışsa da büyük olasılıkla hiçbir yayınevi yazdıklarını basmamıştır (Spender 25).

Tüm bu olumsuzluklara karşın, 18. yüzyıl, İngiltere'de okuyan geniş bir kitlenin olduğu, kütüphane hizmetlerinin geliştiği, hemen her sınıftan insanın okuma alışkanlığı edindiği bir yüzyıl olmuştur. Ancak, özellikle kadın okuyucu kitlesinin artması kadınlar tarafından yazılan romanların sorgulanıp, küçümsenmesine de neden olmuş ve kadın yazarlar "standartları düşürmekle" suçlanmışlardır. Ayrıca, dönemin ünlü gazetelerinde, dergilerinde kadın yazarların romanlarının, genç kızları, özellikle alt sınıftan gelen hizmetçi, aşçı gibi sıradan genç kızları olumsuz etkileyerek onların kendilerini yaptıkları işle sınırlamayıp roman yazmaya öykünebilecekleri gibi bir durum olabileceği, bunun da yeni yetişen genç kızlar için ahlak açısından bir tehlike oluşturacağı yazılmıştır (Spender 27).

Ancak, tüm bu olumsuzluklara karşın kadınlar yazmışlardır. Kendilerini yazar olarak kanıtlamak, kabul ettirmek ve ekonomik nedenlerle yazmışlardır. Yazdıklarının iyi olmadığı, standartların altında olduğuna karar verenler ise yazarlık piyasasını elinde tutan erkek yazarlardı. Dale Spender, kadınların yazdıklarının erkeklerinki kadar iyi olmadığını doğrulayacak tek bir kanıt olmadığını yazmaktadır (29). Eleştiri alanında tüm bilgiyi elinde tutan, kendilerine ait bir edebiyat geleneği oluşturan ve yalnızca erkek yazarların yapıtlarını kabul eden bir grup beyaz eğitimli erkek yazar ve eleştirmen için kendi ölçütleri tek doğru ve objektif değerlendirmelerdi (Spender 30).

Dale Spender'in ünlü *Mothers of the Novel: 100 Good Women Writers Before Jane Austen* (1986), (*Romanın Anneleri: Jane Austen'den önce 100 Yetenekli Kadın Romancı*) başlıklı yapıtında belirtildiği gibi erkek yazar ve eleştirmenler bu kadın yazarları ciddiye almayarak, onların varlığını hiçbir ortamda kabul etmeyerek, romanın doğuşunu yalnızca beş adet ünlü erkek yazara bağlamışlar ve kadın romancıların unutulmalarına neden olan bir edebiyat tarihi yazmışlardır (Spender 31). Bu ilk kadın romancılar ve daha pek çokları aynı akibete uğradıkları için yıllarca okullarda okutulmamışlar, antolojilerde adları geçmemiş, hatta yapıtları da tekrar basılmadığı için, dönemlerinde büyük okuyucu kitleleri tarafından okunsalar da, unutulmuşlardır. Günümüzde Jane Spencer, Dale Spender, Joanna Russ gibi kadın yazarlar yaptıkları başarılı çalışmalarıyla bu yazarları gün ışığına çıkarmışlardır.

Her şeye karşın, 18. yüzyılda bahsetmeden geçilmeyecek en önemli iki kadın yazardan biri olan Mary Wollstonecraft (1759-97) o dönem için radikal sayılabilecek yazılar yazmıştır. Mary Wollstonecraft, Aydınlanma Filozoflarının, özellikle de Condorcet'in etkisiyle, 1789 Fransız Devrimi'nden hemen sonra Olympe de Gouges tarafından hazırlanmış "Kadın ve Kadın Yurttaşların Haklarının Bildirisi"nden esinlenerek 1792 de *A Vindication of The Rights of Woman (Kadın Haklarının Savunması)* başlıklı yapıtını yazdı . Roman denemeleri başarılı olmayan Wollstonecraft'ın bu yapıtı İngiltere'de kadın hareketinin ilk başlangıcı sayılır. Ancak, edebiyat alanında 18. yüzyıl romanı denince akla gelen en önemli isimlerden biri Jane Austen'dir (1775-1817). Romanlarının çoğu dilimize de çevrilmiş olan Austen'in en önemli yapıtları *Pride and Prejudice (Gurur ve Önyargı)*, *Emma*, *Sense and Sensibility (Sağduyu ve Duygu)*, *Mansfield Park* ve *Northanger Abbey (Northanger Manastırı)*, *Persuasion*'dır (*İnanış*). Bir din adamının kızı olan Austen, taşrada doğup büyüdü ve babasından aldığı sınırlı bir bilgi dışında hiç bir eğitim görmedi. Jane Austen'in romanlarının temel konusu bir genç kızın doğru koca adayını bulması ve doğru bir evlilik yapmasıdır. Ancak, Austen'in önemli özelliklerinden biri de romanlarında büyük tutkulu aşklardan çok, sağ duyunun egemen olduğu dengeli aşk ilişkilerinin öne çıkışıdır. Tutkularının esiri olan karakterler ise yaptıkları yanlış geç fark ettikleri için çok acı çekerler. Austen çok sınırlı bir dünyayı kısaca kadının dünyasını, kadının bakış açısıyla anlatır. Ancak onun kadınları birkaç tanesi dışında sanılanının aksine duygusal değil, sağ duyulu, akıllı kadınlardır ve bu özelliklerinden dolayı sevdikleri erkeklerle evlenerek hem aşk hem de mantık evliliği yaparlar. Çünkü Austen'a göre aşk ve evlilik aslında kafaların uyuşmasıdır. Bu açıdan, aklın egemen olduğu ve aydınlanma çağı olarak bilinen 18. yüzyılın bakış açısını romanlarında yansıtmıştır. Austen var olan sosyal düzene açık olarak karşı çıkmaz. Yarattığı kadın karakterlerin çoğu düzenin kuralları, değer yargıları içinde hareket ederler. Eğer yanlış bir adım atarlarsa bunun sonuçlarına katlanırlar. Ancak, Austen'in var olan düzen içinde kadının bir erkeğin korumasına gereksinimi olduğu ve bunun da en kestirme yolunun evlilikten geçtiğini bildiği için kadının akıllı ve sağduyulu olması gerektiğine inandığı açıktır. Bu nedenle, ne salt tutkuyla yapılan evlilikleri ne de yalnızca para ve statü için yapılan evlilikleri destekler. Bu tür evliliklere yaklaşımı her zaman alaycı ve küçümseyicidir.

Austen çağındaki kadının konumunu ve bakış açısını gerçekçi bir gözlem ve bakış açısıyla yansıtan, ancak sınırlı bir dünyayı anlatan bir romancı olmasına karşın 18. yüzyıl kadın romancılarının en önemlisi sayılabilir. Çünkü, daha önce bahsedilen kadın romancıların hemen hepsi zamanla unutulurken Jane Austen her zaman önemli bir yazar olarak yerini korumuştur. Bunda romanlarında çizdiği gerçekçi dünyanın yanı sıra bu romanların mükemmel kurgusu, sıradan günlük olayların gerekli ayrıntılarla canlı tutulması ve insan doğasının eksik yönlerinin alaycı ve gülünç bir şekilde yansıtılmasının rolü büyüktür.

19. Yüzyılda Kadın Hareketleri ve Edebiyat

19. yüzyıl genel olarak pek çok değişimin olduğu yüzyıldır. Bu değişim yalnızca İngiltere'de değil; tüm Avrupa'da, Amerika'da hatta Osmanlı İmparatorluğu'nda bile gerçekleşmiştir. İngiltere açısından, temeli kolonileşme ile atılan emperyalist düzenin, 18. yüzyılın sonunda buharlı makinenin de icadıyla başlayan endüstri devrimiyle zirveye ulaştığı bir dönemdir. Kısaca, serbest ticaret sisteminin egemen olduğu bu kapitalist düzen, kolonileşme ile beraber emperyalist bir imparatorluğa dönüşmüş güçlü bir devlettir. Endüstrinin ve teknolojinin ilerlemesi sosyal bir değişime de neden olmuş, köylerden, kasabalardan, büyük şehirlerdeki fabrikalarda çalışmak amacıyla insan göçü başlamıştır. Makinanın icadıyla fabrikalarda seri üretime geçilince, küçük yerlerdeki el işçiliğine ve emeğine dayalı yerel endüstrinin bitmesi sonucu insanlar büyük şehirlere göç etmişler ve zaman içinde yeni bir sosyal sınıf olan işçi sınıfını oluşturmuşlardır. Bu sınıfın en önemli emekçileri de ucuza çalıştırıldıkları için kadın ve çocuklardı .

19. yüzyılın ilk yarısında bu sınıfın özellikle kadın ve çocukların hiçbir hakkı yoktur. Günde en az 16 saat, berbat koşullarda çalışmak zorundaydılar. Fakat bu olumsuz durum, yüzyılın ikinci yarısından itibaren çıkarılan

kanunlarla düzelmeye başladı ve kadınlar da bu yüzyılın sonunda bazı haklar elde etmeye başladılar. Ancak bu hiç de kolay olmadı; her şeyden önce, çalışan kadın kavramı işçi sınıfı için geçerliydi. Orta sınıftan bir kadın eğer çalışmak zorunda kaldıysa ve bir kız okulunda biraz eğitim alma şansını elde ettiyse, yapacağı tek saygın iş mürebbiyelik ya da öğretmenlikti. Bunun dışında, hala evlilik kadınlar için tek çıkar yoldu. Çünkü hala erkeklerle aynı eğitimi alamıyor, üniversiteye gidemiyor, erkeklerle aynı işi yapamıyordu; oy verme hakkı ve miras hakları da yoktu. İşte bu nedenle yüzyılın sonlarına doğru İngiltere’de kadınlar sokaklarda protesto eylemlerine girişerek kadın hareketlerini başlatmış oldular. En çok istedikleri şeylerin başında oy hakkı, miras hakkı, eğitimde eşitlikti. Kadın hareketleri, kadının fabrikalarda erkeklerle beraber çalışmaya başlamasıyla aslında bir ivme kazanmıştı, çünkü bu, kadının çalışma yaşamına adım atması demekti.

Öte yandan, kadın hareketleri İngiltere’yle sınırlı değildi. Amerika, Fransa ve hatta Tanzimatla birlikte Osmanlı’da da ilk kadın hareketleri çeşitli şekillerde kendini göstermeye başlamıştır. Örneğin, yüzyılın ilk yarısında Amerika’da yaşayan kadın yazar, Margaret Fuller, yazılarında kadınların eğitim ve çalışma hakları olduğunu savunuyordu. Yine, yüzyılın ikinci yarısında doğan ve 20. yüzyılın başlarında ölen, Charlotte Perkins Gilman (1860-1935), feminist hareketlere önemli katkılarda bulunan bir yazardı. Ünlü öyküsü “Sarı Duvar Kağıdı”(“The Yellow Wallpaper”) aslında büyük ölçüde kendi başından geçmiştir ve yarı otobiografiktir. Ev kadınlığı, annelikle, yazar olmak arasında sıkışıp kalan ve delirmenin eşiğine gelen kadın kahramanın, devrin ünlü ruh doktorunun tavsiyesiyle kocası tarafından büyük bir malikhanede dinlenmek zorunda bırakılışını ve kocasının kontrolünden yılarak, ondan gizli gizli yazmaya çalışırken yavaş yavaş delirdiğini anlatır. Gilman, edebiyat dışı yazılarında da toplumsal cinsiyet eşitliğini, kadınların çalışma yaşamında yer alarak ekonomiye ve üretime katkıda bulunmaları gerektiğini ve oy haklarını savunmuştur. Öyküsündeki kadın anlatıcının delirmesi bir anlamda tüm toplumsal normlara başkaldırı, reddetme ve bir çeşit özgürleşme olarak yorumlanabilir. Aynı şekilde roman ve öykü yazarı Kate Chopin’in (1850-1904) en ünlü yapıtı *The Awakening (Uyanış)* romanında, baş kadın karakter Edna toplumun ondan beklediği geleneksel anne, eş rolünü oynayamayınca, iki yüzlü bir yaşam sürdürmek yerine, canına kıymayı tercih eder. İntihar bir kaçış ya da korkaklık olduğu kadar bir baş kaldırıdır da. Gilman 1898de yayınlanan *Kadın ve Ekonomi (Women and Economics)* başlıklı yapıtında, kadının erkeğe ekonomik olarak bağımlı kılan bir düzenin yalnızca kadını değil, tüm insanlığı körelltiği tezini savunur. Çünkü bu durum, tüm insanlığın neredeyse yarısının üretime katılamaması demektir. 1911de yayınlanan *Erkek-Egemen Dünya (Man-MadeWorld)*

başlıklı yapıtında, erkeklerin rekabetçiliğini ve agresifliğini, kadınların sağ duyusuyla karşılaştıran Gilman, kadınların sosyal ve entelektüel yaşamda yer almadıkları sürece sosyal adaletsizliğin ve savaşın tüm toplumların ana konusu olmaya devam edeceğini savunmuştur.

Osmanlı’da ise ilk kadın hareketleri Tanzimatla baslar. Tanzimat, 1839-1876 yılları arasında olarak bilinse de düşünce ve fikir olarak 1900’e kadar sürdüğü kabul edilir. Tanzimat, Osmanlı toplumunda batılılaşma ve modernleşme hareketlerinin başladığı dönem olarak bilinir ki bu dönemde en çok iki sorun gündeme gelmiştir: Toplumun eğitilmiş kesiminin aşırı batılılaşması ve kadının toplumdaki yeri. Bu iki sorun romanlara, kısaca edebiyata yansımıştır. Berna Moran *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış (1)* adlı yapıtında Tanzimat romancılarının iki tip kadın karakter yarattıklarının, bunlardan birinin “kurban tipi” diğerinin de “ölümcül kadın tipi” olduğunu yazar (34-5). “Kurban tipi” genellikle zorla evlendirilen zavallı edilgen kızları, “ölümcül tipi” de fettan, başdödüren entrikacı kadın tipinin, kısaca, dişi şeytan diyebileceğimiz, entrikacı tiptir ki birbirinin zıttı olan bu iki tipin örneklerini batıda da görürüz. Zaten, roman da bir edebiyat türü olarak batıdan alınmış ve Türk kültürüne uygulanmıştır.

Osmanlı’da kadının konumu ve hakları, aslında, Tanzimat’ın getirdiği modernleşme anlayışının önemli bir bölümüydü. Kadın, iyi bir eş ve anne olabilmek için eğitilebilmeliydi. Bu nedenle, ilk önce kız rüştiyeleri,

kız öğretmen okulları açıldı. Bunun dışında, çıkan pek çok gazete ve dergilerde eğitimli ve yüksek sınıftan gelen kadınlar yazı yazmaya başladı. Bazıları, kendileri gazete ve dergi bile çıkardılar. Üstelik, bazı yazarlar, örneğin, Fatma Aliye Hanım gibi, erkek yazarlar tarafından da desteklendiler. İlk Türk kadın dergisi *Hanımlara Mahsus* 1895'te çıktı. Bu dergide ve *Kadınlar Dünyası*'nda yazan yazarlar, Fatma Aliye Hanım, Ulviye Meylan açıkça, Osmanlı kadınının toplumdaki yerini tartışmış ve kadının kamusal alanda yer alması gerektiğini ve haklarını hem bilip hem de elde etmesinin gerekliliğini yazmışlardır. Bunun da tek yolunun kadın-erkek eşitliği olduğunu savunmuşlardır. Ayrıca, bu dönemde kadın konferansları düzenlenmiş hatta kadın hakları dernekleri bile kurulmuştur. Tanzimat dönemine kadar "nüfusta birer vatandaş olarak bile gösterilmeyen kadınlar" ilk kez 1844 yılındaki nüfus sayımında sayılmışlar ve nüfusun bir parçası olarak var olduklarını resmi ağzlarından duymuşlardır (Karataş 2009, 1656). Ayrıca kız çocuklarının miras haklarını elde etmeleri de 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunu ile yine Tanzimat döneminde gerçekleşmiştir (1656).

Böylece oluşmaya başlayan kadınlık bilinciyle ilgili olarak gazeteci, yazar Yaprak Zihnioğlu bir konferansında şöyle diyor:

Eğer bugün "Osmanlı Feminizmi" adı altında bir düşünsel ve eylemsel etkinlikten söz edebilirsek, bunun eyleyicileri ve düşünürlerinin on dokuzuncu yüzyılın ortalarında doğmuş olan, Erken Dönem Osmanlı hareket-i nisvanını yaratan kadın yazar ve şairler olduğunu da öne sürebiliriz. Bu önemli kişilikler arasında Fatma Aliye Hanım (1862-1936), Makbule Leman Hanım (1865-1898), Emine Semiye Hanım (1868-1944), Şair Nigar Hanım (1862-1918), Leyla Hanım (1850-1936), Şadiye Hanım, Abdülhak Mıhrünnisa Hanım bulunuyor . . . On beşinci yüzyıl sonunda Amasya'da yaşamış *Divan*'ı olan ilk kadın şairimiz Mihr Hatun'la başlayan, on dokuzuncu yüzyılda İstanbul'da basında şiirleri yayınlanan ilk kadın şair Makbule Leman uzanan "kadınlık" bilinci yazar ve şairler arasında güç kazandı (1).

İlk kadın romancımız Fatma Aliye Hanım'ın araştırmalarıyla ilgili olarak Serpil Çakır'ın doktora tezine atıf yapan Elif Aksu "Osmanlı Döneminde Kadın Hareketleri" başlıklı yazısında şöyle yazıyor :

İlk kadın romancımız Fatma Aliye Hanım 1896 da yaptığı *Ünlü İslam Kadınları* başlıklı araştırmasında, 13. yüzyılda erkeklere ders veren 100'e yakın kadın profesörün varlığından söz ederken şaşkınlığını gizleyememiş ve kendi tarihimiz hakkında nasıl bu kadar bilgisiz olabiliriz sorusunu sormuş; 1991 yılında tamamladığı doktora tezi *Osmanlı Kadın Hareketi*(1) başlıklı çalışmasında Serpil Çakır da aynı şaşkınlığı dile getiriyor (1) .

İşte, ilk kadın romancımız, Fatma Aliye Hanım, böyle bir ortamda tam beş roman, pek çok çeviri (Meram takma adıyla), kadın haklarıyla ilgili pek çok yazı yazmış, yardım derneği kurmuş, son derece aktif bir kadın yazar ve aynı zamanda dört çocuk annesi bir anne ve eş.

1862'de İstanbul'da doğan Fatma Aliye, Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır. Babası ünlü bir hukuçu, tarihçi ve devlet adamıydı. Fatma Aliye, ağabeyi için evde verilen özel dersleri dinleyerek ve onun kitaplarından yararlanarak kendini yetiştirmiştir. 17 yaşında kolağası Faik Bey ile evlendirilmiş ancak kocası onun kitap okumasına karşı çıkmış ve kitaplarını yırtmıştır (Esen 2000, 1). Fransızcaya olan merakından dolayı babasının tuttuğu hocalardan bu dili iyi öğrenen Fatma Aliye Hanım evliliğinin ilk on senesinde kocasından gizli kitap okumuş ve en sonunda eşinin izin vermesiyle George Ohnet'nin *Volonte*'sini Fransızcadan Türkçeye çevirebilmiştir (Esen 1). Fatma Aliye Hanım, yazar olarak en büyük desteği dönemin ünlü yazarlarından Ahmet Mithat Efendi'den görmüştür. Kadın

konusunda da hassas olan Ahmet Mithat Efendi, 1893 yılında, *Bir Muharririye-i Osmaniyenin Neşeti* (Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu) kitabıyla Fatma Aliye Hanımı topluma kabul ettirmeye çalışır. Bundan önce de beraber *Hayal ve Hakikat* adlı iki sesli bir roman yayınlılar. Ancak bu roman “Bir Kadın ve Ahmet Mithat” imzasıyla yayınlanır (Esen 2-3). Fatma Aliye Hanım romanlarında, gelenek ve görenekler çerçevesinde de olsa güçlü ve mücadeleci, yenik düşmeyen kadınlar çizmiştir. Kendisi de kadın haklarını savunurken gelenek ve görenekleri göz ardı etmemiştir. Zaten Ahmet Mithat’ın savunduğu da budur (Esen 3-4). Fatma Aliye Hanım’ın kendi imzasıyla çıkan ilk romanı *Muhazarat*’tır. Bunu *Refet*, *Udi*, *Levayih-i Hayat* ve *Emin* izler. Fatma Aliye Hanım 1936’da ölmüştür. Kızkardeşi Emine Semiye de ablası gibi makaleler, şiirler ve basılan tek romanı *Sefalet*’i yazmış, sosyal derneklerde çalışmış, İttihat ve Terakki’nin gizli teşkilâtına girmiş, uzun seneler yurtdışında yaşamış ve ablasının aksine geleneklerden uzak, aykırı bir yaşam sürmüştür (Esen 1-2).

İngiltere’ye yeniden bakacak olursak, yüzyıla hem özgürlük hem demokrasi hem de toplumsal cinsiyet eşitliği açısından damgasını vurmuş yazarların başında John Stuart Mill ve eşi Harriet Mill’in geldiği görülür. J. S. Mill, kadın erkek eşitliğine yürekten inanan bir entelektüeldi. Ancak, eşi, Harriet Mill de kadın erkek eşitliğini savunan bir entellektüeldi. Yazdığı pek çok makalede kadının erkeğe ekonomik anlamda bağlı olmasını eleştirmiştir. J. S. Mill’in ünlü yapıtı “On Liberty” (“Özgürlük Üstüne”) yi birlikte yazdıkları bilinir. Ayrıca 1851’de yayınladığı “The Enfranchisement of Woman” içerisindeki görüşlerinin çoğu ölümünden sonra kızı ve eşi tarafından yeniden kaleme alınarak *The Subjection of Woman*(Kadınların Bağımlılığı) adı altında, J. S. Mill tarafından yayınlanmıştır. Mill bir toplumun ilerlemesi için her iki yarısının yani toplumu oluşturan tüm kadın ve erkeklerin eşit olmasına inanmış bir erkek düşünürdü.

Öte yandan, kadın haklarına her konuda destek vermese de (ör. oy hakkı gibi) İngiltere kraliçesi Victoria hemcinslerinin okuyup eğitim almasından yanaydı. Bu nedenle kadınların yüksek eğitim almasını destekledi. Böylece kız öğrenciler için ilk üniversite, 1847’de Kraliçe Victoria’nın desteği ile açılmış oldu (*Norton II*, 2006, 1581) Ancak İngiltere’de kadınların aldığı haklar bunlarla da sınırlı değildi. Aslında bu alınan haklar yalnızca bir başlangıçtı. Her ne kadar kadınlar için üniversite eğitiminin önü açılmış gibi görünse de kız öğrenciler asla erkeklerle aynı eğitimi alamıyorlardı. Ama yine de 1900 yılına kadar kraliçe Victoria zamanında, Oxford ve Cambridge Üniversiteleri hariç, kadınlar oniki üniversiteden diploma almaya hak kazanmışlardı. Ancak bu diplomalar hiçbir zaman erkeklerinkiyle eşit düzeyde değildi. Hepsinden önemlisi hala oy hakları yoktu. Endüstri devrimi, erkeği, evi geçindiren kişi olarak daha da güçlendirmişti. Ailesi onun malıydı ve onlara istediği gibi davranırdı. Evli kadın kendine ait, ailesinden gelen malını bile idare etmek hakkına sahip değildi. Bu hakkını, 17. yüzyılda kaybetmişti. Mal hakkını yeniden 1870 ve 1908 yılları arasında geçen Evli Kadının Mal Hakkı yasaları ile yeniden kazandı. Bunun dışında, kocasını boşama hakkı da yoktu. Oysa erkeğin bu hakkı da vardı. Çıkan yasalarla bu durum da düzeltildi (*Norton II*, 2006, 990-91). Bunların yanı sıra, 1891 yılına kadar kocanın karısını dövme hakkı da vardı. Hatta karısını ya da kızını bir odaya bile kilitleyebilirdi. Ancak yasalarla bu durum düzeltilmeye çalışılsa bile özellikle orta sınıf kadınının toplumdaki yeri fazla değişmemişti. Eğer mürebbiyelik ya da öğretmenlik yapmak zorunda değilse bu kadın için evlenmekten ve kendini ailesine adamaktan başka bir yol yoktu. O dönemin ünlü şairlerinden Coventry Patmore’un (1854-62) şiirlerinin adında yansıttığı gibi “evdeki melek”ti. Dönemin ünlü kadın yazarları Charlotte Bronte, Elizabeth Barret Browning ve Florence Nightingale’in belirttikleri gibi bu orta sınıf kadınlar günlerini saçma sapan, önemsiz işlerle geçirirlerdi. Çünkü kadın eğer para kazanmak zorunda değilse çalışması gereksizdi. Kadının bu konumu ise doğal ve olması gereken bir durum olarak kabul ediliyordu. İşçi sınıfının kadınları ise yaşamlarını kazanmak zorundaydılar. Zengin evlerinde hizmetçiliğin dışında, fabrikalarda çalışıyorlardı. Ancak bu sınıftaki kadınlar arasında fahişelik de çok yaygındı (991-992). Öte yandan, “eşit işe eşit ücret” talebi ve oy hakkı için kadının 20. yüzyılı beklemesi gerekecekti.

Kısaca özetlemek gerekirse, sosyo-politik bir hareket olarak bu ilk kadın hareketleri, kadının kendi yaşamını şekillendirmesi, karar verebilmesi ve erkeklerle aynı haklara sahip olarak toplumda yer almasını hedefliyen ilk feminist hareketlerdi.

Görüldüğü gibi 19. yüzyıl kadın hakları açısından oldukça farklı ve hareketli bir yüzyıldır. Hem Avrupa’da, özellikle İngiltere ve Amerika’da, hem de Osmanlı da ilk feminist hareketler gerçekleşmiştir. Bu durum doğal olarak edebiyata da yansımıştır. İngiltere’de akla gelen ilk önemli isimler, Charlotte Bronte, Elizabeth Barrett Browning ve asıl adı Mary Ann Evans olan ve erkek adı kullanarak roman yazmak zorunda kalan George Eliot’dır. Özellikle otobiyografik bir roman olan *The Mill On The Floss* (1860) (*Nehir kıyısındaki Değirmen*) adlı romanının kadın kahramanı, Maggie Tulliver, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ve kadına uygulanan çifte standardın kubanıdır. Öğrenmeye susamış Maggie’ye ne yazık ki ağabeyi Tom’a sunulan fırsatlar sunulmaz. Üstelik bir akrabasının nişanlısına aşık olunca toplum tarafından dışlanır ve kendini bir türlü ifade edemez. Çok acı çeker. Yine ünlü Kadın Şair Elizabeth Barret Browning de *Aurora Leigh* (1857) başlıklı iki bölümlü şiirinin, 1. kitabında kızlara verilen eğitimin nasıl onların düşünce yeteneğini sınırladığı, ikinci kitabında ise Aurora’nın şair olma isteğini ve bu isteğini bir şair olarak savunması anlatılır. Charlotte Bronte’nin ünlü *Jane Eyre*’inde ise kimsesiz ve fakir kız olan Jane’in onu baskılamaya çalışanlarla olan mücadelesi ve ayaklarının üzerinde durma başarısı anlatılır. Bronte toplumsal sistemin yanlışlıklarını gösterirken yine de sistem içinde kalan Jane tüm mücadelesini var olan sistem içinde tamamlar ve sevdiği erkekle, hem kafaca, hem de sosyal statü olarak eşit şartlarda evlenir. Burada önemli olan nokta, *Jane Eyre* asla efendisini tavlaman fakir mürebbiye kızın öyküsü değildir. Jane yerine göre Mr. Rochester’e karşı durabilen güçlü bir kişiliktir. Zor durumda kaldığı zaman Mr. Rochester’e yardım eden Jane, gerektiğinde ona karşı çıkar, eleştirir ve kendini ezdirmez. Kısacası kendine güvenen, cesur ve kişilikli bir kızdır.

20. Yüzyılda Feminizm ve Edebiyatta Yansıması

20. yüzyılın özellikle ikinci yarısı feminizmin yükseldiği ve her alanda etkisini hissettirdiği bir yüzyıl olmuştur. 20. yüzyılın ilk yarısı, 50’li yılların sonuna kadar elit, burjuva değerlerinin egemen olduğu bir dönemdir. Kısaca söylemek gerekirse yüksek kültür değerlerinin egemen olduğu üst ve alt sınıfların değerlerinin keskin çizgilerle ayrıldığı bir dönemdir. Ancak, pek çok yeniliğin ve farklı düşüncelerin de ortaya çıktığı bir dönemdir. Örneğin Freud ve Jung’un etkileriyle bilinç dışının insan bilinci ve karakteri üzerindeki etkileri, Psikanalizin önem kazanmasına ve pek çok yazarın yarattıkları karakterin iç dünyalarını yansıtmak amacıyla, bilinç-akımı tekniği gibi yeni yazım teknikleri kullanmasına neden olmuştur. Çünkü artık herkesin inandığı tek bir görünen gerçek yoktur. Aksine herkesin gerçeği farklıdır. Bu da edebiyatta, özellikle romanda her şeyi bilen ya da romandaki önemli karakterlerin ne düşündüklerini bilen üçüncü tekil şahıs anlatıcının yerine farklı anlatıcıların kullanıldığı ve çoğu zaman karakterlerin iç dünyalarının kronolojik sıraya bağlı kalmaksızın geçmiş, şimdiki zaman ve geleceğin iç içe geçtiği bir bilinç akışıyla anlatıldığı romanların ve anlatıcıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çünkü artık gerçek görecelidir, kişiden kişiye değişir bir başka deyişle, 19. yüzyıla egemen olan gerçekçilik akımı ve kuralları yerini Avant-Garde akımlara (Kübizm, Dadaizm, Futurizm, Sürrealizm gibi) ve amacı 19. yüzyılın geleneklerini yıkmak olan Modernizme bırakmıştı.

Modernizmin içinde barınan Avant-Garde’in amacı gelenekleri ve özellikle burjuva standartlarını yıkmaktır. Buna karşın Modernizm her ne kadar popüler kültüre atıf yapsa da aslında daima burjuva değerlerini ön planda tutmuştur. Ancak Modernizmin de en önemli özelliği 19. yüzyıl gerçekçiliğini ve gelenekleri yıkmak ve yerine göreceliliği koymaktır. Çünkü artık dünya değişmektedir. Teknoloji ve bilgi alanındaki gelişmeler örneğin eğitimin yaygınlaşmasına neden olmuş, alt sınıfların da iyi eğitim alması, bu arada ikinci sınıf vatandaş konumundaki kadınların da yavaş yavaş erkelerle aynı eğitimi almaları, üniversiteye gidebilmeleri ,oy hakkını kazanmaları

eşit işte eşit ücret hakkını -uzun zamanda, zor da olsa- elde etmeleri hep 20. yüzyılda olmuştur. Kadınlar oy hakkını İngiltere’de 1918’de elde etmişlerdir. Oxford ve Cambridge Üniversiteleri, kız öğrencilere erkeklerle aynı diplomayı vermemekte en çok direnen iki eski üniversitedir. Açılan pek çok üniversite kolejinde kızlara erkeklerden farklı diploma veriliyordu. Bu da onların kamusal alanda politikada önemli yerlere gelmesini engelliyordu. Kadınların, İngiltere’deki tüm üniversitelere (Oxford ve Cambridge) dahil kabul edilmeleri ancak 50’li yıllardan sonra gerçekleşmiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısı, Modernizmin hem devamı sayılan, hem de ondan farklılıkları olan Post-Modernizmin egemen olduğu bir dönemdir. Modernizm, batı kültürünün, birinci dünya savaşının yıkıcı etkileri sonucu kaybolan dini, manevi ve ahlak değerlerini, insanın yalnızlığını ve çaresizliğini geleneksel anlatım teknikleriyle yansıtlamayacağı varsayımıyla ortaya çıkmıştır. Böylece yeni anlatım teknikleri gerçekleri daha çarpıcı hale getirecekti. Ancak, bu, yazarların yapıtlarında yansıtılan dünya ve kültürel değerler, genel çizgileriyle kentsoylu, burjuva kültürü ve değerleridir. Ayrıca karmaşa içinde bir düzen arayışı da vardır ve üst kültür ve alt kültür arasındaki sınır da belirgindir. Oysa postmodernizm, sınırların, farklılıkların yok olması demektir. Postmodernizm, Modernizmin elitist yüksek kültür anlayışına karşı popüler kültürü öne çıkarır. Edebiyat yapıtlarının konusu artık marjinal gruplardır, dışlanmış insanlardır, homoseksüeller, lezbiyenler ve farklı etnik gruplar ve tabii bu grupların başında da kadınlar gelir. Artık tek bir egemen ideoloji değil her grubun ya da sınıfın kendi idolojisi, kendi açısından oluşturduğu tarih vardır. İşte bu anlayış, feminizmin de bir hareket olarak gelişmesini sağlamış ve feminist politikalar özellikle 80’li yıllardan sonra ataerkil düzen ve politikalar karşısında belirgin bir biçimde öne çıkmış ve her alanda etkili olmuştur. Her ne kadar feminizmin pek çok farklı türü varsa da genel olarak feminizmin toplumsal cinsiyet eşitliğini savunmak olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Feminizmin geçirdiği evrelere kısaca göz atmak gerekirse, daha önce de belirtildiği gibi, 18. yüzyılın sonunda ilk kadın hareketlerinin görüldüğü söylenebilir. Örneğin İngiltere’de Mary Wollstonecraft’ın 1792’de yayınlanan, ünlü *A Vindication of The Rights of Woman (Kadın Haklarının Savunması)* başlıklı yapıtı, Amerika’da Margaret Fuller’ın 1845’de yayınlanan *Woman in The Nineteenth Century (19. Yüzyılda Kadın)* başlıklı yapıtı ilk ciddi örneklerden sayılabilir; ancak gerçek feminist hareketler, İngiltere ve Amerika’da kadınların 19. yüzyılın sonlarında sokaklara dökülüp oy hakkı istemeleri, çalışma koşullarının ve ücretlerinin iyileştirilmesi ve boşanma ve miras, mal mülk hakkı protestolarıyla başlamıştır. “Süfrajette” olarak adlandırılan bu protestocu kadınlar dikkat çekmek için açlık grevi, kendilerini zincirlemek dahil her yola başvurmuşlardır. 1880-1920 yılları arasında görülen bu protesto hareketleri her şeyden önce kadını kanun önünde pek çok temel hak açısından eşit kılmaya yönelikti. Ayrıca bu hareketler pek çok kadın organizasyonun da doğmasına neden olmuştur. “İlk Dalga Feminizm” olarak bilinen bu dönemi (1920-1970) “İkinci Dalga Feminizm” izler. Bu dönem, kadının kendini, bedeni ve duyularıyla keşfettiği ve ifade edebildiği bir kimlik arayışı dönemidir. Daha çok Fransız feministlerinin damga vurduğu bu dönem, edebiyatta bir “kadın dilinin” olup olmayacağı gibi bir tartışmayı dile getirmiştir. Fransız Simone de Beauvoir’ın ünlü *The Second Sex (1949) (İkinci Cins)* ve Amerikalı Betty Freiden’in ünlü yapıtı *The Feminine Mystique (1963) (Feminen Mistik)* kadının nasıl edilgen bir ev hanımına dönüştürülerek kamusal alan dışında kaldığını anlatan yapıtlardır. Dönemin diğer önemli isimleri felsefi görüşleri ve kuramları olan Fransız feministleri Helen Cixous, Luce Irigaray, Julia Kristeva, Amerika’lı Kate Millet ve ünlü yapıtı *Sexual Politics (1970) (Cinsel politika)* gibi kuramcılardı.

Son olarak, 1970’lerden sonra günümüze kadar gelen dönemi kapsayan “üçüncü” feminizm daha çok ikinci dalga feminizm yaptığı hatalara karşı görüşler sürerek bu hataları düzeltmeye çalışır. Örneğin, feminizmin yalnızca beyaz, Avrupa’lı, Amerika’lı kadının haklarını değil üçüncü dünya ülkelerindeki farklı ırk, etnik köken, renk, sosyal, din ve kültürlerden gelen kadını da kapsaması ve bu kadının çok daha farklı koşullardan geldiğini

göz önüne alması gerektiğini anlaması gerekir. Bu dönemde tek bir feminizm değil, çok farklı feminist görüşlerin ve feminizmlerin olduğu görülür. Bu nedenle tek tip bir kadın kimliği de yoktur bu dönemde. Aksine lezbiyenlerin, travestilerin de dahil olduğu tüm marjinal grupları temsil eden pek çok kadın kimliği vardır.

Öte yandan bilindiği gibi farklı feminizmler yalnızca bu üçüncü döneme özgü değildir ve ikinci dönemde de vardır. Eğer çok kısaca özetlenecek olursa en öne çıkanlar Fransız feminizmi, Lacan, Derrida görüşlerinin etkisi altında, pisikanalitik bir görüştür ve ayrı bir “kadın yazısı” görüşünü tartışır. Marksist Feminizm, kadının baskılanmasıyla ekonomik koşulların ve üretim şekillerinin ilişkisini tartışır. Anglo-Amerikan feministler, gerçekçi bir tarzda yazılmış eski edebiyat yapıtlarında kadının konumunu araştırarak onu edebiyat tarihindeki yerine yeniden koymaya çalışırlar. Ayrıca, edebiyat dışında, kadınların sosyo-ekonomik alandaki hakları da bu feministlerin ilgi alanıdır. Liberal Feminizm kadınların erkeklerle eşitliğini, Radikal Feminizm ise kadınların erkeklerden farklı ve üstün olduklarını, Post-Modern Feminizm ise geleneksel anlamdaki “erkek ve kadın” kategorilerini reddeder.

Kısaca feminizmin tarihçesini verdikten sonra edebiyata yansımaya göz atıldığında ilk göze çarpan isim 20. yüzyılın ilk yarısında yaşamış İngiliz yazarı, Virginia Woolf (1882-1941) dur. Roman türüne getirdiği yenilikler ve daha çok kahramanları kadın olan ve çoğunlukla, anne eş ve ev hanımı olan ev içindeki kadının dünyasının anlatıldığı olgunluk döneminin ünlü romanları *Mrs. Dalloway* (1925). *To The Lighthouse* (1927) (*Deniz Feneri*)’un dışında, Woolf yedi roman ve pek çok kısa öykü yazmıştır. Bunların dışında feminist görüşlerini anlattığı iki önemli yapıtı, *A Room Of One’s Own* (1929) (*Kendine Ait Bir Oda*) ve *Three Guineas* (1938)’ dir. Babası Victoria çağıının yazarlarından olan Woolf yüksek orta sınıftan bir ailenin kızıydı ve bu nedenle aydın bir çevrede yetişmiştir. Babası, Cambridge Üniversite’sinden mezun olduğu için Virginia Woolf da bu üniversiteye erkeklerle aynı eğitimi almak isteğiyle gitmeyi istese de buna olanak yoktu. Hatta “erkek kardeşlerini görmeye gidince kadın olduğu için yalnız kitaplığa girmesi değil, çimlerde yürümesinin bile yasaklandığını öfkeyle anlatır” (Urgan 1994, 44).

Woolf, *Kendine Ait Bir Oda*’da (1929) bir kadının yazar olabilmesi için her şeyden önce kendine ait bir odası ve geçinebilecek kadar parası olması gerektiğini belirttiikten sonra çoğu kadın yazarların hatta yazar olmak isteyen pek çok kadının bu engelleri aşamadığını yazar. Woolf bu yapıtında, yaşlı bir piskoposun ne geçmişte, ne şimdiki zamanda, ne de gelecekte Shakespeare’in dehasına sahip bir kadın şairin olamayacağı görüşüne karşılık, 16. yüzyılda yaşamış olan Shakespeare’in kendisi kadar yetenekli, istekli bir dahi olduğunu varsaydığı, Judith adında bir kızkardeşi olduğunu varsayar. Ancak Judith, Shakespeare’e asla ağabeyinin gittiği okula gönderilmez, asla ağabeyi gibi kitap okumasına izin verilmez, onyedisine gelince de komşunun oğluyla evlendirilir; ya da bu evliliği istemediği için Londra’ya aktrist olmak için kaçır. Ancak, eğer yolda başına bir iş gelmeden Londra’ya ulaşırsa da asla sahneye çıkamaz; çünkü o yıllarda kadın rollerini genç erkek çocuklar oynamaktadır. Beş parasız ortada kalan genç kız, Nick Greene adında bir erkek tarafından baştan çıkarılıp hamile kalınca kendini öldürür. Üstelik yalnızca onyedisindedir öldüğünde (1977, 52-54). İşte Woolf’un yüzyıllarca kadının nasıl engellendiğini anlattığı ve aynı zamanda psikoposun iddiasına karşın yaptığı bir savunmadır bu öykü. Öykü gibi görünse de anlattıkları aslında gerçektir bir bakıma.

Woolf’un üzerinde durduğu bir başka nokta da kadınların tarih yazmada, oluşturmada hiç yer almamalarıdır. British Museum’a gidip, Profesör Trevelyan’ın *İngiliz Tarihi* kitabını inceleyen Woolf, İngiliz Tarihinin erkek-egemen bakış açısıyla, erkekler tarafından yazıldığını görür. Kraliçe I. Elizabeth, Mary veya birkaç önemli “Lady” dışında kadınlardan söz edilmez, edilenler de erkek-egemen bakış açısıyla anlatılmışlardır (1977, 47-50). Orta sınıf kadının hiç yer olmadığı kitapta, kadını dövmenin erkeğin hakkı olduğu, babasının istediği bir evliliği yapmayı reddeden genç kızın eve kilitlenip hapsedilebileceği, dövülebileceği, evliliklerin tamamen ebebeynlerin seçimi olduğu ve çocuklar daha beşikteyken ayarlandığı yazılıdır (48). Bazı edebiyat yapıtlarında görülen güçlü

kadın portreleri Antigone, Lady Macbeth, Cleopatra vs. gibi örnekler ise yalnızca kurmacadır. Gerçeklerle ilgisi yoktur (49). Kadının 19. yüzyılda bile adının olmadığı, bu yüzyılın ünlü kadın yazarlarının erkek adıyla roman yazmalarından da bellidir. Charlotte Bronte, Currer Bell; Emily Bronte, Ellis Bell; Mary Ann Evans, George Eliot; Fransa'da Aurore Dupin, George Sand takma adıyla yazmışlardı. Bu durum, Virginia Woolf'un da belirttiği gibi tarih yazımının da erkek egemenliğinde olduğunu göstermektedir. Aslında bu gerçek, FatmaGül Berktaş'ın *Tarihin Cinsiyeti* başlıklı çalışmasında incelenip anlatıldığı gibi ilk tarihsel kayıtların tutulmaya başlandığı eski Sümer dönemini de kapsar. Yazımın başında da belirtildiği gibi, yerleşik tarım düzenine geçildikten sonra, zaman içinde oluşan erkek mülkiyeti, yazının icadıyla başlayan kayıt tutma yöntemleriyle daha da güçlenince, ana tanrıça dönemi de son buldu. "Eski Mezopotamya'da yazının-kayıt tutma bilgisinin- icat edilmesinden bu yana, . . . tarih yazma işlevi erkeklerin tekelinde oldu ve onlar da hep erkeklerin yaptıklarını ve yaşadıklarını kayda değer, 'tarihsel öneme' sahip bularak kadınların deneyimlerini marjinalleştirdiler" (Berktaş 2003, 19) .

Woolf'un feminist görüşlerini anlattığı bir başka yapıtı da *Three Guineas*'dir (1938). Woolf bu kitapta iki önemli nokta üzerinde durur. Birincisi kadınların iyi bir eğitim almalarının gerekliliği, ikincisi de savaş karşıtı duruşudur. Özellikle o dönemde yükselen Faşizme ve Nazizme karşı kadınlarla erkeklerin birlikte karşı durmaları gerektiğini, çünkü her ikisinin de militarist ve erkek egemen ideolojiler olduğunu yazar. Virginia Woolf, 20. yüzyılda bir kadın yazı geleneğinin oluşması gerektiğini hisseden ve söyleyen ilk kadın yazardır (Stevenson 1992, 138). Onun için unutulmuş eski kadın yazarları gün ışığına çıkarmak için yapılan akademik çalışmaları desteklemiştir (139). Romanlarında ise güçlü, kişilik sahibi ve mücadeleci feminist kadın portreleri çizmemiş olsa da, geleneksel erkek-egemen düzenin hem erkeği hem de kadını farklı şekillerde çizdiği ve şekillendirdiği gerçeği hep vardır.

Jean Rhys (1894-1979) ünlü romanı, *Wide Sargasso Sea* (1966) (*Büyük Sargasso Denizi*) ile tanınan bir başka önemli kadın yazardır. Charlotte Bronte'nin ünlü romanı *Jane Eyre*'deki Mr. Rochester'ın çatıya kapatılmış akıl hastası ilk karısı Bertha Mason'ın perspektifinin ve anlatımının romanın yarısını oluşturduğu yapıt, kadının çaresizliğini, yalnızlığını ve kendini ifade etmesine olanak bulamadığı için içinde yaşadığı çevreye de yabancılaşışını ve delirişini anlatır. İngiltere'nin Batı Hint Adalarındaki kolonisi, Jamaika ve İngiltere'de Mr. Rochester'ın malikanesinde geçen roman, koloni kültüründe yetişmiş melez bir kadının, kökeni İngiliz bile olsa, ataerkil batı kültürü ve düzeni tarafından nasıl "ötekileştirildiğini" ve dışlandığını anlatır. Rhys'in burada, egemen ataerkil düzenin ırkçı yönünü de eleştirdiği görülür.

İkinci Dünya Savaşı sonrası İngiliz romanı post-modern romanın özelliklerini yansıtır. Herşeyden önce batı kültürünün temelini oluşturan ikili karşıtlıklara (ben/öteki, iyi/kötü, efendi/köle, ataerkil/anaerkil, vs.) dayalı bir hiyerarşik düzen, bu romanlarda başaşağı edilerek sorgulanır ki bu, ataerkil düzenin bir anlamda sarsılması, hatta yerle bir edilmesi demektir. Çünkü post-modern düşüncenin temeli çoğulculuktur. Tek tip düşüncenin egemenliği söz konusu değildir, post-modern düşünce dünyasında. Bu nedenle, üst-kurmaca (meta-fiction) denilen kurmaca içinde kurmacanın yer aldığı bu roman türünde metinler arasılık (intertextuality), parodi, fantastik öğelerle, gerçeklerin iç içe geçtiği ve büyülü gerçekçilik (magical realism) akımının teknikleri ile yaratılan kurmaca dünya artık çok katmanlı ve çok seslidir. Bu durum, en çok Angela Carter (1940-1992), Jeanette Winterson (d. 1959) romanlarında görülür. Fantastik öğelerin bolca kullanıldığı bu romanlarda ataerkil değerlerin ters yüz edildiği ve her tür marjinal grupların (lezbiyenler, homoseksüeller, alkolikler ve her çeşit çizgi dışı karakterlerin) yer aldığı görülür. Bu isimlerin dışında, kadının sorunlarını ve dünyasını yansıtan diğer ünlü kadın romancılardan, Doris Lessing, Fay Weldon, Margaret Drabble, Angela Carter gibi isimler sayılabilir.

20. yüzyılda, romanlarda, örneğin Jean Rhys'in *Büyük Sargasso Denizi*'nde olduğu gibi, bilinen en eski bir öykünün, mitin, peri masalının, özellikle kadın romancılar tarafından ele alınıp, kadın bakış açısıyla yeniden

yazıldığı görülür. Ataerkil düzenin yerle bir edildiği bu yeniden-anlatım olarak adlandırılan roman ve öykülerde kadın kahramanlar öne çıkar. Daha çok geleneksel gotik romanların veya peri masallarının kullanıldığı bu yapıtların en ünlülerinden biri de Angela Carter'ın yazdığı ünlü Fransız yazar Charles Perrault (1628-1703) nun *Blue Beard (Mavi Sakal)* öyküsünün yeniden yazılmış hali olan, *Bloody Chamber (Kanlı Oda)*'dır. Eşlerini sırayla öldürüp, malikanesindeki kilitli bir odaya atan, sadist bir markinin öyküsünün anlatıldığı bu yapıtta, markinin elinden, son anda yetişen ağabeyleri tarafından kurtarılan zavallı bir genç kadın yerine Carter'ın yapıtında, annesi tarafından kurtarılan, oldukça soğukkanlı bir genç kadın vardır. Carter, erkek güç ve otoritesini vurgulayan, eski bir öyküyü ters yüz ederek kadının da güçlü olduğunu anlatmak istemiştir bu yapıtında. Böylece, ataerkil anlayışın, kadını daima bir erkeğin korumasına bağımlı kılan ve erkeği de tek otorite gibi sunan toplumsal cinsiyet rollerini yerle bir etmiştir.

Ülkemizde ise, özellikle, 1970'li yıllar "kadın hareketleri" kavramının oluşmaya başladığı yıllardır. Bu yıllarda başlayan kadın hareketlerinin ciddi etkileri özellikle 80'li yıllarda hissedilmiş ve bu durum edebiyata yansımıştır. Cumhuriyet dönemiyle birlikte artmaya başlayan kadın yazar sayısı 70'li ve 80'li yıllarda hem nicelik hem de nitelik bakımından erkek yazarlara eşit düzeye gelmiştir. Cumhuriyetten önce Fatma Aliye Hanım, Halide Edip gibi yazarların ön çıkmasıyla başlayan yazma serüveni, Şüküfe Nihal, Halide Nusret Zorlutuna, Müfide Ferit, Güzide Sabri, Kerime Nadir, Muazzez Tahsin Berkant, Safiye Erol, Suat Derviş gibi yazarlarla Cumhuriyet döneminde devam etmiş ve 50'li, 60'lı, 70'li, 80'li yıllarda giderek ivme kazanarak günümüze kadar gelmiştir. Bu dönemlerin en önemli yazarları arasında Nezihe Meriç, Adalet Ağaoğlu, Peride Celal, Tezer Özlü, Pınar Kür, Duygu Asena, Alev Alatlı, Ayla Kutlu, Buket Uzuner, Ayşe Külin, İnci Aral, Erendiz Atasü, Latife Tekin, Nazlı Eray gibi isimler sayılabilir.

Ancak, kadının "birey" olarak edebiyata yansması 80'li yıllarda görülür. Bu durum, o yıllarda, hem dünyada, hem de dolayısıyla ülkemizde de artan feminist hareketlerin etkisinin bir sonucudur. Edebiyatta kadın olarak bireye yönelişin ancak 80'li yıllardan sonra ortaya çıkmasının başlıca nedeni kadının Cumhuriyet devrimlerinin ona sağladığı haklardan yeterince yararlanamamasından kaynaklanmıştır. Çünkü, Cumhuriyet döneminde de kadına biçilen tek rol, eğitilmiş, iyi bir anne ve iffetli bir eş olmak; çalışma yaşamında da, genellikle annelikle bağdaştırılabilecek, öğretmenlik, hemşirelik gibi mesleklerle, ya da devlet kurumlarında küçük memuriyetlerle sınırlı olarak var olmaktı. Kısaca söylemek gerekirse, kadının bireysel varlığı göz ardı edilerek, erkek egemen değer yargılarıyla sınırlandırılmış, eğitilmiş de olsa aslında yine edilgen ve bağımlı bir kadın kimliği kabul görmüştür. Bu nedenle, günümüzde bile hala Türk kadını mecliste yeterli sayıda bulunmadığı için karar alma mekanizmasında yeteri kadar yer alamamaktadır. Dolayısıyla, Cumhuriyet döneminde kadına tanınan haklardan kentli kadınlar bile yeterince yararlanamadıkları için kadın birey olamamıştır. Örneğin Nezihe Meriç'in 50'li yıllarda yazdığı pek çok öyküsünde eğitilmiş ve kentli kadının ataerkil düzenin gelenekleriyle hem baskılandığı, hem de çatıştığı görülür. 60'lı yıllarda ise sosyalist görüşlerin etkisiyle ve toplumsal sorunların ağırlık kazanmasıyla kırsal kesim kadınının edebiyata girdiği görülsede, daha çok erkek yazarlar tarafından anlatılan bu kadınlar, toplumsal düzenin çarpıklıkları bağlamında, ezilen, horlanan emekçi köylü kadını yansıtır. 70'li yıllar ve sonrasına gelindiğinde sayısal olarak çok artış gösteren ve yukarıda ancak bazıları belirtilen pek çok kadın yazarın yapıtlarında, işçi ve sömürülen kırsal kesim kadını yerine, kent kadınının birey olma, özgürleşme çabaları, özellikle, cinsel kimliğini elde etme çabası yansıtılmıştır. Bu dönemler, cinselliğin kadın kimliğinin önemli bir parçası olduğunun yansıtıldığı dönemlerdir. Çünkü, 80'li yılların başından itibaren çağımız feminist araştırmacıları Cumhuriyet döneminin kadın kimliğinin eksik yönlerini irdeliyerek, kadının özgürleşmesi önündeki engelleri ortaya koymuşlardır (Durakpaşa 1999, 152-153) 1.

Sonuç olarak, feminist anlayışla yazılan çağımız romanlarının amacının toplumsal cinsiyet rollerini değiştirmek, kadının gücünü göstermek ve ona dayatılan toplumsal cinsiyet rolü yerine, kendi kendisinin bir kimlik arayışı içinde olması gerektiğini anlatmak olduğu açıktır. Çünkü, bir kadın için yaşamı yazmak, yalnızca kadının kimlik kazanması değil, aynı zamanda, susturulduğu, hiç yer almadığı tarih içinde layık olduğu yeri almasıdır.

Notlar

1- Ayrıca bkz. Arat, Yeşim. 1992. "1980'ler Türkiye'sinde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizmin Radikal Uzantısı". *Türkiye'de Kadın Olgusu* içinde. 75-95. der. Necla Arat. İstanbul: Say Yayınları ; Arat, Zehra F. 1994. "Turkish Women and the Republican Reconstruction of Tradition" *Reconstructing Gender in The Middle East: Power, Identity and Tradition* içinde. 57-78. der. Fatma Müge Göcek ve Shiva Balaghi. New York : Colombia UP.

Kaynakça

- Aksu, Elif. 2008. "Osmanlı Döneminde Kadın Hareketleri". 1 - 8 . http://www.kadınmuhendisler.org/ea_OsmanlıdaKadin.aspx (erişim tarihi : 26. 04. 2011)
- Aristotle, *Poetics* . 1970. *Literary Criticism* içinde. 53-57. der. Lionel Trilling. New York : Holt, Rinehart and Winston INC.
- Berktaş, Fatmagül. 2003. *Tarihin Cinsiyeti*. 3. baskı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Clare, Janet, 1998 "Transgressing Boundaries: Women's Writing in the Renaissance and Reformation". *An Introduction To Women's Writing* içinde . 37-64. der. Marion Show. London: Prentice Hill.
- Comte, Fernand. 1991. *The Wordsworth Dictionary of Mythology*. Edinburgh: W&R Chambers Ltd.
- Çelebi, Binnur. 2007, *Anadolu'da Hitit Sosyal Yaşamında Kadının Yeri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara (Türkçe).
- Çiğ Muazzez İlmiye . 2005. *Bereket Kültü ve Mabet fahişeliği*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Çiğ, Muazzez İlmiye. 2007. *Uygurluğun Kökeni Sumerliler-1*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Çiğ, Muazzez İlmiye . 2008. " Tarih Boyunca Kadın". *Anafilya Dergisi*, Mayıs, sayı 63. s. 10. <http://anafilya.org/go.php?go=7d855300a0ea2>. 1-5 (erişim tarihi:26. 04. 2011)
- Davies-Wyne, Marion. 1998. "Abandoned Women: Female Authorship " in *The Middle Ages: An Introduction To Women's Writing* içinde, 9-36. der. Marion Show. London : Prentice Hall.
- Durakpaşa, Ayşe. 1999. "Kemalism As Identity Politics in Turkey" *Deconstructing Images of Turkish Woman* içinde. 139-155.
- Değer, Mutahhare. 2011: "Geçmişten Günümüze Kadının Tarihteki Yeri". <http://www.akdenizhaber.com/yazdir.asp?lDno=3162>. 1-2 (erişim tarihi : 08. 02. 2012)
- Esen, Nüket. 2000. "Bir Osmanlı kadın yazarın Doğuşu". *Journal of Turkish Turkish Studies- Türklük Bilinci Araştırmaları* . Ağah Sırrı Levent Hatıra Sayısı 1. Cilt 24. Cambridge Mass. <http://www.gencmekan.com/osmanli-tarihi/66411-bir-osmanli-kadin-yazarin-dogusu> . 1-7(erişim tarihi :05. 07. 2012)
- Gilbert, Sandra ve Susan Gubar. 2000. *The Madwoman In The Attic*. New Haven and London: Yale Note Bene Yale UP.
- Karataş, Evren. 2009. "Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Edebiyatımızda Kadın Sesleri". 1642-1651. *Turkish Studies*, Vol. 4/8, Fall.
- Mcdowall, David. 1989. *An Illustrated History of Britain*. Burnt Mill, Harlow, Essex: Longman.
- Spender, Dale. 1992. "Introduction: A Vindication of the Writing Woman" *Living By The Pen: Early British Women Writers* içinde. 1-34. der. Dale Spender. New York& London: Teachers College Press.
- Stevenson , Jane 1992. *Women Writers In English Literature*. Essex: Longman, New York Press.
- Şahin, Ali. 2012. "Gizemli ve de Korkulan Tarihçiler Dönemi" <http://alisahin37.blogcu.com/gizemli-ve-de-korkulan-tarihçiler>

dönemi /167596. 1-8 (erişim tarihi : 08. 02. 2012)

"The Middle English Literature in the Fourteenth and Fifteenth Centuries". 2000. *The Norton Anthology of English Literature içinde*. Cilt I. 156-445. der. M. H. Abrams, Stephen Greenblatt ve diğerleri. 7. baskı. New York&London : W. W. Norton & Company Inc.

"The Early Seventeenth Century" 2000. *The Norton Anthology of English Literature içinde*. Cilt I. 1281-1423. der. M. H. Abrams , Stephen Greenblatt ve diğerleri. 7. baskı. New York&London : W. W. Norton & Company Inc.

"The Restoration and The 18th Century". 2000. *The Norton Anthology of English Literature içinde*. Cilt I. 2165-2167. der. M. H. Abrams, Stephen Greenblatt ve diğerleri. 7. baskı. New York&London : W. W. Norton & Company Inc.

"The Victorian Age" ve " 'The Woman Question' :The Victorian Debate About Gender". 2006. *The Norton Anthology of English Literature içinde*. Cilt II. 979-999, 1581-1583. der. Stephen Greenblatt , M. H. Abrams ve diğerleri. 8. baskı. New York&London : W. W. Norton & Company Inc.

Urgan, Mina. 1994. *Virgina Woolf*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Woolf, Virginia. 1977(1929). *A Room of One's Own*. London: Grafton.

Zihnioğlu, Yaprak. 2001. "Erken Dönem Osmanlı Harteket-i Nisvanının Üç Ünlü Kadın Şair ve yazarı: Makbule Leman, Şair Nigar ve Fatma Ailye". 10 Ekim 2001 Frankfurt Şehir Kütüphanesi, ve 18 Ekim 2001 ve 18 Ekim 2001 Frankfurt, J. Wolfgang von Goethe Üniversitesi Konferans salonunda suruları bildiri. <http://w. w. w ayrıntı. net/deneme1- ekim2000 yaprakzihni oğlu/ hauptteil- yaprak zihnioğlu- yaprak zih...> . 1-4 (erişim tarihi: 01-01. 1997).

KADIN VE İNTİHAR OLGUSU: ESTHER GREENWOOD VE EMMA BOVARY

Gökşen Aras

İnsanlık tarihinden beri intihar olgusu ile ilgili birçok araştırma yapılmakta ve intiharın psikolojik, sosyolojik ve diğer nedenleri üzerine çok çeşitli kitaplar ve makaleler yayımlanmaktadır. Bu araştırmaların ışığında ortaya çıkan en tutarlı ifade, intiharın bilinen nedenlerinin dışında da farklı gerekçeleri olduğu ve bu açıdan bu olguyu tek bir nedene bağlamanın çok yersiz ve yetersiz olduğudur. Bu çerçevede, Emile Durkheim, *İntihar Toplumbilimsel İnceleme* adlı eserinde, “insan olaylarının toplumsal (yani toplu durumda yaşama zorunluluğundan kaynaklanan) yönleri” olduğuna dikkat çekerek amacının, “Kapitalist, sanayi toplum koşullarına girmiş bulunan Batı Avrupa toplumlarında, temel toplumsal işlevleri yerine getirmesi gerekli kurumların [aile, eğitim, ekonomi v. b] bu yeni koşullara uyaranamamış olduklarını göstermek olduğunu” ifade eder ve “intihar gibi ancak bireyselliği içinde anlaşılabilceği düşünülen bir davranış bozukluğu olgusunun bile ‘toplumsal etkenleri’ bulunduğunu, bu nedenle toplumbilimsel yöntem ve yordamlarla ele alınması gerektiğini” belirtir (1992, 7). Bu çerçevede, Durkheim’a göre, intihar toplumsal sebeplerden kaynaklanan sosyal bir durumdur. Toplumdaki acılar ve sorunlar bireyi de derinden etkilemektedir. Toplum içinde varlık gösteremeyen bireyin içine kapanması ve intihar etmesi de kaçınılmazdır.

Durkheim, üç ayrı intihar türünden bahsetmektedir:

Bencil intiharlar, Elcil intiharlar ve Kuralsızlık intiharları (suicides anomiques). Bencil intihar: Bireyin toplumsal çevresiyle bütünleşmemesi sonucu olan intihar olayıdır. Bireyi kendi başının çaresine bakmak durumunda bırakan etkenler ne kadar çoğalır, intihar olayları da o ölçüde artar [...] Aile bağlarının zayıflamasıyla da bencil intihar olaylarının artışı birlikte görülmektedir (1992,9).

Bu tanımlar, *Sırfa Fanus* ve *Madam Bovary* adlı romanların başkahramanları Esther Greenwood ve Emma Bovary karakterleri ile ilişkilendirilebilir görülmektedir. Her iki karakter de problemlerini çözmeleri için yalnız bırakıldıklarında ve çevreleri ile bir bütünleşme sağlayamadıklarına inandıkları anda intihar etmeye karar vermişlerdir.

Durkheim’a göre, bir diğer intihar türü de Elcil intihardır: “Bireyin kendi başına bırakıldığı ortamların bencil intiharı özendirici olmasına karşın, aşırı toplumsal bütünleşmişliğin de elcil intiharı kolaylaştırdığını” vurgulayan Durkheim, “birey yaşamının adetler, gelenekler ve alışkanlıklarla katı bir biçimde düzenlenmiş olduğuna, topluluğun [...] buyrukları gerektirdiğinde, bireylerin düşünmeden kendilerini öldürdüklerine” dikkat çekmektedir (1992, 9-10). Son tür olan Kuralsızlık intiharı da “birey davranışlarında uyulacak ölçülerin bulunmamasından ileri gelmektedir [...] örnek olarak, Durkheim beklenmedik zenginleşme ile boşanma durumlarını [göstermektedir]” (1992, 10).

Bu noktada vurgulanması gereken husus şu şekilde ifade edilebilir: “Durkheim’in intihar olaylarına ilişkin toplumbilimsel açıklama önerisi, ruhbilim ve toplumsal ruhbilimin önermelerine karşıt olmayıp, onlarla birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir” (1992,11).

İntihar kavramı ele alındığında, “kaçış ve intikam intiharları” başlıkları altında iki genel türün ortaya çıktığı görülmektedir. Bu iki intihar türünün tanımı aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

İntihar edenlerin ölümü bir başka dünyaya, yaşama geçiş, tanrıya ulaşma, ya da dünyadan uzaklaşma olarak gördükleri belirlenmiştir. Beklentileri, varolduğunu umdukları daha iyi bir dünyaya (oluşa/being) kavuşmaktır. İntikam intiharcılarının amacının ise birtakım insanlara (geçerli ya da geçersiz nedenlerden mutsuzluğuna, dolayısıyla intiharına neden olan ya da olduğunu sandığı insanlara) kabahat yükledikten sonra, onlara suçluluk duygusunu miras bırakıp, yaşamlarını zehir etmek olduğuna inanılmıştır. (Eradam 1997, 25).

Buna paralel olarak, Esther Greenwood'un intihar girişimleri sadece kaçmak için değil aynı zamanda intikam almak içindir. Esther kendini bulmak istemektedir. Herkesten, çevresindeki kadınlardan ve annesinden de farklıdır. İşte bu nedenle, kendini tarif etmek için farklı isimler ve farklı imgeler kullanır ve en sonunda farklılığı simgeleyen bir hastane odasıdır. Benzer bir şekilde, Emma Bovary de kendisini sürekli yenilemek istemektedir. Görünüşünü ve kılık kıyafetini değiştirir, yabancı dil dersleri almaya karar verir, bu sayede farklılıklar deneyimlemek ister; ama hiçbiri onu mutlu etmeye yetmeyecektir. Bu yüzden bir türlü mutluluğu yakalayamaz. Sürdüğü bu hayattan kaçmak ve onu böyle bir yaşama mahkum eden herkesten intikam almak için intihar eder.

İntiharın en önemli nedenlerinden biri, bireyin kendi bedeni uğruna verdiği mücadelede sorunlar yaşamasıdır. Bunun yanı sıra yaşadığı toplumun insanları ve kurumları tarafından birey üzerinde baskı kurulması ya da bireyin engellenmesidir. Dolayısıyla, tüm sorunların kaynağı, bireyin kendi istekleri ve toplumun ya da ilişki kurduğu insanların çıkarları ile sürekli çatışma halinde olmasıdır. Herhangi bir adım atarken bazı durumlarda toplum önemsenmese de, pek çok durumda toplum kurallarına karşı koyulamayacağı anlaşıp kadere razı olunur. Bu noktada yaşanan en büyük acı ise aşk uğruna vazgeçilen en büyük ideallerin zalim kahramanı sevgilinin ihanetleri ve yalanlarıdır. Bu çerçevede Freud, **Medeniyet ve Hoşnutsuzlukları** (1930) adlı eserinde bireylerin üç temel neden yüzünden acı çektiğini ifade eder. Bunlardan birincisi, çürümeye ve bozulmaya mahkum olan “kendi bedenimiz” dir, ikincisi, acımasız, yıkıcı güçleriyle öfkesini bize yönelten “dış dünya” ve ilk ikisinden çok daha acı veren sonuncu neden ise “diğer insanlarla kurduğumuz ilişkilerimiz” dir, der (1961, 26). Esther de yazarı Plath ve her birey gibi var oluş mücadelesinde bedeninin öneminin farkına varmakla kalmamış, dış dünya ile ilgili olarak savaş, idam, ölüm ve benzeri gerçeklerin etkisinden kendini kurtaramamıştır. Romanın ilk satırlarından itibaren Rosenberglerin idamı konusunda ne kadar hassaslaştığını ve tedirgin olduğunu göstermiştir. Sonuncu neden, yani annesi ve yakınındaki diğer insanlarla iletişimi, onu en çok yaralayan, yıkan ve hayal kırıklığına uğratan unsurdur. Plath da babasını yitirmesinin ardından, büyük bir aşkla bağlandığı, bir kahraman gibi gördüğü eşinin ihanetinden sonra yaşamıştır bu acıyı. Emma'nın sonunu hazırlayan en temel neden ise onu daha da umutsuzluğa sürükleyen aşk ilişkileridir.

Ölüm ve intiharın edebiyatın en önemli temalarından biri olduğu bilinmektedir. Bu konuda söylenmiş pek çok söz vardır. Montaigne “felsefe bize ölümü öğretir” der. Heidegger ise ölümle ilgili duygularını şu şekilde ifade eder: “ölüm bilinci insanları günlük hayattan kurtarır ve birey olmalarını sağlar. Çünkü ölüm, kimsenin karşı koyamayacağı bir gerçekliktir. Herkes kendi başına ölümle yüzleşecek, böylece kendi bireyselliğini ortaya çıkarıp, sıradanlıktan kurtaracaktır” (Yücel 2007, 3,33). Esther, ölümle birçok defa yüzleşmiş, bu gerçek, Esther'e birey olma yolunda oldukça büyük katkı sağlamıştır. Sartre ise ölümü aşağıdaki şekilde açıklamaktadır: “yaşamak, aptallar tarafından anlatılan bir hikayeden ibarettir. İnsan ya ölümü kabul edecektir ya da ölümden duyulan kaygıları ortadan kaldıracaktır. Ölümü kabul etmek, onu devamlı sezerek yaşamaktır. İnsanın böyle bir kaygı içinde yaşamasıysa insanın kendisini bir hiç olarak algılamasıyla doğru orantılı olacaktır ve hiç kimse bize yardım edemeyecektir. Herkes kendi hiçliğini izole ederek yaşayacaktır” (Yücel 2007,35). Bu durumda, her iki kadın karakter Esther ve Emma'nın da bu hiçliğin farkında olduklarını belirtmek yerinde olacaktır.

Buna ek olarak, Sartre, ölüm şekillerinden bahsetmektedir. İntiharla gelen ölüm, bu şekillerden biridir: Bunlardan ilki intihar etmek ya da bir dava uğruna ölmektir. İki uçlu bir önermedir bu: Buna göre, intihar eden kadın ya da erkek yaşadığı hayal kırıklığından dolayı intikam almayı arzulamaktadır ya da çektiği acıya katlanamamaktadır. İkincisi [kahramanlıkla ilgilidir] Her iki önermede de ölümün bir araç olduğu açıktır. Her iki uçta da bir takım dürtüler elbette ki göz ardı edilemez [...] bir diğeri ise, aniden gelen, kestirilemeyen ölümdür. (Yücel 2007,35).

Yaşadığı hayata katlanamayan ve hayal kırıklıkları nedeniyle intikam almak isteyen Esther ve Emma karakterlerinin yanı sıra Charles'ın intihara benzeyen ölümü de aynı nedenlerle gerçekleşmiştir. Karısı Emma'nın ölümünden sonraki durumu göz önüne alındığında, Charles'ın ölümü, aniden gelen ve bilimsel olarak açıklanamayacak bir ölüm gibidir. Ölümünün ardından karısının hiçbir eşyasına dokunulmasını istemez, sevgililerinden gelen mektuplarını satır satır okur; her şeyin farkına vararak kendini çok umutsuz hisseder ve kısa bir süre sonra o da ölür. Şaşırtıcı bir biçimde, ancak Emma'nın mektuplarını okuduğunda ihanetleri ve yalanları anlar. Bu noktada vurgulanması gereken en önemli unsurlardan biri ise erkek egemen toplumda erkeğe atfedilmiş olan cinsellik ve ihanet gibi duyguların, bu kavramlarla hiç ilgisi olmayan bir adamın karısı tarafından tecrübe edilmesidir.

Toplumsal bir süreç olarak tanımlanan intiharı psikolojik bir olgu olarak inceleyen psikanalitik teoriler önemli bir yer tutmaktadır. Psikanalitik çalışmalarda akla gelen ilk isim Sigmund Freud'dur. Freud, 1920'de kaleme aldığı **Haz İlkesinin Ötesinde** adlı eserinde, ölüm ve yaşam içgüdülerini açıklamaktadır. Freud'a göre, insanlar iki temel içgüdü ile yönetilmektedir. Her bireyde yaşam içgüdüğü ve ölüm içgüdüğü vardır. Bunlar, cinsel içgüdüğü simgeleyen "Eros" yani yaşam gücü ve ölüm içgüdüğü simgeleyen "Thanatos" kavramları ile ifade edilmektedir. Eros, yaşamın devamlılığına işaret eder, Thanatos ise canlı varlığı cansızlığa, hiçliğe, yok olmaya indirger. Ölüm içgüdüğü yaşam güdüğüyle sürekli çatışma halindedir, insanlar sürekli kendi kendilerini yok etme eğilimleri göstermektedirler. Cinsellik karşıtı olan ölüm içgüdüğü'nün türevi saldırganlık içgüdüğüdür. (1975, 52-53)

Freud'a göre, intihar bireysel bir durum olarak ele alınmalıdır. Anlaşılabilmesi için de matem ve melankoli süreçlerinin ayrımının yapılabilmesi gerekmektedir. Freud, **Yas ve Melankoli** adlı eserinde, intihar ile ilgili olarak aşağıdaki saptamayı yapmaktadır:

Bugün, melankolinin analizi, egonun ancak dış dünyadaki nesnelere özgün tepkisini simgeleyen ve bir nesne ile ilişkili olan düşmanlığını kendine yöneltmesi, kısacası nesne-yatırımına dönerek kendine bir nesne gibi davranması durumunda kendisini öldürebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla nesne-seçiminden gerileyerek nesneden kurtulmakla birlikte yine de nesne egodan daha güçlü olduğunu kanıtlamıştır. Birbirine zıt durumlar olmakla birlikte güçlü bir aşk duyulduğunda da, intiharda da, tümüyle farklı yollarla da olsa nesnenin gücü egonunkini aşmıştır. (1964,4)

Freud, çalışmasında yas ve melankoli ayrımı yapmasına rağmen, her iki durumda da çevresel faktörlerin önemini vurgulamaktadır. Yas, "sevilen bir yakının veya ülke, özgürlük, bir ideal gibi düşünsel-soyut bazı değerlerin kaybına karşı gelişen bir reaksiyondur" der. Benzer durumlar patolojik olarak kabul edilen melankolide de görülürler. Bu duruma ek olarak, Esther ve Emma karakterlerinde de görülen "kendini kınamaya, yermeye veren ve sanrısız cezalandırılma beklentisinde sonuçlanacak şekilde kendine saygıda azalma halidir" şeklinde ifade eder (1964,1).

Bu süreç şu şekilde açıklanabilir: “gerçek sevilen nesnenin artık olmadığını göstermiştir ve libidonun bu nesneden geri çekilmesini gerektirmektedir,” örneğin, Esther babasını kaybeder, bu kaybı çocukluğunda yaşadığı için daha çok acı çeker ve isteyerek bu libidinal durumdan çekilme ya da vazgeçme söz konusu değildir. (1964, 1)

Psikanalitik çalışmalarına babasının ölümünden sonra başlayan Freud için bu olay inanılmaz bir yıkımdır. **Düşlerin Yorumu** (1900) adlı eserinde bir babanın ölümünü “bir insanın hayatındaki en önemli olay, en acılı kayıp” olarak tarif etmektedir (2000a, 509).

Freud’un yaklaşımına göre, Emma karakterinde, kaybolan sevgililerine ya da umutlarına ilişkin şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır: “Nesne muhtemelen gerçekte ölmemiştir, fakat sevilen bir nesne olarak yitirilmiştir” (1964,2). İki durumda da, libido bağlanan sevilen nesnelerden (bu nesneler kendilerini ‘giderek ya da ölürek’ terk ettikleri için) geri çekilip başka bir nesneye transfer edilemediği için, egonun içerisine geri çekilmiştir. Dolayısıyla, matem ve melankolide bireyin egosu yitirilen nesneyle özdeşleşerek onu yeniden yaşatmaya çalışmaktadır. Buna paralel olarak, Esther ve Emma karakterlerinin yaşadığı birtakım problemler de açıklanabilir:

Yasta dünya, melankolide ise ego değersiz ve boş hale gelmiştir. Hasta, bize kendi egosunu değersiz, beceriksiz-başarısız [...] olarak sunar, kendini kınar, kötüler [...] cezalandırılmayı bekler [...] eleştirilerini geçmişine de yöneltir ve hiçbir zaman iyi olmadığını ilan eder bu aşağılık sanrıları ile ortaya çıkan tablo uykusuzluk, beslenmeyi reddetme ve her canlıyı hayata bağlayan yaşam içgüdüsunü yok etme ile tanımlanır. (1964,2)

Ego ve İd (1923) başlıklı eserinde Freud’un belirttiği üzere, insan zihninin katmanları, başka bir deyişle, insan kişiliği, id (Alt Bilinç), ego (Benlik) ve süper ego (Üst Benlik) gibi üç katmandan oluşur. İd, durdurulamayan açık, cinsellik, saldırganlık ve içgüdüsel psikolojik özelliklerin tümüdür; süper ego, kural ve değerlerden oluşur ve geleneksel değerleri temsil eder, ego ise süper ego ve id arasında denge unsuru görevini yürüten ve dış dünya ile ilişki kuran kısımdır. Sağlıklı bir kişiliğin oluşabilmesi için bu üç unsurun dengede olması gerekmektedir; aksi takdirde çatışmalar kaçınılmazdır. (2000b, 3958-62) Görülmektedir ki, Esther, yazarı Plath ile aynı kaderi paylaşarak kadın olmanın, anne olmanın ve hepsinden önemlisi birey olarak var olmanın güçlüğünün farkına varır; benzer bir şekilde, Emma da toplumun ve kendi isteklerinin çatışmasını o denli güçlü yaşar ki, kurtuluşu intiharda bulur. Bu durumda, adı geçen iki karakterde de yukarıda bahsedilen üç unsurun dengede olmasını beklemek mümkün değildir.

Hayatı boyunca öncelikle birey, ardından da kadın ve yazar olabileme mücadelesi veren Plath, varoluş, doğum, ölüm, cinsellik gibi pek çok kavramı çarpıcı bir kurgu ile aktarabilen; eserleri psikolojik metinler olarak yorumlanabilen ve kısa yaşamında çok sayıda eser üretmiş önemli bir yazardır. Plath için ölüm sadece eserlerinde bir tema olmakla kalmayıp hayatının da adeta bir parçası olmuştur. Bu durum, ölümünün de eserleri gibi bir sanata dönüştürmek istediğini net bir şekilde ortaya koyan, “Lazarus” başlıklı ünlü şiirinde: “Ölmek/ Bir sanattır, her şey gibi/ Özellikle iyi yaparım” dizeleri ile ortaya çıkmaktadır. (Çev. Enis Akın http://dipnotkitap.net/SIIR/SAIRLER/Sylvia_Plath.htm)

İntiharı sosyal bir oluşum olarak ele alan Durkheim’a göre toplumsallaşmanın ve toplumla uyum içinde yaşanmanın önemi büyüktür. Bu nedenle, bireyin kendini toplumdaki soyutlayarak içine döndüğü anda problemlerin yaşanacağı gerçeği doğmaktadır. Bu bağlamda, Sylvia Plath’ın da benzer sıkıntıları yaşadığı net bir şekilde görülmektedir: “Kendisini ve dış dünyayı onu sürekli olarak daha karanlık kutulara hapsettiğine inanmasına yol açan bir sorgulama sonucunda terk etmek ‘istememesi’ aslında başka çıkar yol kalmadığından, yalnızlıktandır, tanımlanamayan bir gerçek sevgi arayışının düş kırıklığıyla sonuçlanmasındandır” (Eradam 1997, 26).

Sylvia Plath'ın intiharının temel nedenleri ise aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Kardeşinin doğumuyla anne sevgisini yitirdiğini sanması, babasının ölümü ve yetke imgesinin yok olması, bu yetkeye özlem ve nefret duygularının geliştirilmesi, diğer yetke imgesinin anneye ait olduğunun düşüncesinin baskısı ve sevgi ve nefret karmaşası, tutkuyla sevdiği kocasının ihaneti, düş kırıklığı ve nefret, toplumun üzerine yüklediği kadın rolleri, yazma yaratıcılık ve kendini gerçekleştirme kaygıları, yitirdiklerini tanrılaştırıp erişilmezleştirmesi. (Eradam 1997, 26)

Plath'ın yaşamından izler taşıyan ve hastane tecrübelerinin benzerini yansıtan **Sırça Fanus** romanı, **Madam Bovary** romanı gibi, kadının ataerkil toplumdaki yeri, istekleri, kaygıları, özne olabilme, yazma ve okuma çabalarını konu alır. Plath, kaybettiği baba sevgisini eşinde ararken onun ihanetine uğramış, sonrasında da terk edilerek daha büyük bir acıya ve yıkıma mahkum edilmiştir. Esther de babasını kaybettikten sonra bu sevgiyi pek çok kişide aramış, o da yazarı Plath gibi değişik intihar deneyimleri ile ölümün en güzelini yaratmayı ve ölümünü bir sanata dönüştürmeyi denemiştir.

Esther'in yazma gayreti oldukça önemlidir. Kompozisyon dersine kabul edilmediğini öğrenince yaşadığı umutsuzluğu şu şekilde ifade etmektedir: “midemdeki havanın bir yumruk yemiş gibi boşaldığını hissettim. Haziran ayı boyunca bu kompozisyon dersi önümde yazın sıkıcı uçurumu üzerinde aydınlık ve güvenli bir köprü gibi uzanmıştı. şimdiyse onun sallanıp çözüldüğünü [...] birinin tepetaklak uçuruma düştüğünü görür gibi oluyordum” der (Plath 2011, 142). Yazma isteği, bireysel bir özgürlük kazanma arzusunun yanı sıra edebi olarak da özgür olmak istediğini göstermektedir. Ancak bu konuda umutsuzluğa kapılır: “Hiç deneyimim yoktu. Başımdan hiç aşk macerası geçmemişken, hiç çocuk doğurmamışken, ölen birini bile görmemişken, nasıl yazabilirdim yaşam hakkında? Diyerek isyan eder (Plath 2011, 149). Romanın sonlarına doğru ise, yazamasa da korkularını tamamen yenebilecektir; çünkü başından aşk geçmiştir, ölen birini ve doğumda ölen bebekleri görmüştür, doğumu izlerken kendini “doğururken hayal [bile etmiştir]” (Plath 2011, 93).

Bu bağlamda, Cixous'un, *écriture féminine*, yani kadın cinsiyetinin belirlediği bir yazı türünün örneği niteliğindeki **Medusa'nın Güllüşü** (1976) başlıklı eserinden bahsetmek yerinde olacaktır. Adı geçen eserinde Cixous, kadının kendini ve bedenini yazmasını ifade eder. Yine aynı yazısında, geleceğin geçmişle şekillenmemesi gerektiğini ve kadının hayal gücünün muazzam olduğunu vurgulamasının ardından, kadınlara, hiçbir şeyin, hiçbir erkeğin sizi durdurmasına izin vermeyin, yazın, yazı da beden de size ait diye seslenir (1976, 875-6). Mevcut eril söylemi yıkabilmek için kadının tüm bedeni ve cinselliği metne konmalıdır. İşte bu sayede bir kadın dili ortaya çıkabilecektir. Başka bir deyişle, dişil bir yazın: kadının bedeninin yazıldığı, kadınların bedenleriyle yazdıkları ve tüm duygularını ifade edebildikleri bir tür.

Bu noktada, Cixous'un, kadının özgürleşmesi için yazması önerisinden yola çıkıldığında aslında Esther'in tam da bunu yapıyor ya da yapmaya çalışıyor olması önem teşkil etmektedir. Dişil yazı ile aslında her şeye karşı çıkabilecek gücü olmasına rağmen pek de başarılı olamaz. Erkeği kadına üstün kılan her türlü ikili karşıtıklara meydan okuması ve erkek egemen topluma başkaldırabilmesi için öncelikle kendi bedenini tanıması gerekmektedir. Esther'in bedeninin bir kadavra gibi ölçülüp biçilmesi, iğnelenmesi ve şok tedavisi görmesi bedeni üzerinde söz sahibi olmadığının; fakat bir nesne gibi bilimsel açıdan incelendiğinin bir göstergesidir. Esther, “analiz” edilmişim. Oysa soru işaretlerinden başka bir şey göremiyordum” der (Plath 2011, 275). Tek emin olduğu şey, ikinci bir kez doğduğu gerçeği ve tüm kuralları altüst ederek kesinlikle evlenmek istememesidir.

Kadına ait bir beden üzerinde başkalarının söz sahibi olmak istemesi bir anlamda psikolojik bir şiddettir. Partide tanıştığı kadın düşmanı Marco'nun tecavüze yeltendiği anda fiziksel şiddete de maruz kalmıştır. Marco, Esther'e, istemediği halde dans etmesi için baskı yapar. Hırsını alamaz ve Esther'i çekici bulduğu için değil

nefret ettiği kadınlardan biri olduğu için aşağılamak ve incitmek amacıyla saldırır. Marco, toplumun kadına duyduğu hıncın bir göstergesidir. Esther, unutamadığı bu olayın detaylarını şu şekilde anlatır: “Sonra ellerini omuzlarıma dayayıp beni yeniden yere fırlattı. [...] sonra beni ezip tüm bedeniyle çamura girecekmiş gibi abandı üstüme [...] omzumdaki askıya dişlerini geçirip elbisemi belime kadar yırttı” der (Plath 2011, 136,7). Esther direnir, ayakkabısının sivri topuğunu saplar ve yumruğunu sıkıp hızla burnuna vurur (Plath 2011, 137). Bu noktada, Esther’in kadın düşmanı tarifi ilginçtir: “kadın düşmanlarının kadınları nasıl aptal yerine koyabildiklerini anlamaya başlamıştım. Kadın düşmanları Tanrı gibiydiler: incitilemez ve tepeden tırnağa güçlü. Yeryüzüne iniyor ve sonra gözden kayboluyorlardı” der (Plath 2011, 135). Marco, “parmağını kanlı burnuna sürüp yanaklarına iki kanlı çizgi çizer[ek]” Esther’i aşağılamaya devam eder (Plath 2011, 138). Esther, yüzündeki kanı gün boyu silmez ve tüm giysilerini fırlatıp atarak geleneksel temiz ve güzel kız imgesini asla kabul etmeyeceğini gösterir. Toplumun değer yargılarına göre, hiç şüphesiz, tanımadığı kadın düşmanı bir adamla (Marco) partide olmaması, evlenmeden önce cinsel ilişki yaşamaması (Irwin) ve bekaretini koruması, erkek arkadaşına ve evleneceği adama (Buddy) koşulsuz itaat etmesi gerektiği savunulacaktır. Esther ise toplumun tüm kurallarına karşı çıkmakta ve beklenenlerin tam tersini yapmaktadır.

Esther’in sorunlarından biri, ilişkilerinde başarılı olamamasıdır; ama Durkheim’ın da ifade ettiği gibi sorun kişisel değil toplumsaldır; çünkü kadından beklenenle, kadının arzuları arasında her zaman büyük bir uçurum vardır. Bu yüzden, Esther’in geleceğe ait kararlar vermesi çok zordur. Durmadan planlar yapmakta; ama kararsızlıklar içinde boğulmaktadır. Kitaplar okumayı, farklı ülkelere gitmeyi ve farklı işlerde çalışmayı düşünür; fakat hiçbirini gerçekleştiremez. Esther’in, yaşadığı toplumda yalnız olduğu için içine kapandığı ve bu nedenle mutsuz olduğu açıktır. Erkek arkadaşı Buddy’nin her şeyi öğretmesinden ve üzerinde otorite kurmaya çalışmasından hiç hoşlanmaz. Bilmediği halde kaymasına izin verdiği için Esther’in bacağının kırılmasına neden olarak ruhuna değil sadece Esther’e ait olan bedenine de zarar vermiştir.

Esther, ölümle her zaman iç içedir, gazetelerde de benzer haberleri okur. Babası küçükken ölmüştür, pek çok anıyı paylaştığı, aynı koleje gittiği, bir süre önce aynı erkekle çıkan, (Buddy), aynı hastanede tedavi gören arkadaşı Joan intihar etmiştir. Benzer bir hayat süren iki kadından biri yaşarken diğeri ölümü seçmiştir: “[Joan’ın] düşünceleri ve duyguları benimkilerin çarpık, siyah bir yansıysıymış görünecek kadar yakındık birbirimize” der (Plath 2011, 249).

Doğum sancıları, ölüm, evlilik, cinsellik, taciz gibi evrensel değerlerin ana karakterler aracılığı ile aktarılan bu romanda, Esther babasının mezarına gidip yas tutmaya başladığında, sadece ölümü değil, evlilik, annelik ve cinsellik gibi kavramları da sorgulamaya başlamıştır. Aileden birinin ölümü ona ölümün ne kadar gerçek olduğunu hissettirmiş ve kendi ölümünü hatırlatmıştır. Esther’in bir ikilemi daha ortaya çıkmıştır: Var olmak mı ölmek mi?

Ölüme ilk gönderme romanın ilk satırlarındadır. Daha birinci sayfada Rosenberglerin elektrikli sandalyede idam edildiklerini düşünen Esther aslında bir anlamda ölüm korkusuyla yüzleşmiştir; çünkü kendisi de elektroşok tedavisi görecektir. “[...]insanın diri diri yanmasının ne gibi bir şey olduğunu merak etmekten kendimi alamıyordum. Herhalde dünyanın en berbat şeyi olmalıydı” der Esther (Plath 2011, 27). İdamı düşündüğünde bu insanların casus oldukları gerekçesiyle cezalandırıldıklarını ve yok edildiklerini düşünür. Esther, kendisinin de kuralları hiçe sayıp sayamayacağını düşünmektedir. İyi bir işi olmayan, sosyal ve kültürel alanda başarıya erkekler gibi kavuşamayan zavallı bir kadının hikayesi gibi tanımlar hayatını. Bu nedenle, sürekli hayatı sorgulamakta; kendini, çevresindeki kariyer sahibi, başarılı ya da güzel diğer kadınlarla kıyaslamakta ve en önemlisi de özne olabilmeye çalışmaktadır.

Esther’e göre, intihar, bireysel değişimin en basit yollarından birini simgelemektedir. İntihar denemelerinden biri olan banyoda ölümü düşündüğünde, “sanki asıl öldürmek istediğim şey o derinin altında ya da başparmağımın

altında atan o ince mavi damarda değil, başka bir yerde, daha derinde, daha gizli ve ulaşması çok daha güç bir yerdedi” der (Plath 2011, 176). Aslında fiziksel anlamda ölmek değil, sanki yeniden bir yaratılış sürecine girmek istemektedir. Bu noktada, acaba kendini yok etmekten çok bir yardım çılgılığı mı atmak istemektedir sorusu akla gelebilir. Bu sorunun cevabı, romanın başlığı olan temel imgede gizlidir. Esther, kuşatıldığı sırça fanustan kaçmak istemektedir. Açmazlarını fanus imgesiyle net bir şekilde ifade etmektedir: “Bir fanus içerisinde yaşadığını hayal edip zaten çoktan hayatını bir fanus içerisine tıkmıştı. Hiçbir şeyi hatta kendini bile ifade edemediğini ve yalpalayıp durduğunu, hiçbir tepki gösteremediğini, tıpkı bir hortumun merkezindeki nokta gibi durgun ve bomboş, çevresindeki hayhuyun içinde yuvarlanıp gittiğini anlat[maktadır]” (Plath 2011, 29).

Başka bir intihar girişimini, babasının mezarına gidip, ölümün karşı koyamayacağı bir gerçeklik olduğunu algılayıp, bağıra bağıra ağladuktan sonra bir kutu hap içerek gerçekleştirir. Daha sonraki günlerde, kendisini ipe asmayı dener: “ipi çekerek ilmiği sıkıya çalıştım. Ama her defasında [...] Ellerim güçsüzleşip ipi bırakıyor, ben de yeniden normale dönüyordum. O zaman anladım ki bedenimin, kendimi kurtarmak için, en can alıcı saniyede ellerimin gücünü kesmek gibi bir yığın ufak hilesi var. Oysa bütün karar bana ait olsa, bir an meselesiydi ölmem” der (Plath 2011, 188). Freud’un ifadesiyle, yaşam içgüdüsünü yok etmeye çalışmaktadır: “yirmi bir gecedir uyuyamıyordum” der (Plath 2011, 176). Bir diğer intihar düşüncesi de şu sözlerle ortaya çıkar: “Yaşamımın yıllarını bir yol boyunca aralıklı olarak duran, birbirine tellerle bağlı, telefon direkleri gibi görüyordum. Bir, iki, üç ... on dokuz telefon direği sayabiliyordum. Ama sonra teller boşlukta sallanıyor ve ne kadar çabalarsam çabalayayım, on dokuzuncudan sonra bir tek direk bile göremiyordum” der (Plath 2011, 151). Esther, mahkum edildiği hayatı yaşamak istememektedir ve ölmeye kararlıdır: “[...] aklımı yitirdiğimi herkes er geç anlayacak ve annemi, tedavi edileceğim bir tımarhaneye kapatılmam gerektiğine inandıracaklardı. Ama benim hastalığının tedavisi yoktu” diye ekler (Plath 2011, 188).

İntihar, idam, ölüm, doğum, acı, şiddet gibi temalar ile kurgulanan **Sırça Fanus** romanında Esther, evlilik kurumundan ve çocuklardan nefret ettiğini; ancak yazabilmenin kendisi için çok önemli olduğunu her fırsatta dile getirir. Dayatılmış değerlerden kaçıp kurtulmak ve yeniden doğmak istemektedir. Hastane deneyimi ile bu hayalini gerçekleştirecek gibidir.

Erkek arkadaşı Buddy’nin kendini saf ve iyi niyetli biri gibi göstermesi sadece onun değil toplumun da ikiyüzlülüğünün sembolüdür. Buddy, daha önce hiç ilişki yaşamadığını söyler; ama bu yalandır. Topluma göre ise, Esther evlenene kadar bekaretini korumak zorundadır. Esther, “Ben on dokuz yaşındayken bekaret en önemli konuydu” der (Plath 2011, 108). Hele bebek olursa işlerin tamamen bozulacağını söyler. Çıktığı kadınla birlikte olmak istediğinde evleneceğini söyleyen erkek cinsel birliktelik yaşandıktan sonra bunu içine sindiremeyerek kadını aşığalar ve terk eder. Bu ikiyüzlülüğün karşısında Esther, “Sonunda baktım ki yirmi bir yaşına gelip de hala bakir kalmış olan zeki ve ihtiraslı bir erkek bulmak kolay olmayacak, ben de bakire kalmaktan vazgeçip kendim gibi bakir olmayan biriyle evlenmeye karar verdim” der (Plath 2011, 108). İlk cinsellik tecrübesini Matematik profesörü Irwin’le yaşar ve “geleneğin bir parçası olduğunu hisseder” (Plath 2011, 260). Ama ilişki neredeyse bir tecavüzdür; zevk, duygusal ve olumlu hiçbir duygu yoktur. Esther sadece acı hisseder, kanaması da durmaz. İlk cinsellik tecrübesi kanını, aslında yaşama gücünü tüketir. Esther bu kararıyla, tüm gereklilikleri, kuralları ve akla dayanmayan dayatmaları yıkmıştır; her ne kadar ilişki istediği gibi yaşanmasa da kendi kuralını koymuş, kendi dileğini gerçekleştirmiştir. Esther’in tek ikilemi sadece bu değildir. Buddy ile konuştuklarında hem kentin içinde hem de dışında yaşamak istediğini söylediğinde “bir nörotiğin yapısına” sahip olmakla suçlanır (Plath 2011, 121). Her zaman ve her koşulda kendi istekleri ve toplumun kuralları arasında savaş vermek zorunda olduğu çok açıktır. Bu bağlamda, bir kadın olarak arzuları ve toplumun beklentileri açısından id ve süper ego çatışması yaşamaktadır.

Esther'in annesi de toplum tarafından cinselliği bastırılmış, duygularından arındırılmış, sessiz ve pasif kılınmış bir kadındır. Bu yüzden kızını hiç dinlemez, kurulmuş bir robot gibi sadece toplumun ona verdiği görevleri yerine getirmeye çalışır. Marco'nun tacizinin ardından kızının yüzündeki kan izlerini görmesine rağmen ilk söylediği şey, Esther'in kursa kabul edilmediğidir. Esther annesinden pek hoşlanmaz hatta nefret eder. Babası öldüğünde annesinin yeteri kadar ağlamadığını ve üzülmeyeceğini söyler. Bazı durumlarda kendisini annesi ve babası olmayan bir birey gibi tanıtmaya da bu hoşnutsuzluğunun bir kanıtıdır. Kimseye ait olmak istememektedir.

Bu noktada Nancy Chodorow'a değinmek yerinde olacaktır. Chodorow'a göre anne toplumsal değer yargıları tarafından şekillendirilen bir gerçekliktir. **Anneliğin Yeniden Üretimi** (1978) başlıklı eserinde, anneliğin, kadınların özel alandaki öncelikli konumunu belirlediği, özel ve kamusal alandaki yapısal ayrımın da temelini oluşturduğunu belirtir. Ancak bu alanların hiyerarşik bir düzende işlediğini [...] Kültürel ve siyasi anlamda, kamusal alanın özel alanı baskıladığını, dolayısıyla, erkeklerin kadınlar üzerinde baskı kurduklarına değinir ve şunları ekler: kadınlar sadece doğum yapmakla kalmayıp bebek bakımında öncelikli sorumlu olurlar, bebek ve çocuk bakımına erkeklerden daha çok zaman harcarlar, bunun nedeni ise toplumlarda eşit olmayan bir biçimde kurgulanan iş bölümüdür, bu da kadını eve ve çocuğa hapseden eşit olmayan bir yargının ürünüdür der (Chodorow 1999, 10-12).

Erkek arkadaşı Buddy, hastane laboratuvarında, fanustaki doğmadan ölmüş bebeği gösterdiğinde Esther'in ikilemiyle yüzleşmesini sağlamıştır. Bebek imgesi, doğumu ve ölümü simgelemektedir. Doğum, sadece umudun değil aynı zamanda korkunun da sembolüdür. Esther, romanın bazı bölümlerinde bebek imgesi ile tanımlanır: "ensülin alınca şişmanlar ve bebek bekleyen bir kadına benz[er]" (Plath 2011, 222) Esther, "[...] sıcak sütü dilimin üzerinde gezdirerek, annesinin sütünü emen bir bebek gibi tadını çıkara çıkara içtim" der (Plath 2011, 231).

Burada dikkate alınması gereken unsur şudur: ataerkil toplumlarda, bir kadın için anne olmak, olmamak ya da olamamak her zaman bir sorun teşkil etmektedir. Esther'in çocuk doğurmak istememesi bu nedenle bir başkaldırıdır: "çocuk doğurmak çevremdeki kadınlara ne kadar da basit geliyordu. Neden ben annelik duygusundan yoksun ve uzaktım böyle? [...] bütün gün bir bebeğe bakmak zorunda olsam çıldırırdım kuşkusuz" der (Plath 2011, 253).

Annesi, erkek arkadaşı ve herkes Esther'i olduğu gibi değil fakat kendi görmek istedikleri gibi şekillendirmek istemektedirler. Sorun da buradan kaynaklanmaktadır; çünkü Esther kendisi olmak istemektedir. Bu nedenle, ismini değiştirip hiç olmadığı bir kimliğe bürünmektedir. Kimsesiz olduğunu söylemesi de özgürlüğünün bir kanıtı gibidir. Yeni bir hayata başlamanın da en güzel yoldur. İşte bu yüzden, kendini her zaman farklı hayal eder, farklı insanlarla birlikte olduğunu ve farklı yerlerde olduğunu düşünür. Sürekli olmadığı bir kişi olur: "Benim adım Elly Higginbottom," "Chicagoluyum. " O gece söyleyeceğim ya da yapacağım herhangi bir şeyin benimle, gerçek adımla ve Bostonlu oluşumla ilgisi olmasını istemiyordum" der (Plath 2011, 38); "Birinci ses, "Elly, Elly, Elly," diye mırıldanıyor, ikinci ses, "Bayan Greenwood, Bayan Greenwood, Bayan Greenwood," diye tıslıyordu. Sanki bir değil de iki kişiliğim vardı" diye ekler (Plath 2011, 47), benzer bir şekilde, "Kendimi, sekreterimin her sabah sulamak zorunda olduğu [bitkilerle] dolu bir odada ünlü editör Ee Gee olarak hayal etmeye çalıştım" der (Plath 2011, 65).

Annesi onu steno kurslara göndermek istediğinde bunu sert bir şekilde reddeder: "[...] erkeklere herhangi bir biçimde hizmet etme fikrinden nefret ediyordum" der (Plath 2011, 102). Erkek arkadaşı Buddy'nin annesi ise kurallara sıkı sıkı bağlı geleneksel bir kadındır: "Erkek bir eş, kadınsa sonsuz güvence ister ve "Erkek geleceğe yönelik bir ok, kadınsa okun fırladığı yaydır" ifadesiyle oldukça geleneksel bir söylem oluşturur (Plath 2011, 98). Esther ise buna şiddetle karşı çıkar, kadınlığını ve benliğini, aşk uğruna, bir adamın karısı olmak, çoluk çocuk ve ev işleri uğruna feda etmek istemez. Toplumun biçtiği tek rol olan evlenmek üzerine kurulu düzene isyan eder.

Erkek arkadaşlarından biri Constantin’le evli olmayı hayal ettiğinde ise, erkenden kalkıp kahvaltı hazırladığını, eşini uğurladıktan sonra ortalığı topladığını, akşam yemek hazırladığını, tekrar bulaşık yıkadığını ve günün sonunda bitkin düşüp uyuduğunu hisseder. Evliliğin böyle “kasvetli ve boşa harcanan” bir yaşam olduğunu bildiğini, erkeğin tek isteğinin evlilik işlemlerinin hemen ardından “[...] kadının [...] mutfak paspası gibi ayaklarının altına serilmesiydi” diye ekler (Plath 2011, 111-112). Bu noktada, Esther’in en çarpıcı ifadelerinden biri şu şekildedir: “Belki de gerçekten evlenip çocuk doğurduktan sonra insanın beyni yıkanmış gibi oluyor ve ondan sonra özel bir totaliter devletin kölesi gibi duyuları körelerek yaşayıp gidiyordu” der (Plath 2011, 112).

Esther, yaşayamadığı baba sevgisini tanıdığı erkeklerde aramaktadır. Bu şekilde, Esther’in egosu, yitirdiği nesneyle özdeşleşerek onu yeniden yaşatmaya çalışmaktadır. Biyolojik açıdan zaten anneliğe hapsolan Esther, aslında hiçbir kuruma, kurala ya da bireye hapsolmek istememektedir. Herkesten özellikle de annesinden kurtulduğunu hissettiğinde çok mutlu olur: “artık kendi kendimin kadınıydım” der (Plath 2011, 254). Esther kimseyle sağlıklı bir ilişki kuramaz ve yalnız kalarak aslında ataerkil düzenden de bağımsız kalmak ister. Kimliği asla bir erkekle birlikte olmak uğruna şekillenmemelidir. Hastaneden taburcu olduğunda, okuyucunun karşısına daha başarılı ve güçlü bir kadın gibi çıkar. İntihar girişimlerinde bulunarak kendi öznel değerinin farkına varmıştır. Kendini bir şekilde ifade etmeyi bu yolla başarmış ve korkularıyla yüzleşmiştir. Esther kimsenin baskı yapmadığı ve olduğu gibi kabul edildiği bir yerdedir: “İşte yine kendime ait bir odam vardı” der (Plath 2011, 215) Esther’in şu sözleri de belirtilmeye değer bir önem taşımaktadır: “[...] nerede olursam olayım [...] hep aynı sırça fanusun altında kendi ekşimiş havamda bunalıyor olacaktım [...] gözlerimi kapadım. Sırça fanusun havası çevremi sarmıştı, kımıldayamıyordum” (Plath 2011, 215). Esther, intiharını Emma gibi başarıyla sonuçlandıramaz, ancak dünyaya bakışı bir şekilde değişmiştir. Roman, yeni bir başlangıç yapma arzusuyla sona erer. Son cümleler aslında her şeyin özünü anlatır: “Bıraktığımız yerden başlayacağız. Bütün bu olanlara kötü bir düş gözüyle bakacağız. Kötü bir düş. Sırça fanusun içinde ölü bir bebek gibi tikanıp kalan insan için dünyanın kendisi kötü bir düşür” (Plath 2011, 267-268). En nihayetinde, Esther kendine daha çok güvenen, değişim ve gelişim gösteren bir kadın olur; ama şüpheleri ve soru işaretleri peşini bırakmamaktadır: “[...] bir gün, bir yerde [...] o boğucu çarpıtmalarıyla sırça fanusun yeniden üzerime inmeyeceğini nasıl bilebilirdim? Diye sorar (Plath 2011, 272).

İntihar bağlamında incelenecek ikinci roman, gerçekçilik akımının Fransa’daki öncüsü Flaubert tarafından 1857 yılında kaleme alınan, başkahramanın yasak ilişkileri nedeniyle uygun bulunmayarak bir süre yayımlanmayan **Madam Bovary** adlı ölümsüz eserdir. Emma Bovary, gerçek dünya ve hayaller arasında sıkışıp kalan, bir türlü mutlu olamayan, sevmek ve sevilme uğruna hata üstüne hata yapan; bedeninin ve ruhunun çektiği acıları dindirecek tek yol olarak gördüğü intiharla yaşamını sonlandıran unutulmaz bir karakterdir. Sürdüğü hayat, onu mutlu edecek tutkudan, arzudan, sevgiden ve aşktan çok uzaktır. Emma kendini okuduğu romanlardaki kahramanlarla özdeşleştirir; ama okuduğu karakterlerden çok daha acı bir son yaşar. Emma, bu noktada, Esther’e benzer, o da kendini imgelerle tanımlar ve hayaller kurar; her iki karakter de hayatın acımasız gerçekleri tarafından benzer şekillerde sarsılmaktadır.

Flaubert’in, Goncourt’lar tarafından çizilen portresi ilginç betimlemelerle doludur:

Gençken bir hayal, bir rüya, ne bileyim böyle bir şeyler, ölmüş bir adam hali vardır. Evet, şüphesiz, bir hayali, bir rüyası ölmüştü [...] Daha on beşinde sevdadan harabolmuş daha tadını almadan hayatın ümitsizliğini ve acısını duymuştu; birkaç sene sonra, tam güçlü, kuvvetli iken yaman bir sinir hastalığı onu yere sermiş[ti]. Kitaplarında tasvir ettiği şahıslar da kendisi gibi bahtsız kimselerdir, çünkü kendisi gibi onlarda hissedecekleri duygular hakkında peşin olarak bir fikir edinmişlerdir. (Dumesnil 1950, 321).

Buna ek olarak, yazarın, bireyin kendini tanıması ile ilgili görüşlerine değinmek yerinde olacaktır: “İnsanlarda garip ve yaman bir yetki vardır: kendilerini olduklarından başka türlü görmek yetkisi; uğradıkları felaketlerin başlıca kaynağının işte o yetki olduğunu Flaubert bütün kitaplarında göstermiştir. Evet, kendini tanı [...] Usluluk yolunda insan için bundan iyi düstur olamaz. Ama kaç kişi ona uyup da kendisini tanıyabilmiştir?” diye sormaktan da kendini alamaz (Dumesnil 1950, 322).

Jules de Gaultier, bu duruma, “bovarizm” adını vermiş, Emma Bovary’nin başına gelen tüm olumsuzlukların ve “felaketlerin” bu yüzden olduğunu belirtmiştir. Emma Bovary’nin hazin sonunun nedenlerini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

(yalnız Emma Bovary’nin değil, Flaubert’in diğer romanlarındaki kadın kahramanların ve daha genel olarak kadın, erkek herkesin ...) İnsanın evvela kendi hakkında gözü bağlanır. Ve böylece başkaları ve dünya hakkında da gözü bağlanmış olur. Bu gözbağı yüzündendir ki insan durmadan hataya düşer [...] sevineceğini zannederken felakete uğrar. Olmak istediğimiz gibi olduğumuza bizi inandıran bovarizmdir. Nasıl ki, Emma Bovary en berbat talihsizlikler içinde de kendisini terk etmeyen hülyalarını beraberinde taşır, nasıl ki gözü yaşadığı hayattan ziyade kurduğu rüyalara bağlanır, aynı şekilde her birimizin kurma benliği gerçek benliğiyle beraber yürür, tıpkı her adımda gölgesiyle birlikte yol alan seyyah gibi. (Dumesnil 1950, 322)

Dolayısıyla, bovarizm terimi, kişinin kendini olduğundan farklı algılamasına, bu nedenle kişilik çatışması yaşamasına ve yanlış davranışlara yönelmesine işaret etmektedir.

Flaubert, romanındaki bütün olayları detaylarla ve müthiş betimlemelerle kurgular. Gerçek bir hikayeden izler bulunan romanda, okuyucu tüm ayrıntıları sanki bir film izler gibi izlemektedir. Benzer bir şekilde, ölüm teması da çok detaylı bir şekilde tasvir edilmektedir. **Madam Bovary** romanında, ölüm olgusu, aşklarına ve arzularına yenik düşen bir kadının geleneksel kurallar tarafından cezalandırılarak yok edilmesi olarak algılanabilir. Bu yok oluşun sadece kadın kahramanın kaderi olmaması ise zihinlerde soru işaretleri bırakmaktadır. Emma’nın eşi Charles’ın beklenmedik ölümü de buna bir işarettir. Çalışılan iki romanda da intihar, bir şekilde kontrolü ele alabilmek ve bu sayede sorunları çözebilmek anlamına gelmektedir. Esther gibi Emma da ne zaman, ne şekilde ve nerede intihar edeceğine karar vermek hususunda özgürdür. Esther, sırça fanustan, Emma da yaşamak zorunda olduğu, duvarların üstüne üstüne geldiği evinden, sıkışıp kaldığı renksiz hayattan kurtulmak istemektedir. Buna paralel olarak, pencere imgesinin sık sık kullanıldığı eserde, pencere tıpkı aşkın en tutkulu halinin anlatıldığı **Uğultulu Tepeler** romanındaki gibi kimi zaman içeri girebilmek kimi zaman da dışarı çıkabilmek için kullanılan ve özgürlüğe açılan bir kapıdır adeta.

Charles, idealleri, hırsları olmayan, son derece sıradan ve sıkıcı bir taşra doktorudur. Kadın ruhunun da detaylarla anlatıldığı eserde, pişmanlığı en derinden hisseden, onurunu ve insanlara güvenini kaybeden Emma’nın bütün acıları ancak intiharla son bulacaktır. Roman, yazıldığı dönemin Fransız kadınının, ataerkil normlara göre yaşamak zorunda bırakılması ve bu nedenle istediği hayatı yaşayamamasının hikayesidir. Bu açıdan düşünüldüğünde, sadece yasak aşklar yaşayarak eşine ihanet eden bir kadının hikayesi değildir. Bu noktada, Emma’nın yaşamak zorunda olduğu toplumun ikiyüzlülüğü ve insanları nasıl yalnızlığa ve çaresizliğe mahkum ettiği açık bir şekilde görülmektedir. Emma, Durkheim’in belirttiği gibi ya toplumsal kurallara uyacaktır ya da kendini toplumdan soyutlayarak intihar edecektir. Emma’nın en büyük arzusu ve hayali, Charles’ın, ailesinin ve toplumun sahip olduğu bir nesne olmak değil, özne olabilmektir. Geleceğe dair tüm umutlarını kaybeden, hayallerine ulaşamayacağını anlayan, yalnız ve çaresiz kalan, aradığı aşkı bulamayan, ruhunu ve bedenini değersiz hisseden Emma için ölüm tek çıkar yoldur.

Her iki romanda da romantik hayaller peşinde koşan iki kadın karakter betimlenmektedir. Emma'nın o güzel ve şık elbiselerindeki çamurlar ve Esther'in tacize uğradığı anda giysilerinin çamur içinde kalması, her ikisinin de aslında aynı kaderi yaşadığının bir göstergesidir. Çünkü her iki durum da romantik hayallerin acı bir şekilde yıkılışını göstermektedir.

Romanın sonunda, Esther gibi Emma da intiharının nedenleri anlaşılсын diye tüm bedeniyle analize tabi tutulmaktadır. Detaylar şu şekilde aktarılmaktadır:

Emma yavaştan inlemeye başladı. Omuzları derin bir ürpertiyle sarsılıyordu; yüzü bükülmüş, parmaklarını geçirdiği yatak çarşafından daha beyazdı. Kesik kesik atan nabızı şimdi duyulmaz olmuştu. [. . .] taş kesilmiş gibi duran morumsu yüzünde terler belirmişti. Dişleri birbirine çarpıyor, irileşmiş gözleri dalgın dalgın çevreye bakıyor, bütün sorularına sadece başını sallayarak yanıt veriyordu (Flaubert 2006, 289).

Emma ve Esther arasındaki diğer bir benzerlik ise, Emma'nın da Esther'in annesi gibi, kızı ile hiç ilgilenmemesi ve sevgiden uzak bir tutum sergilemesidir. Emma çocuğunun ismini seçerken bile beklenen coşkuyu göstermez. 19. yüzyıl Fransız toplumunda kadının bastırılmışlığını ve esaretini en iyi anlatan ifadeler, Emma'nın hamileliği sırasındaki duygularında gizlidir. Kızı olduğunu duyduğu anda şaşkınlıktan ve öfkeden bayılması da bir kadın olarak çaresizliğinin kanıtıdır:

Hamile olduğunda oğlu olmasını istiyordu: Bir erkek özgürdür hiç olmazsa; her tutkuyu tadabilir, her ülkeyi dolaşabilir, engelleri aşabilir, en uzak görünen mutluluklara erişebilir. Bir kadının önünde sürekli bir sürü engel vardır. Hem hareketsiz, hem gevşek olduğundan, bedeninin gevşekliği, boyun eğmek zorunda yasal bağlar onun aleyhine işler. Tıpkı bir şapkanın şeritle tutturulmuş peçesi gibi, iradesi de rüzgarın her esişinde çırpınır; bir kadını daima böylece sürükleyen bir arzu, daima alıkoyan bir bağ, bir düzen vardır. (Flaubert 2006, 83)

En az Esther kadar, hatta ondan çok daha umutsuz bir karakter olan Emma'nın, eşini aldatmasının birçok nedeni vardır. Hayallerinin hiçbirini gerçekleştiremeyen Emma, başkaları tarafından sunulan hayatı yaşamak istememektedir. Emma, sevgiye ve tutkuya olan açlığını türlü türlü ifadelerle anlatır. İleride eşi olacak Charles, Rouen lisesinde okuyan ve tıp fakültesine verilmek üzere okuldan alınan, ama okutulacak derslerin isimlerini görünce bile başı dönen bir adamdır: “bütün bu adların köklerini bile bilmiyordu. Bunların her biri, içi ürkütücü karanlıklarla dolu birer tapınak kapısı gibiydiler sanki. Bunlardan hiçbir şey anlamadı. Sürekli dinliyordu ama boşuna, kafasına hiçbir şeyin girdiği yoktu” (Flaubert 2006, 11). Romanın en başlarında çizilen bu karakter, Emma'nın aradığı tutkuyla uzaktan yakından ilgisi olmayan bir adamdır.

Emma'nın ikilemi, mevcut olandan farklı olanı istemesi; ancak isteklerine bir türlü sahip olamamasıdır. Emma'nın mutsuzluğu ile ilgili ilk ipucu onun çiftlik yaşamından hiç memnun olmadığını ve istediği düğünün yapılmadığını ifade etmesiye anlaşılmaktadır: “Emma [...] köy yaşantısını hiç eğlenceli bulmuyordu” (Flaubert 2006, 17). “[...] alışılmışın tersine, geceleyin, şamdanların ışığında evlenmek istiyordu [ama] bildik bir düğün yapıldı” (26). Ayrıca, Charles'in karakteri göz önüne alındığında Emma'nın pek de mutlu olamayacağı bellidir: “Charles şen, şakacı bir adam olmadığı için düğünde çok silik kalmıştı” (Flaubert 2006, 30). Tostes'e vardığında, ölüme ilişkin ilk ifade şöyle süzülür Emma'nın dudaklarından: “Eşyasını odaya yerleştirirlerken bir koltuğa oturan Emma da şimdi bir karton kutuda bulunan kendi gelin demetini düşünüyor, içinden, ben ölürsem bunu ne yaparlar acaba? Diyordu” (Flaubert 2006, 32).

Evlenmeden önce Emma, eşini sevdiğini sanmaktadır; ancak “[...] bu sevginin mutluluk getirmediğini görünce de, aldanmışım herhalde diye düşünüyordu. Sonra, mutluluk, sevgi, sarhoşluk gibi sözlerin yaşamda tam tamına ne anlama geldiğini bulmaya çalışıyordu: Kitaplarda bu sözler ona o kadar hoş görünmüştü ki!” (Flaubert 2006, 34). Heyecanlar aramaktadır; ama bunların hiçbirini bulamayacağı o kadar açıktır ki: Emma, “Charles’ın, Bertaux Çiftliği’ne geldiği ilk zamanlar, “kendisini çok derin bir düş kırıklığına uğramış sayıyor, öğrenecek hiçbir şeyi kalmadığını, hiçbir şey duyamayacağını düşünüyordu” (Flaubert 2006, 39). Mutluluk ise, Emma’ya göre sanki bir bitkidir: “tıpkı kimi yerde yetişip kimi yerde yetişmeyen bitkiler gibi mutluluk denen bitkiyi de ancak dünyanın belirli bazı yerleri yetiştirebilirdi” (Flaubert 2006, 39).

Emma duygularını paylaşmak ister; ama Charles hiçbir şeyin farkına varamaz. Emma’yı anlayamaz, üstelik çok mutlu olduğunu düşünür. Bu durum, Emma’yı daha büyük bir umutsuzluğa ve can sıkıntısına sürüklemekte, aynı zamanda da eşinden nefret etmesine neden olmaktadır: “Charles’ın sohbeti tıpkı bir kaldırım gibi dümdüz ve sıradandı [...] Bir erkek her şeyi bilmeli, çeşitli işleri büyük bir başarıyla yapmalı değil miydi? Size tutkunun gücünü, yaşamın zevkli yanlarını, yeryüzündeki bütün sırları öğretmeli değil miydi? Bizimkinin hiçbir şey öğrettiği, hiçbir şey bildiği, hiçbir şey arzuladığı yoktu” diye ifade eder üzüntülerini (Flaubert 2006, 40).

Her şey alışkanlık haline dönüşür ve evlendiğine pişman olur; çünkü hayalini kurduğu adamı karşısında bulamamıştır: “Talihin başka cilveleriyle, başka bir adama rastlayamaz mıydım acaba diye soruyordu kendi kendine” (Flaubert 2006, 43). Tarifsiz bir can sıkıntısı çeker, bu sıkıntıyı: “[...] Can sıkıntısı, tıpkı bir örümcek gibi sessiz sedasız, karanlıkta ağını [...] yüreğinin bütün köşelerine örüyordu” şeklinde tanımlar (Flaubert 2006, 43). Hayatını her an değiştirmek istemektedir. Bu değişime, yolculuklar yapmakla beraber ölmek isteği de dahildir. Hayatı boyunca, tutkularının ve hayallerinin peşinde hırsla koşan Emma’nın tam tersine “Charles’da yükselme tutkusu denen şey yoktu ki! Kocasını gittikçe daha da sinirine dokunmaya başlıyordu zaten. Yaşlandıkça tavırları da hantallaşıyordu” der (Flaubert 2006, 59).

Hayatında daima değişim istemesine rağmen bu isteklerin bir türlü gerçekleşmemesi nedeniyle yaşama içgüdüsunü yavaş yavaş yok etmeye başlar: “Müziği bıraktı. Ne diye piyano çalacaktı? [...] Resim kağıtlarını, işleme gerçeğini dolapta yüzüstü bırakmıştı. Neye yarardı bütün bunlar neye yarardı? Dikiş dikmek ise sinirine dokunuyordu. [...] iştahı da büsbütün kapandı” (Flaubert 2006, 61,65).

Emma, Esther gibi kendini diğer kadınlarla kıyaslamaya başlar: “O da mutlu yaşayan kadınlardan farksızdı nihayet [...] Tanrı’nın adaletsizliğine lanetler yağdırıyordu; ağlamak için başını duvarlara dayıyor, şatafatlı yaşamlara, maskeli balolara, aşırı zevklere imreniyor, bunların vereceği, fakat kendisinin tatmadığı ürpertileri özlüyordu” (Flaubert 2006, 64). Buna ek olarak, “Ev yaşamının sıradanlığı onu lüks fanteziler kurmaya zorluyor; evliliğin sevecenliği ise içinde kocasını aldatmak için arzular uyandırıyor” (Flaubert 2006, 102).

Emma, hayatı boyunca hayalini kurduğu aşkın tarifini ise şöyle yapmaktadır: “aşk büyük gürültülerle, ışıklarla, kıvılcımlarla gelen bir şeydi: Göklerin bir kasırgasıydı, yaşamın üzerine çöküp onu alt üst ediverir, insanın iradesini kuru yaprak gibi koparır, yüreğini aldığı gibi uçuruma sürüklerdi” (Flaubert 2006, 94). Tutkuyla bağlandığı Leon’un kasabayı terk etmesi üzerine Emma son umudunu kaybettiğini hisseder. Bu ilişkinin imkansız olduğunu bildiği halde ayrılığa dayanamayarak “Ölmek daha iyi” der (Flaubert 2006, 236). Sevilen nesnenin artık olmamasıyla birlikte, Emma’nın bu libidinal durumdan geri çekilmesi gerekmektedir; ancak bunu bir türlü başaramamaktadır. Beyin hummasına yakalandığında ise hem bedeni hem de ruhu üzerindeki tüm hakimiyetini kaybetmiştir.

Bununla birlikte, anksiyete nedenlerinden biri de net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Emma, “Evet ama, insanın toplumun düşüncelerine uyması, onun ahlak kurallarına az çok boyun eğmesi gerekir” der (Flaubert 2006, 133). Aynı zamanda, Emma, bu sözlerle, yaşadığı süper ego ve id çatışmasını da açık bir şekilde ifade etmektedir. Ne kadar çabalarsa çabalasın bir türlü mutluluğu bulamamıştır: “Yaşamın bu yetersizliği, dayandığı

şeylerin bu birdenbire çürüyüverşi neden ileri geliyordu? [. . .] Ama bir yerde güçlü kuvvetli, yakışıklı bir ruh, melek kılığına girmiş bir ozan yüreği, şiirlerini göklere yükselten tunç telli bir saz varsa, ne diye rastlantı sonucu gelip Emma'yı bulmasını?" diye sızlanır (Flaubert 2006, 259).

La Huchette malikanesinin sahibi Rodolphe Boulanger ile tanışmasının ardından, uzun süredir aradığı değişimi kısa süreliğine de olsa yakalamıştır: "[...] Benliğine yüce bir şey yayılmıştı da onu değiştirivermişti sanki. Kendi kendine, bir sevgilim var! Bir sevgilim var diye yineliyor; bunu düşündükçe, sanki yeniden ergenlik çağına ulaşmış da bundan zevk alıyormuş gibi, hoş bir duyguya kapılıyordu. En sonunda, sevginin zevklerine, artık umudunu kesmiş olduğu mutluluğun o yoğunluğuna kavuşacağını" hisseder (Flaubert 2006, 149-150).

Bu şartlarda bir ilişki yaşamak sadece sosyal değil psikolojik problemleri de beraberinde getirmektedir: "Emma ona teslim olduğuna pişman mıydı, yoksa, tersine onu daha çok mu sevmek istiyordu, bunu kendisi de bilemiyordu [...] Bir bağlılık değildi de, sürekli bir büyüme gibi bir şeydi artık. Rodolphe buyruğu altına almıştı onu, Emma bu yüzden korkuyordu" (Flaubert 2006, 157). Borcunun ödenmesi ile ilgili olarak söylenen manalı sözler ise onu çileden çıkarmış ve erkeklerden nefret etmesine neden olmuştur: "Namusuna yapılan bu saldırıdan duyduğu öfke, başarısızlığının verdiği düş kırıklığı yüzünden daha da artıyordu. [...] Erkekleri dövmek, yüzlerine tükürmek, hepsini çiğneyip ezmek istiyordu. Yüzü sapsarıydı, tir tir titriyordu, öfke içindeydi [...] Bir yandan, kendisini boğacak gibi olan hınç duygusundan zevk alır gibiydi" (Flaubert 2006, 278). Sevgilileri uğruna borçlandığı halde, Emma'ya yardım etmeleri bir yana, gösterdikleri umursamaz tutumlar Emma'yı büsbütün çileden çıkarmış ve onu içinden çıkılmaz bir buhrana sürüklemiştir. Emma artık çaresizliğe mahkumdur. Bulduğunu sandığı tutku ve aşk da onu yarı yolda bırakmakla kalmayıp uçurumun kenarına sürüklemiştir. Geriye sadece tek bir yol kalmıştır.

İntihar etmeden önce kendini ifade edebilmek için yapabildiği son şey bir satır yazı yazmaktır. Satırlarında, tüm sorumluluğu kendi üstüne almıştır. Kendi bedeni ve ruhu üzerinde son sözü o söylemiş, kendi kararını kendisi vermiş ve hayatına son vermeyi kendisi istemiştir. Şöyle yazar mektubunda: "Ölümünden kimse sorumlu değildir. " Charles'ın neden yaptın sorusuna ise "Gerekliydi bu canım," diye cevap verir (Flaubert 2006, 290).

Emma'nın hikayesi, umutsuz ve mutsuz bir yaşama itilen, istek ve beklentilerinin karşılanmadığı bir toplumda yaşamak zorunda bırakılan ve yaşayamayan kadınların hikayesidir. Emma, tekdüze ve iç karartıcı dünyasından kurtulabilmek için daha neşeli, umut vadeden, tutkulu ve heyecan verici bir dünya arar. Bu dünyayı kısa süreliğine bulduğunu hissetse de yanılır, daha çok acı çeker, umutlarını tamamen kaybeder, vicdan azabına dayanamaz ve intiharıyla bir anlamda varlığına ve yaşadığı acılara dikkat çekmek ister ve yardım çığlığı atar. Emma'ya göre Charles, zihinsel ve duygusal açıdan olgunlaşmamış bir adamdır. İşte öfkeye ve tahammülsüzlüğe yol açan en önemli nedenlerden biri de budur. Diğer bir neden ise, yaşadığı toplumun kurallarına uyamaması ve bu yüzden yalnızlığa mahkum olmasıdır. Bu noktada, Emma'nın intiharı sadece bir kaçış değil aynı zamanda onu bu yok oluşa sürükleyen tüm insanlara vicdan azabı çektirmek istediği intikam intiharıdır.

Sonuç olarak, 20. yüzyılın başarılı kalemlerinden Virginia Woolf, 1928 tarihli *Kendine Ait Bir Oda* başlıklı eserinde, "Shakespeare'in Judith adında son derece yetenekli bir kız kardeşi olmuş olsaydı neler olurdu diye şöyle bir tahmin yürütmeye çalışayım?" ifadesini kullanır (1992, 54). Böyle bir dünyada, bir kadın olarak, Judith Shakespeare'in bile şansı yoktur. Judith, istediği eğitimi alamaz, yetenekli olmasına rağmen, tiyatrocu ya da şair olamaz; kadın olduğu için o kadar çok sorun yaşamıştır ki, tek yol intihar etmek olacaktır: "bir kadın bedeninde kısırılıp kalmış bir şair ruhunun şiddetini ve ateşini kim ölçebilir?- bir kış gecesi canına kıy[ar]" (Woolf 1992, 56). Her ne kadar Woolf, kadınlara, "[Judith] başka kadınların içinde hala yaşıyor, düşündüklerimizi yazma yürekliliğine ve özgürlüğüne sahip olalım" çağrısında bulunsun da (1992, 127-8), kendisi de toplumun baskılarına direnememiş ve yaşadığı toplumda kadın olarak var olma mücadelesinde yetersiz kaldığını

hissederek intihar etmiştir. Bu yetersizliği ve umutsuzluğu neredeyse hastalık boyutunda hissettikleri için intihar ederek hayatlarına son vermeye çalışan Esther ve Emma, kadına dair birçok kavramın sorgulanması açısından sadece roman kahramanları olarak değil evrensel semboller olarak da hatırlanmakta, bu nedenle sadece o dönemin okuyucularına değil bu yüzyıla da hitap etmektedirler. **Madam Bovary** romanından bir asır sonra kaleme alınan **Sırça Fanus** romanının başkahramanı Esther'in, intihar girişimlerinin ardından, özne olarak kendini gerçekleştirebilen ve yeniden doğan bir birey olarak okuyucunun karşısına çıkması, intihar eden yazarı Plath'a rağmen olumlu bir gelişme olarak algılanabilir. Dolayısıyla, Woolf'un çağırısı dikkate alınmalı ve kadınların umutlarını yitirmemelerinin ve özgürce mücadele etmelerinin azımsanamayacak bir önem teşkil ettiği unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Akın, Enis. 2007. http://dipnotkitap.net/SIIR/SAIRLER/Sylvia_Plath.htm. Erişim Tarihi:15 Nisan 2013.
- Chodorow, Nancy J. 1999. *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkeley: University of California Press.
- Cixous, Helene. 1976. *The Laugh of the Medusa*. Trans. Keith Cohen, Paula Cohen. *Signs*, Vol. 1, No. 4. pp. 875-893.
- Dumesnil, Rene. 1950. *Fransız Klasikleri için Yardımcı Eserler: 3: Gustave Flaubert Hayatı ve Eseri*. Çev. Yusuf Tavat. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Durkheim, Emile. 1992. *İntihar: Toplumbilimsel İnceleme*. Çev. Özer Ozankaya. Ankara:İmge.
- Eradam, Yusuf. 1997. *Ben'den Önce Tufan. Sylvia Plath ve Şiiri*. Ankara: İmge.
- Flaubert, Gustave. 2006. *Madam Bovary*. Çev. Celal Öner. İstanbul: Alkım.
- Freud, Sigmund. 1961. *Civilization and Its Discontents*. Trans. and ed. James Strachey. New York. London: W. W. Norton &Company.
- Freud, Sigmund. 1964. [1917] *Mourning and Melancholia*. Ed. J. Strachey. V. 14, London:Hogarth Press. Trans. R. Uslu, O. E. Berksun.
- Freud, Sigmund. 1975. *Beyond the Pleasure Principle*. Trans. James Strachey. New York. London: W. W. Norton & Company.
- Freud, Sigmund. 2000a. [1900] *Complete Works of Freud: The interpretations of Dreams*Trans. and ed. Ivan Smith. <http://www.datafilehost.com/download-df582934.html> Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2012.
- Freud, Sigmund. 2000b. [1923] *Complete Works of Freud: The Ego and the Id*. Trans. and ed. Ivan Smith. <http://www.datafilehost.com/download-df582934.html> Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2012.
- Plath, Sylvia. 2011. *Sırça Fanus*. Çev. Handan Saraç. İstanbul: Can.
- Woolf, Virginia. 1992. *Kendine Ait Bir Oda*. Çev. Suğra Öncü. İstanbul: Afa Yayınları.
- Yücel, Müslüm. 2007. *Edebiyatta Ölüm ve İntihar: "Kurban Olduğum Sunakta Tanrı yok."* İstanbul: Agora Kitaplığı.

YAZARLAR HAKKINDA

- **Gökşen ARAS**, Hacettepe Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olmuştur. Yüksek Lisans derecesini Atılım Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden; Doktora derecesini ise Ankara Üniversitesi'nin aynı bölümünden H. G. Wells'in *Ann Veronica*, Arnold Bennett'in *Helen with the High Hand* ve D. H. Lawrence'ın *Women in Love* Adlı Romanlarının Feminist Yaklaşımla İncelenmesi" başlıklı teziyle almıştır. Halen Atılım Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Yrd. Doç. Dr. olarak görev yapmakta ve Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdür Yardımcılığını yürütmektedir. İlgili alanları arasında Viktorya Romanı, Feminist Eleştiri Kuramı, Romantik Şiir, Savaş Şiiri ve Seyahat Edebiyatı konuları sayılabilir.
- **Umut BELEK ERŞEN**, Ankara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olmuş, Yüksek Lisans derecesini aynı Üniversite ve Bölüm'den almıştır. Halen Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde 'Türkiye'de farklı sosyal kategorilerden kadınların toplumsal cinsiyet algıları" isimli doktora tezi üzerinde çalışmasına devam etmektedir. Çeşitli gazete, dergi ve internet sitelerinde yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır. İlgili alanları arasında uluslararası ilişkilerde feminizm, siyaset teorisi, toplumsal cinsiyet çalışmaları ve feminist sinema/edebiyat bulunmaktadır.
- **Şule ERDEM TUZLUKAYA**, Turizm ve Otel İşletmeciliği alanındaki eğitimini Bilkent Üniversitesi ve Doğu Akdeniz Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Yüksek lisans derecesini University of Northampton'da Yönetim Bilimleri alanında almış, doktora çalışmalarını ise Başkent Üniversitesi Yönetim ve Organizasyon programında sürdürmüştür. Yayınları, ağırlıklı olarak girişimcilik, örgütsel ağlar ve örgütsel davranış üzerinedir.
- **Ceylan ERTUNG**, Hacettepe Üniversitesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü'nden 1997 yılında mezun olmuştur. Yüksek Lisans derecesini "Some Significant Elements of Theatre of the Absurd and Theatre of Cruelty in Edward Albee's Plays, 1959-1980" başlıklı teziyle, doktora derecesini ise yine aynı okulun aynı bölümünden 2007 yılında tamamladığı "Alternative Worlds: Feminist transgressions in Contemporary Science Fiction by American Women Writers" başlıklı teziyle almıştır. Halen Atılım Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Yrd. Doç. Dr. olarak görev yapmaktadır.
- **Lerzan GÜLTEKİN**, lisans ve yüksek lisans derecelerini Hacettepe Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünden aldıktan sonra Doktora derecesini de Virginia Woolf üzerine yazdığı teze, yine aynı üniversitede tamamladı. Halen Atılım Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesidir. Yazarın Virginia Woolf, James Joyce, T. S. Eliot, D. H. Lawrence, Sylvia Plath, Tezer Özlü, Doris Lessing, William Faulkner, Nezihe Meriç, ve Michel Ondaatje üzerine yazılmış İngilizce ve Türkçe bildiri ve makaleleri vardır. Çalışma alanları arasında İngiliz edebiyatı, kadın çalışmaları, sömürgecilik sonrası edebiyatı çalışmaları, sinema, kültür araştırmaları bulunmaktadır.
- **S. Gül GÜNEŞ**, Ankara Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü'nden mezun olmuştur. Yüksek lisans ve doktora dereceleri de aynı Üniversite ve Bölüm'den almıştır. Ayrıca, "European Centre for Pollution Research" tarafından yönetilen, "European Master Degree in Environmental Management" programından da yüksek lisans derecesi bulunmaktadır. Ankara Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü'nde Araştırma Görevlisi (1993-2002); Çevre ve Orman Bakanlığı'nda mühendis (2002-2007); Bilkent Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü (2002-2003) ve Ankara Üniversitesi Beypazarı Turizm ve Otel İşletmeciliği Meslek Yüksekokulunda yarı zamanlı öğretim görevlisi (2004-2007) olarak bulunan Güneş; 2007 yılından bu yana Atılım Üniversitesi'nin, Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü'nde Yardımcı Doçent olarak görev yapmaktadır.

Yayınları daha çok çevre yönetimi, sürdürülebilir turizm, doğa koruma, kırsal alanlarda sürdürülebilir kalkınma ve korunan alanların yönetimi üzerinedir.

- **Simge SARAÇ**, Ankara Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden mezun olduktan sonra, Okan Üniversitesi Klinik Psikoloji Bölümü'nden yüksek lisans derecesini almıştır. Çeşitli psikolojik danışmanlık merkezleri, psikiyatri klinikleri ve hastanelerde klinik psikolog olarak çalıştıktan sonra, halen Atılım Üniversitesi Öğrenci Gelişim ve Danışma Merkezi'nde uzman psikolog olarak görev yapmakta ve Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi üyeliğini sürdürmektedir. İlgili alanları olarak; ergen psikolojisi, bilişsel davranışçı psikoterapi ve toplumsal cinsiyet konuları sayılabilir.
- **Fatma Ülkü SELÇUK**, ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun olmuştur. Yüksek lisansını Ankara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde, doktorasını ise ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nde tamamlamıştır. Yayınları, ağırlıklı olarak, toplumsal sınıflar, toplumsal cinsiyet, siyaset kuramı ve etik üzerinedir. 1999'dan beri Atılım Üniversitesi İşletme Fakültesi'nde görev yapmaktadır.
- **D. Çiğdem SEVER**, D. Çiğdem Sever, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olmuş; yüksek lisans ve doktora eğitimini de aynı üniversitenin kamu hukuku programında tamamlamıştır. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde İdare Hukuku Bilim Dalında araştırma görevlisi olarak çalıştıktan sonra 2007 yılından beri Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesinde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Aynı zamanda üniversitenin Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezinde de Çalışma Kurulu üyesidir. Kamu hukuku, hukuk kuramı ve idare hukuku ile feminist hukuk teorisi alanında çalışmalarını yürütmektedir.
- **A. Aslı ŞİMŞEK**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Yüksek Lisans derecesini Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku anabilim dalından almıştır. 2009 yılında Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır. 2012 yılında öğretim görevlisi olmuştur. Atılım Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi üyesidir. Çeşitli dergilerde makaleleri yayımlanmış ve çeşitli akademik toplantılarda bildiriler sunmuştur. Halen Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Genel Kamu Hukuku alanında doktora programına devam etmekte ve bu alanda çalışmalarını sürdürmektedir. İlgili alanları arasında insan hakları, toplumsal cinsiyet çalışmaları, hukuk ve edebiyat, modernleşme ve devlet teorileridir.
- **Pınar YILDIRIM**, Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden mezun olmuştur. Yüksek Lisans derecesini Ankara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden almış olup Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde doktora eğitimine devam etmektedir. Atılım Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi'nde görev alan yazarın ilgi alanları Avrupa Birliği, Irk-Etnisite ve Kültür Çalışmaları olarak tanımlanabilir.

